

PARADISUS BATAVUS

PARADISUS BATAVUS

192695

Deze bibliografie bevat tevens de catalogus van de gelijknamige tentoonstelling, georganiseerd door de Centrale Bibliotheek van de Landbouwhogeschool van 1 t/m 29 oktober 1983 in het Jan-Kopshuis te Wageningen.

PARADISUS BATAVUS

Bibliografie van plantencatalogi van onderwijstuinen,
particuliere tuinen en kwekerscollecties
in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden (1550-1839)

J. Kuijlen
C.S. Oldenburger-Ebbers
D.O. Wijnands

Pudoc Wageningen 1983

Deze uitgave werd mogelijk gemaakt door een subsidie van het College van Bestuur van de Landbouwhogeschool.

CIP-GEGEVENS

Kuijlen, J.

Paradisus Batavus : bibliografie van plantencatalogi van onderwijstuinen, particuliere tuinen en kwekerscollecties in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden (1550-1839) / J. Kuijlen, C.S. Oldenburger-Ebbers, D.O. Wijnands ; [ten geleide H.M. Lucas]. - Wageningen : Pudoc. - Ill., foto's. Bevat tevens de catalogus van de gelijknamige tentoonstelling, georganiseerd door de Centrale Bibliotheek van de Landbouwhogeschool van 1 t/m 29 oktober 1983 in het Jan-Kopshuis te Wageningen. - Met lit. opg., reg.

ISBN 90-220-0831-2

SISO 580.3 UDC 58.006:025.34 (492+493) '1550-1839' (01)

Trefw. : plantencatalogi ; Nederland en België ; 1550-1839 ; bibliografieën.

Op de omslag: Paleistuin Het Loo, Apeldoorn: 'De Koninginne Tuin met 't Groene Kabinet, en de Oranjerie, van Achteren te zien' C. Allard exc., ca. 1700 (detail).

ISBN 90 220 0831 2

© Centrum voor Landbouwpublicaties en Landbouwdocumentatie (Pudoc), Wageningen, 1983.

Niets uit deze uitgave, met uitzondering van referaat, titelbeschrijving en korte citaten ten behoeve van een boekbespreking, mag worden gereproduceerd, opnieuw vastgelegd, vermenigvuldigd of uitgegeven door middel van druk, fotokopie, microfilm, langs elektronische of elektromagnetische weg of op welke andere wijze ook zonder schriftelijke toestemming van de uitgever Pudoc, Postbus 4, 6700 AA Wageningen. Voor alle kwesties inzake het kopiëren uit deze uitgave: Stichting Reprorecht, Amsterdam.

Gedrukt in Nederland.

Inhoudsopgave

Ten geleide	7
Verantwoording	8
Onderwijstuinen en particuliere tuinen (1550-1839)	10
Planten uit de collectie van Henricus d'Acquet	39
Kwekerscollecties in de Noordelijke Nederlanden (1600-1839)	49
Bibliografie	67
Indeling en presentatie	68
Niet-opgenomen werken	70
Onderwijstuinen en particuliere tuinen 1561-1839	73
Kwekerscollecties 1612-1839	166
Catalogus tentoonstelling 'PARADISUS BATAVUS'	193
Herkomst van het geëxposeerde materiaal	221
Herkomst van de foto's	222
Literatuurlijst	223
Personenregister	229

Ten geleide

Per 1 oktober 1983 zal drs. G.G. van Wijk het bibliothecarisschap van de Landbouwhogeschool neerleggen, gebruik makend van de mogelijkheid tot vervroegde uittrading. Hij ziet dan terug op 25 jaar bibliotheekleven: 6 jaar bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam, 6 jaar bij de Gemeentelijke Universiteit aldaar, gevolgd door het onderbibliothecarisschap te Wageningen gedurende 3 jaren. Thans sluit hij een periode van 10 jaar als bibliothecaris van de Landbouwhogeschool af.

Van Wijk heeft in het recente verleden de realisering van lang gekoesterde wensen gezien: te denken valt vooral aan de totstandkoming van het Jan-Kopshuis en de automatisering binnen de bibliotheken van de Landbouwhogeschool. Vernieuwing en modernisering vulden vrijwel zijn dagen; zijn pad bepalend van de ene commissievergadering naar de andere, met hun verslagen, plannen, evaluaties en steeds weer nieuwe rapporten.

Weinig kwam naar buiten hoe Van Wijk als bibliothecaris naast zijn bezig zijn met het nieuwe ook veel aandacht gaf aan materiaal uit het verleden dat voor toekomstig onderzoek betekenis zou kunnen krijgen. Vandaar zijn ijveren voor een goede conservering en beschikbaarstelling van de collectie zeldzame werken. Dit ijveren werd in de nieuwe bibliotheek succesvol bekroond in de afdeling Speciale Collecties.

De tentoonstelling PARADISUS BATAVUS die ter gelegenheid van dit afscheid is georganiseerd, wil de verdienste van Van Wijk op dit punt belichten. Zeer veel van het tentoongestelde materiaal is afkomstig uit de afdeling Speciale Collecties.

Moge Van Wijks streven dergelijke publikaties – zo gevarieerd van karakter – als bron voor toekomstig wetenschappelijk onderzoek centraal te verzamelen en te conserveren, bij vakgenoten, de Wageningse gemeenschap en alle anderen die de tentoonstelling bezoeken instemming en ondersteuning vinden!

drs. H.M. Lucas, adjunct-bibliothecaris

Verantwoording

Vanaf de openstelling van het Jan-Kopshuis in januari 1982 kwamen drie personen, die geïnteresseerd waren in de introductie van uitheemse planten in Nederlandse tuinen elkaar nogal eens min of meer toevallig tegen in de afdeling Speciale Collecties van de Centrale Bibliotheek van de Landbouwhogeschool. Drs. Jos Kuijlen stelde voor zijn opleiding tot wetenschappelijk bibliothecaris (O.W.B.-A) een bibliografisch werkstuk samen over Nederlandse tuincatalogi, gedrukt vóór 1800, drs. D. Onno Wijnands verzamelde de laatste gegevens voor zijn dissertatie *The Botany of the Commelins* en ondergetekende was bezig een lezing voor te bereiden voor het congres *Pflanzenverwendung in historischen Anlagen in Ludwigsburg* (Dld.).

Wij raakten in elkaars werk geïnteresseerd. Langzamerhand rijpte het plan de bibliografie van tuincatalogi te gaan 'exposeren' ter gelegenheid van het afscheid van drs. G.G. van Wijk, bibliothecaris van de Landbouwhogeschool, te meer daar in de Speciale Collecties botanische illustraties en tuingezichten en -plattegronden in ruime mate aanwezig zijn om dit onderwerp aanschouwelijk te maken.

De tuingeschiedenis en beplantingsgeschiedenis worden in Nederland meestal in afzonderlijke disciplines beoefend (kunsthistorie en biohistorie). Nu was er een mogelijkheid en goede aanleiding beide onderwerpen in combinatie te presenteren in de vorm van een bibliografie plus een tentoonstelling. We hopen hierin geslaagd te zijn.

Bibliografie

Het onderwerp van deze bibliografie is: plantencatalogi van onderwijstuinen (academische en medische), particuliere tuinen en kwekerscollecties in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden, gedrukt tussen 1550 en 1839. Dit is een iets bredere opzet dan de oorspronkelijke van Jos Kuijlen. In de eerste plaats zijn de tuinen van de Zuidelijke Nederlanden erbij opgenomen omdat deze vóór 1839 als een eenheid met de Noordelijke Nederlanden beschouwd kunnen worden. Ten tweede is de periode uitgebreid. Als beëindiging van de periode is het jaartal 1839 gekozen. In dit jaar ondertekende Koning Willem I het Verdrag van de XXXIV Artikelen en kwam de definitieve afscheiding van België tot stand. Bovendien komt de periode tot 1840 overeen met het werkterrein van de afdeling Speciale Collecties van de Centrale Bibliotheek.

De catalogi van tuinen die opgenomen zijn in de bibliografie, zijn in het algemeen naamlijsten van planten in tuinen waarvan de ligging ons bekend is. Er is dan ook zoveel

mogelijk geprobeerd zowel catalogi als plattegronden van de tuin op te sporen. Een enkele keer is er geen sprake van een catalogus, maar is een uitgebreide lijst van planten van een bepaalde tuin opgenomen in een boek met algemenere strekking, bijvoorbeeld in 'Dapes inemptae of de Moufe-schans' van Petrus Hondius (1621).

In het algemeen zijn in de bibliografie niet opgenomen:

- Monografieën van planten die in bepaalde tuinen voorkwamen, zoals Linnaeus' 'Musa Cliffortiana florens Hartecampi 1736 prope Harlemum'. Dergelijke aanverwante literatuur is meestal wel op de tentoonstelling te vinden.
- Catalogi van zaden, zoals de Indices seminum van de botanische tuinen in Utrecht (1819) en Leiden (1825).
- Catalogi van landbouwgewassen.
- Catalogi van moeskruiden en vruchtbomen.

De nog bestaande Noord- en Zuidnederlandse tuincatalogi, gedrukt vóór 1840, zijn in deze bibliografie zo volledig mogelijk bijeengebracht, maar eventuele aanvullingen ontvangen wij gaarne.

De literatuur die vermeld wordt in de bibliografie, aangevuld met alle werken van dezelfde auteurs en aanverwante geschriften is, voorzover aanwezig bij de Landbouwhogeschool, ontsloten in de microfiche-catalogi van het Bibliotheek Automatiserings Systeem (BAS).

Tentoonstelling

Naast de gedrukte catalogi van onderwijstuinen, particuliere tuinen en kwekerscollecties zijn op de tentoonstelling documenten te vinden als:

- Portretten van de auteurs van de catalogi, zoals van Petrus Paaw, Jan en Caspar Commelin, Jan Kops etc.
- Plattegronden en gezichten van de diverse tuinen, zoals een onbekende plattegrond van de Leidse Hortus uit 1646 en een gezicht in de Utrechtse Hortus uit ca. 1780.
- Botanische illustraties, zoals gouaches van Alida Withoos, G.D. Ehret en G. Voorhelm Schneevoegt.
- Manuscript-catalogi, zoals het Tulpenboek van P. Cos en de verzameling gouaches van Henri d'Acquet.
- Aanverwante literatuur, zoals een serie uitgaven en een handschrift van de Verhandeling over het kweken van hyacinten door George Voorhelm.

Niet vertegenwoordigd op de tentoonstelling zijn:

- De Zuidnederlandse tuincatalogi.
- Tuincatalogi die zich in buitenlandse bibliotheken bevinden.

De beschrijvingen in de catalogus van de tentoonstelling zijn opgesteld volgens de 'Regels voor de titelbeschrijving' van de FOBID (Regels, 1978, 1979).

Jos en Onno, dank voor jullie spontane medewerking! Moge dit project een startpunt zijn voor verder gezamenlijk onderzoek over de introductie van uitheemse planten in Nederlandse tuinen.

Carla S. Oldenburger-Ebbers
Speciale Collecties, april 1983

Onderwijstuinen en particuliere tuinen (1550–1839)

J. Kuijlen

In de 16e, 17e en 18e eeuw waren er in de Nederlanden reeds een groot aantal plantentuinen. Voorbijgaande aan gewassen die door boeren, tuinders en commerciële kwekers van siergewassen werden geteeld, kan men een onderscheid maken in enerzijds de planten – vooral kruiden – die om medisch-farmaceutische redenen gekweekt werden en anderzijds de vaak zeldzame, bijzondere en fraaie uit liefhebberij gecultiveerde gewassen. Vaak gaf de beroepsmatige belangstelling voor geneeskrachtige kruiden de impuls tot bestudering van ook andere bloemen en planten.

In de 17e eeuw vinden we in de Noordelijke Nederlanden, naast de vele honderden particuliere tuinen bij de hofsteden en buitenhuizen een aantal onderwijstuinen. Dit waren de universiteitstuinen van Leiden, Franeker, Groningen, Utrecht en Harderwijk, de athenaeumtuin van Breda, de Amsterdamse stadstuin, de Haarlemse tuin die onder het collegium medicum ressorteerde en nog enige andere medische tuinen. Een hortus medicus was bedoeld om studenten in de medicijnen en aankomende apothekers te leren om medicinale planten te herkennen en te gebruiken. Naast inheemse geneeskrachtige planten gebruikte men ook planten die van elders, in het begin vooral uit het Middellandse-Zeegebied, kwamen en die hier gecultiveerd werden. Omdat nogal wat planten op het eerste gezicht op de medicinale soorten leken, moest de ruindirecteur ook niet-medicinale gewassen kweken, opdat de studenten zich het verschil tussen bruikbare en niet-bruikbare, soms zeer giftige plantesoorten eigen zouden maken.

Onderwijstuinen in de Noordelijke Nederlanden

Leiden

De eerste Nederlandse onderwijstuin werd in 1587 in Leiden gesticht. De tuin werd pas in 1594 aangelegd door de beroemde humanist en botanicus *Carolus Clusius* (1526–1609) en de apotheker *Dirk Outgaertsz Cluyt* (Clutius, ±1540–1598) (Bosman-Jelgersma, 1976). Onder supervisie van Clusius deed Cluyt het eigenlijke werk. Clusius (Charles de l'Escluse) was geboren te Atrecht in 1526. Hij was zeer bereisd en kende vele planten uit eigen onderzoek. In 1573 werd hij verbonden aan het hof van Maximiliaan II te Wenen om er een medische tuin aan te leggen. In 1592 werd de oude invalide Clusius als een van de kopstukken naar Leiden beroepen om er hoogleraar in de plantkunde te worden en om er de hortus aan te leggen.

In het buitenland bestonden reeds enige medisch-botanische tuinen, zoals die van Padua wiens beroemde universiteitstuin als model voor de Leidse tuin gediend heeft, en die van Pisa, Florence en Bologna. De in Leiden opgerichte tuin had een omvang van ongeveer 41 meter bij 31 meter. De oudste nog bestaande inventaris in manuscript dateert uit het jaar van feitelijke oprichting 1594. Overzichten van de vroegste catalogi in manuscript zijn te vinden in Heniger (1973b, p. 154) en Veendorp & Baas-Becking (1938, p. 186.) De doelstelling van de Leidse hortus komt tot uiting in de oprichtingsacte 'dienende tot leeringe van aller de ghene die in der medecijnen studeren'. Deze dienstbaarheid aan het medische onderwijs bleef tot in de 19e eeuw gelden voor alle onderwijstuinen.

Maar in Leiden was van het begin af aan naast het medische ook een botanisch-wetenschappelijk aspect aanwezig. Er werden dienaangaande allerlei vreemde, onbekende, uitheemse planten in de tuin gekweekt. In 1599 werd een galerij, het ambulacrum, gebouwd, die 's winters moest dienen als een bewaarplaats voor de exotische planten. Er werden bepalingen opgesteld voor de bezoekers van de tuin. Deze stonden aan de noordzijde van de tuin op een steen ingegrift. Ook voor de later opgerichte tuinen werden dergelijke hofwetten ingesteld. Hierin werden de openingstijden aangegeven. Er stond in dat men de planten niet mocht aanraken en beschadigen, dat men geen bloemen, vruchten, zaden, bollen, wortelen, vruchten, enz. mocht meenemen, dat men niet op of over de bedden mocht springen en dat men de aanwijzingen van de supervisor stipt moest opvolgen.

In 1601 verscheen de eerste gedrukte catalogus van de tuin in Leiden opgesteld door *Pieter Paaw*. Er staan 757 plantnamen in. De lijst in manuscript uit 1600 in een te Leiden bewaard exemplaar van hetzelfde boekje geeft echter meer dan 1100 verschillende plantnamen. Een bezoek aan de tuin moest betaald worden. Voor o.a. artsen, apothekers, studenten en curatoren werden vaak speciale toegangspenningen geslagen (Wittop Koning, 1948).

De liefde voor het kweken van in- en uitheemse planten heeft veel bijgedragen tot de vermeerdering van de kennis van planten. De aantrekkingskracht van de landen buiten Europa, de verwachting van grote rijkdommen, waarvan de ontdekkingsreizen en de handelscompagnieën het gevolg waren, zijn voor de ontwikkeling van de beschrijvende en systematische plantkunde van grote betekenis geweest. De ontdekking van de scheepsvaartroute naar het verre oosten door de Portugezen en de ontdekking van Amerika door de Spanjaarden openden nieuwe perspectieven. Er werden door de senaat van de Leidse universiteit en door anderen regelmatig verzoeken gedaan aan de bewindhebbers van de Verenigde Oost-Indische Compagnie om zaden, vruchten, bollen, wortelen, kruiden en bloemen te verzamelen, en naar het vaderland mee terug te brengen. Voor de natuuronderzoekers – dit waren veelal artsen en apothekers – werden instructies opgesteld, waarin stond aangegeven hoe men het materiaal moest verzamelen en behandelen. Er werden herbaria aangelegd, maar naast allerlei gedroogd en op alcohol geconserveerd materiaal poogde men ook levende planten over te brengen. In het begin waren het vooral sterke gewassen, bollen, knollen en makkelijk te transporteren en op te kweken stekken. Veel planten werden opgekweekt uit meegebracht zaad. Later werden methoden ontwikkeld om ook teedere planten over te brengen. Vooral van de planten die moeilijk over te brengen waren en van planten die economisch van belang schenen werden beschrijvingen en afbeeldingen op de groeiplaats zelf gemaakt. Beroemde namen

waren die van *Bontius* die de omstreken van Batavia doorvorste, *Rumphius* de blinde ziener van Ambon, *Van Reede tot Drakestein* die een flora van Malabar aan de westkust van India wist te organiseren, en *Marcgraf* en *Piso* die flora en fauna van Brazilië beschreven.

De Leidse hortus kende in de loop van de geschiedenis vele vooraanstaande hoogleraren in de plantkunde, zoals de genoemde *Carolus Clusius*, *Paul Hermann*, *Herman Boerhaave* en *Caspar Georg Carl Reinwardt*. Hermann werd in 1646 te Halle in Saxen geboren. Na zijn studie in Leipzig ging hij naar Padua, waar hij in 1670 zijn doktersbul behaalde. Na zijn Italiaanse oponthoud ging hij naar Leiden en trad er in 1672 als scheepsarts in dienst van de VOC. Hij verzamelde en bestudeerde planten tijdens zijn bezoek aan Kaap de Goede Hoop en werkte als arts op Ceylon. Hij legde enige belangrijke herbaria aan. In 1680 nam Hermann de post van de in 1678 gestorven *Syen* als professor in de plantkunde over. Hermann zorgde voor een betere systematische indeling van de tuin. Deze indeling was gebaseerd op de vruchtvorm, waarbij het carpologisch systeem van Robert Morison uit Oxford als voorbeeld diende. Hermann ging bij zijn demonstraties en colleges dan ook in op deze systematiek.

De demonstratie of aanwijzing vond in de zomermaanden plaats en behelsde een rondgang met de studenten door de tuin, waarbij van de aangewezen planten over de namen en het gebruik van de planten werd verteld. 's Winters hield de hoogleraar colleges in de 'materia medica', waarbij allerlei voorbeelden uit het natuurhistorisch museum konden worden getoond, zoals mineralen, gedroogde planten en opgezette dieren. Door de uitvinding van de kachel was het mogelijk om kassen voorzichtig en gelijkmatig te verwarmen, waardoor de veel kwetsbaardere tropische en subtropische gewassen gekweekt konden gaan worden. Een van de vroege zachtgestookte kassen in de Nederlanden werd gebouwd in 1681 door Paul Hermann, spoedig gevolgd door *Jan Commelin* (1629-1692) te Amsterdam.

Aan het begin van de 18e eeuw, de tijd van Boerhaave, werd het aantal planten sterk vergroot. De verzamelwoede van hem en van andere tuindirecteuren was bijna ongebreideld. Door middel van contacten met andere plantenminnaars en directeuren van botanische tuinen, waarbij de schriftelijke correspondentie, een van de belangrijkste taken van een hoogleraar, een centrale plaats innam, hield men elkaar niet alleen op de hoogte, maar werd er ook veel materiaal geruild en verkregen. Er werden nu rechtstreekse contacten gelegd in de koloniën. Boerhaave, die zelf een particulier arboretum bij zijn buiten 'Oud-Poelgeest' had en die een groot deel van zijn vermogen in het verzamelen van planten stak, probeerde om door zo veel mogelijk verschillende gewassen op een plaats bijeen te brengen, inzicht te krijgen in de systematiek van het plantenrijk. Om de planten nog beter in leven te houden liet Boerhaave een aantal kassen bouwen met de glasramen niet verticaal, maar schuin geplaatst. *Linnaeus*, die in Holland het plantenmateriaal aantrof dat nodig was om zijn denkbeelden te kunnen toetsen, zou uiteindelijk uitkomst brengen in het probleem van de indeling van het plantenrijk.

De geschiedenis van de Leidse hortus en van enige van haar vertegenwoordigers is beschreven door ondermeer Veendorp & Baas Becking (1938), Karstens & Kleibrink (1982), Heniger (1969, 1971).

Franeker

De hogeschool van Franeker (Napjus, 1923) werd in 1585 gesticht, maar door omstandigheden werd pas in 1589 door *Alardus Auletius* het professoraat in de medicijnen aanvaard. Hem werd als nevenfunctie het onderwijs in de kruidkunde opgedragen. Bij de academie was een tuin aanwezig, die Auletius op eigen kosten tot een hortus medicus inrichtte. Na zijn dood in 1606 werd de tuin verwaarloosd. In 1620 werd tevergeefs een verzoek om subsidie om de tuin te herstellen ingediend bij gedeputeerde staten van Friesland. Daarom besloot de senaat van de universiteit om de tuin te verhuren. In 1631 kreeg *Menelaus Winsemius*, de toenmalige hoogleraar in de geneeskunde, het echter gedaan dat de huur van de tuin weer werd opgezegd, zodat hij daarover de vrije beschikking kreeg. Vanaf dat moment kwam de tuin 'tot bloei'. Er werd voortaan permanent een hovenier of een hortulanus aangesteld om de hoogleraar in de kruidkunde bij te staan. Vanaf 1652 werd jaarlijks f 400,- besteed aan de aankoop van potten en planten.

In 1752 werd *David Meese*, die toen reeds een jaar lang 'buiten bezwaar van den lande' in de hortus had gewerkt, tot hortulanus benoemd. Meese was in 1723 te Leeuwarden geboren, waar hij zowel in de bloemkwekerij van zijn vader als in de prachtige particuliere tuin van *Arend van Lennep*, kapitein geweldigder der Friese en Nassause regimenten, had gewerkt. Van Van Lenneps tuin werd gezegd dat deze bijna alle planten ter wereld bevatte. Vijf jaar nadat Meese onder leiding van professor *Lambergen*, die in 1753 naar Groningen vertrok, en professor *Ouwens* aan het hoofd van de hortus had gestaan, stonden er in de botanische tuin reeds 3000 verschillende plantesoorten en was de tuin aanmerkelijk vergroot. Er werd een oranjerie gebouwd met een 15 meter hoge koepel voor warme kasplanten. Meese bezat niet alleen praktische kennis, maar hij gaf ook enige belangrijke werken op botanisch gebied uit, waaronder in 1760 een 'Flora Frisica of lyst der planten welke in de provintie Friesland in het wilde gevonden worden'. Toen Meese op 23 augustus 1770 overleed werd hij opgevolgd door zijn zoon Bernard Christiaan.

Een gedrukte catalogus van de hortus is nooit gepubliceerd. Na de opheffing van de academie, in 1811 tijdens de Franse overheersing, werden in 1812 192 exemplaren van potgewassen, 51 bakken met gewassen, enige lege bakken en 2 'piederstallen' naar Groningen vervoerd. Het was een keuze uit de door *A.G. Camper*, curator te Franeker en tevens premier inspecteur van de academie te Groningen, opgestelde manuscript-plantencatalogus van 457 nummers. Er bevonden zich hieronder veel uitheemse kasplanten, waarvan sommige al een aanmerkelijke hoogte hadden bereikt, zodat het transport naar Groningen hiervan wel moeilijkheden zal hebben opgeleverd (Andreas, 1976, p. 136-137). De rest werd op 30 oktober 1813 publiekelijk verkocht. Toen in 1817 Franeker een athenaeum kreeg werd een aantal planten vanuit Groningen weer naar Franeker terugvervoerd. Het ging alleen om niet-zeldzame gewassen die bovendien dubbel aanwezig en dus min of meer overvloedig waren in Groningen.

Groningen

De Groningse hortus botanicus is ontstaan uit de particuliere tuin van *Henricus Munting*. Munting werd waarschijnlijk in 1583 te Groningen geboren. In 1596 werd de 13-jarige Hindrick naar Middelburg gestuurd om er een opleiding tot apotheker te krijgen. *Willem Jasparsz. Pardwyn* (Jasperduyn) was er apotheker en tevens ijverig beoefenaar van de kruidkunde. Mede onder invloed van het handelshuis van De Mouche-ron werden er allerlei vreemde uitheemse planten en zaden naar de haven van Middelburg gebracht, waarvan de Middelburgse kruidenkenners, zoals stadsgeneesheer *Tobias Roels* en de kruidenhandelaar *Thomas de la Fosse*, die er een tuin bezaten, zeker hun deel zullen hebben trachten te krijgen. In 1604 stak Munting naar Engeland over. Hij had er contact met de beroemde Lobelius, botanicus van koning Jacobus I. Daarna bezocht Munting Parijs en ontmoette er een ander koninklijk botanicus, Jean Robin. In 1606 was Munting in Venetië. Ook hier trof hij geleerden aan, waaronder de botanicus Enrico Corvinus, van origine apotheker uit Delft, en de zeer geleerde taalkundige, plantkundige en jurist Fabius Columna (Colonna). Colonna die de plantensystematiek beoefende corrigeerde ondermeer enige misvattingen der antieken. Munting verbleef verder bijna twee jaar te Rome. Later werkte hij als lijfarts van onder andere graaf Wilhelm van Fürstenberg te Praag. In 1611 keerde Hindrick Munting terug naar Groningen. Hij zou er ongeveer 28 jaar het vak van apotheker uitoefenen. Op 16 januari 1633, dus op bijna vijftigjarige leeftijd, liet Munting zich inschrijven in de facultas philosophia van de toen ongeveer 20 jaar oude academie om medicijnen te gaan studeren. Munting bezat een huis met hof in de Rosenstraat in het noordwestelijke gedeelte van de stad, dat vanaf 1624 binnen de omwalling lag, maar dat al eerder een wijk van tuinen was. Hij kocht de grond op 22 juni 1626. In 1630 huurde hij er nog een extra stuk grond bij, zodat de oppervlakte van zijn tuin ongeveer 35 bij 40 meter bedroeg. In 1646 gaf hij een tuincatalogus uit, waarin vooral de tulpen met 166 namen en de anjers opvallen. In 1636 wilde hij een deel van zijn tulpenbollen verkopen aan een koper uit Alkmaar. De koop ging niet door omdat de prijzen in het jaar van de tulpenwindhandel (1636) plotseling kelderden. Wel kreeg hij een schadevergoeding van f 700,- ofwel 10 procent van de afgesproken koopsom van f 7000,-.

In 1642 kwam de tuin in feite onder de hoede van de academie. Munting diende toen een request in, waarin hij verklaarde bereid te zijn een tuin te hebben en te onderhouden ten dienste van de academie en van de ingezetenen der provincie, mits hij voor die tuin een subsidie kreeg. Op 17 juni 1642 vonden de onderhandelingen met curatoren van de academie plaats en op 2 november 1642 besloten de Heren Staten van Stadt & Lande bij staatsresolutie om Munting een 'hoff van allerhande vremde plantagien ende cruiden' te laten onderhouden. Het tractement van Doctor Munting werd op '400 carolus guldens' bepaald met nog f 50,- extra voor stookkosten. Voor de eerste aanleg kreeg hij f 300,-.

In 1654 werd Henricus Munting benoemd tot gewoon hoogleraar in de botanie. Zijn in 1620 geboren zoon Abraham, afgestudeerd en gepromoveerd in de medicijnen, werd zijn adjunct. Op 6 maart 1656 blijken de Staten een bedrag van f 1200,- te hebben uitgetrokken voor de bouw van een stookkas, een 'reconditorium ter bewaring van alle rare planten'. Er werd gestookt met turf. Mede door de subsidies was Muntings hof niet meer te beschouwen als een particuliere tuin, wij vinden hem in die tijd dan ook wel aangeduid als een hortus publico-privatus.

In 1658 volgde *Abraham Munting* zijn overleden vader op als buitengewoon hoogle-
raar in de plantkunde. 's Zomers gaf hij vier uur per week lessen in de tuin, 's winters
twee keer per week in de academie. Van Abrahams kinderen overleefde alleen Albertus
hem. Abrahams dochtertje Hester viel zelfs ten offer aan de tuin toen zij en een nichtje
vruchten van de wolfskers (*Atropa belladonna*) aten. Reddingspogingen mochten niet
baten zodat de beide kinderen reeds enkele uren na het gebeurde stierven. Op 24 januari
1660 deed Abraham Munting zijn intrede als gewoon hoogleraar. In 1666 werd door de
koop van het voorheen gehuurde gedeelte de hele tuin Muntings eigendom. Veel kosten
voor de tuin kwamen voor Muntings eigen rekening. Pas in 1668 werd het salaris van de
hovenier geheel door de Staten van Stadt en Lande betaald. Abraham Munting stierf in
1683, waarop in 1686 zijn zoon *Albertus Munting* tot buitengewoon hoogleraar in de
plantkunde werd benoemd. In 1690/1691 werden diens huis en tuin aan de provincie
verkocht, zodat we pas vanaf dan van een echte academietauin kunnen spreken. Met de
dood van Albertus in 1694 eindigde het Munting-tijdperk. *

In 1707 werd de stookkas vergroot. Van 1753 tot en met 1763 was *Tiberius Lambergen*
hoogleraar in de medicijnen, chemie en botanie. In deze periode begon het herstel van de
sterk verwaarloosde tuin. Onder zijn leiding werd de tuin op moderne wijze systematisch
ingedeeld, tevens werden er in Leiden planten aangekocht. Er werd een nieuwe warme
kas gebouwd en in 1762 werd de auteur van een plantencatalogus (1802) J.G. Roman als
tuinman-hortulanus aangesteld. Tussen 1770 en 1773 werd de hortus onder professor
Petrus Camper verder uitgebreid met een bomen- en struikencollectie en met nieuwe
zogenaamde Amerikaanse en Afrikaanse kassen.

In 1806 brak de episode aan van *J.P. Leichtenberg* en *Petrus Driessen*, die in 1820 een
Index plantarum het licht deden zien. In 1816 was de tuin wederom met ruim 500 soor-
ten vergroot. Regelmatig werden bomen en struiken in de normale handel gekocht. In
1819 reisde hortulanus Leichtenberg zelfs naar Gent om in deze stad van kwekerijen en
waar een ruim aanbod voorhanden was, planten en andere zaken te gaan kopen. Hij deed
er een 'schone acquisitie van gewassen voor den kruidtuin'. De verdere geschiedenis is
uitgebreid te vinden in *Andreas* (1976). In 1966/1967 werd de Groningse hortus
verplaatst naar het terrein De Wolf te Haren. In 1973 werd ook het laatste botanische
restant in de Rosestraat definitief ontruimd. Het doek was gevallen over een episode van
340 jaar.

Utrecht

Kort na de stichting van de Utrechtse universiteit in 1636 besloot het stadsbestuur in
1639 tot de aanleg van een 'hortus academicus'. Het bolwerk Zonnenburg, waar nu nog
een sterrenwacht staat, werd beplant met 'cruyden nodich tottet oefenen van de studen-
ten in de medicijnen'. De hoogleraar in de medicijnen en de botanie *H. Regius* werd
'praefectus horti academici'. In 1650 publiceerde hij de eerste inventaris van de tuin. Deze
catalogus diende als leidraad voor medische studenten en ook wel als ruilcatalogus.
Regius werd bijgestaan door een hortulanus.

De vroedschap liet zich veel aan de tuin gelegen liggen en regelmatig werden er
planten aangekocht. Zo zond in 1704 *Johannes Munnix* (1652-1711) de opvolger van
Regius, zijn hortulanus *Passchier Baart* naar de veiling van de boedel van *Agnes Block*

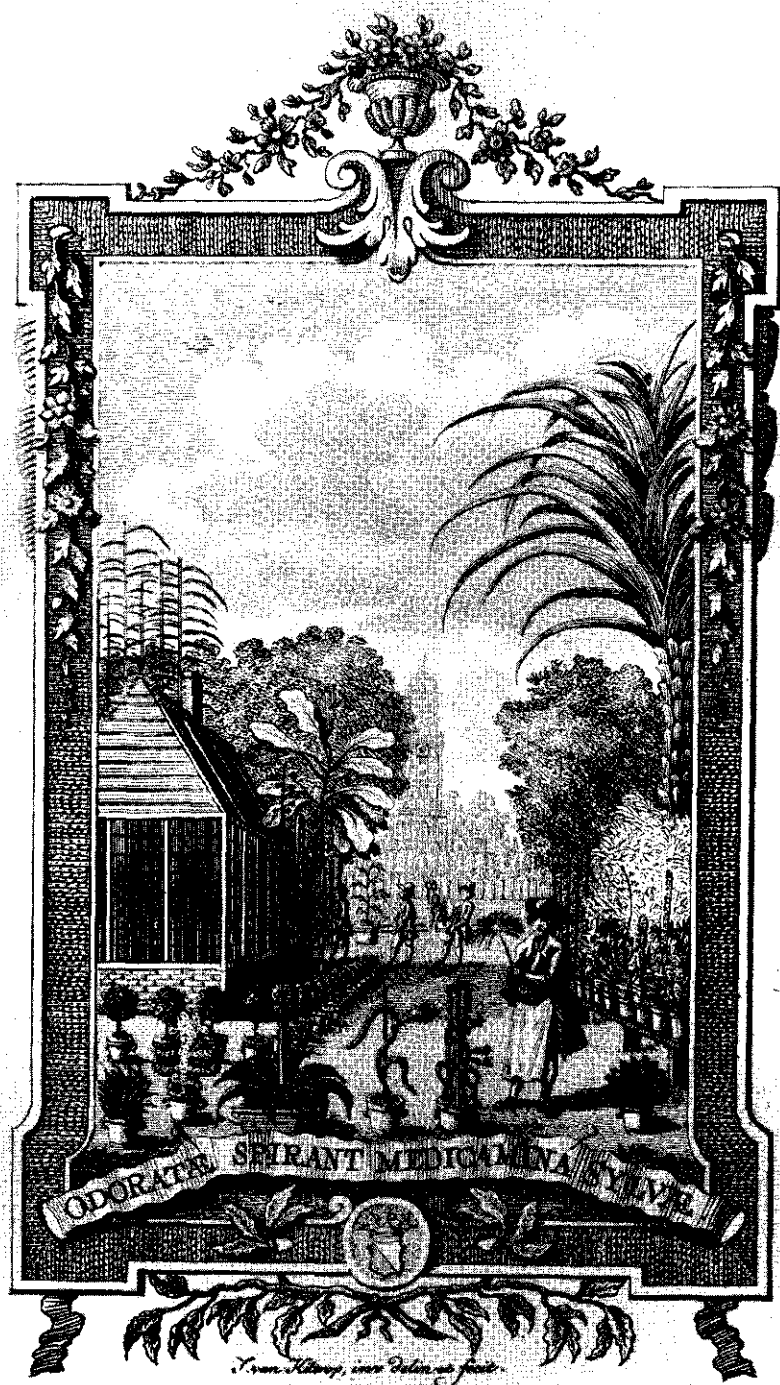

Fig. 1. Hortus botanicus (waarschijnlijk), Utrecht / J. van Hiltrop inv. delin. et fecit, ca. 1780.

(1629–1704) om een partij oranje-bomen te kopen uit de beroemde botanische tuin die zij tijdens haar leven bij haar buitenplaats de 'Vijverhof' in Loenen had aangelegd. De verkoop van deze vendutie werd aangekondigd in de *Amsterdamsche Courant* van 26 en 28 juni en van 1, 12, 15 en 19 juli 1704. Er werd een speciale catalogus gedrukt voor de 'liefhebbery van oranje, limoen, mirtus, cipresse boomen &c. als mede seer veel rare vreemde gewassen' die op 30 juli en volgende dagen verkocht zou worden. Deze catalogus was te bekomen te Amsterdam bij Jan Rieuwertsz., te Haarlem bij Van Kessel, te Leiden bij Du Vivie, te Rotterdam bij Neranus, te Den Haag bij Semeyns en te Utrecht bij Schouten. Deze belangrijke catalogus is tot nu toe nog niet teruggevonden.

Tussen 1723 en 1726 werd door toedoen van Serrurier de hortus verplaatst naar een terrein tussen de Nieuwe Gracht en de Lange Nieuwstraat. De hoogleraar in de plantkunde *Joseph Serrurier* (gestorven in 1742) probeerde door middel van zijn correspondentie en door aankoop de collectie te vergroten. Zo werd hem op 19 augustus 1726 toegestaan om voor 'twee hondert of drie hondert gulden' op de verkoping van de Haagse amateur-botanicus *Simon van Beaumont* exotische gewassen aan te schaffen. Tevens werd f 4000,- uitgetrokken voor het bouwen van 'de nodige kassen, tot bewaringh van vreemde en teere gewassen des winters' (Bergsma, 1846, p. 53).

Er bestaat een gedrukte 'Instructie voor den hortulanus en den onderknecht van den kruidhof van de academie te Utrecht' uit 1742. Ze omvat 23 bepalingen waaraan de hortulanus zich te houden heeft. Dergelijke instructies kennen we ook van de andere tuinen. In de instructie wordt een 'Catalogus' genoemd. Deze 'Horti Ultraiectini Index' zou pas in 1747 door *Evert Jacob van Wachendorff* (1703–1758), sinds 1743 hoogleraar in de geneeskunde, botanie en chemie worden gepubliceerd. Met de Leidse hoogleraar *Adriaan van Royen* benutte Van Wachendorff reeds vroeg de denkbeelden van Linnaeus voor de indeling van de 3832 planten in de tuin. Deze indeling was echter door Van Wachendorff zelf bedacht en afwijkend van het systeem van Linnaeus. Op 23 maart 1767 werd besloten een nieuwe oranjerie te bouwen. Het hedendaagse Biohistorisch Instituut is gehuisvest in het in 1723 gekochte huis 'De Roos', waarin tot 1958 de hoogleraren plantkunde hun woning hadden. Een deel van de tuin, inclusief een oude *Ginkgo biloba*, is nog steeds achter het gebouw te vinden.

Breda

Van de botanische werkzaamheden van de stichter van de hortus van de Illustre School te Breda, *Johannes Brosterhuysen*, is maar weinig bekend. Zijn Bredase ambtsperiode dateerde van 1646 tot aan zijn dood in 1650. De school zelf, een inrichting voor hoger onderwijs, was gesticht door Frederik Hendrik, baron van Breda, die in 1637 'zijn' stad had terugveroverd op de Spanjaarden die de stad in 1625 hadden ingenomen. Brosterhuysen werd op 3 juni 1610 in het Album studiosorum van Leiden ingeschreven als student in de oude letteren. Volgens de opgave was hij toen veertien jaar oud, zodat hij – als de opgave klopt – omstreeks 1596 geboren moet zijn. Of hij te Leiden ook gepromoveerd is, is niet bekend. Johannes Brosterhuysen stond bekend als toonkunstenaar, schilder, etser en dichter (hij was ondermeer bevriend met Anna en Maria Roemer Visscher, Caspar van Baerle, Jacob van Campen, P.C. Hooft), verkeerde in de Muiderkring en onderhield een uitgebreide briefwisseling met Constantijn Huygens. Uit de

correspondentie met Huygens blijkt dat Brosterhuysen een kabinet met simplicia en naturalia bezat, en dat hij vooral de kunst van het destilleren en extraheren hoog stelde, met de bedoeling de essentie der kruiden te kunnen afscheiden. Hij had Huygens in verband met de aanleg van diens tuin in de Lange Houtstraat te Den Haag raad gegeven en zond hem bovendien een lijst van altijd groene planten, die ook in de winter een aangenaam aanzien zouden geven.

Omstreeks 1630 had Brosterhuysen zonder resultaat gesolliciteerd naar een positie als hortulanus in de nog op te richten tuinen van Amsterdam en Utrecht. Utrecht had in die dagen plannen voor een universiteit opgevat en tegelijk in 1629 besloten tot de aanleg van een hortus op het Hoornwerck bezuiden de Maliebaan. Zoals we zagen kwam de tuin er elders pas in 1639.

De liefhebber van muziek, van tekenen en etsen, van dichten die Brosterhuysen was, maalde niet erg om geld en roem. Liever verbleef deze vrijmoedige man in de natuur, in 'Gods Kruidthof'. Hij kon zich ergeren aan onverlaten die gedachteloos de planten vertraden, zoals blijkt uit een gedicht van zijn hand. Ook uit zijn niet onbelangrijke etsen van eenzame bosgezichten en landschappen blijkt zijn liefde voor de ongerepte natuur.

Vanaf 1642 woonde Brosterhuysen bij Jacob van Campen op diens hofstede Randenbroek bij Amersfoort, alwaar hij in opdracht van deze architect werken over de bouwkunst uit het Engels vertaalde.

Mede door toedoen van Huygens werd Brosterhuysen op 30 juni 1646 benoemd tot professor botanices et Graecae lingua aan de Illustris Schola Auriaco-Bredana (de illustere Oranje-school te Breda). Zijn salaris voor deze dubbele functie van hoogleraar Grieks en hoogleraar in de plantkunde bedroeg f 1000,- 's jaars. Tijdens de feestelijke opening der Illustre School op maandag 17 september 1646 hield Brosterhuysen zijn twee oraties. De botanische oratie van Brosterhuysen *De stirpium laudibus* (over de lof der planten) is in extenso afgedrukt in de verzamelbundel van de inwijdingsreden die in 1647 te Breda verscheen.

In het Reglement ende Ordonnantie ... voor ... Professoren ... staat: 'De Professor Botanices, die oock lesen sal de Grieksche Tale, sal de Studenten de namen vande Planten ende Cruyden, en het onderscheydt en de de crachten van dien, des Somers ende ter bequamer tijdt in de Medicijn hof, en elders aanwijzen. Des Winters sal hij voorts verhandelen dat tot de Medicijne behoort, de Droogen, de Saden, de Gommen, ende wat dies meer is.' Er werd besloten om een tuin voor het onderwijs aan te leggen en op een jaarwedde van f 300,- werd als hovenier benoemd *Michiel Coenraets van Bosheyden*, die tevens als portier zou fungeren. Een deel van de boomgaard van het voormalige klooster St. Catharinadal werd voor de hortus bestemd. De grond werd vereffend, tuinaarde en mest werden aangevoerd, en er werd gepoot en gezaaid. Op 8 november 1646 meldde Brosterhuysen aan Huygens: 'Le Jardin Medicinal commence à estre mis dans ses carreaux et allées'. Evenals in Huygens' tuin zouden in de winter groen blijvende planten als hulst en sparren het aanzien verlevendigen.

Veel onkosten had de beplanting van de hortus niet met zich meegebracht. 'Al die planten, die in de Lijste staen, en noch een menichte meer, die ick nae 't drucken van de lijst ghecreghen en hier gesaeydt en gheplant heb, die costen S. Hoochh. [Willem II, die Frederik Hendrik die op 14 maart 1647 gestorven was, opvolgde, toonde niet veel belangstelling voor de Illustre School] niet een penningh'. Zij werden namelijk geschonken door *Adolf Vorstius* en *Dr. Brabandt* te Leiden, *Henricus Regius* te Utrecht en

Sr. *Johan de Dorper-Coorne* te Middelburg, van ouds bekend om zijn botanische tuinen.

Door de *Catalogus plantarum* weten wij dat de Bredase hortus een waterbassin moet hebben gehad met o.a. waterlelies, gele plomp, grote waterweegbree, waterranonkel, fonteinkruid. Van Seters (1953, p. 131-134) geeft in zijn belangrijke artikel over Brosterhuysen en de tuin een beknopt overzicht van de planten die er in stonden. Met de dood van Brosterhuysen op 10 september 1650 eindigde het botanisch onderwijs te Breda. De Engelse predikant Dr *Samuel Johnson* kreeg het toezicht op de hortus, een functie die hij tot zijn vertrek naar Engeland in 1653 uitoefende. De hof bleef verzorgd tot 31 maart 1669, toen aan Van Bosheyden voor het laatst zijn tractement als hovenier werd betaald, en hem de dienst werd opgezegd. Ook de Illustre School werd opgeheven, terwijl de tuin aan de meestbiedende werd verpacht.

Harderwijk

De Veluwe hogeschool te Harderwijk bezat in het begin geen eigen voor wetenschappelijk gebruik ingerichte kruidtuin. Maar nadat de hogeschool in 1648 tot universiteit was verheven, werden er in 1649 grote kosten gemaakt om een hortus in te richten. In 1651 werd er op aandrang van de eerste hoogleraar in de plantkunde *Schmitz* zelfs geld geleend om ondermeer de academische hof en de woning van de hortulanus in orde te kunnen laten brengen. In 1661 vinden we een zekere *Henricus Kleinpenning* genoemd als 'Apotheker, horti academici Inspector'. Later en zolang er geen bijzondere hoogleraar voor de kruidkunde was aangesteld voerde steeds een medisch hoogleraar het toezicht over de hortus. Tegelijk met *Theodorus Janssonius van Almeloveen* werd in 1702 *Ernst Willem Westenberg* benoemd tot hoogleraar in de geneeskunde. In 1709 publiceerde deze laatste een catalogus van de hortus.

Al in 1665 schijnt er van de hand van Rutger Hermannides verschenen te zijn een *Hortulus velavicus sive orationes aliquot de hortis, ... Harderovici, 1665, 8°*. Dit door mij niet teruggevonden werk lijkt me eerder een bundeling gedichten over tuinen te zijn, zoals ook *Renatus Rapinus* iets dergelijks in 1672 te Utrecht publiceerde met zijn *Hortorum libri IV*.

Oorspronkelijk lag de hortus op de plaats waar nu het parkeerterrein bij het Nonnenklooster is. In 1693 echter verhuisde men naar het terrein aan de Academiestraat, waar men nu nog het torentje en het hortushuisje kan bewonderen.

In oorsprong had de hortulanus slechts een vrije woning zonder vast inkomen. In 1744 werd hem echter een bescheiden toelage van *f* 70 jaarlijks toegekend.

Van groot belang voor de hortus was de benoeming in 1743 van *David de Gorter* tot buitengewoon hoogleraar in de plantkunde. Hij werd in 1717 te Enkhuizen geboren en bekleedde later 11 jaar het hoogleraarschap in de geneeskunde te Harderwijk en 7 jaar te Petersburg. David de Gorter was in 1734 op zeventienjarige leeftijd gepromoveerd op een medisch onderwerp. Een jaar later bezocht *Carolus Linnaeus* Harderwijk om er bij Davids vader *Johannes de Gorter* te promoveren. De zoon 'sleet met zijnen leermeester *Linnaeus* vele genoegelijke avonden, en botaniseerde dagelijks met hem'. Ze bezochten de omgeving van Harderwijk. Later publiceerde David de Gorter de eerste *Flora* van Nederland en andere werken over inheemse planten. Hij schreef ook over de *materia medica*, en over de krachten en het gebruik van de *simplicia* (geneeskruiden). In 1754

vertrok hij naar Rusland om er als lijfarts in dienst van keizerin Catharina te gaan werken.

In 1782 bezocht de botanicus Jakob Friedrich Ehrhart ons land. Over de tuin te Harderwijk merkt hij op dat de botanische tuin klein was, regelmatig, naar Linnaeus' systeem beplant, en dat de bomen aan de kanten stonden. Er waren ongeveer 2000 planten, terwijl het aantal toen professor *S.J. van Geuns* de tuin overnam slechts 600 was geweest. De tuinman was een leerling van wijlen Meese in Franeker en kende de planten uitstekend (Suringar 1926). In 1800 benoemde men de eerdergenoemde Reinwardt tot gewoon hoogleraar in de schei- en kruidkunde. In 1808 stelde koning Lodewijk Napoleon hem echter aan als directeur van de koninklijke plantentuin en van het koninklijk kabinet van natuurlijke historie. De tuin van Harderwijk was toen reeds gedoemd te verdwijnen. In 1811 had Napoleon bij keizerlijk besluit de academie opgeheven. Hierna was echt herstel niet meer mogelijk. De hoogleraar *Vosmaer* had nog wel na de val van Napoleon de hortus, die veel geleden had, weer in goede staat gebracht, maar dit mocht niet baten want in 1818 ging de tuin wederom ten onder. In 1821 werd het grootste deel van de planten geveild.

Momenteel bestaan er plannen om de tuin als educatief project in de vorm van een kruidtuin weer op te richten. Een oude plattegrond van de hortus, aanwezig in het Rijksarchief Gelderland te Arnhem, en een restauratietekening van de tuinarchitect Springer, aanwezig te Wageningen, kunnen hierbij van groot nut zijn. De grote bioscoop aan de Doelenstraat zal dan moeten verdwijnen.

Amsterdam

In 1982 is het 300-jarig bestaan van de Amsterdamse hortus botanicus herdacht. Bij de uitleg van de stad in 1682 was er tussen de Here-, Muider-, Rapenburger- en Baangracht een terrein vrijgekomen, dat op 2 januari 1682 door de burgemeesters van Amsterdam bestemd werd tot de aanleg van de Nieuwe Plantage. Bij het ontwerpen van dit park schoot er een driehoekig stuk terrein over. De vroedschap besloot in november 1682 om op dit stuk de nieuwe hortus medicus aan te leggen.

De periode voor 1682

Reeds aan het begin van de 17e eeuw bezat het St. Pieters Gasthuis te Amsterdam een kruidtuin. Volgens een kaart van 1628 was het een hof van tweemaal zeven bedden. Deze hof was aangelegd ten behoeve van de apotheek die er vlak bij lag. De apotheker die in de tuin woonde moest het ziekenhuis de gewenste geneeskrachtige kruiden leveren. De tuin was, aldus Van Seters (1954), niet bedoeld voor het onderwijs en mag dus niet met de naam hortus medicus of hortus botanicus aangeduid worden. We zouden het het best een hortus farmaceuticus kunnen noemen.

Al eerder in 1618 hadden de heren medici en apothekers een stadskruidtuin willen vestigen, want op 6 januari 1618 ontvingen burgemeesters en bestuurders van de stad Amsterdam een door 23 medici en 21 apothekers ondertekend verzoekschrift, waarin men ondermeer de gemeente om steun vroeg bij het aanleggen van een medicinale

kruidhof. In verschillende andere plaatsen waren reeds dergelijke onderwijstuinen te vinden en Amsterdam mocht derhalve niet achterblijven. De tuin zou niet alleen tot vermaak en sieraad van de stad dienen, maar ook van groot nut zijn voor de toekomstige medicijngebruikers. Een van de ondertekenaars van het stuk kon als voldoende ervaren beschouwd worden om voor het onderhoud van de tuin zorg te dragen. Bovendien was hij in staat om deze te voorzien van allerhande inlandse en uitheemse medicinale gewassen.

Men doelde op *Outgaert of Augerius Cluyt* (1578–1636) een zoon van de apotheker Dirk Outgaertsz Cluyt. Augerius erfde van zijn vader, die zoals we zagen van 1594 tot 1598 aan de inrichting van de Leidse hortus had meegewerkt, de liefde voor de botanie. Zijn vader zal hem zeker de eerste beginselen der planten, simplicia en mineralen hebben bijgebracht. Volgens het Leidse Album studiosorum is Augerius op 15 oktober 1594 ingeschreven in de literaire faculteit. Hij had de hoogste graad in de farmacie behaald te Montpellier (Van Seters, 1954, p. 36). Enige tijd later wilden de Leidse studenten hem als de opvolger van zijn gestorven vader benoemd zien. Dit gebeurde niet omdat men het beter oordeelde dat een doctor in de medicijnen de functie zou krijgen. Pas op 26 oktober 1601 liet hij zich inschrijven als student medicijnen. Hij maakte daarna reizen naar Duitsland, Frankrijk, Spanje en zelfs naar Noord-Afrika om er zeldzame planten te bestuderen en te verzamelen. De Leidse hortus had heel wat aanwinsten aan hem te danken. In 1609 woonde hij als geneeskundige in Amsterdam (waar hij de rest van zijn leven bleef wonen en waar hij op 6 oktober 1636 begraven werd). Het lag dan ook voor de hand dat de medicus-farmaceut Augerius Cluyt door zijn grote kennis, zijn ervaring en zijn buitenlandse relaties, zo belangrijk voor het verkrijgen van exotica, de aangewezen man was om de gevraagde hortus in te richten en te beheren.

De hortus kwam er echter niet en pas op 25 april 1629 werd opnieuw door de medici een verzoek gedaan om een tuin te mogen inrichten 'om alderhande cruyden in te planten tot behoef van de medicijnen, op dat de Doctoren, Apothekers ende chirurgijns te beeter kennisse daer aen mogen become tot behoef van 's menschen gesontheyt'. Ditmaal waren de burgemeesters inschikkelijker en men ging op zoek naar een geschikt terrein. Dit werd gevonden op het Nieuwland bij de Swanenburgwal. Deze tuin kwam er ook al niet, omdat de grondprijs van het terrein aanmerkelijk steeg en de gemeente het daarom uit speculatief oogpunt beter vond om de grond te verkopen.

Een ontwerp voor een hortus te Amsterdam werd in 1631 gemaakt door Johannes Brosterhuysen (afgebeeld in Van Seters, 1954, p. 39), die tevergeefs naar de functie van hortulanus solliciteerde. Voor het in leven houden van uitheemse gewassen was door hem een galerij gepland. Het was een zogenaamd hypogaeum, waarin de exotische planten in de bodem stonden. Het dak was afneembaar, zodat men de planten 's winters niet meer naar een speciale winterplaats of oranjerie hoefde te verplaatsen.

Er werd in 1638 een Collegium Medicum opgericht, dat ondermeer toezicht op de apothekers moest uitoefenen. Reeds eerder in 1637 waren hiertoe twee inspecteurs benoemd. Aan de opleiding van de apothekersknechts ontbrak veel. Hiertoe werd een kruidtuin onmisbaar geacht. In een aanhangsel van een ongedateerd request uit 1637 aan burgemeesters en schepenen getiteld 'De Horto Botanico', werden de wensen ten aanzien van de hortus kenbaar gemaakt. Er moest een tuinknecht komen. Ook werd een subsidie van jaarlijks 100 £ vlaams gevraagd, teneinde 'de Hortum Botanicum naer behoren volkomentlijk met planten en kruiden' te kunnen onderhouden. In voorzichtige bewoordingen liet men blijken dat men het liefst een hortus botanicus wilde stichten

'dochten deselvighe met Exoticis en allerhand vreemde ghewassen tot groter luister en oeffeningh te vercierien'. Na 1638 moet een bescheiden hortus pharmaceuticus zijn ingericht waarin de Inspectores van het Collegium Medicum de botanische lessen verzorgden.

Omstreeks 1645 nam *Johannes Snippendael* de leiding op zich van de tuin, die bij zijn komst niet meer dan 330 verschillende planten bevatte. Snippendael werd omstreeks 1616 geboren en had te Leiden filosofie gestudeerd. Onder zijn beleid groeide de tuin in één jaar tijds uit tot een hortus botanicus met ongeveer 800 planten. Hij publiceerde een catalogus van de tuin en op 2 januari 1647 volgde met terugwerkende kracht tot 10 april 1646 een officiële benoeming tot 'opsiender' van de tuin in de Reguliershof. De tuin werd verbonden aan het Athenaeum Illustre en in een tweede lezing van Snippendaels aanstelling staat dan ook 'Praefectus Horti Gymnasii Amstelodamensis'. Zijn salaris bedroeg f 400,- per jaar benevens vrije woning op de tuin. De hortus botanicus van Amsterdam was niet zoals in de andere steden verbonden met een medische faculteit. Waarschijnlijk is Snippendael in 1655 of begin 1656 gestorven, want op 12 januari 1656 eindigt zijn tractement. Op 15 februari wordt *Herman Cornelisz* in dienst genomen voor een loon van f 325,- per jaar en vrij wonen, in 1658 verhoogd tot f 375,-. Op 9 februari 1665 wordt 'Herman Cornelisz Tuijnman, komt uit de stadstuijn achter de oude Ossemarkt' te Amsterdam begraven. Isaac Commelin in de Beschryvinge van Amsterdam (Amsterdam: Marcus Willemsz. Doornick, 1665, vierde boek, p. 201) deelt de ligging mee van de tuin: 'Artzeny-hof. Het laatste van allen, de Scholen en Geleertheyt betreffende is het Artzeny-hof, ook Hortus Medicus genaamt, wel eer buyten de Reguliers Poort gelegen op een gedeelte der plaatse daar het Regulier Klooster gestaan heeft, naderhand de naam van 't Reguliers-hof voerende: dat met de vergrotinge der Stadt, daer men nu in den jare 1664, noch mede besigh is, binnen komt te leggen, tusschen de Keyzers en Prince Graft ten westen de Uyterse-straet [=Utrechtse straat], doch veel verkleent en zijn vorige groote niet hebbende; echter cierlyk en behalve de knechts woning, nevens de Galderije, daar des winters de bomen en planten in geberghet werden, die de vorst en felle winters koude niet konnen verdragen, geberghet werden: met een treffelijk huys voorsien, boven anderen met syn verheven torentje uytstekende: Waar in alderley slaghe van uyt en inheemze bomen, heysters, kruyden en bloemen, wel ten ghetalle van twee duysent, zoo die tot het ghenezen der zieckten van 's menschen lichaam dienstigh, als die alleen maar tot vermaak en cieraat van 't oog gehouden worden, groeyen. Alwaar door een geleerde tongh ten zommige jaren lessen en verklaring haarder krachten en gebruyk over gedaan werden.'. Zijn verhaal wordt aangevuld door Casparus Commelin (Beschryvinge van Amsterdam. Amsterdam: Wed. Aart Dirksz. Oossaan, 1694, vierde boek, p. 655): 'Edog heeft Dr. Joannes Snippendaal openbaare Lessen in deselve over de Kruyden gedaan, tot onderwysinghe der Liefhebbers en der Jonkheyt: maar hy gestorven, en de Tuyn door de uytlegginge der Stad als boven gesegt hebben, weg genomen zijnde, zijn de Kruyden in de Tuyn van het Gasthuys binnen dese Stad, hoewel daer toe heel onbequaam was, gebracht, in welke de Professor Gerardus Leonardus Blasius Lessen gedaan heeft, ten behoeven van die geene die hem wilden hooren.'

In 1662 was men begonnen met de voltooiing van de grachtengordel. De hierdoor sterk verkleinde oude tuin was in 1664 nog wel aanwezig in de Reguliershof, maar ze was reeds in onbruik geraakt. In 1665 was dan ook sprake van de verplaatsing van de belangrijkste

planten uit de tuin naar de al sedert lang bestaande tuín in het St. Pieter Gasthuis. Deze tuin werd nu sterk met planten uitgebreid. Er werd een tuinman aangesteld voor het onderhoud van de 'stadts-artzenyhoff' zoals blijkt uit het notulenboek van het Collegium Medicum: 'Jan Olofsen, Tuynman is aangenomen om de tuyn int Gasthuys van Stadts-wegen waer te nemen, sullende syn dienst aanvangh nemen met den 1 Juny 1665.'

De periode vanaf 1682

Commelin (1694, p. 655–658) beschrijft het ontstaan van de tuin in de Plantage. Hij drukt de 'hoff-wetten' af, geeft gegevens over de kassen en publiceert een fraaie afbeelding van de nieuwe tuin. Ook de derde geschiedschrijver Jan Wagenaar deelt in zijn Amsterdam in zyne opkomst, aanwas, geschiedenissen ... (Amsterdam: Isaak Tirion, 1765, derde deel, p. 386–389) enige gegevens over de tuin mede.

De tuin in de Plantage kwam vooral door de initiatieven van de eerste commissarissen van de hortus, *Jan Commelin* en een van de Heren zeventien van de VOC, *Johannes Huydecoper van Maarsseveen*, die tevens meermalen burgemeester van de stad Amsterdam geweest was, tot stand.

Door de particuliere correspondentie van Huydecoper met bewindhebbers in de koloniën en anderen, waarin hij steeds met klem verzocht om bollen, wortelen, planten en tekeningen te verzamelen en over te zenden, kon de Amsterdamse hortus uitgroeien tot een van de rijkste van Europa. Er ontstond een gezonde competitie met de Leidse hortus. De hele 17e eeuw door kon er bijna geen schip de havens binnenlopen zonder exotisch plantmateriaal aan boord. Door een aantal compagniedienaren werd trouwens op een vrij georganiseerde wijze de botanische wereld in de koloniën geïnventariseerd.

Waren bij Huydecoper economische en utilitaristische motieven in het spel, Commelin de wetenschapper worstelde met problemen betreffende de beschrijving en de indeling van de nieuwe, vaak vreemd ogende planten (fytografie en systematiek) en wilde daarom zo veel mogelijk de planten zelf bij de hand hebben.

Wijnands (1983) geeft op een kaart de plaatsen aan van waar de planten die door *Jan en Caspar Commelin* beschreven werden, werden ingevoerd (vergelijk met Stearn 1958, p. 181). De exotische gewassen kwamen vooral uit het Middellandse-Zeegebied, Klein-Azië, Noord-en West-Afrika, de Canarische en Kaap-Verdische eilanden, Kaap de Goede Hoop, Ceylon, India en dan vooral Malabar aan de westkust, de Indonesische Archipel, Japan, het zuidoostelijk deel van Noord-Amerika, Mexico, de eilanden in de Caribische Zee, het noordelijk deel van Zuid-Amerika met Suriname, Brazilië en Peru.

Kaap de Goede Hoop was zeer belangrijk, omdat de zuidpunt van Afrika een apart florarijk omvat met vele specifieke genera. Daar zich hieronder bovendien veel makkelijk te transporteren bolgewassen en succulenten bevinden, is het dan ook niet verwonderlijk dat in de Nederlanden een deel van de Kaapflora al zo vroeg beschreven is.

Toen in de 18e eeuw de Engelsen de hegemonie van de Nederlanden over de wereldzeeën overnamen, groeide het aantal in Europa ingevoerde en beschreven soorten tot buitengewone proporties. Dacht Linnaeus aan ongeveer 10 000 hogere plantsoorten (in de *Species plantarum* uit 1753 zijn ongeveer 6000 soorten beschreven), Alphonse de Candolle (1806–1893) schatte dit aantal op 110 000 à 120 000, terwijl de New Yorkse botanicus Cronquist in 1961 het aantal planten schatte op een half miljoen.

De minder talrijke Europese flora werd door Jan Commelin niet verwaarloosd. Ook stelde hij een catalogus van inheemse gewassen op, de *Catalogus plantarum indigenarum Hollandiae, cui praemissa Lamb. Bidloo Dissertatio de re herbaria*. Amstelodami: apud Henr. et Vid. Theod. Boom, 1693.

Ondertussen was *Jan de Vlieger*, die vroeger nog voor Huydecoper op diens buiten Goudesteyn in het centrum van de heerlijkheid Maarsseveen had gewerkt, benoemd tot hovenier op een salaris van f 400,- per jaar en vrij wonen in de tuinhuiswoning in de hortus.

De Amsterdamse stadstuin was een onafhankelijke instelling, die geheel los stond van het Athenaeum Illustre en diens medische faculteit. Wel werden ter bestrijding van de kosten forse bedragen gegeven door de apothekers, het Collegium Chirurgicum en het Collegium Medicum. Examinandi, die in de tuin ondervraagd werden, moesten naast f 50,- examengeld ook nog f 100,- voor het onderhoud van de tuin opbrengen. Bezoekers van de tuin betaalden 3 stuivers.

In april 1685 werd *Frederik Ruysch* aan de hortus medicus benoemd als professor botanices en als zodanig gaf hij van mei tot september tweemaal in de week college over medicinale planten aan toekomstige chirurgijns, apothekers en apothekersknechts. Jan Commelin werd in 1690 aangesteld tot commissaris-practicus.

De verdere geschiedenis van de Amsterdamse hortus laat zich enigszins uit mijn bibliografie herleiden. Pas in 1755 toen *Johannes Burman*, die al vanaf 1728 professor van de hortus was, ook tot professor in de botanie van het Athenaeum werd benoemd, kwam de hortus weer in contact met het Athenaeum Illustre.

Vanaf 1877 toen het Athenaeum tot universiteit werd verheven, werd de hortus niet meer apart door de stad Amsterdam, maar door de universiteit gefinancierd. Vanaf toen viel de hortus dus onder volledig bestuur van de curatoren van de universiteit. Ook nu nog is de hoofdcollectie planten van de Universiteit te Amsterdam gevestigd op het oude hortusterrein in de Plantage.

Medische tuinen in de Noordelijke Nederlanden

Haarlem

Groeiden de tot nu toe beschreven tuinen na hun stichting uit tot echte botanische tuinen, er waren ook tuinen waarin vooral medische en farmaceutische aspecten de voorrang hadden.

In Haarlem ontstond in 1696 door toedoen van de vroedschap de hortus medicus of stadskruidtuin van het Collegium medico-pharmaceuticum aldaar (Bitter, 1914). Voor die tijd was er geen onderwijstuin, hoewel de apotheker 'De Koocker' (De Koker) in zijn tuin al wel een groot aantal medicinale planten en heesters kweekte, zodat in zijn huis en tuin de apothekersleerlingen werden ondervraagd over hun kennis van de groene kruiden.

De stadskruidtuin, gelegen noordelijk van het tegenwoordige Kenaupark, bestond uit 38 vakken of perken beplant met bijzondere bomen, plant-, bloem- en struikgewassen, omgeven door heggen. *Abraham Trioen* werd in 1702 benoemd als hortulanus van deze hortus medicus. Men ging tevens op zoek naar een bekwaam botanicus, die ondermeer

volgens het reglement voor den hortus medicus een register moest aanleggen met de nummers van alle aanwezige nuttige planten, opdat een ieder die zulks mocht verlangen, een exemplaar op eigen kosten zou kunnen aanschaffen. Tevens moest hij in een boek met alfabetisch register aantekening houden van alle in voorraad zijnde sierplanten, zaaien heestergewassen. Enige tijd later werd *Gillis de Koker*, apotheker te Haarlem, tot botanicus aangesteld op een jaarwedde van f 200,-. Na zijn dood werd geen nieuwe botanicus meer benoemd.

In 1720 besloot de vroedschap om de hortus over te brengen naar het tegenwoordige Prinsenhof. In 1726 werd in het contract van de nieuwe hortulanus, *Jacob van der Hoeff de Jonge*, bepaald dat de aankoop van de nuttige planten en palmen voor rekening van de hortulanus zou zijn, terwijl het collegium de aankoop van uitheemse planten voor haar rekening nam. Uit het contract blijkt ook, dat in het vervolg in de kassen van de hortus behalve meloenen, ook andere vruchten zouden worden gekweekt. Van der Hoeff de Jonge werd op 3 maart 1729 opgevolgd door *Pieter Moerbeek*. Er ontstonden echter financiële moeilijkheden en als bezuinigingsmaatregel werden daarom in 1735 alle in de tuin aanwezige oranje- en laurierbomen aan de hortulanus ten geschenke gegeven. Ook het onderhoud van de tobben en potten waarin de bomen stonden werd te kostbaar, zodat men besloot ook deze niet meer te kopen. Uit allerlei stukken blijkt, dat de tuin om in stand te blijven nu een duidelijke relatie nodig had met zowel het veilingwezen als met de commerciële kwekers te Haarlem.

Een nieuwe catalogus van de tuin verscheen in 1784. Misschien was de toenmalige hortulanus *William Kent* de auteur. In 1792 inspecteerde Dr. *Willemse* de tuin, waarbij bleek dat vooral het vak met nuttige planten zich niet meer in de gewenste staat bevond. Op zijn voorstel werd dit vak in orde gemaakt en beplant volgens de classificatie van Linnaeus. Enige tijd later bood Dr. *Willemse* het collegium een door hem geschreven *Catalogus plantarum* aan, waarin de nuttige planten in klassen waren ingedeeld en waarin, voor het gemak der leerlingen, de oude nummers behouden waren gebleven. Later verscheen van zijn hand nog een dergelijke catalogus in manuscript, nu van de exotische planten.

In 1865, met de opheffing van de klinische school, hield de hortus medicus op te bestaan.

's-Gravenhage

In Den Haag was reeds in 1671 sprake van een medische plantentuin. 'Doctor Stalpaert deed het voorstel van eenen hortus medicus publicus', waarvoor op 10 juli 1675 een huis gekocht werd op de 'Varckemarkt'. De tuin schijnt er echter niet gekomen te zijn. Wel hadden de apothekers *Frans van Sevenhuysen* en *Frans Kiggelaer* in die tijd beide een particuliere tuin in Den Haag, waarin ze naast geneeskruiden ook vele zeldzame exotische gewassen kweekten. De tuin van Van Sevenhuysen, de deken van het apothekersgilde, lag zelfs in de buurt van de Varkensmarkt.

Nog in 1750 was botanie het belangrijkste vak voor de farmaceut. *Martinus Wilhelmus Schwencke* werd in 1750 in Den Haag benoemd tot professor in de plantkunde. We zullen hier niet ingaan op de moeilijkheden met de chirurgijns, die onder aanvoering van hun deken Hendrik Damen, het belang van de botanie niet wilden inzien.

Schwencke werd in 1706 te Maastricht geboren en promoveerde in 1731 in Leiden in de geneeskunde. Hij was in Den Haag stadsdokter van 1735 tot 1780 en overleed er in 1785. Zijn grote belangstelling ging uit naar de botanie. We kennen van hem een artikel Beschrijving en afbeelding van een nieuw geslacht van planten *Fagelia* genaamd, dat verscheen op p. 473–476 van het in 1774 uitgegeven eerste deel van de Verhandelingen van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelyke Wijsbegeerte te Rotterdam.

In 1752 kocht Schwencke de buitenplaats Zandvliet, gelegen aan de Bezuidenhouseweg. De oorspronkelijk eenvoudige hofstede werd door hem herschapen in een fraai landhuis. Hier kon Schwencke zich uitleven in zijn liefde voor planten. Achter zijn woning werd dan ook de zeer rijke hortus medicus aangelegd. De hortus werd echter oorspronkelijk in 1750 gesticht op een meer naar voren gelegen stuk grond 'over de Bezuidenhoutsche brug'. Schwencke kreeg voor zijn tuin een subsidie van slechts f 315,- per jaar. In werkelijkheid had de wereldberoemde tuin, waarin naast de geneeskrachtige kruiden bijzonder veel exotische en andere gewassen stonden, ongeveer f 10 000 gekost. Jaarlijks moesten ondermeer de intresten van het kapitaal, de reparatiën en het verpondingsgeld berekend worden. Aan de tuinier werd uitbetaald f 320,-, aan de knecht f 150,-, en 'aan turf en hout tot het stoken van twee oranje-huysen en drie kassen, aen mist, run, correspondentie en port van planten' f 500,-. Daar van keerde in 1751 f 244,- terug van de apothekers; van de regenten van het Collegium Pharmaceuticum wilde hij geen geld aannemen (Servaas van Rooyen, 1902, p. 29). Na zijn dood deed zijn tuinman *C. van der Hoeven* het verzoek om hem op een douceur van f 230,- à f 300,- 's jaars als opvolger in de instructie in de tuin aan te wijzen. Het aanbod werd echter op 13 april 1785 afgewezen. Hiermee eindigde de geschiedenis van de Haagse hortus medicus.

Rotterdam

In Rotterdam bestond sinds 1649 het Collegium medico-pharmaceuticum, dat in 1806 werd opgeheven. Het gebruik van een Pharmacopoea (als toonaangevend werden genoemd die van Amsterdam en Haarlem) werd in 1708 te Rotterdam verplicht gesteld. In 1709 verscheen er de Pharmacopoea Rotterodamensis Galeno-Chymica of Rotterdamsche Galenische en Chymische Apotheek. Zo'n Pharmacopoea was een ideale inventaris voor een op te richten onderwijstuin.

Daar niet elke gildebrouder over een eigen tuin beschikte, wendden de hoofdlieden van het collegium zich tot de heren burgemeesteren, met het verzoek om een terrein in de omgeving van de Oostpoort 'bequaam te maken tot het planten van soodanige kryden ... omme de proefdoenden daarin te Examineren ende Apothekers leerlingen te onderwijzen'. De hortus kwam er klaarblijkelijk, maar mede door financiële moeilijkheden werd ze in 1727 op last van de magistraat weer ontruimd.

Pas in 1788 kwam er weer een medische tuin ter beschikking, nu speciaal bestemd voor botanisch onderwijs. *Johannes van Noorden* (1749–1800) begon toen met het houden van jaarlijkse cursussen in de kruidkunde. Hij deed dit in de tuin van de rijke koopman *J.E.C. van der Schinne* (1741–1819), die een prachtige particuliere tuin bezat bij de Schiedamse Poort. Van der Schinne bleek zelfs bereid om de aanschaf van nog ontbrekende medicinale gewassen zelf te bekostigen. Naast de door Van der Schinne zelf gepubliceerde catalogus uit 1809 bestaat er ook een catalogus in manuscript uit omstreeks

1800: *Catalogus plantarum, plenimque medicinalium, quae coluntur in Horto Botanico Societatis Pharmaceuticae Roterodamensis secundum systema Linnaeus digestrius.*

Na Van Noordens dood werd pas in 1809 stadsdokter *Jacobus Franciscus van der Houven van Ankeren* benoemd tot stedelijk lector in de natuurlijke historie en de kruidkunde, zij het zonder instructie en zonder salaris. Lang heeft zijn onderwijs niet mogen duren, want door fiscale maatregelen van de Franse bestuurders was Van der Schinne al spoedig niet meer in staat om het onderhoud van de tuin te bekostigen. Na de dood van Van der Schinne werd de hortus medicus door zijn erfgenamen verkocht, hetgeen tevens het einde van het lectoraat van Van der Houven betekende.

In 1824 kwam er te Rotterdam een kleine tuin, bij de Raampoort, ten dienste van het farmaceutisch onderwijs, die door de aankoop van een veel grotere hortus, bestemd voor de op te richten klinische school, overbodig werd. Deze laatste hortus werd in 1826 door het stadsbestuur gekocht uit het privé-bezit van *Cornelis Dalen. C. Witte* werd de vaste hortulanus. Dalen, die zich tot ergernis van de lectoren van de klinische school opwierp tot directeur van de hortus, wist jarenlang onvoorstelbaar hoge bedragen van de Rotterdamse gemeenteraad los te krijgen ter verdere verfraaiing en uitbreiding van de tuin. In 1840 werd een fraaie oranjerie ingericht. Na opheffing van de klinische school besloot de gemeenteraad in 1869 om de tuin aan de meestbiedende te verkopen (Van Lieburg, 1978).

Utrecht

In Utrecht bezat drogist *Hendrik van Dullem* een tuin, tussen het Mariawaterpoortje en de Smeetoren, die omstreeks 1781 gebruikt werd tot 'beplanting van kruiden' die hij tot zijn nering behoefde.

Ook bij het militaire hospitaal, ingericht door Koning Lodewijk Napoleon voor zijn eigen garde in het Duitse Huis aan de Springweg te Utrecht, was een medische tuin aanwezig. De naam van dit hospitaal, dat al vrij snel voor alle militairen bestemd was, werd later omgedoopt in rijks militair hospitaal. In 1822 werd het de rijkskweekschool voor militaire ziekendragers, verplegers, geneeskundigen, enz., die tenslotte in 1868 werd opgeheven.

Dordrecht

De oudste gegevens van de hortus te Dordrecht dateren uit 1797. Het rekeningenboek van de hortus loop namelijk van 1797 tot 1867. De tuin was gevestigd op een terrein aan de Spuihaven, ter plaatse ook wel Vriesehaven genoemd. Dit terrein was in bezit van het stads krankzinnig- en betershuis. Aan huur werd aanvankelijk f 80,- betaald, vanaf 1829 f 56,- en sinds 1852 f 100,-. Toen het krankzinnigengesticht ruimtegebrek kreeg, werd eerst het haventje naast de hortus gedempt; vervolgens werd per 1 november 1866 de huur van de tuin opgezegd. De bomen werden gerooid en brachten bij verkoop nog geen vijf gulden op, het meubilair werd voor f 22,- verkocht. Op de plaats van de voormalige 'Hortus Botanicus', zoals het opschrift boven de ingang vermeldde, verrees een bleekveld.

Onderwijstuinen in de Zuidelijke Nederlanden

Brussel

Pas tijdens de Franse revolutie werden de botanische tuinen van Brussel, Gent, Brugge, Antwerpen en Luik gesticht. Vóór de Franse revolutie bezat België slechts één plantentuin, die van de universiteit van Leuven. In 1783 liet Jozef II de universiteit van Leuven naar Brussel verplaatsen. Men besloot daarop te Brussel een botanische tuin te stichten ten zuiden van de stad. De hortus kwam er echter pas in 1797, nadat in 1796 bij besluit van de Raad van vijfhonderd, het Frans bewind de Centrale scholen stichtte, waarbij elke school van een plantentuin werd voorzien. De bomen, struiken en planten, aanwezig in de tuinen van de door de uitgewekenen verlaten buitenhuizen, vormden de kern van de nieuwe hortus botanicus. Als plaats werd uitgekozen het Oude Hof, ofwel het Hof van Nassau, waarbij al in de 17e eeuw een fraaie tuin had gelegen, en dat Karel van Lotharingen voor zich had laten inrichten in de vierhoek die gevormd wordt door de Hofberg, het Museumplein, de Ruisbroekstraat en de Keizerstraat. *Joseph F.P. Van der Stegen de Putte*, de vertaler van het *Systema naturae* van Linnaeus, werd aangesteld tot hoogleraar in de natuurlijke historie. De kersvers benoemde directeur van de plantentuin bezat in zijn woning aan de Wollendriestorenstraat een mooie verzameling planten, die hij schonk aan de nieuwe instelling. In 1799 verving de Zweed *André Rozin*, een leerling van Linnaeus, de overleden Van der Stegen de Putte als professor van de Centrale school, terwijl *Josse Dekin* benoemd werd als tuinier-plantkundige.

Toen in 1802 de Centrale scholen werden opgeheven, verliet Rozin de stad Brussel, terwijl *Josse Dekin* zonder te weten hoe hij bezoldigd ging worden, zijn arbeid voortzette. Zijn broer *Adrien Dekin*, de nieuwe directeur, reorganiseerde de tuin en liet er warme kassen voor de exotische gewassen oprichten (Balis, 1970, p. 4). *Adrien Dekin* overleed in 1823, waarop de stadsregent *Pierre Nyst senior*, een befaamd plantkundige, geboren te Maastricht in 1780, als opvolger voor het bestuur van de hortus aanwees. De plantentuin werd in 1826 afgebroken.

Al omstreeks 1650 bestond er te Brussel een *Confrérie de Saint-Dorothee*, waarin een aantal tuiniers en liefhebbers van planten waren verenigd. Deze vereniging kwam op 25 februari 1822 tot hernieuwde bloei als *Société de flore*, en leeft thans nog voort als *Société Linnéenne de flore*.

De nieuwe tuin kwam te liggen op een terrein gelegen tussen de Schaarbeekse Poort en de Zenne. Hij ontstond uit een privé-initiatief van een vijftal vermogende Brusselaars, die allen in plantkunde en tuinbouw geïnteresseerd waren. Via een op 15 april 1826 opgerichte naamloze vennootschap, de Koninklijke maatschappij van kruid-, bloem- en boomkwekerij, wilde men als voornaamste doelstelling een positieve wetenschappelijke bijdrage leveren door het aanleggen van een grootscheepse tuin met serres, broeikassen en oranjerieën voor de plant-, tuin- en bosbouwkunde. Binnen deze culturele opzet stond een rendabele exploitatie van het vele voorgeschoten geld op het tweede plan. De stad Brussel verschaftte jaarlijks een subsidie van f 6000,-.

De enige calamiteit die de tuin meemaakte vond plaats in september 1830, toen de serres vier dagen lang dienden als aanvalsbasis en verdedigingslinie voor de Hollandse troepen. Schade f 5000,-.

Van een echte commerciële tuin is nooit sprake geweest, reden waarom we de tuin

beter onder de onderwijstuinen kunnen plaatsen.

Vanaf 1830 staakte tijdelijk de subsidie. Om aan allerlei problemen het hoofd te bieden, werd in 1837 het kamerlid en befaamd botanicus *Barthélemy Dumortier* tot regeringscommissaris van de tuin aangesteld. Hij zou niet alleen op het financiële beleid toezicht uitoefenen, maar vooral zou hij het wetenschappelijk karakter van de cultuurmaatschappij in het oog houden. Voorheen, tijdens de financiële crisis van 1834–1835, was namelijk besloten de handel op te drijven, teneinde ontstane schulden af te kunnen lossen. Er werd enige winst gemaakt, hetgeen protesten uitlokte van de Brusselse groentenverkopers en bloemisten, die zich in hun concurrentiepositie aangetast voelden door een maatschappij die overheidstoelagen kreeg.

Op 23 januari 1876 nam de Belgische regering voor 1 miljoen franc de tuin over van de *Société royale d'horticulture de Belgique* (de vennootschap heette zo sinds 1837) (Witte, 1970, p. 17). Hoewel de oude tuin en het oude gebouw van de *Société* nog steeds bestaan, begon men in 1939 met de verhuizing van de Nationale plantentuin (eertijds Rijksplantentuin) naar het domein van Bouchout te Meise en Wemmel, waar de nieuwe tuin pas sinds kort voltooid is.

Gent

Gent is van ouds bekend om zijn plantenrijkdom. *Guillaume de Blasere* kweekte er sinaasappelbomen, die hij overwinterde in een oranjerie van 100 voet lengte, terwijl bisschop *Antoine Triest* er een zeer rijke tuin bezat, genaamd het 'Belvédère', waarin hij allerlei bloemen en zeldzame planten opkweekte. Triest stichtte in het midden van de 17e eeuw de *Confrérie* van de heilige Dorothea in de kerk van St. Michel. De tuinlieden, kwekers en liefhebbers van planten kwamen er, totdat de Franse legers in 1794 de stad binnen vielen, jaarlijks bijeen om op de dag van hun patroonheilige een bloemententoonstelling te houden.

De geschiedenis van de Gentse hortus botanicus begint bij de Baudeloo-abdij. De nieuwe abdij werd in 1625 gebouwd door Jean de Deynze, hoewel de geschiedenis teruggrijpt tot 1197. Tot 1796 werd de abdij door monniken bewoond, waarna ze opgeheven werd en omgevormd tot een Centrale school met plantentuin. Dank zij de activiteiten en de invloed van *Karel van Hulthem* werd *Bernard Coppens* benoemd tot eerste hoogleraar in de plantkunde en kwam de tuin ondanks de moeilijke tijd vrij snel tot bloei. Coppens ontwierp, geholpen door de stadarchitect Pison, een plattegrond van de tuin, de oranjerie en een aantal warme en koude kassen. Hierbij werd hij bijgestaan door de eerste en zeer bekwame tuinman *Jean Henri Mussche*.

Naast de oranjebomen uit de voormalige Baudeloo-hof, nam men ook een groot aantal grote gewassen van de abdij Eename-bij-Oudenaerde in beslag, teneinde ze in de nieuwe tuin te zetten. Naast twee oude exemplaren van *Chamaerops humilis*, die in 1599 door Albert en Isabelle aan de abdij geschonken waren, vond men te Eename grote exemplaren van de *Magnolia grandiflora*, *Phoenix dactylifera*, *Pistacia lentiscus*, *Olea europea*, benevens mirten, granaten en laurierbomen.

De Gentse amateurs haastten zich om hun planten in de nieuwe tuin onder te brengen. De bestuurders van de *Jardin des plantes* te Parijs zonden een aantal gewassen, terwijl men tevens zaden verkreeg uit de botanische tuin van Florence. Helaas stierf Coppens al

in 1801. De eerder genoemde Rozijn reisde nu driemaal per week van Brussel naar Gent om er zijn lessen te geven, totdat de Centrale school werd opgeheven.

Van Hulthem, de geschiedschrijver van de agricultuur en de botanie in België en aan wie onlangs een aantal tentoonstellingen is gewijd, beschrijft (1817, p. 52-53) hoe hij zelf vele planten voor de tuin verwierf. In Frankrijk had hij contact met een aantal vooraanstaande botanici als Thouin, Desfontaines, Michaux en De Jussieu, maar ook met keizerin *Joséphine de Beauharnais*, die hem een aantal zeldzame planten schonk uit haar wonderschone collectie te Malmaison. Mevrouw Lemonnier gaf hem planten en zaden uit haar tuin te Montreuil in de buurt van Versailles, die afkomstig waren uit Oost-Indië, Kaap de Goede Hoop en Nieuw Holland en die zij elk jaar uit Engeland ontving. De prins van Salm-Dyck deelde met Van Hulthem een verzameling zaden, die hij uit Midden-Amerika had ontvangen. Ook zond deze belangrijke amateur 240 soorten vetplanten naar Gent, waarvan zo'n driekwart aldaar nog ontbrak. De oude botanische tuin van Montpellier stuurde zaden. Braziliaanse zaden kreeg Van Hulthem van baron *De Keeverberg de Kessel*. Wat Van Hulthem niet in de tuinen van de privé-verzamelaars vond kocht hij bij de beroemde kwekers van Gent en omstreken.

De zorg voor al het bijeengebrachte materiaal werd aan de zeer ontwikkelde Mussche toevertrouwd. Mussche, tevens lid van de *Société royale d'agriculture et de botanique*, werd in 1765 in Gent geboren uit een geslacht van tuinlieden. Deze bescheiden man verstond zeer goed het botanische Latijn en kende de werken van Linnaeus en Willdenow praktisch van buiten. Het was Mussche die het materiaal aandroeg voor de eerste catalogus van de tuin die door *L.P. Couret-Villeneuve* werd gepubliceerd. Later zou Mussche ook zelf enige catalogi van de tuin het licht doen zien. Na opheffing van de Centrale school liep de tuin gevaar, maar Van Hulthem was aanwezig en profiteerde handig van een bezoek van Napoleon en keizerin *Joséphine* aan Gent, en bewerkstelligde zelfs de protectie van het hof van Frankrijk.

Ook het gemeentebestuur van Gent deed veel moeite voor de tuin. En het was dan ook de succesvolle wijze waarop de botanische tuin van Gent werd geëxploiteerd, beplant en verzorgd, die voor een belangrijk deel bijdroeg aan het tot-stand-komen in 1808 van de *Société royale d'agriculture et de botanique de Gand*, de opvolger van het *St. Dorothea* genootschap. Deze maatschappij is door haar grandioze exposities in het Casino van groot belang geweest voor zowel de plantentuin zelf als voor de ontwikkeling van de handel in tuinbouwgewassen in Gent.

Koning Willem I kwam de tuin in 1815 bewonderen. Nieuwe serres en orangerieën werden gebouwd. Baron *Van der Capellen*, gouverneur-generaal van Oost-Indië, bezorgde de tuin zaden uit Kaap de Goede Hoop en planten van het eiland Java. En in 1830 liep bijna de hele stad Gent uit om de zeer zeldzame planten die de beroemde reiziger *Ph. Fr. von Siebold* uit Japan had meegebracht te aanschouwen.

Ondertussen was in 1817 de universiteit van Gent er gekomen. *Cassel* werd de eerste hoogleraar in de botanie, later gevolgd door ondermeer *Van Coetsem*, *Van Breda*, *Charles Morren* en *Kickx*.

Na de dood van Mussche in 1834 – tijdens zijn ziekte was de tuin snel achteruitgegaan – werd de bijna even bekwame tuinman *Donkelaar* aangesteld als hortulanus. Hij en *Kickx*, die elkaar reeds kenden van hun beider werkzaamheden in de botanische tuin van Leuven, brachten de tuin, die nog heden bestaat, verder tot bloei.

Particuliere tuinen in de Zuidelijke Nederlanden

16e en 17e eeuw

De oudst bekende tuin in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden, waarvan een gedrukte lijst met plantnamen bestaat is die van *Pieter Coudenberg*, die geboren werd te Antwerpen omstreeks 1520–1525 en die aldaar overleed na 1590 (1594?). Coudenberg was een niet onverdienstelijk botanicus en stond ondermeer in contact met Carolus Clusius en de drukker Plantijn. Vanaf 1548 verzamelde en kweekte hij in zijn beroemde kruidtuin ten koste van zware financiële lasten een groot aantal planten. Deze tuin van ongeveer 2 hectare was waarschijnlijk gelegen op de plaats van de huidige dierentuin te Antwerpen. Samen met enkele andere particuliere tuinen als die van *Jean de Brancion* behoorde de tuin van Coudenberg tot de oudste van Europa. Hij hield zijn exotische planten 's winters in leven doordat hij de planten ingepot liet overwinteren in ondergrondse bewaarplaatsen. Dergelijke winterplaatsen en de later hieruit ontstane oranjerieën schijnen een Belgische uitvinding uit de 16e eeuw te zijn (Van den Muijzenberg, 1980). De tuin van Coudenberg werd zeer waarschijnlijk verwoest bij het beleg van Antwerpen in 1585.

Van Hulthem (1817, p. 11–49) geeft een overzicht van de vele vroege tuinbezitters in de Zuidelijke Nederlanden in de 16e en 17e eeuw, zoals *Charles de Saint-Omer*, heer van Drenouter, Moerkerk en Moerbeek. Hij liet de planten in zijn tuin schilderen en liet deze afbeeldingen in vier foliobanden inbinden, die hij na zijn dood in 1509 aan het Collège medical van Leuven vermaakte.

Gérard van Veltwijck die in het midden van de 16e eeuw te Brussel woonde bereisde grote delen van Europa om planten te verzamelen, die hij naar zijn eigen tuin overbracht.

We gaan voorbij aan het overbekende en beroemde triumviraat Clusius, Dodonaeus, Lobelius.

Jean Hermans te Brussel en *Pierre Ricart* te Rijsel, waarvan de catalogi van hun tuinen in de bibliografie zijn opgenomen, hielden zich beide als apotheker bezig met het kweken van geneeskruiden en andere zeldzamer gewassen (De Wildeman, 1950).

Jean Hermans stond in contact met *Bernardus Wijnhouts* (1598–1662). Wijnhouts die geboren was te Enkhuizen, betrad in 1630 als broeder de abdij van Dileghem nabij Brussel, waarbij hij belast werd met de tuin van de infirmerie en met de groententuin van dit klooster. Onder zijn leiding groeide de tuin uit tot een van de belangrijkste botanische tuinen van Europa. Hij legde een herbarium aan van de planten in de tuin. Dit herbarium was in 1834 in bezit van professor Jean Kickx te Gent. Tenminste een deel van de planten in de tuin van Wijnhouts werd in 1651 publiek geveild.

De tuin van Hermans lag bij zijn huis met achterhuis in de Drapstraat te Brussel (afgebeeld door Tourneur & De Wildeman, 1942, p. 273). Hermans wijzigde de naam van zijn huis van 'De Pauw' in 'Den Gulden Mortier' omdat dit beter bij zijn beroep pastte. In zijn tuin die op de kaart vier vakken omvatte was tevens een soort oranjerie te vinden.

Pierre Ricart werd geboren te Frasnes-lez-Buissenal aan het einde van de 16e eeuw (Delcourt, 1953, p. 5). Ook zijn tuin te Rijsel was op regelmatige wijze in symmetrische vakken ingedeeld. De omvang van de tuin moet ongeveer een hectare geweest zijn. Er worden in de catalogus van de tuin die dr. *Georgius Wionius* samenstelde, vele oranjerie-

gewassen genoemd, zodat er wel een soort verwarmde winterplaats aanwezig moet zijn geweest. In de catalogus worden bovendien opvallend veel bomen opgesomd. Ricart stierf in 1657 en werd als apotheker opgevolgd door zijn zoon, die eveneens Pierre heette.

In de catalogi van de horti van Hermans en Ricart werd wat de naamgeving van de planten betreft, gebruik gemaakt van de nomenclatuur van de Middelburgse arts *Caspar Pelletier*. Deze publiceerde in 1610 zijn *Plantarum tum patriarum, tum exoticarum, in Walachria, Zeelandiae insula, nascentium synonymia*. Middelburg: Richard Schilders (Eldering, 1977). Dit werk is dan ook onontbeerlijk voor een moderne reconstructie van de oude catalogi.

De belangrijkste Zuidnederlander uit de 17e eeuw was de Antwerpse priester *Franciscus van Sterbeek* (Philippen, 1930). Na de inname van Antwerpen door Farnese op 17 augustus 1585 hadden tienduizenden inwoners de stad verlaten. Maar al vrij snel na de rampspoed probeerde de kwijnende stad zich weer te herstellen en ook het wetenschappelijk leven kwam weer op gang (Aernouts & Frison, 1965). In de tweede helft van de 17e eeuw zijn het Van Sterbeek en zijn talrijke vrienden die het wetenschappelijke verkeer zullen gaan kenmerken. De in 1630 te Antwerpen geboren Van Sterbeek bezat er in 1652 een fraaie plantentuin. Hij schreef een boek over het kweken van hesperides en een over de mycologie, de paddestoelenkunde. Met zijn 'Theatrum fungorum' en zijn 'Citricultura' vertoont hij zich aan de lezer als een eenvoudig en gemoedelijk man die, in een ongeunsteld sappig Vlaams, vertelt wat hij jarenlang zag en ondervond in de vrije natuur, in zijn eigen tuin en in de tuinen van zijn talrijke kennissen. In 1660 en 1671 ondernam hij belangrijke studiereizen naar de Noordelijke Nederlanden en knoopte er relaties met de tuinbezitters aldaar aan.

Particuliere tuinen in de Noordelijke Nederlanden

17e eeuw

Paul Hermann beschrijft in zijn *Paradisus Batavus* (1698 en 1705) een groot deel van de exotische planten die in de Hollandse tuinen te zien waren. Hij moet zeer goede relaties gehad hebben met deze vooraanstaande Hollanders. Hij noemt onder andere de tuinen van *Simon van Beaumont*, secretaris van de staten van Holland en West-Friesland en hoogheemraad van Delfland. De tuinen van Simon van Beaumont waren gelegen te Den Haag in de vierhoek Westeinde, Assendelftstraat en het verlengde ervan de Varkensmarkt, Prinsegracht en Geweldigherslaan. Hij kocht zijn tuin in 1675 van de gemeente Den Haag. Tegelijkertijd kocht apotheker en plantliefhebber *François van Sevenhuysen* een ongeveer even groot aangrenzend stuk grond. Later werd Beaumonts tuin nog verder uitgebreid met ondermeer een oranjerie. *Frans Kiggelaer*, apotheker en 'Commies ter Secretarije van Simon van Beaumont', gaf in 1690 de catalogus van Beaumonts zeer belangrijke hortus uit. De planten werden na Beaumonts dood in 1726 geveild. Ook hiervan bestaat een catalogus.

Een oudere veilingcatalogus is die uit 1697 van de tuin van *Willem Adriaan van der Stel*, waarin de planten van de hofstede 'Duin en Vaart' ten zuiden van Berkenrode opgesomd worden.

In de *Paradisus* noemt Hermann verder de tuin van de diplomaat *Hieronymus van Beverningk*, gelegen bij diens hofstede Oud-Teylingen bij Warmond en de tuin van raadspensionaris *Gaspard Fagel*, die lag bij het buiten Leeuwenhorst in Noordwijkerhout. Van Beverningk was op zijn beurt weer de maecenas van de Danziger botanicus en koopman *Jacob Breyne* (1637–1697), die als belangrijke externe getuige in zijn boeken al evenzeer beschrijft welke zeldzame gewassen er in de Noordelijke Nederlanden in de tweede helft van de 17e eeuw te vinden waren. Ook noemt Hermann de plantencollecties van stadhouder *Willem III*, wiens planten gecultiveerd werden op Honselaarsdijk in het Westland en op Het Loo. Dominee *Daniël Desmarets* die, behalve dat hij de bibliotheek van Willem III beheerde ook nog het oppertoezicht had op de stadhoudelijke paleizen en tuinen, was hartstochtelijk amateur-botanicus. Hij zorgde voor de plantenverzamelingen van Willem III en diens kamerheer, de diplomaat *Hans Willem Bentinck*. Bentinck liet zijn planten overwinteren in een extravagante halfcirkelvormige oranjerie te Zorgvliet, het tegenwoordige Catshuis.

Behalve lijsten met plantnamen kunnen ook plantafbeeldingen van nut zijn. *Agnes Block*, een nicht van Vondel, die het buiten Vijverhof bezat te Loenen aan de Vecht, liet in de plaats van een gedrukte tuincatalogus, door beroemde kunstenaars, zoals Maria Sibylla Merian, waterverfschilderingen van haar planten maken (Van de Graft, 1943; Kuijlen, 1978).

Philips de Flines kweekte planten op Sparenhout te Haarlem. *Magdalena Poulle*, de vrouw van een lakenkoopman, kweekte op Gunterstein allerlei exotische gewassen. Een aantal Zuidafrikaanse bollen kreeg ze van Huydecoper. Ze bezat moderne plantenkassen met de ramen schuin geplaatst. Na haar dood in 1699 werden haar planten op 26 en 27 augustus van dat jaar publiekelijk geveild. De advertentie in de Amsterdamse Courant spreekt van 'veele rare uytheemse Boomgewassen, Planten, Wortels en Bollen, in lange jaren by een gesammelt uyt vele afgelegene gewesten des Werelds.'. Er bestond een gedrukte veilingcatalogus (Quarles van Ufford, 1969).

In Den Haag werd door een aantal vooraanstaande plantminnaars in 1659 een confrerie van flora opgericht, die in 1715 nieuw leven werd ingeblazen. Opvallend in de heroprictingsacte is een bepaling ten aanzien van het publiek verkopen van planten, waarin een soort opgeld, te storten in de kas van de broederschap, wordt genoemd (Van Zuiden, 1916).

De hofdichten geven soms belangrijke informatie over de tuinen van de particulieren. Hendrik Spieghel beschreef in het jaar 1590 zijn tuin in het werk *Hert-spieghel*, dat in 1614 voor het eerst in Amsterdam in druk verscheen. Zo ook bezingt *Petrus Hondius* in 1621 de Moufeschans te Terneuzen. Hondius, die slechts korte tijd op zichzelf gewoond heeft, was ongehuwd. Op de Moufeschans woonde hij in bij de oud-burgemeester van Axel, Neuzen en Biervliet, Johan Serlippins en diens echtgenote Johanna de Burghgrave. Zij wisten van een verlaten schanswerk tussen Axel en Neuzen een fraaie buitenplaats te maken, die zij de 'Moffe-schans' noemden.

Petrus Hondius werd geboren te Vlissingen omstreeks 1578. In 1606 werd hij na een studie te Leiden – hij schijnt er lessen in de botanie van Clusius gehad te hebben – predikant te Terneuzen. Het was in wezen Hondius die de tuin van de Moufeschans tot bloei bracht. De talrijkheid van de door hem gekweekte planten, waaronder zich een aantal door hem voor het eerst in ons land ingevoerde gewassen bevonden, de liefde voor zijn hof en zijn berijmde cultuur aanwijzingen, wekken onze bewondering voor hem op.

Hij had contacten met de arts Caspar Pelletier te Middelburg, met Dirck Cluyt en met apotheker *Christian Porret* te Leiden, allen liefhebbers van de plantkunde. Porret bezat een tuin te Leiden. Ook de Leidse 'praefectus horti' *Aelius Everardus Vorstius*, behoorde tot Hondius' kennissenkring. Maar reeds tijdens Hondius' leven (hij stierf in 1621) raakte de tuin in verval, hoewel nog in het begin van de 19e eeuw zogenoemde oliekopers of Hongaarse geneeskundigen die plaats bezochten teneinde er geneeskruiden op te sporen.

Navolgers in het hofdicht waren Huygens die zijn buiten 'Hofwijck', Cats die zijn buiten 'Sorgvliet' en Westerbaen die zijn buiten 'Ockenburgh' in verzen verheerlijkten. Tal van anderen volgden, die hun eigen lustplaats of die van hun maecenas bezongen, zoals D'Outrein 'Rosendael', Van Someren 'Groepenstein', Rotgans 'Kromwijck', Gualtherus Blok 'Vijver-hof' en Burman zijn buiten 'Batestein'.

Een late loot aan deze boom was de in 1688 te Berlijn geboren *Johann Christian Cuno*. Na een carrière in en desertie uit het leger, maakte hij in Amsterdam vrij snel als wijnkoper fortuin. Aangezien hij veel geld verdiende kon hij zich na verloop van tijd meer aan de letterkunde gaan wijden. Des winters woonde hij te Amsterdam, des zomers verbleef hij op zijn buitenverblijf 'Namaals beter' te Haarlem, waar hij zijn plantkundige liefhebberij door het kweken van zeldzame gewassen kon uitleven en bezingen. Te zijner eer heeft Linnaeus een plantesoort *Cunonia* genaamd. Na de dood van zijn vrouw in 1761 trad Cuno in dienst van de VOC. Hij stierf te Weingarten bij Durlach in 1783.

18e eeuw

George Clifford Sr. (1657–1727), kocht op 5 mei 1709 voor f 22.000,- de Hartekamp van de Amsterdamse postmeester Jan Hinlopen. Zijn zoon Mr. *George Clifford* (1685–1760) legde als maecenas en beschermer van *Carolus Linnaeus* de grondslag voor diens wetenschappelijke doorbraak als natuurhistoricus en systematicus. George Clifford, die later benoemd werd tot commissaris van de Amsterdamse hortus, was hypochondrisch van aard, stond op speciaal dieet en werd medisch geadviseerd door Herman Boerhaave. Mede dank zij de bemiddeling van Boerhaave werd Linnaeus in 1736 als hortulanus en lijfarts van Clifford in dienst genomen op een salaris van een duit (ongeveer drie gulden) per dag. Verder kreeg Linnaeus vrije kost en inwoning, en stonden Cliffords bedienden en Cliffords rijkdom met vier paarden tot Linnaeus' beschikking.

Linnaeus verwachtte op de Hartekamp een Tantalus (een formele tuin met geknipte hagen en met lanen en paden) of een Hesperis (een oranjetuin met citrusfruit en andere immergroene gewassen) aan te treffen, zoals die overal in Holland te vinden waren. Maar in de voorrede van de Hortus Cliffortianus beschrijft Linnaeus in lyrische bewoordingen dat tot zijn grote verbazing de tuin een echte botanische tuin was, een paradijs welhaast, met vele kassen en waarin planten uit allerlei werelddelen bijeengebracht waren (Heller, 1968; Stearn, 1976). Naast een botanische tuin bezat Clifford een uitgebreid herbarium, dat later in het British Museum terecht kwam, waar het na enige tijd apart te zijn bewaard, geïncorporeerd werd in het algemeen herbarium. Ook bezat Clifford op de Hartekamp een prachtige botanische bibliotheek, een natuurhistorisch museum en een menagerie (dierentuin). Ten tijde van Linnaeus was de tuin een van de

volledigste van Europa en werd ze bezocht door talrijke geleerden.

Na het vertrek van Linnaeus in 1738 raakte de tuin snel in verval, ook al doordat Linnaeus de bekwame tuinman *Dietrich Nietzsche* (Nietzel) (1703–1750) met zich mee nam naar Zweden. De orangerie verbrandde tweemaal kort na elkaar. De lust van Clifford in de botanie moet snel geweken zijn, hetgeen ondermeer blijkt uit de verkoopcatalogus van zijn bibliotheek uit 1760, waarin maar weinig botanische boeken van na 1738 te vinden zijn (Albers, 1982; Krol, 1982; Van Thiel-Stroman, 1982).

De lotgevallen van de tuin na de dood van George Clifford laten zich enigszins lezen uit de auctiecatalogi van Pieter Clifford uit 1788 en Johan Meijer uit 1809.

Particuliere tuinen aan het einde van de 18e en in het begin van de 19e eeuw

In de 18e eeuw werd het in de beide Nederlanden steeds moeilijker voor de particuliere plantverzamelaar om te kunnen concurreren met de door de stad, provincie of staat ondersteunde botanische onderwijstuinen. Bovendien was er geen continuïteitsgarantie. Veelal ging de particuliere tuin met de dood van de eigenaar ten onder. Toch waren er nog wel belangrijke tuinen.

David de Gorter stelde de catalogus samen van de gewassen, die in de tuin van huize de 'Ulenpas' te Hoog Keppel van baron *Van Rouwenoort* groeiden.

Jonkheer *Gerard Beeldsnijder* (1791–1853), heer van Voshol en Vrije Nes, had al vrij jong een reputatie als plantenverzamelaar. Hem werd het lidmaatschap aangeboden van vele botanische genootschappen, zoals die te Gent, Brussel, Leuven, Antwerpen, van de Zweedse natuurkundige vereniging en van genootschappen in Frankrijk, Marburg en Zürich. Hij ontving medailles voor het kweken van *Laurus cassia* en *Zamia horrida*, terwijl hij in 1819 van de burgemeester van Amsterdam, als dank voor zijn werk als regent van het spin- en nieuw-werkhuis, een bloembol van *Amaryllis josphina* cadeau kreeg, die naar zijn zeggen f 700,- en twee jaar tevoren f 2000,- waard was geweest. In 1829 verkocht hij zijn huis te Rupelmonde te Nieuwersluis, omdat hij terwille van de opvoeding van zijn kinderen in de stad wilde gaan wonen. In diezelfde tijd verkocht hij zijn verzameling planten (persoonlijke mededeling mr. J.H. des Tombe).

In het eerste kwart van de vorige eeuw breidde *Adriaan van der Hoop* door aankoop van de omliggende landerijen het prachtige landgoed Spaarnberg te Santpoort boven Haarlem aanmerkelijk uit. Er werd een rijke, deftige buitenplaats gebouwd, die vooral door haar beroemde verzameling zeldzame planten en gewassen, bijeengebracht in kassen, serres en tuinen grote bekendheid genoot. Palmen, tropische varens, camellia's en andere exotische planten werden er vertroeteld. In 1839 heeft de Amsterdamse hoogleraar *W.H. de Vriese* deze plantenverzameling in een catalogus beschreven, tien jaar later gevolgd door Dr. *Merkus Doornik*.

Om een idee te krijgen van de tuinbouwkundige en botanische rijkdom in de beide Nederlanden aan het begin van de 19e eeuw, kan met het beste het boek van Neill (1823) lezen. Deze secretaris van de Caledonian horticultural society te Edinburgh bezocht in de tweede helft van 1817 samen met een paar andere personen Vlaanderen, Holland en het noorden van Frankrijk.

In België bezochten ze te Brugge de wat al te overdadig versierde tuin van de heer *Bertrand*. Hierna verbleven ze te Gent, waar ze tuinbouwkundige indrukken opdeden in

de tuin van *De Wulf*, bij de villa van *Meulemeester* en bij het landhuis van baron *De Vroeylande* te Oeydonck. Twee tuinen vielen bijzonder op en wel allereerst die bij de villa van de heer *Hopsomere* te Wetteren waar men, naast vele Noordamerikaanse gewassen als *Magnolia's*, *Rhododendrons*, *Kalmia's*, *Ledums*, *Azalea's*, *Andromeda's* en *Vacciniums*, duizend bloeiende planten van *Lilium superbum* aanschouwde, en verder die van de zeer fraaie buitenplaats van de gedistingeerde madame *Vilain-Quatorze*. Deze laatste dame bezat een serie opvallende glashuizen van bijna 200 voet lengte, die dan ook in Neills boek worden afgebeeld. Deze kassen werden met door buizen vlak boven de grond stromend warm water op temperatuur gehouden. De jonge en energieke tuinman *Pierre Gotbard* droeg de zorg voor de vele planten.

In Antwerpen, in de parochie Deurne, bezochten de reizigers de tuin van de voorname bankier *J.G. Smetz*. Tuinman *André van Donkelaar* werd opgedragen om hen de tuin van de in 1752 aangelegde buitenplaats te laten zien.

Ook de twee beroemdste particuliere tuinen uit die tijd in de Nederlanden, namelijk die van *Martinus van Marum* (1750–1837) te Haarlem en iets later die van *Joseph-Julien-Ghislain Parmentier* te Brussel werden bezocht.

Van Marums belangstelling voor planten dateerde vanaf zijn prilste jeugd. In zijn autobiografie mijmert hij veelvuldig over het kweken, waarnemen, identificeren en beschrijven van zowel inheemse als exotische planten. Het was voor hem een grote teleurstelling toen in 1773 zijn dissertatie over plantenfysiologie niet resulteerde in een aanstelling als hoogleraar in de botanie te Groningen. Het weerhield hem er jaren van om zijn grote liefde, de plantkunde, te bedrijven. Wel volgden aanstellingen als directeur van het Kabinet van natuurlijke historie van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen (vanaf 1777), directeur van Teylers museum en bibliotheek (vanaf 1783), en secretaris van de Hollandsche maatschappij (vanaf 1794).

Van Marum erfde in 1782 van zijn schoonvader een stuk grond in de buurt van het Paviljoen Welgelegen in de Haarlemmer Hout. In 1783 hernam Van Marum het kweken en bestuderen van planten. In 1803 kocht Van Marum de buitenplaats Waterlust dat lag aan het Zuider Buiten Spaarne. Hij wijzigde de naam in Plantlust. Belangrijk waren zijn contacten met Salm-Dyck, een groot liefhebber van succulenten, en met Parmentier. Zie voor verdere gegevens het rijk gedocumenteerde artikel van mevrouw M.J. van Steenis-Kruseman (1971), waarin ondermeer ingegaan wordt op de moeilijkheden die Van Marum had om planten uit de beroemde Kew Gardens te krijgen.

Parmentier werd in 1775 geboren in de stad waarvan hij later meermaals burgemeester was, Enghien, in de buurt van Brussel en stierf er in 1852. Hij was intendant van de familie D'Arenberg. Het schone park van Enghien ontsnapte dank zij zijn inzet aan verwoesting door de Franse bezetters. Evenals Van Marum was ook Joseph Parmentier gedreven door een passie voor het kweken van bloemen en planten. Tijdens de bezetting wist hij steeds relaties met Engeland te onderhouden. De door hem uitgegeven catalogi zijn niet alleen als inventaris bedoeld, maar ze zijn echte ruilcatalogi. Hij bezat vooral planten die in de open grond konden staan en bomen. Men zag bij hem ook wel oranjerieplanten, maar nauwelijks warme kasplanten. In 1819 verscheen te Brussel van zijn hand, *Exposé succinct des produits du règne végétal et animal dans le canton d'Enghien, province de Hainaut*. Na zijn dood kwam het grootste deel van de collectie planten van Parmentier in het bezit van de familie D'Arenberg.

Slotwoord

Hier eindigt mijn beknopt overzicht van de geschiedenis van de onderwijstuinen en de particuliere tuinen in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden tot aan 1840. Samen met de bibliografie heb ik getracht een idee te geven van de ontwikkeling en het belang van deze tuinen gedurende ongeveer drie eeuwen. We kunnen er uit afleiden dat tijdens de renaissance de blik op de wereld werd vergroot. Men sloeg dan ook driftig aan het verzamelen en beschrijven van planten. In de 17e eeuw ontstonden de vele botanische en particuliere tuinen. De prachtige buitenhuizen met hun fraaie tuinen, bezongen in de hofdichten, maar ook het ontstaan van een wetenschappelijke plantkunde kregen nu hun beslag. De toename van vooral het aantal exotische planten leidde aan het eind van de 17e eeuw tot een crisis in de beschrijvende en de systematische plantkunde, waarop Linnaeus omstreeks 1735 het antwoord wist te geven. Nu was het niet meer mogelijk om alle planten uit de hele wereld in een tuin bijeen te krijgen. Zowel de directeuren van officiële botanische tuinen, als een aantal eigenaren van particuliere tuinen gingen zich dan ook op speciale collecties toeleggen. De Napoleontische tijd liet een achteruitgang zien. Aan het begin van de 19e eeuw volgde hierop een snel herstel, waarna een nog grotere bloei en vooruitgang van de plantkunde te zien was.

Hoewel er al enige belangrijke detailstudies verschenen zijn, moet de echte economische, sociale, culturele en wetenschapshistorische geschiedenis van de botanische, de medische en de particuliere tuinen nog geschreven worden. Ik hoop hiertoe een aanzet gegeven te hebben.

Fig. 2. Henri Jorisz. d'Acquet (waarschijnlijk) / door A. Palamedes, ca. 1670.

Planten uit de collectie van Henricus d'Acquet

D.O. Wijnands

In de Speciale Collecties van de Centrale Bibliotheek van de Landbouwhogeschool bevindt zich een verzameling van 149 losse afbeeldingen in waterverf van planten uit de collectie van Henricus d'Acquet (figuur 2). Blijkens een oud catalogusfiche waren de bladen vroeger verzameld in een roodmarokijnen portefeuille en droegen de titel *Arbores, frutices, bulbi, plantae, ad vivum coloribus pictae / Henricus d'Acquet*.

Het formaat van de afbeeldingen is 16 cm × 20 cm. De bladen zijn op deze maat afgesneden; in enkele gevallen is daarmee een deel van de tekst verdwenen. Een tiental afbeeldingen is gedateerd 1670, de meeste hiervan zijn op perkament en stellen planten voor die in een oranjerie gekweekt zijn 'uijt orangie'. Enkele afbeeldingen dateren uit 1705–1706. De grote meerderheid dateert echter uit 1676–1686, vooral 1681–1683.

Over de makers van de afbeeldingen is zo goed als niets bekend. Uit de grote kwaliteitsverschillen blijkt dat er werk van een aantal tekenaars in de collectie van d'Acquet aanwezig is. Alleen fol. 50 is als botanische tekening van goede kwaliteit, de meeste zijn middelmatig, sommige uitgesproken slecht. Twee tekeningen uit 1705 en 1706 zijn gesignd door A. van Lee. Van hem zijn stillevens en gravures bekend (Wurzbach 1910, 2, p. 21).

Henricus Jorisz. d'Acquet (1632–1706) is geboren in Delft. In deze stad heeft hij vele ambten bekleed: stadsgeneesheer, lid van de Veertigraad, schepen, weesmeester en burgemeester. D'Acquet had belangstelling voor de natuurlijke historie. Hij bezat een belangrijk naturaliënkabinet (Engel 1939, p. 249). Aquarellen van zoölogische objecten uit zijn verzameling bevinden zich in de bibliotheek van het Koninklijk Instituut voor de Tropen te Amsterdam. De Amboinsche Rariteitkamer van Rumphius (1705) is aan D'Acquet opgedragen. Van Leeuwenhoek (1684, p. 19) vermeldde in zijn brief aan Robert Hooke, secretaris van de Royal Society, d.d. 12-11-1680, dat hij ook 'gewassen' in zijn verzameling had. Het is niet zeker of D'Acquet zelf een tuin bezat waar de afgebeelde planten groeiden of dat hij tekeningen verzamelde van planten die elders gekweekt werden. De planten werden in elk geval 'ad vivum pictae', naar het leven getekend.

D'Acquet kocht in december 1685 twee huizen en erven aan de oostzijde van het Oude Delft, waarbij ruimte voor een flinke tuin zal zijn geweest. De meeste tekeningen zijn echter gedateerd vóór 1685. Over de voorgaande jaren zijn geen archivalia betreffende D'Acquets bezittingen te Delft bewaard gebleven. Ik veronderstel dat D'Acquet de afgebeelde planten zelf bezat (behalve die op fol. 3) in een tuin in of buiten Delft; een bewijs hiervoor is er niet. Op de tekeningen komen twee persoonsnamen voor: fol. C 'Joncker van Cuijl' en fol. 84 'Hr. Sevenhuijse'. Joris van Cuijl (1603–1682) was vermoe-

delijk familie van D'Acquet via diens moeder Emerentia van der Linden. Over een botanische collectie van Van Cuijl is mij niets bekend. François van Sevenhuysen (fl. 1656–1696) was apotheker en bezat een tuin in Den Haag sinds 1676 (Andreas 1976, p. 82, Kuijlen 1977, p. 18). Andere relaties van D'Acquet zijn af te leiden uit de afgebeelde planten en hun namen. De stad Danzig (Gedanum) treedt op in de namen van de planten op fol. 55, 57 en 58. Dit zou kunnen wijzen op contacten met Jacob Breyne (1637–1697), een botanicus en koopman uit Danzig die veel contact had met Nederlandse botanici en liefhebbers (Kuijlen, 1982; Wijnands, 1983). Breyne (1689) vermeldde D'Acquet enige keren. Vermoedelijk stond D'Acquet ook in contact met Hieronymus van Beverningk, zoals uiteengezet zal worden in een aantekening bij fol. 3.

De afgebeelde planten zijn afkomstig uit alle toen bekende werelddelen. Voor zover ze te identificeren zijn, komen ze uit Europa (55 soorten, waarvan er ook 19 in Nederland voorkomen), het Middellandse-Zeegebied (38), Kaap de Goede Hoop (16), Ceylon (2), Zuidoost-Azië (3), Noord-Amerika (1), tropisch Amerika (6), Canarische Eilanden (1) en daarnaast 6 soorten en cultuurvariëteiten die niet wild bekend zijn.

In de volgende lijst zijn vermeld: de naam, datering, en overige gegevens op het blad (moeilijk leesbare namen zijn geïnterpreteerd met behulp van de twee handgeschreven registers die deel uitmaken van de collectie), mijn identificatie van de afbeelding (cursief) en het areaal van de betreffende plant (van uitgestrekte arealen is alleen het gebied genoemd van waaruit introductie het meest waarschijnlijk was). De nummering van de bladen is die van de bladen zelf. Over vet gedrukte nummers is een aantekening opgenomen.

Genummerde bladen

- 1 *Helleborus trifoliata*, 1681; *Helleborus lividus* Ait., Balearen, Corsica.
- 2 *Helleborus niger* flore albo, 1681; *Helleborus niger* L., Centraal- en Oost-Europa.
- 3 *Thea*, 1679; *Camellia sinensis* (L.) O. Kuntze, Oost-Azië.
- 4 *Arbutus rubra*, 1679; *Arbutus unedo* L., Middellandse-Zeegebied.
- 5 *Arbutus rubra*, 1670 uijt orangie [perkament]; *Arbutus unedo* L.
- 6 *Azarolae*, 1670 uijt orangie [perkament]; *Crataegus azarolus* L., Oostelijk Middellandse-Zeegebied.
- 7 *Genista flore caerulea*, 168/; *Psoralea pinnata* L., Kaap de Goede Hoop.
- 8 *Barba jovis*, 1683; *Anthyllis barba-jovis* L., Westelijk Middellandse-Zeegebied.
- 9 *Colutaea Africana Barbae jovis folio*, 1679; *Sutherlandia frutescens* (L.) R.Br., Kaap de Goede Hoop.
- 10 *Ononis spinosa* flore albo, 1683; *Ononis spinosa* L., Europa (ook Nederland).
- 11 *Therebinthus*, 1670 uijt orangie; *Pistacia terebinthus* L., Middellandse-Zeegebied.
- 12 wonderroosje van caap, 1682; *Polygala bracteolata* L., Kaap de Goede Hoop.
- 13 *Chamaecistus flore luteo*, 1682; *Helianthemum nummularium* (L.) Mill., Europa (zeldzaam in Nederland).
- Chamaecistus flore albo*, 1682; *Helianthemum apenninum* (L.) Mill., Europa.
- 14 *Cistus mas*, 1678; *Cistus albidus* L., Westelijk Middellandse-Zeegebied.
- 15 *Cistus faemina* flore albo, 1682; *Cistus salviifolius* L., Middellandse-Zeegebied.
- 16 *Cistus quinta* Clusii, 1681; *Cistus ? crispus* L., Westelijk Middellandse-Zeegebied.

- 17 *Cistus Ledon* 1 *Clusii* flore albo, 1681; *Cistus ? salviifolius* L.
- 18 *Cistus Ledon* flore albo, 1683; *Cistus ladanifer* L., Westelijk Middellandse-Zeegebied.
- 19 *Cistus laurifolio*, 1683; *Cistus laurifolius* L., Noordwestelijk Middellandse-Zeegebied.
- 20 herba *Mimosa italica*, 1681; *Mimosa* species.
- 21 herba *Mimosa Zeylanica* siliquis congestis glabris minor, 1681; *Mimosa* species.
- 22 *Agnus castus*, 1683; *Vitex agnus-castus* L., Middellandse-Zeegebied, West-Azië.
- 23 *Acatia vera*, 1683; *Acacia ? nilotica* (L.) Del., tropisch Afrika.
- 24 *Bulbus Africanus*, 1680; niet geïdentificeerd.
Doricnium Platea, 1683; niet geïdentificeerd.
- 25 *Teucrium Boeticum*, 1682; *Teucrium fruticans* L., Westelijk Middellandse-Zeegebied.
- 26 *Olea vera*, 1683; *Olea europaea* L., Middellandse-Zeegebied.
- 27 *Batatas*, 1682; *Ipomoea batatas* (L.) Lam., Mexico.
- 28 *Olijander* flore rubro, 1678; *Nerium oleander* L., Middellandse-Zeegebied; *Daphnis nerii* (L.).
- 29 *Phaseolus perennis* flore coccineo, 1683; *Phaseolus coccineus* L., Zuid-Amerika.
- 30 *Citissus stijracifolio*, 1682; niet geïdentificeerd.
- 31 *Sedum Triangularis*, 1682; *Mesembryanthemaceae*, Kaap de Goede Hoop.
- 32 *Sedum arachnoides*, 1679; *Sempervivum arachnoideum* L., Europa.
- 33 *Caesamoides minor* Mathioli, 1685; *Catananche caerulea* L., Zuidwest-Europa.
- 34 *Aster Aizoides minor*, 1684; *Mesembryanthemaceae*, Kaap de Goede Hoop.
- 35 *Aster triangularium minor*, 1683; *Mesembryanthemaceae*, Kaap de Goede Hoop.
- 36 *Aster aizoides minor* flore luteo, 1681; *Mesembryanthemaceae*, Kaap de Goede Hoop.
- 37 *Aster aizoides minor* flore purpureo, 1682; *Lampranthus* species, Kaap de Goede Hoop.
- 38 *Marum sijriacum verum*, 1683; *Teucrium ? marum* L., Middellandse-Zeegebied.
- 39 *Aconitum hijemale*, 1681; *Erantthis hyemalis* (L.) Salisb., Zuid-Europa.
- 40 *Narcissus Nana maior*, 1679; *Narcissus pseudonarcissus* L., Europa (ook Nederland).
- 41 *Narcissus Nana minima*, 1683; *Narcissus minor* L., Spanje, Portugal.
- 42 *Narcissus Trompetta minor*, 1676; *Narcissus bulbocodium* L., Zuidwest-Europa.
- 43 *Narcissus Trompetta maior*, 1683; *Narcissus bulbocodium* L.
- 44 *Dipcadi* flore luteo, 1682; *Muscari macrocarpum* Sweet, Griekenland.
- 45 *Tulipa montana bicolor*, 1681; *Tulipa australis* Link, Middellandse-Zeegebied.
- 46 *Dens caninus* flore albo, 1679; *Erythronium dens-canis* L., Europa.
- 47 *Dens caninus* flore rubro, 1679; *Erythronium dens-canis* L.
- 48 *Narcissus campernellaris* flore albo, 1681; *Narcissus triandrus* L., Spanje, Portugal.
- 49 *Narcissus totus luteus polijanthos*, 1680; *Narcissus jonquilla* L., Westelijk Middellandse-Zeegebied.
- 50 *Narcissus indicus* flore phoeniceo, 1670 uijt orangie [perkament]; *Haemanthus coccineus* L., Kaap de Goede Hoop.
- 51 *Narcissus indicus* flore liliaceo, 1670 uijt orangie [perkament]; *Cydistetes longifolia* (L.) Milne-Redh. & Schweick., Kaap de Goede Hoop.

- 52 *Orchis Apem ferens*, 1670 uijt orangie [perkament]; *Ophrys holoserica* (Burm.f.) Greuter ssp. *pollinensis* (Nelson) Landwehr, Italië.
- 53 *Hijacinthus Tuberosus*, 1670 uijt orangie [perkament]; *Polianthes tuberosa* L., ? Mexico.
- 54 Olijander flore Albo, 9 julij 1706 A.V.L.; *Nerium oleander* L., Middellandse-Zeegebied.
- 55 *Orchis palmata carijophilata gedanensis*, 1681; *Gymnadenia conopsea* (L.) R.Br., Europa (zeldzaam in Nederland).
- 56 *Orchis hollandicus*, 1681; *Orchis morio* L., Europa (ook Nederland).
- 57 Satijrion foliis maculatis flore albido puncti purpureis de Dantzich, 1683; *Dactylorhiza maculata* (L.) Sóo, Europa (ook Nederland).
- 58 *Orchis gedanensis radico repenti*, 1683; *Goodyera repens* (L.) R.Br., Europa (zeldzaam in Nederland).
- 59 *Hijacinthus do Peru*, 1679; *Scilla peruviana* L., Westelijk Middellandse-Zeegebied, Madeira.
- 60 *Bislingua*, 1683; *Ruscus hypoglossum* L., Oostelijk Middellandse-Zeegebied.
- 61 *Laurus Alexandrina baccifera tenuifolia*, 1681; *Danae racemosa* (L.) Moench, Oriënt.
- 62 *Rosa provincialis flore luteo pleno*, 1680; *Rosa 'huysumiana'* Segal, in cultuur ontstaan.
- 63 *Rosa spongifera*, 1680; *Rosa* species, met een gal veroorzaakt door *Diplolepis rosae* (L.).
- 64 *Opuntia*, 1670 uijt orangie [perkament]; *Opuntia* species, Amerika.
- 65 *Ficus minor*, 1679; *Opuntia* species, Amerika.
- 66 *Iris quadrangularis Belgica*, 1678; *Iris* ? *xiphium* L., Spanje.
- 67 *Ziziirichium*, 1680; *Iris sisyrrinchium* L., Middellandse-Zeegebied.
- 68 *Mirtus Boetica*, 1685; ? *Myrtus communis* L., Middellandse-Zeegebied.
- 69 *Jasminum luteus odoratus*, 1670; *Jasminum odoratissimum* L., Canarische Eilanden, Madeira.
- 70 *Jasminum flore coeruleo*; niet geïdentificeerd.
- 71 *Narcisso-colchicum*, 1680; *Sternbergia lutea* (L.) Ker-Gawl. ex Schult.f., Middellandse-Zeegebied.
- 72 *Colchicum vernum*, 1683; *Bulbocodium vernum* L., Zuid-Europa.
- 73 *Colchicum Agrippinum minus*, 1681; *Colchicum variegatum* L. of *C. agrippinum* Batier, Klein-Azië.
- 74 *Colchicum*, 1682; *Colchicum autumnale* L., Europa (ook Nederland).
- 75 *Colchicum flore pleno*, 1682; *Colchicum autumnale* L. 'Plenum'.
- 76 *Colchicum flore subrubro*, 1682; *Colchicum speciosum* Stev. of *C. autumnale* L., Europa.
- 77 *Crocus vernus*, 1679; *Crocus sativus* L., niet wild bekend.
- 78 *Crocus montana*, 1679; *Crocus vernus* (L.) Hill, Europa.
- 79 *Herba Paris. De Spinnekop*, 1683; *Paris quadrifolia* L., Europa (ook Nederland).
- 80 *Cijclamen veronense*, 1683; *Cyclamen purpurascens* Mill., Centraal-Europa.
- 81 *Cijclamen hijemale*, 1679; *Cyclamen coum* Mill., Centraal-Europa.
- 82 *Cijclamen rotundifolium flore odorato radice reptans*, 1681; *Cyclamen purpurascens* Mill.

- 83 Cijclamen rubrum, 1680; *Cyclamen repandum* Sibth. & Sm., Centraal en Oostelijk Middellandse-Zeegebied.
- 84 Cijclamen D'Aleppo flore toto albo, 1682 Hr. Sevenhuijse; *Cyclamen persicum* Mill., Aegeïsche Eilanden, Zuidwest-Azië.
- 85 Cijclamen d'Aleppo, 1682; *Cyclamen persicum* Mill.
- 86 Cijclamen ignotum, 1686; *Cyclamen repandum* Sibth. & Sm.
- 87 Cijclamen hederaefolio flore albo, 1681; *Cyclamen hederifolium* Ait., Zuid-Europa.
- 88 Cijclamen ord: [? ordinarium] flore purpureo, 1681; *Cyclamen hederifolium* Ait.
- 89 Cijclamen flore folioso, 1683; *Cyclamen hederifolium* Ait.
- 90 Linaria valentina Clusij, 1681; *Linaria* species.
- 91 Linum annuum flore caeruleo maiori, 1682; *Linum usitatissimum* L., Zuid-Europa, cultuurplant.
- 92 Linum orientale perenne flore luteo, 1682; *Linum flavum* L., Zuidoost-Europa.
- 93 Polijgala valentina Clusij, 1682; *Coronilla valentina* L., Middellandse-Zeegebied.
- 94 Coronobus Dodonaei, 1682; *Lotus ornithopoides* L., Zuid-Europa.
- 95 Lotus siliquosa Camerarij, 1683; *Coronilla* species.
- 96 Lentiscus, 1670 [perkament]; *Pistacia lentiscus* L., Middellandse-Zeegebied.
- 97 Primula veris flore subrubro, 1682; *Primula elatior* (L.) Hill, cultuurvorm met roodbruine bloemen en gele keel.
- 98 Primula veris optiflos ex flore, 1680; *Primula veris* L., cultuurvorm met dubbele bloemen.
- 99 Anagallis lutea, 1682; *Lysimachia nemorum* L., Europa (ook Nederland).
- 100 Anagallis flore rubro, 1682; *Anagallis arvensis* L., Europa (ook Nederland).
- 101 Anagallis Monelli flore maximo, 1679; *Anagallis monelli* L., Zuidwest-Europa, Noord-Afrika.
- 102 Anagallis foemina maior flore caerulea, 1682; *Anagallis arvensis* L. ssp. *coerulea* (Gouan) Vollm., Zuid-Europa.
- 103 Bellis sive Calendula Africana, 1681; *Castalis nudicaulis* (L.) Norl., Kaap de Goede Hoop.
- 104 Alcea veneta indica, 1682; *Hibiscus trionum* L., Oost-Europa.
- 105 Borago cretica, 1679; *Anchusa variegata* (L.) Lehm., Zuidelijke Aegeïsche Eilanden.
- 106 Onobrychis Dodonaei, 1681; *Onobrychis viciifolia* Scop., Europa (ook Nederland).
- 107 Gladiolus minor Lusitanicus, 1679; *Gladiolus* species.
- 108 Hedisarum Africanum, 1683; *Anthyllis vulneraria* L. ssp. *praepropera* (Kerner) Bornm., Middellandse-Zeegebied.
- 109 Urticae muticae speties, 1684; *Lamium galeobdolon* (L.) L., Europa (ook Nederland).
- 110 Limonium Rauwolffi, 1682; *Limonium sinuatum* (L.) Mill., Middellandse-Zeegebied.
- 111 Apocijnum flore lilij convallij, 1683; *Apocynum androsaemifolium* L., Noord-Amerika.
- 112 Leucoij speties de promontorio Bonae spei, 1680; *Heliophila integrifolia* L., Kaap de Goede Hoop.
- 113 Leucoion Africanum minus, 1681; *Heliophila* species, Kaap de Goede Hoop.

- 114 Phalangium Africanum, 1680; *Commelina benghalensis* L., Zuid-Azië, tropisch Afrika.
- 115 Ringelbloem sive Calendula Africana, 1682; *Dorotheanthus bellidiformis* (Burm.f.) Kaap de Goede Hoop.
- 116 Campanula autumnalis sive Gentiana minima Dodonaei, 1682; *Gentiana pneumonanthe* L., Europa (ook Nederland).
- 117 Alijsma gentianae speties, 1680; *Gentianella campestris* (L.) Börner, Europa (ook Nederland).
- 118 Nardus Boetica, 1682; *Nigella hispanica* L., Zuid-Europa.
- 119 Scabiosa cretica arborescens, 1683; *Scabiosa cretica* L., Westelijk Middellandse-Zeegebied.
- 120 Ranunculus Thalictrifolijs, 1681; *Isopyrum thalictroides* L., Europa.
- 121 Chamaepitis Austriaca, 1681; *Dracocephalum ruyschiana* L., Europa.
- 122 Auricula folio boraginis Muconi, 1679; *Ramonda myconi* (L.) Reichenb., Pyreneeën.
- 123 Anemone tertia Dodonaei, 1683; *Anemone blanda* Schott & Kotschy, Zuidoost-Europa.
- 124 Lateris zeilonicus, 1679; *Vigna unguiculata* (L.) Walp., cultuurgewas, niet wild bekend.
- 125 Ambretta flore luteo, 1678; *Centaurea ? moschata* L., Oriënt.
- 126 Aster perennis, 1683; ? *Inula hirta* L., Europa.
- 127 Aster semperflorens, 1681; niet geïdentificeerd.
- 128 Amaranthus holocristatus flore luteo, 1681; *Celosia argentea* L. 'Cristata', Indonesië, cultuurplant.
- 129 Amaranthoides, 1685; *Gomphrena globosa* L., tropisch Amerika.
- 130 Thlaspi halimifolio, 1681; *Lobularia maritima* (L.) Desv., Middellandse-Zeegebied.
- 131 Thlaspi perennis, 1683; *Iberis sempervirens* L., Middellandse-Zeegebied.
- 132 Pistolochia, 1680; *Aristolochia sempervirens* L., Oostelijk Middellandse-Zeegebied.
- 133 Scamonia rubra, 1683; *Convolvulus scamonia* L., Middellandse-Zeegebied.
- 134 Convolvulus minor flore albo, 1680; *Convolvulus tricolor* L., Westelijk Middellandse-Zeegebied.
- 135 Cantabrica quorundam, 1682; *Convolvulus cantabrica* L., Zuid-Europa.
- 136 Nigellastrum Dodonaei, 1683; *Agrostemma githago* L., Europa (ook Nederland).
- 137 Nigellastrum Africanum, 1681; *Silene* species.
- 138 Linaria quadriphijlla sive Anthirrinum Africanum, 1681; *Linaria triornithophora* (L.) Willd., Zuidwest-Europa.
- 139 Pulsatilla flore coerulea, 1682; *Pulsatilla vulgaris* Mill., Europa (zeer zeldzaam in Nederland).
- 140 Pulsatilla Apijfolia, 1684; *Pulsatilla vernalis* (L.) Mill., Europa.
- 141 Flos Balaustij [in register]; *Punica granatum* L., Zuidwest-Azië.
- 142 Trichomanes sive Polijtricum, 1682; *Ceterach officinarum* L., Europa (zeldzaam in Nederland).

Ongenummerde bladen

- A Gravure, onleesbaar gesigneerd; tulp, roos.
- B Op geel-bruin papier in wit; composiet, ? *Cineraria*.
- C Joncker van Cuijl, 1670 uijt oranje; niet geïdentificeerd.
- D ? *Melia azedarach* L.
- E Vaas met schetsmatige kleurrijke bloemen.
- F A: V: Lee: 1705; Vaas met schetsmatige kleurrijke bloemen.
- G Skelet van een blad van *Ficus religiosa* L. waarop vijf insecten zijn geschilderd.

Aantekeningen

fol. 3 Deze tekening van een theestruik (figuur 3) is gedateerd 1679. Boom (1968, p. 127) en Chittenden (1951, p. 371) geven 1763 als het jaar van introductie van de thee in cultuur. De afbeelding op blad 3 stelt echter waarschijnlijk geen in Nederland gekweekte plant voor. Hij lijkt sterk op de afbeelding die gepubliceerd is door Breyne (1678, p. 112, 1739, p. 27). Breyne's plaat was gebaseerd op een tekening die de Nederlandse arts Willem ten Rhyne in 1675 uit Japan gezonden had aan Hieronymus van Beverningk, een diplomaat en plantenliefhebber die een tuin bezat in Warmond. Van Beverningk stuurde de tekening door aan Breyne. D'Acquet's tekening is waarschijnlijk een kopie van die van Ten Rhyne. Toch lijkt het waarschijnlijk dat er in Nederland theestruiken gegroeid hebben voor 1763. Breyne (1739, p. 17) vermeldde kiemplanten van thee gezien te hebben in de Hortus Medicus Amstelodamensis in 1688 (zie ook Breyne, 1689, p. 101; Commelin, 1689, p. 346 en Meister, 1692, p. 175, 176, 226, 227). Agnes Block liet door Alida Withoos een theestruik tekenen uit haar collectie op de Vijverhof aan de Vecht. De tekening zelf is nu niet bekend, maar hij staat vermeld in de catalogus van haar kunstboeken (zie Van de Graft, 1943, p. 136).

fol. 7 Deze afbeelding is te vaag om de plant met zekerheid te kunnen determineren, maar de algemene indruk is die van *Psoralea pinnata*. Een gravure van deze soort werd enige jaren later gepubliceerd door Paul Hermann (1687, p. 272 en 273). Breyne (1680, p. 36) vermeldde deze soort uit de tuin van Beverningk, die hem van Ten Rhyne uit de Kaap had ontvangen.

fol. 9 Chittenden (1951, p. 2057) geeft 1683 als het jaar van introductie van *Sutherlandia frutescens*. D'Acquet's afbeelding is gedateerd 1679.

fol. 12 Deze afbeelding uit 1682 van *Polygala bracteolata* antedateert de gepubliceerde gravure in Plukenet (1691, tabula 53 figuur 2) en ook de ongepubliceerde aquarel van een plant in de Hortus Medicus Amstelodamensis, die na 1685 gemaakt is (Moninckx Atlas Bd. 8 tabula 39; zie Wijnands, 1983).

fol. 13 Boom (1980, p. 190) geeft 1731 als het jaar van introductie van *Helianthemum apenninum*. D'Acquet's afbeelding is gedateerd 1682.

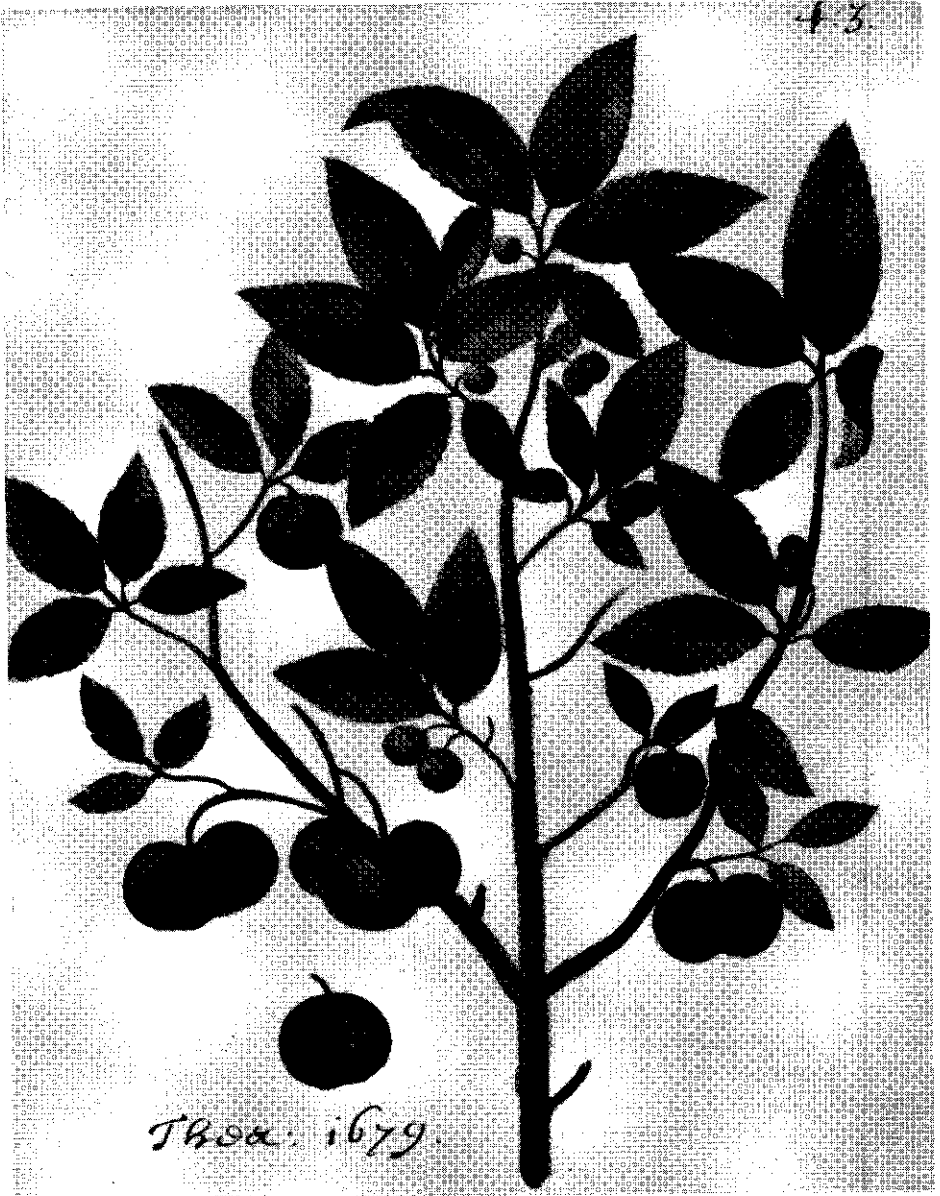

Fig. 3. *Camellia sinensis* (L.) O. Kuntze, gouache, 1679.

fol. 19 De afbeelding uit 1683 is niet diagnostisch, maar stelt vermoedelijk *Gistus laurifolius* voor. Chittenden (1951, p. 492) geeft 1731 als het jaar van introductie van deze soort.

fol. 23 De afbeelding is niet diagnostisch, maar stelt vermoedelijk *Acacia nilotica* voor of *A. senegal* (zie Ross, 1980).

fol. 28 De oleander is hier afgebeeld met de pijlstaartvlinder *Daphnis nerii*, waarvan de rupsen monofaag zijn op deze soort. De vlinder is niet inheems in Nederland, zodat hij hier gekweekt moet zijn. Het kweken van rupsen en vlinders was in het einde van de 17e eeuw populair in Nederland.

fol. 31, 34, 35, 36, 37 Deze afbeeldingen stellen Mesembryanthemaceae voor van de Kaap de Goede Hoop. Ze zijn te slecht om de soorten met zekerheid te kunnen determineren. Zie Wijnands (1983) voor een lijst van Mesembryanthemaceae die 1686–1706 in de Hortus Medicus Amstelodamensis gekweekt werden.

fol. 58 Deze vage tekening zou vele witbloeiende orchideeën voor kunnen stellen, maar de beschrijving noemt kruipende wortels, zodat het alleen *Goodyera repens*, de dennenorchis, kan zijn.

fol. 61 Volgens Boom (1980, p. 415) is *Danae racemosa* ingevoerd in 1713. D'Acquet's afbeelding is gedateerd 1681. Ook Paul Hermann (1687, p. 360; p. 679–681) vermeldde deze soort.

fol. 62 De gele gevulde rozen die zo dikwijls door de Hollandse meesters op schilderijen zijn afgebeeld worden door Thomas (1963, p. 201) gebracht tot *Rosa hemisphaerica* Herrm. Deze soort is naar mijn ervaring moeilijk te kweken en de bloemen ontwikkelen zich in het Nederlandse klimaat niet of slecht. Segal (1980, p. 93) meent dat de determinatie als *Rosa hemisphaerica* onjuist is en noemt de plant *Rosa 'huysumiana'*, naar de schilder Jan van Huysum (1682–1749). Segal is van mening dat *Rosa 'huysumiana'* een hybride zou kunnen zijn van *R. foetida* Herrm. en *R. centifolia* L. De plant lijkt tegenwoordig niet meer in cultuur te zijn.

De gevulde gele roos werd ook gekweekt in de tuin te Honselaarsdijk van Stadhouder Willem III rond 1690 blijkens een afbeelding in de Codex 'Hortus regius Honselaer-digensis' (zie Nissen, 1951, p. 89). *Rosa lutea multiplex*, afgebeeld in kunstboek no. 29 van Valerius Röver fol. 17 door Herman Saftleven naar een plant op de Vijverhof van Agnes Block in 1682 (zie Schulz, 1977, p. 140), zal vermoedelijk ook *Rosa 'huysumiana'* geweest zijn.

Bloemschilders gebruikten vaak de schets van een enkele bloem herhaaldelijk in verschillende schilderijen, zodat de gele gevulde roos op de schilderijen van bijvoorbeeld Jan van Os en Jan van Huysum in theorie op een enkele bloem terug te voeren is. De tekeningen in de collecties van D'Acquet, Agnes Block en Willem III zijn echter zeker naar levende planten gemaakt. Omdat het nauwelijks mogelijk is *R. hemisphaerica* in Nederland tot de produktie van een goede bloem te brengen, steun ik de suggesties van Segal.

fol. 73 De afbeelding laat geen nauwkeurige determinatie toe. Hij lijkt echter meer op *Colchicum agrippinum* dan op *C. variegatum*, afgaande op de afbeeldingen van deze soorten in Syngé (1971, tabula 4).

fol. 79 De Nederlandse naam voor *Paris quadrifolia* is hier spinnekop, Kleijn (1980, p. 214) noemt deze naam niet. De nu gangbare naam is eenbes.

fol. 91 Het is enigszins verrassend in deze collectie een afbeelding van vlas aan te treffen, omdat die plant toch veel in Nederland geteeld werd. De tekening toont echter het grootbloemige olievlas uit het Middellandse-Zeegebied en niet het kleinbloemige type dat in Nederland als vezelgewas geteeld werd.

fol. 103 Deze afbeelding van *Castalis nudicaulis* uit 1681 antedateert de introductie in 1697 in de Hortus Medicus Amstelodamensis (zie Wijnands, 1983).

fol. 115 De afbeelding van *Dorotheanthus bellidiformis* uit 1682 antedateert de aquarel uit de Hortus Medicus Amstelodamensis (Moninckx Atlas Bd. 7 tabula 33), die na 1685 gemaakt is (Wijnands, 1983). Boom (1975, p. 71) heeft 1717 als het jaar van introductie.

fol. 120 Volgens Boom (1975, p. 99) is *Isopyrum thalictroides* sinds 1759 in cultuur. D'Acquets afbeelding is gedateerd 1681.

fol. 123 Een anemoon met blauwe bloemen in cultuur op het einde van de 17e eeuw is waarschijnlijk *Anemone apennina* L., die volgens Boom (1975, p. 94) sinds 1575 gekweekt is. D'Acquets afbeelding uit 1683 stelt echter *Anemone blanda* voor die volgens Boom (1975, p. 94) sinds 1898 in cultuur is.

fol. 138 De afbeelding toont *Linaria triornithophora* in 1681. Volgens Boom (1975, p. 236) is de soort geïntroduceerd in 1779.

Kwekerscollecties in de Noordelijke Nederlanden (1600–1839)

C.S. Oldenburger-Ebbers

Voordat we ons afvragen welke kwekers een belangrijke rol hebben gespeeld in de Nederlanden tussen 1600 en 1839, is een afperking van het onderwerp allereerst noodzakelijk.

In de korte tijd van voorbereiding is het onmogelijk geweest ons een goed beeld te vormen van de Zuidnederlandse kwekerscollecties van voor 1839. Er zijn enkele catalogi van de Zuidelijke Nederlanden in de bibliografie opgenomen en aan het slot van dit hoofdstuk zullen de namen van kwekersfirma's die ons bekend zijn, tussen 1600 en 1839, worden vermeld. Op de geschiedenis van collecties van de Zuidelijke Nederlanden kan niet worden ingegaan.

Vervolgens zijn buiten het bestek van deze inleiding gehouden tentoonstellingscatalogi en veilingcatalogi. Deze zijn heel gemakkelijk te onderscheiden van echte kwekerscatalogi, doordat de datum van de duur van de tentoonstelling en de datum van de dag van de veiling altijd op de catalogus vermeld staan, terwijl op de catalogus van een vaste collectie alleen een jaartal is aangegeven. De reden van het buiten-beschouwing-houden van deze tentoonstellings- en veilingcatalogi is, dat deze nooit een volledig beeld van een kwekerscollectie geven. Het uitgangspunt van deze bibliografie is dat catalogi van vaste plantencollecties in Noord- en Zuidnederlandse tuinen worden opgenomen. Deze collecties kunnen per jaar zeker wel veranderen, maar wanneer dan weer een nieuwe catalogus wordt uitgegeven, blijft deze een totaalbeeld van de collectie vertonen. Bovendien kan er in tentoonstellingen en veilingen ook heel goed buitenlands materiaal zijn opgenomen. We kunnen dus nooit zeker zijn van de oorsprong van zo'n collectie.

In een kwekerscatalogus worden dus planten van één firma aangeboden. De planten worden er meestal niet uitvoerig in beschreven, maar men treft er lijsten met namen in aan, terwijl ook vaak de kleur van de bloemen en de karakteristiek van de plant er in beschreven worden. De prijzen staan achter de naam van de plant gegeven, hoewel dit niet altijd het geval is. Men werkt ook met losse inlegvellen voor de prijzen. De catalogus zonder prijslijst is bedoeld als jaarlijks overzicht van het aanbod van een kweker.

In de 17e eeuw moeten wij ons dergelijke catalogi niet omvangrijk voorstellen. Vaak waren het pamfletten aan één of twee zijden bedrukt, die jammer genoeg dikwijls na raadpleging hun weg naar het vuur vonden. Soms ook waren het zeer dunne boekjes van 10 à 20 pagina's, bedoeld als reclamemateriaal van een kweker, die na gebruik voor de klant van geen waarde meer waren.

In de 20e eeuw zijn we pas gaan inzien dat we de informatie uit deze op het eerste gezicht zo onbelangrijke folders, krantjes en boekjes, o.a. voor het rassenonderzoek goed

kunnen gebruiken. Kwekerscatalogi uit de hele wereld zijn op twee plaatsen in Nederland aanwezig: catalogi van bloembollen zijn te vinden bij de Koninklijke Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur (KAVB) te Hillegom terwijl catalogi van alle gewassen door het Rijks Instituut voor het Rassenonderzoek van Cultuurgewassen (RIVRO) te Wageningen verzameld worden. De KAVB is zo gelukkig een aantal Nederlandse catalogi van vóór 1840 te bezitten, die in dit hoofdstuk ter sprake zullen komen. De collectie Nederlandse catalogi van het RIVRO betreft de periode na 1840, met uitzondering van twee ongedateerde catalogi van J.D. Zocher en Comp. (ca. 1835) en twee catalogi uit Gent (J. Verleeuwen et fils.; P. Verleeuwen).

Wanneer we uitgaan van de kwekerscatalogi die door ons zijn opgespoord uit de periode 1600 tot 1839 en van de gegevens over kwekers in die tijd, uit de literatuur verkregen, blijken er een aantal concentratiepunten van kwekerijen in Nederland te liggen. Dit zijn gebieden rondom de volgende grote steden: Amsterdam (incl. de Watergraafsmeer), Haarlem (incl. Heemstede en Hillegom), Leiden (incl. Lisse en Sassenheim), Utrecht (incl. Groenekan en Vianen), Rotterdam en 's-Gravenhage. Verder kennen we een aantal vermeldingen van kwekers in Dordrecht en in de nog steeds bekende Noordhollandse bollenstreek Alkmaar-Limmen-Beverwijk. Natuurlijk was de grondsoort en de kwaliteit van de grond belangrijk voor de kweek, maar waarschijnlijk heeft de afzet in de nabije grote stad toch ook een belangrijke rol gespeeld bij de vestiging.

Amsterdam en Watergraafsmeer

De oudste kwekerscatalogus die ons is overgeleverd, is de catalogus van *Emanuel Sweerts* (1552?-1612), getiteld 'Florilegium' (= Bloemenboek) en uitgegeven in Frankfurt am Main in 1612 (figuur 4). Er bestaan twee drukken uit dit jaar. In het voorwoord van het exemplaar aanwezig op de Centrale Bibliotheek van de Landbouwhogeschool staat te lezen: 'soo iemant waer, die lust heeft van dese Boecken ofte Bloemen, die daerinne begrepen staen, te coopen, dye come in der Messtijt voor het Raethauys, opten Roemer, in den Laden van desen auteur Manuel Sweerts: na de Messe tot Amsterdam, bij Paulus Aertssen van Ravesteyn Boeckdrucker, sal een ieder goed bescheyt doen.' In de heruitgave van 1612 (novo correctum et emendatum) in het Teylers Museum, staat in het voorwoord i.p.v. 'Paulus Aertssen' etc.: 'Emanuel Sweerts wonende op den Bloemgracht in Flora'.

Uit dit gedeelte van het voorwoord mogen we toch opmaken dat Emanuel Sweerts zijn boeken en bloemen te koop aanbood op de markt in Frankfurt en dat men na deze markt zijn handel kon verkrijgen bij de boekhandelaar Paulus Aertssen. Later in datzelfde jaar heeft hij zelf de verkoop weer geregeld. Op de zgn. Herbstmesse te Frankfurt am Main verbleven kwekers soms maanden lang om hun koopwaar aan de man te brengen. Het was dan ook niet vreemd dat Sweerts een winkel had in Frankfurt en dit boek in Frankfurt liet drukken. Sweerts is in datzelfde jaar (1612) overleden, zodat het begrijpelijk is dat het 'Florilegium amplissimum et selectissimum' van 1620 nu uitgegeven werd in Amsterdam en dat zijn bloemen in het voorwoord niet meer te koop worden aangeboden. Het fraai geïllustreerde plantenboek en waarschijnlijk ook de bollen werden zeer goed verkocht. De koopwaar bestond uit zeer veel nieuwe, voor die tijd ongekende plantesoorten.

Fig. 4. Florilegium, dl. 2, plaat 16 / door Emanuel Sweerts, 1612.

Naast een groot plantenkenner was Sweerts ook een kundig tekenaar en graveur. Hij heeft de planten echter voor een groot deel niet naar levende voorbeelden getekend, maar hij kopieerde vele voorbeelden uit de werken van Matthioli (1561), Lobelius (1576), Dodoneus (1583), Clusius (1601) en P. Vallet (1608).

Verschillende platen van Sweerts werden overigens weer door J.Th. de Brij gebruikt voor zijn 'Florilegium novum' (1612-1614) dat in vermeerderde uitgave verscheen in 1641 en 1776. Het 'Florilegium' is zowel in zijn eerste vorm als ook in zijn bijgewerkte vorm enkele malen herdrukt (tot in 1654). Het was voor de liefhebber een mooi boek en nogal populair door de registers van planten in vier talen: Latijn, Nederlands, Duits en Frans. Het valt overigens op dat dit boek in de latere drukken beslist geen kwekerscatalogus meer zou kunnen zijn, omdat het assortiment dan volkomen verouderd zou zijn. De tulpen die bijvoorbeeld in de uitgave van 1641 worden afgebeeld zijn tulpen die in de handel waren in 1612 en zij waren absoluut niet meer in de handel in 1641 en zo is het ook met vele andere soorten. Bij de datum van verschijnen van het 'Florilegium' gaf het boek een goed overzicht van het toen bestaande plantenassortiment, maar dit assortiment veranderde zeer snel in de eerste helft van de 17e eeuw. Er waren rond 1635 zo'n 500 verschillende tulpevormen bekend, ontstaan door hybridisatie en het verder kweken van viruszieke tulpen. Al deze tulpevormen zijn niet in het 'Florilegium amplissimum et selectissimum' te vinden.

Het 'Florilegium' van Sweerts geeft samen met de 'Hortus Floridus' van Crispian van de Passe (1614) en de hortuscatalogi van P. Paaw, A. Vorstius en H. Munting een goed beeld van de gekweekte planten tussen 1600 en 1650 in Nederland. In deze tijd was er een zeer grote toename van gekweekte planten en geïntroduceerde planten, vnl. bewerkstelligd door Carolus Clusius. De toename van bol- en knolgewassen was bijzonder groot.

Kwekerscatalogi uit de 17e eeuw uit Amsterdam zijn verder niet gevonden, hoewel ze er zeker moeten zijn geweest. Prijscouranten waren waarschijnlijk vaak in een pamfletvorm uitgegeven en zijn daarna verloren gegaan.

Op de kaart van de droogmakerij 'Het Watergraafs of Diemer-meer', getekend rond 1725 door Daniel Stoopendaal, vinden we veel buitenplaatsen met uitgestrekte tuinen. Dit gebied tussen Amstel en Diemen was voor Amsterdammers een zeer geliefd oord.

De 'bloemist' Dirk Harmenzoon Wolfringh (1690?-1746) kocht 2 februari 1722 voor f 1550,- van Claes Verburg een 'speeltuyn met huysinghe en verder getimmert . . .' in de Watergraafsmeer aan de westzijde van de Middenweg. Dit stuk grond was 1 morgen (ca. 0,8 ha) groot. In 1740 verkocht hij zijn gronden en nieuwe huis dat hij in 1733 erop liet bouwen voor f 2000,-. In de verkoopakte staat vermeld dat de grond ligt nabij het rechthuis. We mogen aannemen dat de index met kruiden, planten, vruchten en bomen die bij Wolfringh te koop waren, opgesteld is tussen 1722 en 1740. Hij biedt 488 één- en tweejarige zaadplanten, vaste planten en exotische planten aan, verschillende roesoorten en druivesoorten, een grote verscheidenheid aan bomen en heesters, ananas en banaan en bol- en knolgewassen (figuur 5).

De Amsterdammers die in de Watergraafsmeer een buitenplaats bezaten, konden bij Wolfringh voor hun bloemen en planten dus zeer goed terecht. In de boedelinventaris van Dirk Wolfringh staat te lezen wat zich zoal in de tuin bevond (gegevens van de Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam):

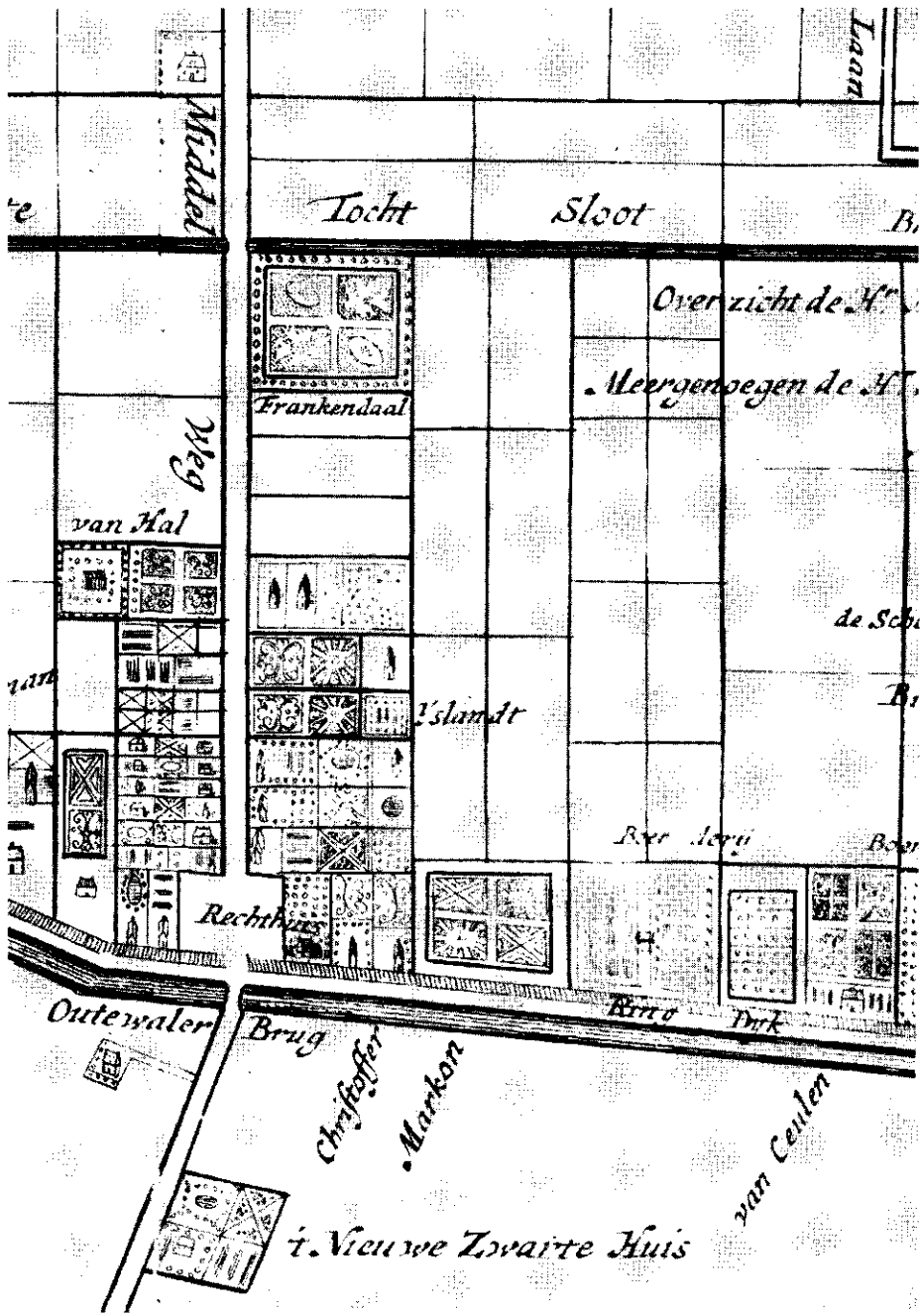

Fig. 5. Het Watergraafs of Diemer-meer / door Daniel Stoopendaal, 1725 (detail).

'Een tuyn bepland met alderhande bloemen als violieren, mirten,
 hyacint en meer andre soorten, op drie en twintig bedden;
 Een dito bepland als vooren op elff bedden;
 Een dito bepland als boven op elff bedden;
 In 't Oranje huis staan enige honderd zoo potten als tobben;
 Een trekkas met fiolieren en muurbloemenpotten;
 In het Speelhuis
 Vijftig à zestig oricolapotten en eenige oude stoelen en banken;
 Een kelder met violierenpotten;
 Een kas met potten die in de blom staan;
 Twee kassen met Kaapse gewassen in potten;' enz. enz.

De laatste vermeldingen van een Amsterdamse kweker zijn te vinden in de Haarlemsche Courant van 22 augustus 1786, 3 november 1792 en 16 september 1794. Het betreft hier *Abraham Gerritsz* aan de Anthony Breestraat. Hij verkocht dubbele en enkele hyacinten, tulpen, narcissen, ranonkels en vele soorten boom-, plant- en bloemgewassen die alle in een catalogus (1786) waren beschreven. Helaas is deze nog niet teruggevonden.

Haarlem, Heemstede en Hillegom

Het centrum van de tulpenhandel in Nederland lag in de 17e eeuw in en rondom Haarlem. Vooral tot en met 1637 waren er in deze handel schatten te verdienen. De tulp was in de mode in de 17e eeuw. In de éénkleurige gezonde tulpen was men al heel gauw niet meer geïnteresseerd, maar des te meer in (viruszieke) gestreepte tulpen, zoals de Viceroy, de Generaal-van der Eijck of de Admiraal van Enkhuysen. In de tweede helft van de 17e eeuw waren de papegaaitulpen zeer aantrekkelijk, terwijl aan het eind van de 17e eeuw gevulde tulpen hun intrede deden. Vele mensen hadden fortuinen verloren met deze handel, anderen fortuinen verdiend. In 1637 werd deze windhandel in tulpen door de staat verboden.

Catalogi voor de verkoop van deze tulpen werden vaak door kunstenaars vervaardigd. Iedere tulp die een kweker te koop aanbood werd apart bloeiend afgebeeld en de koper kon dus na het doornemen van deze catalogus zijn keuze maken. De beroemdste tulpenboeken in Nederland zijn vervaardigd door Judith Leijster (1643) en Jacob Marrel (1637–1639). Het tulpenboek van *P. Cos* geeft als enige de prijzen bij de afbeeldingen en het gewicht van de bollen, dat mede prijsbepalend was. Wanneer we alle vormen van tulpen uit de in Nederland bekende tulpenboeken optellen, komen we tussen 1635 en 1645 op ongeveer 500 verschillende vormen.

P. Cos, 'bloemist' te Haarlem, verkocht in 1637 ruim 70 verschillende tulpevormen, waarvan de duurste waren: 'de Viseroy, de Bruine Purper, de Wit en Rood Boode, de Brandenburger, de Gsemermert van Kaer, de Generael Verijck, de Tulp met Sart of Bellert en de Gouda-tulp'. De Viceroy werd voor *f* 4000,- verkocht terwijl de goedkoopste tulp de Asientier *f* 15,- opbracht. Achter in dit Tulpenboek van Cos zijn nog enkele anjers afgebeeld, die vooral in de 18e eeuw zeer in de mode waren.

Eveneens in 1637 wordt melding gemaakt van de Haarlemse bloemist *Dirk Voorhelm*. Hij trouwde in 1637 in Haarlem (gegeven Gem. Archief Haarlem). Heinrich Hesse geeft

in zijn boek 'Neue-Gartenlust' (1690) enige uittreksels uit een catalogus van Dirk Voorhelm. Echte catalogi van Dirk Voorhelm zijn tot heden nooit teruggevonden.

Een vroege gedrukte 18e eeuwse catalogus bevond zich in Hamburg, doch deze is door oorlogsschade verloren gegaan. Dit was het 'Register van veele schoone soorten dubbele en enkele Tulipan en Hyacinthen, etc. . . . bij Gerrit v.d. Heyde,' Bloemist tot Haarlem' (1718). Tijdgenoten/bloemisten van Gerrit v.d. Heyde waren *Barend Cardoes*, *Abraham Cardoes* en Dirk Voorhelms zoon *Pieter Voorhelm* (1640?-1728).

Richard Bradley heeft in zijn 'Dictionarium Botanicum' (1728) een catalogus van ranonkels uit 1722 van Barend Cardoes overgenomen; de catalogus van auriculaas (1 p.) uit 1720 en die van tulipanen, hyacinthen, anemonen, ranunkels etc. (2 p.) uit 1730 van Abraham Cardoes worden in de 'Hortus Cliffortianus' (1737) door Linnaeus genoemd, evenals de catalogus van schoonste tulipanen, hyacinthen, ranunkels etc. (2 p.) uit 1730 van de firma van Pieter Voorhelm (Frans Hals Museum, 1935).

We kunnen ons deze catalogi in pamfletvorm nog voorstellen, omdat een facsimile-uitgave werd gemaakt van *Nicolaas van Kampens* catalogus uit 1739 (Krelage, 1946). Het pamflet is ingedeeld in acht kolommen, waarin alle verschillende soorten hyacinten, tulpen etc. worden opgesomd. De eerste vijf kolommen op het voorblad bevatten enkele en dubbele hyacinten, vervolgens drie kolommen met tulpen en op het achterblad nog drie kolommen tulpen. De overige vijf kolommen bevatten ranonkels, anemonen, trosnarcissen, crocussen, lelies, fritillaria's, boliris, colchicum, keizerskronen, cyclamen en nog enkele diverse soorten.

In die tijd was vooral de hyacintenhandel zeer in opkomst. Tijdens een ziekte van Pieter Voorhelm, die niet in staat was op tijd zijn bedden met hyacinten te controleren, ontstond spontaan de dubbele hyacint. Deze dubbele vorm viel bij de koper zo in de smaak dat hij precies 100 jaar na de tulpenwindhandel in hyacinten ging speculeren. Dubbele hyacinten brachten in 1734 f 100,- tot f 1800,- per bol op. Daarna namen de prijzen weer af. De duurste hyacint in the catalogus van Nic. van Kampen (1739) is de Optimus, een dubbele witte hyacint met rood en violet gevuld, die per bol f 150,- moest kosten.

Naast de firma van Dirk en Pieter Voorhelm had Pieters zoon, *Simon Voorhelm*, een eigen zelfstandig bedrijf ontwikkeld. Toen Simon in 1759 overleed, werd zijn zaak overgenomen door zijn zoon George (1712-1787), onder de firmanaam *Voorhelm en van Zompel*, met een kwekerij 'Bloemtuin' aan de Kleine Houtweg.

In de tweede helft van de 18e eeuw waren er een aantal Haarlemse kwekers die nationaal en internationaal veel invloed hebben gehad. Deze waren:

- *Nicolaas van Kampen*, later samen met zijn zoon Nicolaas van Kampen en Zoon; kwekerij 'Cieraad van Flora' aan de Wagenweg (vanaf ca. 1730 tot 1843).

- *Valentijn Schertzer*, later Valentijn Schertzer en Zoonen; kwekerij 'Arbutus' aan de Kleine Houtweg (vermeld in de Haarlemsche Courant vanaf 7 september 1741) en later kwekerij 'Zinnenrust' aan de Cingel (tot 1956). Catalogi vanaf 1838 zijn aanwezig bij KAVB en RIVRO (ook onder de naam J. Roozen).

- *George Voorhelm*, later samen met zijn schoonzoon *Gottfried Schneevoogt*; kwekerij Voorhelm en Van Zompel en vanaf 1769 Voorhelm en Schneevoogt; kwekerij 'Bloemtuin' aan de Kleine Houtweg (vanaf 1759-1837). Catalogi staan vermeld in de bibliografie.

- *Gebr. Veen en Comp.*; kwekerij 'De Nieuwe Bloementuin' buiten de Grote Houtpoort

(vanaf ca. 1760 tot 1855). Catalogi vanaf 1815 zijn aanwezig bij KAVB.

– *Joh. Rosenkrantz*, later Joh. Rozenkrantz en Zoon; kwekerij 'Rozenburg' aan de Heerenweg/hoek Zandvoortselaan te Heemstede (vanaf 1760 tot 1938). Catalogi 1791 en vanaf 1840 tot 1926 zijn aanwezig bij KAVB en RIVRO.

Deze kwekers, uitgezonderd Valentijn Schertzer, gaven allen verhandelingen uit over het kweken van planten. In 1752 verscheen de eerste verhandeling over het kweken van hyacinten door Georg Voorhelm. Dit boekje werd in het Frans geschreven en vervolgens in het Engels (1753), Duits (1753) en Italiaans (1756) vertaald. De Franse editie verscheen voor de tweede maal in 1762 en voor de laatste maal in 1773. (Zie de catalogus van de tentoonstelling.)

Nicolaas van Kampen schreef, eveneens in het Frans, in 1760 een verhandeling over het kweken van bolgewassen: 'Traité des fleurs à oignons'. In 1763 en 1764 verschenen Engelse edities en in 1764 eveneens een Duitse.

In 1769 schreef Joh. Rosenkrantz 'Der Holländische Aufmerksame Gärtner' (Amsterdam).

In de National Agricultural Library in Washington D.C. bevindt zich een Duitse verhandeling over het kweken van bolgewassen van de hand van de Gebr. Veen en Comp. uit 1781, getiteld 'Kurze abhandlung von blumen-zwiebeln, worinn die bequemste methode angewiesen wird, wie mit selbigen zu verfahren sey, damit ihre cultur wohl gerathen möge . . .' uit het Nederlands in het Duits vertaald. Er heeft dus mogelijk ook een uitgave in het Nederlands bestaan. Deze is echter niet teruggevonden.

Het blijkt uit al deze verhandelingen dat de Haarlemse kwekers het kweken van bolgewassen internationaal trachtten te bevorderen. Wanneer een goede behandeling van de bollen overal in het buitenland bekend zou worden, zou ook de handel naar het buitenland natuurlijk weer vergroot worden. De catalogi die door deze firma's werden uitgegeven, verschenen dan ook vaak zowel in het Frans als in het Engels. De eerste catalogus van de firma Voorhelm & Schneevoogt uit 1769 toont de volledige collectie van de firma. Er komen ca. 1500 verschillende hyacinten in voor, ca. 900 tulpen- en ruim 800 ranonkelverscheidenheden. Een appendix van ongeveer 10 jaar later voegt daar nog eens aan toe ca. 350 verschillende hyacinten, ca. 175 tulpen- en ca. 400 ranonkelverscheidenheden. Verder zijn van Voorhelm en Schneevoogt verschillende catalogi van bollen, knollen en vaste planten in het Engels en in het Frans bekend tussen 1787 en 1805. De meeste van deze bevinden zich in Engelse bibliotheken, nl. in de British Library en in de Lindley Library van de Royal Horticultural Society, beide in Londen.

Dat er een aantal van deze catalogi in Engeland terecht zijn gekomen, terwijl zij niet meer in Nederland aanwezig zijn, komt waarschijnlijk doordat Gottfried Schneevoogt vaak zelf naar Engeland reisde. Hij had daar een agentschap voor zijn firma en bovendien onderhield hij goede connecties met de Botanical Gardens in Kew. Het hoogtepunt van handel voor de firma Voorhelm en Schneevoogt lag aan het eind van de jaren tachtig van de 18e eeuw. Daarna liep de handel iets terug, maar het kweken van nieuwe vormen en het introduceren van nieuwe planten ging door (bv. *Gladiolus cardinalis* werd in 1783 nieuw ingevoerd).

George Voorhelm Schneevoogt (1775–1850), de zoon van Gottfried Schneevoogt, was behalve een goed kweker ook een goed wetenschapsman. In samenwerking met zijn vriend S.J. van Geuns, hoogleraar in medicijnen, kruidkunde en fysiologie in Utrecht, gaf hij van 1792–1795 een prachtig plaatwerk met tekst uit onder de titel 'Icones plantarum

reriorum'. We vinden hierin vele uit de Kaap ingevoerde planten. Ook in de Duitse tuinbouwers publiceerde Voorhelm Schneevoegt veel over nieuw ingevoerde planten en het behandelen van ziektes bij bolgewassen. Hij was corresponderend lid van de Royal Horticultural Society samen met zijn Haarlemse collega A.C. van Eeden. In 1837 werd de firma Voorhelm en Schneevoegt na vijf generaties Voorhelm en Schneevoegt onverwachts geliquideerd. Na de Franse tijd kwamen er kleine kwekers op die hun waar voor lagere prijzen verkochten en hier kon de oud gerenommeerde firma niet meer tegenop (Krelage, 1941).

Carl Gottfried (1802–1878), de oudste zoon van de familie *Voorhelm Schneevoegt*, was na 1830 een eigen bloembollenkwekerij begonnen aan de Baanlaan. Onmiddellijk na de liquidatie van het bedrijf van zijn vader in 1837 ging hij een compagnonschap aan met de bekende tuinarchitect J.D. Zocher jr. (1790–1870) in de firma *J.D. Zocher en Voorhelm Schneevoegt*. Hun boomkwekerij en bollenbedrijf lag op 'Rozenhagen' aan de Kloppersingel. De ongedateerde catalogi van J.D. Zocher, waarvan het voorwoord ondertekend is door *J.D. Zocher en Comp.*, zijn waarschijnlijk catalogi uit de periode vlak voor hun samenwerking (aanwezig op het RIVRO). De firma Zocher en Co., die zich na het overlijden van J.D. Zocher als boomkwekerij afscheidde, heeft onder leiding van L.P. Zocher en J.J. Kerbert bestaan tot even na de dood van L.P. Zocher in 1915. (Veel catalogi van deze firma zijn op het KAVB en op het RIVRO aanwezig.)

Aan het eind van de 18e eeuw kwamen er naast de eerder genoemde vijf grote kwekers meer bedrijven met hun bomen en planten en bollen op de markt:

- *Jacobus Gans* op 'Duin en Weg' te Hillegom (catalogus 1780);
- *K. van Dijk en B. Hilvers* op 'Cieraad van Flora' aan de Wagenweg (vermeld in Loosjes, 1804);
- *Job. Kreps en Zoon* aan de Kleine Houtweg (Kreps sr. reeds in 1761 vermeld in de *Amsterdamsche Courant*), later Kreps en Comp. in 'Hof van Flora';
- *Paul en Simon Moerbeek*, later voortgezet in 1812 door P. en J. Moerbeek en Co., aan de Wagenweg (catalogi ca. 1790 en 1803);
- *H. van Eeden en Co.* (catalogus ca. 1790);
- *Jean Moonen en Zoon* aan de Kleine Houtweg, iets ten zuiden van de tuinen van E.H. Krelage (catalogus ca. 1800);
- *Matth. van Eeden* in 'Flora' buiten de Grote Houtpoort (catalogus ca. 1800);
- *Dirk Duurman en Zoon* aan de Kampersingel bij de Kleine Houtweg (catalogus 1802);
- *A., M. en H. van Eeden* (catalogus ca. 1810);
- *Van Oukerke en Van Emmerik* aan de Rustenburgerlaan (catalogus ca. 1810);
- *E.H. Krelage en Comp.*, vanaf 1815 E.H. Krelage in 'Bloemhof' aan de Kleine Houtweg (catalogi ca. 1813–1850);
- *A.C. van Eeden en Co.* aan de Wagenweg (catalogi 1815, 1829, 1840 e.v. tot 1891).

Rond 1830 waren bovendien de volgende kwekers actief:

- *H.C. Kinker* te Hillegom (catalogus 1832); en te Haarlem:
- *J. Mooij en Co.* (catalogus 1835);
- *Gebr. Mooij* (catalogi 1838 en 1840);
- *J.D. Zocher en Comp.* (catalogi ca. 1835) en vanaf 1837 *J.D. Zocher en Voorhelm Schneevoegt* (catalogus ca. 1840);
- *Valentijn Schertzer en Zoonen* (catalogi 1838 e.v.).

Zoals de firma's Voorhelm en later Voorhelm en Schneevoogt in Haarlem de kwekerswereld in de 18e eeuw domineerden, zo deden dat de firma's E.H. Krelage en later E.H. Krelage en Zoon in de 19e eeuw (tot 1921). In 1804 kwam de jonge Ernst Heinrich Krelage (1786–1855) uit Hannover in Nederland aan en vond werk achtereenvolgens op de boomkwekerijen van Paul en Simon Moerbeek en van Wed. B. Hilvers op 'Cieraad van Flora', de kwekerij die eerder aan Nic. van Kampen toebehoorde. In 1806 had hij zoveel ervaring opgedaan dat hij chef werd op de kwekerij van J.D. Nieman en Zoon. In 1811 besloot Krelage zelf een kwekerij te beginnen en hij kocht allereerst een stuk grond aan de Kampersingel. In datzelfde jaar ging hij voor het eerst met zijn bloembollenhandel naar de Frankfurter Herbstmesse. Toen hij door ziekte na een lang verblijf in Duitsland aan het eind van het jaar terugkeerde in Haarlem vond hij zijn kwekerij sterk verwaarloosd terug. In 1812 stak hij opnieuw al zijn energie in het bedrijf. Op de veiling in Noordwijk was hij het jaar daarop de grootste bolleninkoper. In 1815 kocht hij een grotere kwekerij van Jacob de Lange aan de Kleine Houtweg. Hier zou zijn bedrijf 'Bloemhof' gevestigd blijven en steeds meer worden uitgebreid:

- in 1835 met een gedeelte van de gronden van Laurens van Oukerke ten zuiden van Krelage's terrein aan de Kleine Houtweg,
- in 1837 met de gronden van Voorhelm en Schneevoogt aan de Kleine Houtweg en
- in 1843 met 'Cieraad van Flora' aan de Wagenweg (E.H. Krelage, 1911).

De catalogi van de firma's E.H. Krelage en E.H. Krelage en Zoon zijn volledig bewaard gebleven (ca. 1813–1921) bij de KAVB. Hierbij zijn ook Duitse catalogi, die Krelage uitgaf op de Frankfurter Herbstmesse, bijvoorbeeld de catalogus van de firma E.H. Krelage uit 1820. Deze is ingedeeld in drie kolommen waarin de planten worden opgegeven:

- met hun Latijnse plantennamen,
- met hun Duitse plantennamen en
- met het land van herkomst van de planten, gevolgd door de prijzen.

Deze catalogus bevat vaste planten, bomen en struiken voor landschappelijke aan te leggen parken en tuinen en planten voor oranjerie en warme kas.

Om volledig te zijn volgt hier nog een lijst van kwekersnamen, vermeld in de Haarlemsche Courant tussen 1708 en 1814. Van al deze Haarlemse kwekers zijn tot heden nog geen catalogi gevonden. Het jaartal vóór de naam van de kweker geeft het jaar van vermelding in de krant aan (Van Damme, 1903).

1708/1715–1717/1724 en 1734 *Jan Bolt* op 'Rozenhagen', later de kwekerij van J.D. Zocher jr.; 1713 *Andries Visser*; 1716 *Pieter Lingem*; 1719 *Corn. v.d. Holst*; 1726 *Jan van Tangeren*; 1736 *Zeeger van Sompel en Zoonen*; 1740 *Willem van Sompel*; 1743 *Huug van Wassenaar*; tot 1744 *J.M. Heijdlas* in 'De Laurierboom'; 1744 *Bartel v.d. Bosch* in de 'Oude Bloemtuin' (voorganger van de Gebr. Veen?); 1746–1747 *Pieter Stegman* in 'de Oranjeboom'; 1748 *Job van Velzen*; 1753 en 1770 *Aalst van Nieuwkerk en Jacob Mol en Comp.* in 'De Laurierboom', opvolger van J.M. Heijdlas; 1776 (vanaf 1726) *Wed. Wouter de Graaf*; 1776 en 1778 *Pieter Crouwels*; 1783 *Dirk Nieman*, even later in 1804–1805 *J.D. Nieman en Zoon* aan de Kleine Houtweg; 1784 en 1792 *A. en C. van Eeden*; 1785 *Groenewoud, Voorhelm en Co.* aan de Cingel (Deze firma is waarschijnlijk een voortzetting van de firma Dirk en Pieter Voorhelm.); 1787 *Klaas van Dijk*; 1791 *M. van Nieuwkerk en Zoonen*; 1793 *Pieter van Eeden* en later *Pieter van Eeden en Zoon*

aan de Kleine Houtweg; vóór 1802 *B. Hilvers* in 'Cieraad van Flora', de opvolger van Nic. van Kampen en Zoon; 1801 *Beijnes*; 1801, 1804 en 1811 *A.C. en H. van Eeden* buiten de Grootte Houtpoort; tot 1808 *A. van Eeden en Zoon*; vanaf 1808 *Corn. van Eeden*; tot 1810 *Vincent van Oukerke*; 1810, 1812 en 1814 *Jacob de Lange*.

Leiden, Lisse, Sassenheim en Noordwijk

De entenier *Henri van Oosten* schreef in 1700 'De Nieuwe Nederlandse Bloemhof, ofte de sorgvuldige Hovenier', te zamen gebonden met zijn werken 'Verhandeling, hoe men alle soorten van boomen, sal saajen, planten etc.' en met 'Den nieuwen Nederlandsen Hesperides, of Oeffening en gebruik van de Limoen en Orange-boomen . . . etc.'. In de 7e druk van dit werk in 1792 wordt Henri van Oosten bloemist en entenier te Leiden genoemd. Het werk is gezien de vele herdrukken in de 18e eeuw zeker een populair handboek geweest. Bovendien werd het in 1703 en 1711 in het Engels uitgegeven, in 1706, 1728 en 1751 in het Duits en in 1714 en 1721 in het Frans. Dat Henri van Oosten een zeer ervaren kweker was, wordt duidelijk bij het lezen van zijn uitgebreide verhandelingen over de cultuur van tulpen en angelieren en zijn raadgevingen omtrent narcissen, hyacinten, andere bolgewassen, vaste planten, bomen en heesters.

Van *Adriaan Stekhoven* († 1782) weten we (Schuurmans Stekhoven, 1938) dat hij dichtbij Leiden in het ambacht Soeterwoude zich als bloemist gevestigd had. In 1752 trad hij bij keizerin *Maria Theresia van Oostenrijk* in dienst op voorspraak van *Gerard Baron van Swieten*. Gerard van Swieten, de uitverkoren leerling van Boerhaave, werd in 1745 door keizerin *Maria Theresia* als eerste lijfarts en directeur van de geneeskundige dienst in Oostenrijk aangesteld. In deze functie stichtte Van Swieten in 1753 de Hortus van Schönbrunn. Van Swieten moest voor keizerin *Maria Theresia* naar een kundig man uitzien die ervaring had bij de aanleg en het onderhoud van parken en tuinen en heeft *Adriaan Stekhoven* aanbevolen. Stekhoven heeft zijn kwekerij bij Leiden aan zijn schoonzoon *Jacobus Schuurmans* overgedragen en speelde vanaf 1752 een belangrijke rol bij de aanleg, het beheer en onderhoud van de tuinen van Schönbrunn.

In de tijd van kweker *Adriaan Stekhoven* in Leiden waren er, volgens de *Haarlemsche Courant*, nog twee kwekers uit Leiden en omgeving actief: 1737 *Jacob Hase* op de Cingel en 1748 *Jacob van Velzen* te Noordwijk. Van hen zijn helaas geen catalogi bekend.

Jacob Schuurmans Stekhoven († 1784) nam in 1753 de kwekerij van zijn schoonvader over. Deze kwekerij, 'De Dadelboom', aan de Delftse Vliet stond onder zijn leiding van 1753 tot 1784. In September 1757 werd er door het tijdschrift 'De Maandelijkse Nederlandsche Mercurius' een losse prent uitgegeven, voorstellende een bloeiende *Agave americana* op de kwekerij van *Jacob Schuurmans Stekhoven* (figuur 6). Een bloeiend exemplaar van deze soort was een grote bijzonderheid in die tijd. Er zijn ook afbeeldingen bekend van bloeiende exemplaren in de Leidse Hortus en op de kwekerij van *Z. Brakel* te Utrecht. De prent werd opgedragen aan *David van Roijen*, die van 1754 tot 1786 hoogleraar in de plantkunde te Leiden was. Dat de kwekers Stekhoven en Schuurmans Stekhoven goede relaties met de Hortus Botanicus te Leiden onderhielden, is hieruit wel duidelijk. Ook de bekende botanicus *Jakob Friedrich Ehrhart* bezocht in 1782 de kwekerij.

De eerste catalogus van een Leidse kweker die nog bewaard is gebleven, is die van

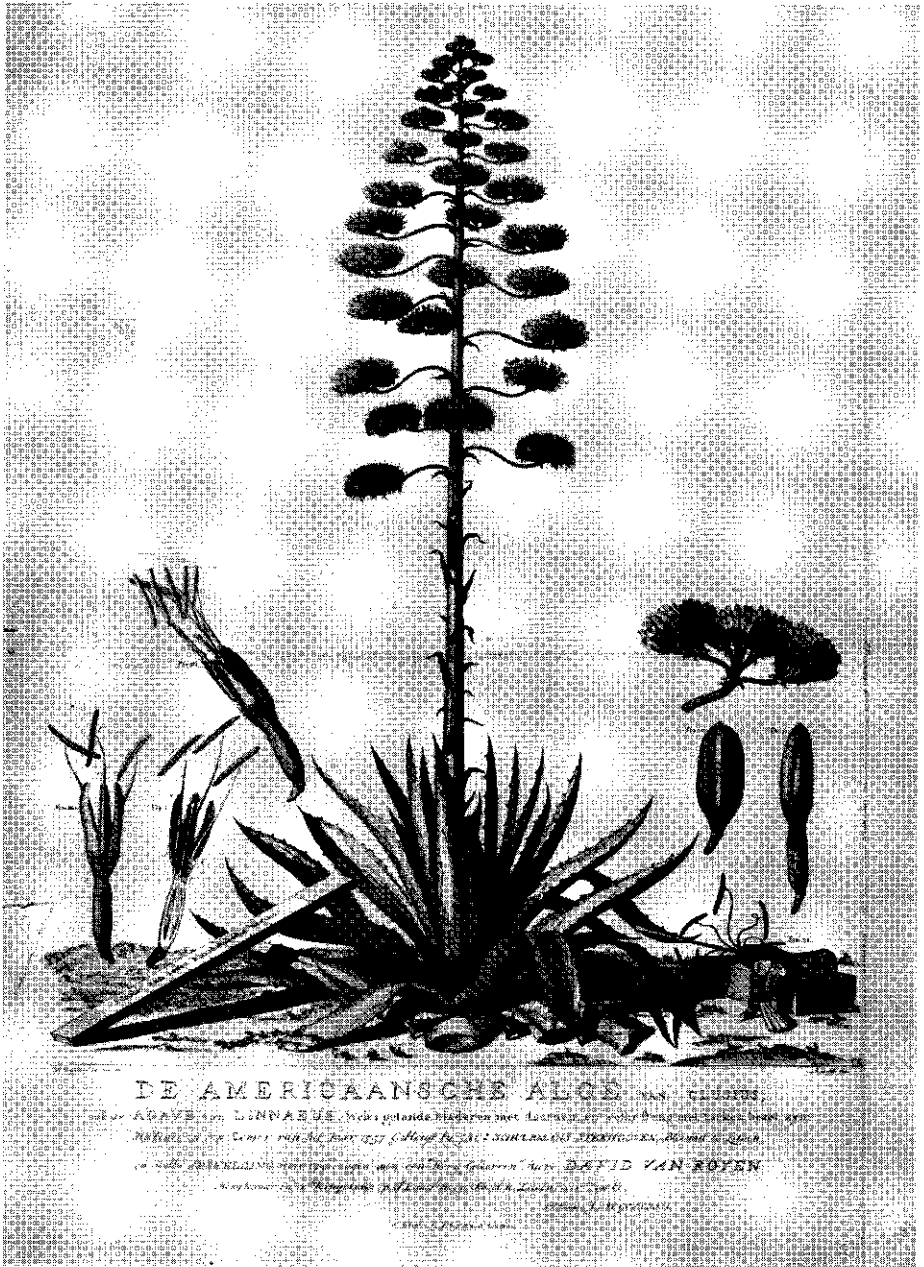

Fig. 6. *Agave americana* L. / J. Augustini ad viv. del. ; A. Delfos fecit, 1757.

Willem van Hazen, die zijn bedrijf had aan de Marendijk te Leiden. Hij gaf rond 1754 een catalogus uit van exotische bomen, planten en bolgewassen, alfabetisch gerangschikt met aanwijzingen voor de cultuur van de planten. Achterin wordt vermeldt dat er ook een catalogus van zaadplanten bij Willem van Hazen te verkrijgen is.

Enige jaren later gaven de kwekers *Willem van Hazen, H. Valkenburgh en Comp.* een catalogus uit van exotische bomen, planten en van bollen en knollen. Dit is waarschijnlijk een vermeerderde uitgave van de eerder genoemde. Of er tussen Jacob Hase en Willem van Hazen een familierelatie bestaat, is niet bekend.

Na de dood van Jacobus Schuurmans Stekhoven in 1784 werd kwekerij 'De Dadelboom' overgenomen door zijn zoon Hermanus (1757–1839). Door deze Hermanus en diens zoon Jacobus (1792–1855) werd het bedrijf op uitstekende wijze voortgezet. Ook *Hermanus Schuurmans Stekhoven* koppelde ervaring in het bedrijf aan wetenschappelijke zin. Van 1815–1818 publiceerde hij zijn 'Kruidkundig Handboek' en in 1825 zijn 'Kruidkundig Kunst-Woordenboek'. In 1820 werd Hermanus Schuurmans Stekhoven tot hortulanus van de Leidse hortus benoemd, in welke taak hij vanaf 1829 tot zijn dood geholpen werd door zijn zoon, die hem later opvolgde. Tot wanneer het bedrijf onder leiding van vier generaties Stekhoven werd voortgezet is onbekend, maar in ieder geval van ca. 1725 tot ca. 1830, dus meer dan 100 jaar.

Een dergelijk bedrijf was eveneens gevestigd te Lisse. Een zekere *Nicolaas de Graaff* werd reeds in 1735 in Lisse vermeld, maar zijn kwekerij werd in 1762 geliquideerd (Haarlemsche Courant 1735 en 1762). Tegelijkertijd werd er melding gemaakt van *Simon de Graaff* (1695–1781) die bekend staat als één der eerste bloembollenkwekers te Lisse. Vanaf 1793 is de firma *Cornelis en Jan de Graaff* in Lisse actief geweest in het bloembollenbedrijf. Van hen kennen we twee catalogi rond 1800:

- 'Catalogue des fleurs = catalogus van bolbloemen';
- 'Catalogue des arbres rosiers'.

In deze catalogi staan vele soorten planten, bomen en struiken en vier pagina's verschillende struikrozen opgesomd. Rozen begonnen rond 1800 duidelijk zeer in de smaak van de kopers te geraken en na 1800 verschenen er in de catalogi steeds meer variëteiten. In de Haarlemsche Courant van 1802 wordt nog melding gemaakt van een firma *C. en S.A. de Graaff* te Lisse, die voortgezet werd door *S. de Graaff*. Van deze firma's zijn verder geen bijzonderheden gevonden.

Een andere kweker te Lisse was *Raymond Christiaan Affourtit* (1776–1858). Het centrum van zijn kwekerij lag aan de Achterweg dicht bij het Vierkant. Uit een catalogus van 1823, die in de 'Algemeine Anzeiger der Deutschen' verscheen, om het Duitse publiek op de Michaelis Messe te Leipzig in te lichten over zijn koopwaar, kunnen we opmaken dat Affourtit bloembollen kweekte: hyacinten, tulpen, ranonkels, anemonen, tazetten, irissen, crocussen en narcissen werden in Leipzig verhandeld.

Naast catalogi van R.C. Affourtit bij de KAVB van 1828–1831, 1833 en 1849–1850 worden er in de Centrale Bibliotheek van de Landbouwhogeschool zes catalogi bewaard van dahlia's, rozen en andere planten van *R.C. Affourtit Jz.* wiens bedrijf gevestigd was op 'Kweeklust' te Utrecht. Vooral de rozencatalogus van deze firma met meer dan 1200 soorten is zeer uitgebreid. Waarschijnlijk was R.C. Affourtit Jz. uit Utrecht de kleinzoon van R.C. Affourtit uit Lisse (zie verder onder Utrecht).

De laatste catalogus uit Lisse van vóór 1839 is op naam van de kwekerij *P. Oudsboorn en Co.* (1827).

In Sassenheim zijn enkele kwekers met de familienaam Kruijff in de eerste helft van de 19e eeuw actief geweest:

– *Engel Kruijff* (1785–1851). Door hem zijn enkele Duitse catalogi gemaakt voor de Michaelis Messe, bekend van 1827–1839 e.v.

– *D. Kruijff en Zoon*. Van deze firma is een Duitse catalogus, gemaakt voor de Frankfurter Herbstmesse, bewaard gebleven uit 1825.

– *Kruijff en Zoonen*. Een catalogus van deze firma uit 1833 is bekend.

De kwekerijen van deze families lagen ten eerste tussen de Sassenheimervaart en de Kerklaan en ten tweede op de plaats van de tegenwoordige Horsten en op de gronden tussen Willibrorduslaan en Hoofdstraat (o.a. Koningspark).

Een nieuwe impuls tot het kweken van exotische gewassen werd gegeven door *Ph.Fr. von Siebold* (1796–1866). In 1823 vertrok Von Siebold als officier van gezondheid op een Nederlandsindische missie naar Japan. In 1830 keerde hij terug in Nederland en vanaf dat moment kweekte hij vele Japanse planten die hij zelf importeerde. In het 'Jaarboek van de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot aanmoediging van den Tuinbouw', gepubliceerd in 1844, vinden we een door C.L. Blume en Von Siebold opgestelde 'Kruidkundige Naamlijst van oud en nieuw ingevoerde Japansche en Chineesche Planten, welke in de kwekerij ten behoeve van de Ned. Mij. tot aanmoediging der tuinbouw aangekweekt worden en verkrijgbaar zijn bij Von Siebold en Comp. te Leijden' (p. 23–39).

In verschillende kolommen lezen we de plantnamen, hun land van herkomst, natuur en gebruik en het jaar van invoer in Nederland (vanaf 1824). In de lijst staan 367 nieuw ingevoerde plantesoorten uit Japan, China en Korea. In 1844 begon Von Siebold een eigen kwekerij te Leiden, eerst bekend onder de firmanaam Von Siebold en Comp.; in 1863 verhuisde deze kwekerij naar Leiderdorp onder de naam 'Jardin d'acclimatation'. In de Centrale Bibliotheek van de Landbouwhogeschool is een volledige serie catalogi van Von Siebold en Comp. aanwezig (tot 1887).

Hoewel de bloemen- en bollenveilingen buiten het bestek van dit hoofdstuk vallen, mogen de veilingen te Noordwijk-Binnen, Lisse en Sassenheim hier toch even worden aangeroerd. *Job. Stegershoek* en *P. Groeneveld* beheerden en verzorgden te Noordwijk hyacinten voor grote kwekers, zoals voor Voorhelm en Schneevoegt en voor Krelage en veilden deze ook. (Ook de naam Cornelis Stegershoek als rozenkweker wordt vermeld door Neill (1823).) We kunnen in deze gevallen niet spreken van kwekerscollecties van Stegershoek en Groeneveld, maar eerder van veilingcollecties. Wanneer bijvoorbeeld de hyacinten gereed waren voor de verkoop (eind april/begin mei van elk jaar) werd een datum voor de veiling vastgesteld. *P. Groeneveld* (1774–1841) was een bekende kweker en beheerder van dergelijke collecties. Zijn kwekerij was gelegen te Noordwijk-Binnen nabij en gedeeltelijk op het landgoed Calorama. Catalogi van hyacintenveilingen te Noordwijk-Binnen (van 1823–1829) en vele andere oude veilingcatalogi uit Lisse, Sassenheim, Haarlem, Heemstede en Overveen zijn aanwezig bij de KAVB.

Utrecht, Vianen en Groenekan

Als eerste catalogus uit de omstreken van Utrecht zou men kunnen beschouwen het Tulpenboek geschilderd door Jacob Marrel. Deze tulpen werden geschilderd van 1637-1639 voor de bloemist en koopman *Francesco Gomis del Costa*, die in Vianen woonde. Hoewel deze bundeling waterverfschilderingen niet binnen ons bestek van gedrukte catalogi valt, is het zeker dat deze verzameling tulpenafbeeldingen wel de eerste ons bekende bloemencatalogus uit Utrecht en omstreken is en dat deze catalogus vanwege zijn uitstekende kwaliteit genoemd dient te worden (Rijks Prentenkabinet).

De eerste gedrukte kwekerscatalogus die we uit Utrecht kennen is die van *Zacharias Brakel*: 'Catalogus van allerhande harde, zoo in als uitlandsche Boomen, heesters en Plant-gewassen' (1793). Brakels kwekerij 'Tulpenburg' lag tussen Nieuweroord en Puntenburg aan de Catharijnesingel. De plantnamen zijn opgesteld in de binaire nomenclatuur van Linnaeus. Er worden 137 genera bomen en heesters en 287 genera bloemplanten genoemd, waaronder opvallend veel soorten rozen (60 variëteiten), asters, wilgen, anjers, irissen en andere bolgewassen. Verder meldt Brakel in deze catalogus dat hij al 30 jaar een tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*) op zijn kwekerij heeft staan en dat deze nu bloeit. Brakel kocht grond voor de kwekerij in 1780 en twee jaar later al bloeide bij hem de Amerikaanse Aloë, welk opzienbarend feit op aanplakbiljetten in de hele stad te lezen stond. Volgens Brakel was dit de eerste maal dat een dergelijke plant in Utrecht bloeide.

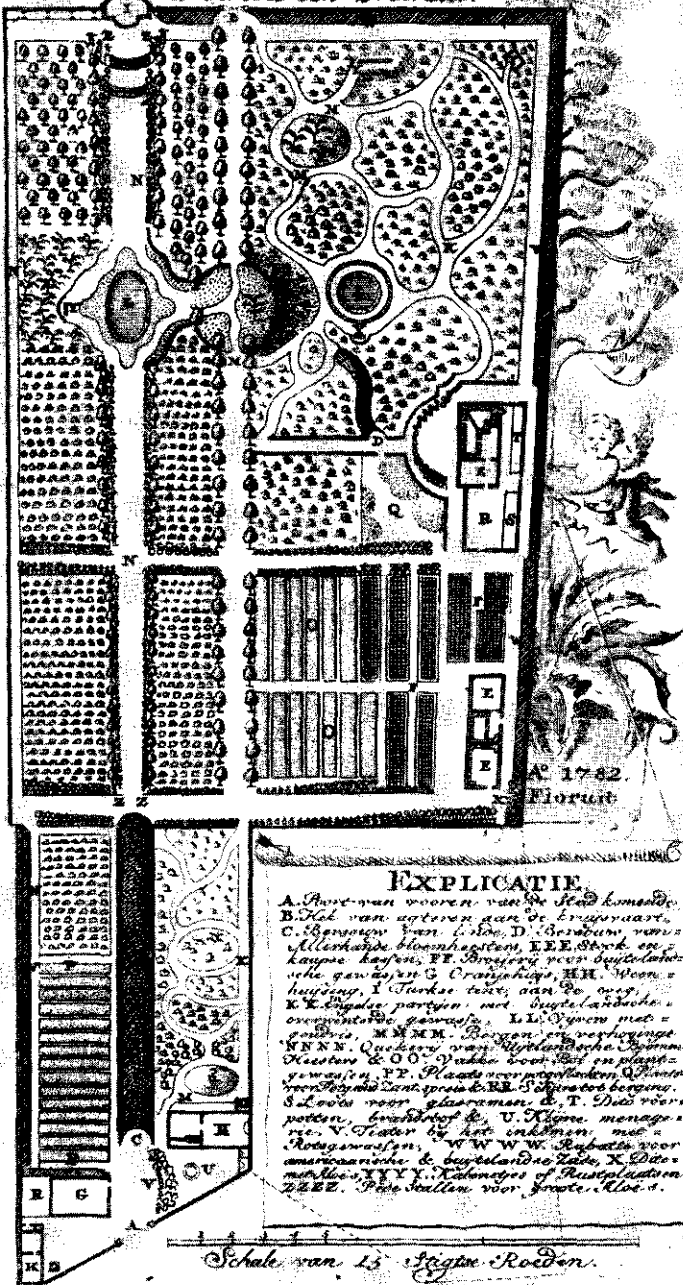
In de catalogus bevindt zich ook een plattegrond anno 1785 van 'Tulpenburg' (figuur 7). Opvallend hierop zijn: een berceau (een loofgang) van verschillende soorten bloemheesters, stookkassen, Kaapse kassen en een broeierij voor buitenlandse gewassen. Aan het eind van de hoofdlaan, die over de hele lengte van de kwekerij liep, bevond zich langs de Kruisvaart een zgn. Turkse Tent (een in Chinese stijl gebouwd tuinhuis). De kwekerij was zowel in geometrische stijl als in landschappelijke stijl aangelegd. Het zuidelijk gedeelte had een symmetrische aanleg, aan beide zijden van de hoofdlaan. In het noordwestelijk deel was een 'Engelse partij', aangelegd met buitenlandse overwinterende gewassen. Aan het eind van het voorwoord blijkt dat Brakel ook zelf tekeningen vervaardigde voor het aanleggen van Chinese bosjes, Chinese partijen, slingerbeken etc., zodat wij hem ook als tuinarchitect kunnen noteren.

In 1804 gaat Brakel een compagnonschap aan met *L. van Laane* (Van Campen, 1934) en in 1807, na het overlijden van Brakel, is *L. van Laane* alleen eigenaar. Van deze *L. van Laane* is tot op heden geen catalogus teruggevonden.

In het begin van de 19e eeuw was er binnen de wallen van Utrecht ook een tuinarchitect en kweker werkzaam, nl. *Hendrik van Lunteren* (1780-1848). In 1806 werd hij als Utrechts burger ingeschreven, wonende in de Servetsteeg in 'Flora's Hof', beroep architect en boomkweker. Zijn kwekerij lag achter zijn huis in de Servetsteeg aan de voet van de Domtoren. Het was een voor stadsbegrippen uitgestrekte kwekerij met kruiden, sierheesters en park- en vruchtbomen (Neill, 1823). In 1819 kwamen drie catalogi van de firma H. en D. van Lunteren uit, die zich thans in de Bibliotheek van het Arnold Arboretum bevinden: een catalogus van boomen en heesters, een catalogus van vaste planten en als derde een catalogus van kast- en oranjeriegewassen.

Hendrik van Lunteren was vooral in de provincies Utrecht en Gelderland een zeer gewaardeerd tuinarchitect. Hij ontwierp de landschappelijke aanleg van Drakensteijn te

Platte Grond van Tulpenburg en 1. de
te Utrecht van Z. Brakel.

EXPLICATIE

A. Aard van woorren van de stad komend.
 B. Klod van aptoren van de brugnaart.
 C. Berooyen van Linden. D. Berooyen van
 allehande bloemheestren. E. E. Stroot op
 kausse kausen. FF. Berooyen voor bystelende
 sche gewassen. G. Oranjesheest. HH. Woon
 huysing. I. Turke tuinte aan de weg.
 K. K. Engelse partyen met bystelende
 overplantde gewassen. LL. Ouyten met
 goudheest. MM. Berooyen en verheuyng.
 NN. Ouyten van bystelende bynamen
 Kausen & OO. Ouyten van bystelende
 gewassen. PP. Plaats voor populinden. Q. Aard
 van bystelende Lent gewassen. RR. Sijfnet tot beeyen.
 S. Loois voor glaasman. T. Dood voor
 potten. brachtstaf te. U. Kleine menage-
 rie. V. Tuinte by het inklemen met
 Rotagewassen. W. W. W. Rubate voor
 americanaische & bystelende tuinte. X. Dier
 met hoes. Y. Y. Berooyen of bystelende
 alle. Z. Plezant voor groene. Aard.

Schale van 15 Jagte Rooden.

Fig. 7. Plattegrond van Tulpenburg, Utrecht, van Zacharias Brakel, 1785.

Laage Vuursche, de tuin van Paleis Soesdijk, de landschappelijke aanleg van Vollenhove te De Bilt, van Rhederoord te Rheden, de stadswallen van Zwolle en gedeeltelijk die van Amersfoort. (Het ontwerp van Rhederoord is te vinden in de Springer-Collectie in de Centrale Bibliotheek van de Landbouwhogeschool.) Ook Hendriks zoon Samuel A. van Lunteren werd een bekend tuinarchitect en de kwekerij van H. en D. van Lunteren werd door hem voortgezet onder de naam *H. van Lunteren en Zoon*. Een catalogus van deze firma (1879) is op het RIVRO aanwezig.

Het is heel wel mogelijk dat Jan Kops bij de herinrichting van de Hortus Botanicus in 1822 Hendrik van Lunteren als tuinarchitect er bij heeft betrokken. Jan Kops was van 1815 tot 1835 directeur van de Hortus in Utrecht en daar hij zeer geïnteresseerd was in de inheemse plantenflora en het natuurlijk landschap, mag men aannemen dat onder zijn leiding de indeling van de Hortus veranderde van een strakke geometrische indeling in een meer natuurlijke indeling, waarbij de plantbedden veranderden van rechthoekige vakken in glooiende perken, die op natuurlijke wijze overgingen in de omringende aanleg.

Natuurlijk zou ook J.D. Zocher jr. om deskundige hulp gevraagd kunnen zijn, maar van Zocher wordt pas melding gemaakt in Utrecht vanaf 1829. Hendrik van Lunterens kwekerij 'Flora's Hof' lag bovendien niet ver van de Hortus aan de Nieuwe Gracht verwijderd.

Naast 'Flora's Hof' in het centrum van de stad en 'Tulpenburg' buiten de singels, worden er in de eerste helft van de 19e eeuw nog twee kwekerijen buiten de singels vermeld, nl. 'Kweeklust' aan de Maliebaan, de kwekerij van de firma *C. de Winter* en de kwekerij van de firma *C. Glijm* aan de Maliebaan. Van deze firma's zijn catalogi bekend, van *C. de Winter* uit 1847-1850, van zijn opvolger *R.C. Affourtit Jz.* uit 1852-1858 (Centrale Bibliotheek van de Landbouwhogeschool en RIVRO) en van *C. Glijm* uit 1846 en 1848 (RIVRO). Waarschijnlijk bestonden beide kwekerijen al in het begin van de 19e eeuw.

De laatste kwekersfamilie die in de buurt van Utrecht nu al zo'n zeven generaties lang zijn kunde in het kwekersvak toont, is de familie Copijn in Groenekan. De oudste catalogus die bewaard is gebleven dateert uit 1867: 'Algemeene Catalogus en Prijs-Courant der Gewassen voorhande in de kwekerijen van J. Copijn. Boomkweker en Architect. 1867-68.' Utrecht 1867. (Archief firma H. Copijn en Zoon Groenekan.) De voorouders van deze *J. Copijn* (1812-1886) waren zijn vader *Piet Copijn* (1782-1840) en zijn grootvader *Jan Copijn* (1753-1803), beide kwekers te Groenekan. De kwekerij van deze familie levert dus al zo'n 200 jaar zijn kweekproducten af, van ongeveer 1780 tot heden. Latere catalogi vanaf 1882 van de firma *H. Copijn en Zoon* bevinden zich op het RIVRO.

Overige kwekerscentra

Kwekers die we alleen uit bronvermeldingen kennen, en waarvan misschien nog eens catalogi boven water kunnen komen, zijn:

- Rotterdam: 1708 *Geerlof v.d. Boxtel*; 1735/1736 *Jan van Leeuwen*.
- 's Gravenhage: 1755-1761, 1774 *Hendrik Erff*; 1737/1762 *Egbert Nieuwhof*; 1737 *Jan Beek*; 1737 *Jan van Wijnderen*; 1742 *A. Sas*.

Indeling en presentatie

De bibliografie is in twee gedeelten gesplitst: (1) onderwijstuinen en particuliere tuinen en (2) kwekerstuinen. Binnen deze verdeling zijn de beschreven catalogi topografisch op alfabet gerangschikt. De onderverdeling binnen de plaats is chronologisch. De beschreven werken zijn opeenvolgend genummerd. Om de particuliere tuinen van de onderwijstuinen te onderscheiden, is bij elke particuliere tuin de letter p tussen haken aan het nummer toegevoegd. Achteraan in het eerste gedeelte volgen catalogi van meer dan één tuin.

De eerste regel bevat het nummer van het beschreven boek in deze bibliografie met erachter de afkorting(en) van een of meer plaatsen waar een exemplaar van het boek te vinden is. Een regel verder volgt de korte titel, de plaats van uitgifte in het Nederlands en – vet gedrukt – het jaar vermeld op het boek of het jaar van uitgifte.

Dan komt een zogeheten quasi-facsimile-beschrijving van de titelpagina. Hier zijn kapitalen (hoofdletters) als kapitalen, onderkasten (kleine letters) als onderkasten en cursieve letters in cursief weergegeven. Door een verticaal streepje is aangegeven waar een regel op de titelpagina eindigt. Komen in een regel van de titel twee formaten kapitalen voor, dan is het verschil aangegeven door gebruik van respectievelijk kapitalen en kleinkapitalen. Ligaturen (letters die verbonden zijn, zoals Æ) worden door mij niet aan elkaar weergegeven. Gotische letters, vaak gebruikt voor Duitse en Nederlandse teksten, zijn niet aangegeven. Bij titelpagina's in zwart en rood zijn alle in rood gedrukte woorden voorzien van een dunne onderlijning.

Na de quasi-facsimiletitelpagina volgt de collatie. Hierin wordt beschreven hoe het boek is opgebouwd. Allereerst komt de formaataanduiding folio, 4°, 8°, enz. Wanneer we een groot drukvel (planovel) eenmaal vouwen, krijgen we een katern van twee bladen, dus vier bladzijden. De bladzijden zijn langer dan breed. Hierin lopen de kettinglijnen van het papier verticaal. Het watermerk en het tegenmerk staan, indien aanwezig, meestal in het midden van de twee tegenover elkaar liggende bladen. Vroeger werd papier gemaakt van lompenpulp waaruit met een schepzeef het papier werd geschept. De dicht bij elkaar lopende metalen draden van deze zeef laten afdrukken op het papier achter, die zeeflijnen heten. Bij foliopapier lopen deze horizontaal. Dwars op de zeeflijnen staan de verder van elkaar lopende kettinglijnen. (De op de zeefdraden van de schepzeef vastgemaakte kettingdraden dienen ervoor om de zeefdraden op hun plaats te houden.)

Vouwt men een foliokatern nogmaals en draait men alles een kwartslag, dan krijgen we een quartokatern (4°) van vier bladen, waarin de plaats van het watermerk naar de binnenrand van de bladen is verschoven, de kettinglijnen lopen nu horizontaal. Een quartokatern bestaat uit acht bladzijden. En zo kan men verder vouwen. Bij een octavo (8°) lopen de kettinglijnen weer verticaal. De verdere theorie is uitvoerig beschreven bij Gaskell (1979, p. 84–107). Het papierformaat van de bladzijden is tevens in centimeters breedte maal hoogte gegeven.

Na de formaataanduiding volgt de katernformule. Onderaan de rectozijden van de bladen staat tot de helft van de bladen plus één van elk katern meestal een letter. Dit is een katernaanduiding die van belang is voor de drukker en de binder. Bij een octavo zijn de bladen van het eerste katern meestal gesigineerd A A2 A3 A4 A5, waarna nog drie niet-gesigineerde bladen volgen. In de formule wordt dit katern aangegeven met A⁸. A⁸

bestaat uit 16 bladzijden. Het bindtouwje zit tussen A4^v (niet gesigneerd) en A5^r (gesigneerd 'A5'; r = recto, v = verso). Niet-gesigioneerde katernen die de gesigioneerde voorafgaan krijgen de Griekse letter π (pi), niet-gesigioneerde katernen die geplaatst zijn tussen of na gesigioneerde katernen worden met de Griekse letter χ (chi) aangegeven. Een katernenalfabet heeft normaal 23 letters (J als I, U en W als V). Zijn er 24 of meer katernen, dan gaat men meestal verder met Aa, door mij aangeduid als 2A. Opeenvolgende katernen die even veel bladen omvatten krijgen op het laatste katern in de formule de aanduiding van het aantal, bijvoorbeeld A-3F⁸. De tussenliggende katernaanduidingen B, C, D, enz. zijn niet aangegeven. Wordt eenzelfde katernaanduiding voor twee verschillende katernen gebruikt, dan wordt dit aangegeven door een cijfer bovenaan vóór de letter of het teken van het katern, dus A ²A. Is een blad verwijderd, dan staat dit vermeld tussen haakjes, bijvoorbeeld (-A) als blad A verwijderd is. Komt hier een nieuw blad voor in de plaats, dan wordt dit met een accent aangegeven, dus (+A').

Na de katernformule volgt de paginanummering. Als paginanummers in een opeenvolgende nummering ontbreken of vergeten zijn, dan wordt niet aangegeven welke wel en welke niet genummerd zijn. Van ongenummerde pagina's wordt het aantal in Romeinse cijfers en tussen haakjes aangegeven. Bezit een boek bijvoorbeeld 12 ongenummerde pagina's in het voorwoord met daarop 124 pagina's die op pagina 1 en 76 na genummerd zijn, dan wordt dit dus zo aangegeven: (xii) 1-124. Is het voorwoord vanaf pagina iii genummerd iii, iv, v, enz. dan wordt geschreven: i-xii 1-124. Bij nummeringen waarbij de nummers tussen haakjes geplaatst zijn, worden deze haakjes niet aangegeven. Als laatste is het aantal platen gegeven. De titelprint (frontispice) beschouw ik niet als plaat. In de korte beschrijving van het boek die ook tot de collatie behoort, wordt een eventueel aanwezig frontispice duidelijk vermeld.

Soms volgen nog opmerkingen.

De verklaring van de afkortingen van plaatsen waar de boeken te vinden zijn, zijn de volgende:

AACM	Arnold Arboretum Cambridge Massachusetts USA
BKAVB	Bibliotheek Koninklijke Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur Hillegom
BKG	Bibliotheek Kew Gardens
BLH	Bibliotheek Landbouwhogeschool Wageningen
BM	British Museum (tegenwoordig British Library) Londen
BMB	Bibliotheek Museum Boerhaave (Rijksmuseum voor de Geschiedenis der Natuurwetenschappen) Leiden
BMHNP	Bibliothèque Centrale du Muséum National d'Histoire Naturelle Parijs
BMHS	Bibliotheek Massachusetts Horticultural Society Boston USA
BMNH	British Museum (Natural History) Londen
BNP	Bibliothèque Nationale Parijs
BNPM	Bibliotheek van de Nationale Plantentuin van België te Meise bij Brussel
BRH	Bibliotheek Rijksherbarium (inclusief de Bibliotheek van de Koninklijke Nederlandse Botanische Vereniging) Leiden
BRMNH	Bibliotheek Rijksmuseum van Natuurlijke Historie Leiden
BTH	Bibliotheek Tubergen Haarlem
BTHD	Bibliotheek Technische Hogeschool Delft

ranonkels van Barend Cardoes eveneens te Haarlem. In Carl von Linné's *Beschreibung aller bekannten Zwiebelgewächse* gedrukt te Neurenberg in 1784 zijn prijscouranten genoemd van Dirk Voorhelm Buiskool, Nic. v. Kampen en Dirk Voorhelm, 1779 (p. 326, 433 & 436). In Chr. L. Neuenhahn, *Der Blumenzwiebel-gärtner*. Leipzig, 1804 (2 dln.) zijn uittreksels te vinden uit prijscouranten van Voorhelm & Schneevoogt 1779; Johan Kreps & zoon, 1788 alsmede Nic. v. Kampen & zoon, 1784. In Heinrich Hesse's *Neue Garten-lust* (Mainz, 1690, p. 69–70) zijn uittreksels aanwezig uit een catalogus van Dirk Voorhelm te Haarlem! Tenslotte vindt men ook in James Justice, *The British Gardener-Director* uit 1764 een lijst van tulpen uit prijscouranten van onder andere Voorhelm (gegevens afkomstig uit Frans Halsmuseum catalogus, 1935).

(G) Ook niet opgenomen is het werk van Franciscus van Sterbeec, *Citricultura* oft regeringhe der uythemsche boomen te weten oranien, citroenen, limoenen, granaten, laurieren en andere. Antwerpen: Joseph Jacops, 1682. (Tweede editie Antwerpen: Franciscus Huysens, 1712.) Hierin is veel informatie te vinden over 17e-eeuwse tuinen in Nederland en België. In John Rays *Observations topographical, moral & physiological; made in a journey through part of the Low-Countries &c.* Londini: Typis Andreae Clark, impensis J. Martyn, 1673, staat op p. 20–21 een lijst van planten die Ray in Van Sterbeecs tuin te Antwerpen waarnam. (Idem John Ray, *Travels through the Low-Countries &c.* London, 1738. 2 vols. Vol. I, p. 17–18; schijnt ook voor te komen in John Harris, *Navigantium atque itinerantium bibliothecae*, vol. 2, 1705.)

(H) De catalogus van Joseph M.F.A.H.I. zu Salm-Reifferscheid-Dyck, graaf (vanaf 1816 prins) van Salm, *Catalogue raisonné des espèces et variétés, décrites par MM. Willdenow, Haworth, Decandolle et Jacquin, et de celles non décrites, existantes dans les jardins de l'Allemagne, de la France et du Royaume des Pays-Bas*. Dyck, 1817 (titel ontleend aan Van Hulthem, 1817, p. 53; zie voor bijzonderheden over dit belangrijke werk Van Steenis-Kruseman, 1971, p. 153–156 en p. 174 noot 36, waar de titel van de gelijktijdig verschenen Duitse editie Düsseldorf, 1817, gegeven wordt), neem ik niet op omdat het werk teveel een botanische monografie is en ik bovendien geen exemplaar in Nederland heb kunnen opsporen.

(I) Van de *Collection coloriée des plus belles variétés des Jacinthes, qu'on montre aux curieux dans les jardins fleuristes d'Harlem Paris*, 1781, heb ik nergens een exemplaar kunnen vinden.

(J) Omdat in de alfabetische lijst met plantnamen nergens is aangegeven wat in een Nederlandse tuin groeide en wat elders, is niet opgenomen het werk van Zacharias Gottschalck, *Flora hortensis oder Verzeichniß der Garten-Gewächse so in den berühmtesten Gärten zu Paris, Londen, Leyden, Amsterdam, auch Cöthen, Leipzig, Gottorff und andern dißfalls beruffenen Oertern itziger Zeit sich befinden, mit grossem Fleiß zusammen gebracht, ins Teutsche übersetzt und mit einem Teutschen Register versehen durch Zacharias Gottschalcken Fürstl. Anhalt. Cöthnischen Hof-Gärtner. Coethen: gedruckt bey Wilhelm Andreas Meyern, 1703.*

(K) In de bibliografie komen vanzelfsprekend geen catalogi voor van in het wild groeiende inheemse gewassen. Hiervoor verwijs ik naar Oudemans (1875 en 1881), naar Boerlage & Hoek (1975) en voor de Belgische inheemse gewassen naar Van Hulthem (1817, p. 60).

Een drietal kwekerscatalogi had ik graag in mijn lijst opgenomen:

(1) Een catalogus van Henry van Eeden (Haarlem, omstreeks 1790) (Frans Halsmuseum catalogus 1935, p. 34, nr. 204.) Niet teruggevonden.

(2) Een 'Register van veele schoone soorten dubbelde en enkele Tulipan en Hyacinthen, etc.... By Gerrit v.d. Heyde, Bloemist tot Haarlem, 1718.' (Frans Halsmuseum catalogus 1935, p. 27, nr. 151), dat voorheen aanwezig was in de Stadtbibliotheek te Hamburg, ging tijdens de tweede wereldoorlog verloren.

(3) Krelage (1946, deel 1, p. 278) beeldt een titelpagina af van een Catalogus der Bloembollen van de gebroeders Veen & comp. te Haarlem van 1808, die in Hillegom aanwezig moet zijn. Niet teruggevonden.

Ondanks deze kleine onvolkomenheden is toch gestreefd naar een zo groot mogelijke volledigheid. Ik hoop dan ook dat mijn werk niet al te hard becritiseerd wordt en dat deze bibliografie voor velen een bruikbaar instrument kan zijn bij en een aanzet tot verder onderzoek naar de geschiedenis van de plantkunde en de tuinbouw in de 16e tot en met 19e eeuw.

Onderwijstuinen en particuliere tuinen 1561-1839

Amsterdam

1 BM
Snippendalius, Joannis (1616-1655/1656). Horti Amstelodamensis alphabetico ordine stirpes. Amsterdam 1646.

HORTI | AMSTELODAMENSIS, | Alphabetico ordine exhibens eas, quibus instructus | fuit, atq; quibus auctior factus | est, stirpes. | Anno M DC XLVI. | *Operâ* | JOANNIS SNIPPENDALII | HORTI PRAESIDIS. | (Vignet, houtsnede, 4,1 cm × 3,9 cm. Het gekroonde wapen van Amsterdam gedragen door twee leeuwen.) | AMSTELODAMI | Typis JODOCI BROERSZII | M. DC. XLVI.

Collatie: 4° 14,0 cm × 20,5 cm: (*)² A-B⁴ C² (A3 niet gesigneerd); (iv) (xx).

(*): Titelpagina. (*)^v: Nobilissimis ... Opdracht aan Gerardus Scapius, Cornelius Bickerus, D^{no}. de Swieten (lijkt er later achtergevoegd te zijn), Gerbrandus Pancratius en Iohannis Geelvinckius. (*)²: Nobilissimis. (Voorwoord.) (*)^v: Octavo Calendas Novembr. M DC XLVI. (25 oktober 1646) ... J. Snippendalius. Amstelodamensis. Volgt een gedicht van Franciscus de Vick. A: Catalogus plantarum horti Amstelodamensis. De eigenlijke catalogus. 795 namen in alfabetische volgorde.

Nederlandse titelpagina, verso blanco. 3π: Het wapen van Jan Commelin, verso blanco. 3π2: Ontbreekt. 4π: Opdracht in het Latijn aan Nicolaus Witsen, Johannes Hudde, Cornelis Valckenier en Theodorus Bas, verso blanco. 4π2: Opdracht in het Nederlands aan de burgemeesteren der Stad Amsterdam Nicolaas Witsen, Johannes Hudde, Cornelis Valkenier en Dirk Bas. *: Praefatio ad lectorem. *2^v: Aan den lezer. **^v: Index plantarum quae in hac descriptione continentur. **2^v: ... Errata. A^v: Volgt de eerste afbeelding. A2 gesigneerd 'A': Volgt de eerste beschrijving. Tekst in twee kolommen. Links Latijnse tekst in romein. Rechts de Nederlandse tekst in een cursieve letter. Aan het einde van de beschrijvingen vindt men vaak observationes of aantekeningen van Kiggelaar of Ruysch. In totaal zijn er 112 beschrijvingen bij de 112 afbeeldingen. De meeste beschrijvingen staan op 2 bladzijden.

Opmerkingen: Ieder hoofdstuk heeft een signatuur. De afbeeldingen gaan de beschrijvingen vooraf (staan links van de beschrijvingen). De afbeelding (voorzijde blanco) plus de beschrijving vormen steeds een katern (signatuur op de tekstpagina). De bibliotheek van de Amsterdamse hortus botanicus bezit een collectie van 9 delen 'Afteekeningen | van verscheyden vreemde gewassen; in de | Medicyn-Hoff | der Stadt | Amsteldam'. Op deel 9 na zijn de waterverftekeningen geschilderd op perkament. Totaal aantal 425. Van deel 1, dat volgens opschrift tussen 1687 en 1689 tot stand kwam, hebben er 28 als voorbeeld voor de gravures gediend (alle uit 1697). Van deel 2, dat in de jaren 1690-1692 tot stand kwam, werden er 30 voor Commelins Horti medici Amstelodamensis uit 1697 gebruikt. Van deel 5 werden de eerste 25 waterverfschilderingen eveneens voor Commelins boek uit 1697 gebruikt (zie Wijnands, 1983). 28 gravures in de Hortus Amstelodamensis uit 1697 (deel 1) moeten een waterverfschildering ontberen. In de bibliotheek van de Landbouwhogeschool te Wageningen zijn echter 28 pentekeningen aanwezig (alle gesigneerd door Jan Moninckx) die als voorbeeld gediend hebben voor Jan Commelins boek (Kooiman & Venema, 1942). Alleen plaat 112, een origineel voor de Moringa oleifera, is afwezig. Alle afgebeelde planten in de collectie hebben in de Amsterdamse stadstuin gestaan.

Huth (1894) en Wijnands (1983) geven een concordantie op de pré-Linneaanse namen van de afgebeelde planten. Volgens Wijnands (1983) werden de eerste exemplaren van het boek in januari 1697 verspreid. Het Utrechtse exemplaar ontbeert het wapen van Commelin. Het pars altera verscheen in 1701 (nummer 6).

5

BM

Commelin, Caspar (1668-1731) (figuur 8). *Plantarum usualium horti medici Amstelodamensis catalogus*. Amsterdam [1698].

Plantarum Usualium | HORTI MEDICI | AMSTELODAMENSIS | CATALOGUS. | AUTORE | CASPARO COMMELIN, Med. Doctore | & ejusdem Horti Botanico. | (Vignet, houtsnede, 4,1 cm × 3,5 cm. Twee leeuwen met het wapen van Amsterdam tussen hen in.) | Prostant Amstelodami in Horto Medico.

Collatie: 8° 11, 1 cm × 17,3 cm: *4 A-E⁸ F²; (ii blanco) (vi) 1-83 (i).

*r+v: Blanco. *2: Titelpagina, verso blanco. *3: Lectori benevolo. (Voorwoord.) *4^v: ... *Dabam Amstelodami ipsis Januarii Calendis MDCIIC*. (1 januari 1698). A: p. 1. De

Fig. 8. De inspecteurs van het Collegium Medicum / door C. Troost, 1724 (detail met Caspar Commelin).

eigenlijke catalogus. Lijst van medicinale gewassen in de hortus. 385 nummers. Latijnse namen. Aangegeven het gebruik. F2^v: Errata typographica.

Opmerkingen: Het is wat vreemd dat het voorwoord gesigneerd is met *3. Dit doet vermoeden dat het frontispice (de titelprent) uit het exemplaar in de British Library verdwenen is. Vergelijk de editie 1715 en 1724 (nummer 10 & 13).

6

BLH BRH BTM KB PBF UBA UBU

Commelin, Caspar (1668–1731). Horti medici Amstelaedamensis rariorum plantarum descriptio et icones. Pars altera, Amsterdam 1701.

HORTI MEDICI | AMSTELAEDAMENSIS | RARIORUM | Tam Africanarum, quàm Utriusque Indiae, aliarumque | Peregrinarum | PLANTARUM | Magno studio ac labore, sumptibus Civitatis Amstelaedamensis | longa annorum Serie collectarum, | DESCRIPTIO ET ICONES | Ad vivum aeri incisae. | AUCTORE | CASPARO COMMELINO M. D. | Et horti Medici Botanico. | PARS ALTERA. | (Vignet 14,5 cm × 9,5 cm. 'INDEFESSVS AGENDO'.) | AMSTELAEDAMI, | Apud P. & J. BLAEU. nec non Viduam ABRAHAMI à SOMEREN. | M. DCCI.

BESCHRYVINGE | En Curieuse | AFBEELDINGEN | Van rare vreemde | Africaansche, Oost-West-Indische en andere | GEWASSEN | Vertoont in den | AMSTERDAMSCHEN | KRUYD-HOF. | Met groote moeyte en arbeid op Stads-Kosten in vele jaren | aangewend, en by een versameld door | CASPARUS COMMELIN M.D. | En Botanicus horti Medici. | TWEEDE DEEL. | (Vignet 14,5 cm × 9,5 cm. 'INDEFESSVS AGENDO'.) | T'AMSTERDAM, | By P. en J. BLAEU, en de Weduwe van ABRAHAM van SOMEREN. | M. DCCI.

Collatie: folio 25,5 cm × 38,9 cm: $\pi(\pi 1+1)-4\pi^2 *2(-*2) A-5V^2 5X^2 (A2-5V2$ gesigneerd als 'A'-Vvvvv'); (xviii) 1–224 (iv); 112 platen.

π : Halve titel 'Rariorum | PLANTARUM | HORTI MEDICI | AMSTELODAMENSIS | DESCRIPTIO | & | ICONES', verso blanco. $\pi 1+1$: Gegraveerde titelprent. Op de voorgrond staat een leraar of demonstrator temidden van zijn leerlingen. Op de achtergrond is een deel van de Amsterdamse hortus medicus met de kassen te zien. De bomen achter het hek en naast de noordelijk gelegen toegangspoort staan in 'De Plantage'. Linksboven is een deel van de huizenrij van de Nieuwe Herengracht te zien. Op de voorgrond staat in een medaillon de tekst 'RARIORUM PLANTARUM | HORTI MEDICI | AMSTELODAMENSIS | HISTORIA.' Onderaan de prent staat 'Ex Typographia P. et I. BLAEV. Prostant apud Viduam A. van SOMEREN. 1701.', verso blanco. 2π : Latijnse titelpagina in zwart en rood, verso blanco. $2\pi 2$: Nederlandse titelpagina, verso blanco. 3π : Dit tweede deel opgedragen aan Joannes Hudde, Joannes Corver, Franciscus de Vicq en Theodorus Munter, burgemeesteren. $3\pi^v$: Opdracht aan Franciscus de Vroede, Joannes Huydecooper à Maarseveen en Gerbrandus Pancras curatoren van de hortus medicus. $3\pi 2$: Wapen van Franciscus de Vroede, verso blanco. 4π : Wapen van Gerbrandus Pancras, verso blanco. Lectori botanophilo. $4\pi 2^v$: ... Dabam Amstelaedami ipsis Kalendis Januarii MDCCL. (1 januari 1701). *: Casparus Commelin aen den leeser. 20 nieuwe soorten van Aloe nog niet of slechts met een naam beschreven. Aloe Americana ex Verâ Cruce foliis latioribus & glaucis Kiggelarii verschilt van Aloe

Americana minor *Muntingii*. Hudde schonk de eerstgenoemde plant aan de hortus. *v: ... Gy zult sien dat alle de gewassen indien hof uyt zaad zyn voortgekomen, ten zy sy des gevers naam aanwysen, op dat alsoo aan ider zyn lof en eeren werde gegeven, en op dat deesen hof niet souden scheynen te willen proncken met een anders vrucht, de hier nochtans beschrevenen zyn alle gequeeckt in den hof, en zyn naa het leeven met desselvs verwe geteeckent, die met een groot getal afteekeningen van ande-ren gewassen in den hof bewaard werden, welke versaameligh van geschilderde gewassen, door dien de Edele Achtbare Heeren Commissarisen van deesen hof, als voorstanders van de Kruidkunde, in het afteekenen van het groot getal der uytlandtsche gewassen, die in deselve werden gequeeckt zullen werden, volharden, een Konincklyck werck Staat te werden. (Sommige beschreven in de onlangs gepubliceerde werken van Tournefort & Volckamerus.) ... Amsterdam, 1 January 1701. A^v: Volgt de eerste afbeelding. A: De eerste beschrijving. Beschrijvingen bij de 112 afbeeldingen van planten links in het Latijn en gedrukt in romein, rechts Nederlandse tekst gedrukt in een cursieve letter. De bladzijden 14, 18, 20, 22, 24, 26, 28, 38, 74, 96, 98, 100, 140, 144, 150, 158, 176, 178, 188, 190, 202, 204, 210, 214, 216, 220 & 222 zijn blanco. (Totaal 27 stuks.) 5X: Index plantarum quae in hac descriptione continentur. 2 kolommen met de Latijnse namen alfabetisch. 5X2^v: ... Errata.

Opmerkingen: In de *Moninckx*-atlas zijn 55 afbeeldingen in deel 3, 47 in deel 4 en 13 in deel 5 aanwezig, die als voorbeeld gediend hebben voor de gravures in *Caspar Commelins Hortus medicus Amstelaedamensis*. Het werk is een voortzetting van het door zijn oom Jan Commelin vervaardigde eerste deel (nummer 4). In de voorrede staat dat Caspar Commelin nu hij al 4 jaar de zorg van de medische tuin draagt, zich verplicht voelt een tweede deel met beschrijvingen en afbeeldingen van exotische planten uit te geven als vervolg op het werk van zijn oom. Bovendien kondigt hij twee nieuwe werken aan, te weten een algemeen register van de planten in de hortus en een vervolg op het huidige werk. ('Soo sal ik my oock niet onttrecken, om, naa dat ik een generale register van den hof zal hebben uytgegeven, een derde gedeelte van deese hof te beschrijven.') Beide werken zijn nooit verschenen.

7

BLH UBA

Commelin, Jan (1629-1692). *Catalogus plantarum horti medici Amstelaedamensis*, Amsterdam 1702.

JOANNIS COMMELINI | CATALOGUS | PLANTARUM | HORTI MEDICI | AMSTELAEDAMENSIS. | (Allegorisch vignet, houtsnede, 4,8 cm × 4,5 cm. Een zittende man, die met zijn rechterhand omhoog wijst en die op zijn schoot een boek heeft dat hij met zijn linkerhand vasthoudt. Onder het geheel staat de tekst 'CONSULTORIBUS ISTIS'.) | AMSTELAEDAMI, | Apud RODOLFUM & GERHARDUM | WETSTENIOS H. FF. | (Regel 5,5 cm.) | M D CII.

Collatie: 8° 9,6 cm × 15,7 cm; *8(-*2 +*2') **2(-**2) A-Z⁸ Aa² (F4 als 'E4' F5 als 'C5' G5 niet gesigneerd H6 T6 extra gesigneerd Y4 als 'T4'); (xviii) 1-371 (i).

Opmerkingen: Dit is een titeluitgave van de editie Amsterdam 1689. In het Wageningse exemplaar zit *7 daarom wat los (was verbonden met het verwijderde titelblad *2). Zie Hunger (1924, p. 202) die schrijft 'Eadem, impresso nuvo (sic?) titulo, Amstelodami apud Wetstenios 1702, in 8°.'. Verdere collatie zie editie 1689 (nummer 3). Ongeveer 2200 plantnamen.

8

BLH BTM UBA UBGr UBL UBU

Commelin, Caspar (1668–1731). *Praeludia botanica*. Leiden 1703.

CASPARI COMMELIN M.D. | & *Horti medici Amstelaedamensis Botanica* | PRAELUDIA BOTANICA | AD | *Publicas Plantarum exoticarum | demonstrationes, |* DICTA IN HORTO MEDICO, | *Cum demonstrationes exoticarum 3 Octobris 1701, & | 29 Maji 1702. ex auctoritate Nobilissimorum & | Amplissimorum D. Consulium auspicaretur.* | HIS ACCEDUNT | *Plantarum rariorum & exoticarum, in praelu- | diis Botanice recensitarum,* | ICONES & DESCRIPTIONES. | (Vignet 3,1 cm × 2,9 cm. Bloemvaas.) | LUGDUNI BATAVORUM, | Apud FREDERICUM HARINGH. 1703.

Collatie: 4° 18,3 cm × 23,7 cm: *4 A-H⁴ χ² I-L⁴ (*2 L3 niet gesigneerd); (viii) 1–65 (i) 66 (i) 67–85 (ii) (iii blanco); 33 platen.

*: Titel, verso blanco. *2: Opdracht aan Nicolaus Witsen, Joannus Hudde, Theodorus Bas, Gerbrandus Pancras, Franciscus de Vroede en Joannus Huydecooper a Maarseveen, ondertekend Casparus Commelin. *3: Lectori botanophilo (voorwoord). *4^v: ... Dabam Amstelaedami XIV. Kalend. Februarii MDCCIII. (19 januari 1703). A: Tekst. Caspari Commelin ... praeludia botanica. G: Titel van sectie. Caspari Commelin plantarum rariorum & exoticarum ... icones & descriptiones. Verso blanco. G2: Volgen de plantbeschrijvingen en de afbeeldingen. L2^v: Admonitio ad bibliopegum. ... Berigt aan de boekbinders. Betreft richtlijnen voor het invoegen van de platen. L3: Errata typographica, verso blanco. L4^{r+v}: Blanco. Platen: 'Fig' 1–33, gravures van bloemen en planten. Plaat 1 gesigneerd 'Has Sculpsit P: Sluyter.' Plaat 15 uitvouwplaat 18,3 cm × 48,3 cm.

Opmerkingen: Uit de plaats van de kettinglijnen en de zeeflijnen (tranchefiles) blijkt dat χ^{1.2} een tussengevoegd vouwblad is en niet een deel van (plano)vel H. Op deze twee bladen wordt de Aloe Americana Polygonia beschreven. Ze zijn genummerd aan de rectozijde met 65 en 66. De versozijde is ongepagineerd. Stevenson (1961, p. 7–10) geeft bijzonderheden over het papier en de lettertypen van het exemplaar dat aanwezig is in de Hunt Botanical Library. In de door mij geziene exemplaren lopen de kettinglijnen van katern * verticaal (van de overige katernen horizontaal). Stevenson deelt mee dat het boek zeer zeker een quarto is. Opmerkelijk is dat in de door mij bekeken exemplaren (Utrecht en Wageningen) de kettinglijnen van de platen 1 tot en met 4 en van plaat 6 horizontaal lopen, terwijl die van de overige platen verticaal lopen. Zie ook de beschrijving van de *Praeludia botanica* uit 1715 (nummer 11). De twee Amsterdamse exemplaren zijn samengebonden met een tweede boek van Caspar Commelin, *Plantae rariores*, Leiden 1706 (nummer 9). Huth (1894) en Stevenson geven een sleutel of concordantie op de pré-Linneaanse namen van de afgebeelde planten. Huth bekeek een exemplaar van de *Praeludia botanica* en de *Plantae rariores* die in één band zaten. Wat hij houdt voor de

platen van de *Praeludia botanica* zijn de eerste 33 platen van de *Plantae rariores* uit 1706. De eerste 33 platen van de *Plantae rariores* zijn dan de 33 platen van de *Praeludia* uit 1703. Huth maakte de vergissing omdat de platen in zijn exemplaar op de aangegeven wijze verkeerd gebonden waren. Als voorbeeld voor de afbeeldingen hebben 29 waterverfschilderingen in de *Moninckx-atlas* gediend.

9

BLH KB UBA UBU

Commelin, Caspar (1668–1731). *Plantae rariores*. Leiden 1706.

CASPARI COMMELIN M.D. | *Botanices Professoris, & Academiae Caesareae | Naturae Curiosorum Collegae* | HORTI MEDICI | AMSTELAEDAMENSIS | PLANTAE | RARIORES ET EXOTICAE | *Ad vivum aeri incisae*. | (Vignet 5,5 cm × 4,0 cm. Fruitschaal.) | LUGDUNI BATAVORUM, | Apud FREDERICUM HARINGH. 1706.

Collatie: 4° 19,4 cm × 24,7 cm: *4 A-F⁴, (viii) 1–48; 48 platen.

*: Titel, verso blanco. *2: Opdracht aan Nicolaus Witsen, Jeronimus de Haaze de Georgio, Gerbrandus Pancras en Joannis Graafland (Reipublicae Consulibus) en aan Joannis Corver, Joannis de Vries, Franciscus de Vicq en Franciscus de Vroede (Viris Consulibus). *3: Lectori botanophilo (voorwoord). *4: ... Dabam Amstelaedami VI. Idus Januarii MDCCVI. (8 januari 1706). A: Volgen de beschrijvingen van de planten. Platen: 'Fig' 1–48, gravures van bloemen en planten. Plaat 1 gesigneerd 'P. Sluyter sculpsit'.

Opmerkingen: De beide Amsterdamse exemplaren zitten in een band met de *Plantae rariores* uit 1703 en zijn hier achter gebonden. Het Utrechtse exemplaar is gebonden achter de *Praeludia botanica* uit 1715 (!), hetgeen er op kan duiden dat de *Praeludia botanica* in 1715 opnieuw is gedrukt omdat deze uitverkocht was, terwijl er nog wel exemplaren van de *Plantae rariores* over waren. Een ander argument hiervoor is dat van de *Plantae rariores* in 1715 een titeluitgave verscheen (alleen titelpagina nieuw) en dat er in 1716 voor de gecombineerde uitgave een titelprent werd gemaakt. (Zie *Plantae rariores* uit 1715, nummer 12.)

In de *Moninckx-atlas* zijn 41 waterverfschilderingen voorhanden die als voorbeeld voor de kopergravures van de planten gediend hebben.

10

BLH UBU

Commelin, Caspar (1668–1731). *Hortus medicus Amstelaedamensis plantarum usualium catalogus*. Amsterdam [1715].

CASPARI COMMELIN | HORTI MEDICI | AMSTELAEDAMENSIS | Plantarum Usualium | CATALOGUS. | (Vignet 4,1 cm × 3,5 cm. Wapen van Amsterdam gedragen door twee leeuwen.) | *Prostant Amstelaedami in Horto Medico*.

Collatie: 8° 9,5 cm × 15,1 cm: π 2π⁴ A-F⁸(-F8); (x) 1–92 (ii blanco).

π: Titelprent. Afgebeeld de toegangspoort tot de hortus, erboven twee engeltjes of putti met een bord 'MAXIMVS.AEGRIS. | AVXILIATOR.ADEST.' Links en rechts op de pilaren wapens, te weten een schip en het wapen van Amsterdam. Boven de twee deuren

'HORTVS | MEDICVS.' Formaat titelplaat 7,8 cm × 13,3 cm, verso blanco. 2π: Titel, verso blanco. 2π2: Opdracht aan de curatoren van de hortus Gerbrandus Pancras en Gerardus Hooft, ondertekend door Casparus Commelin, verso blanco. 2π3: Lectori benevolo, aan de welwillende lezer. 2π3^v: ... Dabam Amstelaedami ipsis Januarii Calend. MDCCII. (1 januari 1698). 2π4: Annus jam igitur decimus septimus, cum hunc plantarum usualium catalogum ... edidi, qua editione brevi distracta, alteram Harderovici Clar: Westenbergius edi curavit, novam a me multi desiderarunt, eum auctiorem nunc tecum L.B. communico, ... quas cum multis aliis reddenis iconibus ... descripturus. 2π4^v: ... Dabam sexto Kalendarum Junii MDCCXV. (27 mei 1715). A: De eigenlijke catalogus. Latijnse en Nederlandse namen. 408 nummers. F7^{r+v}: Blanco.

11

BLH KB UBU

Commelin, Caspar (1668–1731). *Praeludia botanica*. Leiden 1715.

CASPARI COMMELIN M.D. | & Horti Medici Amstelaedamensis Botanici | PRAELUDIABOTANICA | AD | *Publicas Plantarum Exoticarum | demonstrationes*, | DICTA IN HORTO MEDICO, | *Cum demonstrationes exoticarum 3 Octobris 1701, & 29 Maji | 1702. ex auctoritate Nobilissimorum & Amplissimorum | D. Consulium auspiciaretur.* | (Regel 12,7 cm) | HIS ACCEDUNT | *PLANTARUM & EXOTICARUM*, | *in praeludiis Botanicis recensitarum*, | ICONES & DESCRIPTIONES. | (Vignette 4,5 cm × 4,5 cm. Pot met bloemen.) | LUGDUNI BATAVORUM, | Apud JOH. DU VIVIE, MDCCXV.

Collatie: 4° 19,4 cm × 24,7 cm: *4 A-L⁴, (viii) 1–65 (i) 66 (i) 67–85 (i); 33 platen.

*: Titel, verso blanco: *2: Opdracht (zie editie 1703 nummer 8). *3: Voorwoord. *4^v: ... Dabam Amstelaedami xiv. Calend. Februarii MDCIII. (19 januari 1703). A: Tekst. *Praeludia botanica*. G: Titel van sectie. Caspari Commelin plantarum rariorum & exoticarum ... icones & descriptiones. Verso blanco. L4^v: Admonitio ad bibliopogum. ... Berigt aan de boekbinders. Platen: 'Fig' 1–33.

Opmerkingen: In dit boek lopen alle kettinglijnen horizontaal, zowel van de afbeeldingen als van katern * (vergelijk editie Leiden 1703 nummer 8). Het boek is opnieuw gezet, de fouten zijn eruit gehaald, zodat de errata verdwenen zijn. De platen zijn waarschijnlijk opnieuw gedrukt (tweede staat). In de titel zijn de woorden 'rariorum &' uit de twaalfde regel van de titelpagina uit 1703 weggevallen. Het teken & (et) wordt in de twee edities 1703 en 1715 verschillend gedrukt. Nog enige andere kleine verschillen vallen op wanneer men de beide titelpagina's vergelijkt. Het boek is vrij nauwkeurig nagezet. Pagina 65 behoort nu tot katern I. I^v is in navolging van de gekopieerde editie 1703 niet genummerd. Evenzo staat pagina 66 op I2 en is I2^v niet genummerd. Zie voor verdere details Wijnands 1983 (in print) en Kooiman & Venema (1942, p. 260–264). Men vindt de *Praeludia* vaak samengebonden met de *Plantae rariores*. De exemplaren in de Koninklijke Bibliotheek en de afdeling Speciale Collecties van de bibliotheek van de Landbouwhogeschool te Wageningen zijn hier voorbeelden van. Het Utrechtse exemplaar van de *Praeludia botanica* uit 1715 gaat de *Plantae rariores* uit 1706 in dezelfde band vooraf. Voor de gezamenlijke uitgave van de twee genoemde werken uit 1715 in 1716 is een apart frontispice gemaakt (zie verder *Plantae rariores*, Leiden 1715 nummer 12).

Commelin, Caspar (1668–1731). *Plantae rariores*. Leiden 1715 [1716].

CASPARI COMMELIN M.D. | BOTANICES PROFESSORIS, ET ACADEMIAE CAESAREAE | *Naturae Curiosorum Collegae* | HORTI MEDICI | AMSTELAEDAMENSIS | PLANTAE | RARIORES ET EXOTICAE | *Ad vivum aeri incisae*. | (Vignet, houtsnede, 4,5 cm × 4,5 cm. Pot met bloemen.) | LUGDUNI BATAVORUM, | Apud JOH: DU VIVIE, MDCXCXV.

Collatie: 4° 18,5 cm × 23,9 cm: π *4(-* +*) A-F⁴; (ii) (viii) 1–48; 48 platen.
π: Titelprent, gravure. Afgebeeld links beeld van 'APOLLO', rechts van 'AESCULAPIUS'. Op de voorgrond is een plattegrond van een tuin afgebeeld. Hierboven staat het opschrift 'ICONES PLANTARUM, | *Quaquâ-versum, praesertim*. | *ex INDIIS COLLECTARUM*, | *QUAS exactissimé descripsit* | C. COMMELINUS, *Botanices & Medicine Proff. P.*' Boven de tekstplaat bevinden zich ter rechterzijde en ter linkerzijde twee potten met exotische planten (waaronder een boom-aloë). Apollo houdt een lier vast. Aesculapius heeft een glazen kolf bij zich. Onder het geheel staat de tekst: 'LUGDUNI BATAVORUM. | Apud IOHANNEM du VIVIE 1716.'. De plaat meet 15,1 cm × 18,4 cm en is gesigeneerd 'F. Bleyswyck fecit.'. Titelprent verso blanco. Zie voor de verdere collatie *Plantae rariores*, Leiden 1706 (nummer 9).

Opmerkingen: Behalve de titelpagina en de titelprent is het boek letterlijk hetzelfde als de uitgave 1706. Hier is dus sprake van een titeluitgave. Er komen exemplaren voor die afzonderlijk zijn uitgegeven en exemplaren die gebonden zijn voor of achter de *Praeludia botanica* uit 1715 (nummer 11). Het Wageningse exemplaar wordt in dezelfde band gevolgd door de *Praeludia botanica* uit 1715. Het Amsterdamse, het Wageningse en het Utrechtse exemplaar (aanwezig Biohistorisch Instituut) hebben allen de titelgravure. Het exemplaar van Biohistorie en het Amsterdamse exemplaar komen echter afzonderlijk voor, zodat het lijkt dat de gegraveerde titelprent speciaal voor de *Plantae rariores* is bedoeld. Het drukkersmerk (het vignet op de titelpagina) is in de *Plantae rariores* en de *Praeludia botanica* uit 1715 hetzelfde.

Commelin, Caspar (1668–1731). *Horti medici Amstelaedamensis plantarum usualium catalogus*. Amsterdam [1724].

CASPARI COMMELIN | HORTI MEDICI | AMSTELAEDAMENSIS | *Plantarum Usualium* | CATALOGUS. | *Editio tertia & Auctior*. | (Vignet, houtsnede, 2,9 cm × 2,6 cm. Wapen van Amsterdam door twee leeuwen gesteund.) | *Prostant Amstelaedami in Horto Medico*.

Collatie: 8° 9,6 cm × 15,7 cm: π 2π⁴ A-F⁸ G⁶; (x) 1–107 (i blanco).
π: Titelprent. Beschrijving zie Caspar Commelins catalogus uit 1715 (nummer 10), verso blanco. 2π: Titelpagina, verso blanco. 2π2: Opdracht aan Joannes van de Poll, Joannes Trip, Nicolaus Sautijn en Joannes Six, ondertekend Casparus Commelin, verso blanco. 2π3: *Lectori benevolo*. 2π3^v: ... MDCIIC (1698). 2π4: L.B. *Tertiam tibi L.B. exhibeo*

plantarum usualium catalogi. 2π⁴v: ... Dabam Amstelaedami ipsis idibus Martii MDCCXXIV. (15 maart 1724). A: De eigenlijke catalogus. Latijnse en Nederlandse namen. 441 nummers. G6^v: Blanco.

Opmerking: Het voorwoord uit 1698 is vrij nauwkeurig nagezet van de catalogus uit 1715. Zie nummer 14.

14

UBA

Burman, Johannes (1707–1793) [Commelin, Caspar (1668–1731)]. Horti medici Amstelaedamensis plantarum usualium catalogus. Amsterdam [1775].

JOANNIS BURMANNI | HORTI MEDICI | AMSTELAEDAMENSIS | Plantarum Usualium | CATALOGUS. | (Vignet, houtsneede, 3,4 cm × 2,6 cm. Twee leeuwen met het wapen van Amsterdam tussen hen in.) | *Venalis in Horto Medico*.

Collatie: 8° 9,4 cm × 14,9 cm: π² A-F⁸ G⁶, (iv) 1–107 (i blanco) (107 als '10⁸).

π: Titelpagina, verso blanco. π²: Praefatio. π²v: ... Amstelaedami xxvi. Aprilis MDCCCLXXV. (26 april 1775). A: De eigenlijke catalogus. Latijnse en Nederlandse namen. (441 nummers.) G6^v: Blanco.

Opmerkingen: Dit is dezelfde catalogus als die van C. Commelin uit 1724 (nummer 13), aangevuld met de Linneaanse namen. Het boekje is dus opnieuw gezet.

15

UBA(Hortus)

Vrolik, Gerard (1775–1859). Naamlyst der geneesryke plantgewassen in den Amsterdamschen kruidtuin. Amsterdam 1804.

NAAMLYST | DER | GENEESRYKE | PLANTGEWASSEN, | IN DEN | AMSTERDAMSCHEN KRUIDTUIN. | (Sierregel 3,0 cm.) | Amsterdam, | by W. Holtrop, 1804.

Collatie: 8° 11,5 cm × 18,1 cm: *³ A-B⁸ χ; i–vi 1–32 (i) (i blanco).

*: Titelpagina, verso blanco. *²: Voorbericht. *³: p. vi. ... G. Vrolik. A: De naamlijst, waarbij Vrolik voor de rangschikking der planten het samenstel van Linnaeus gebruikte. Latijnse namen. χ: Drukfouten.

Opmerkingen: Een jaar later publiceerde Vrolik zijn *Catalogus plantarum medicinalium in Pharmacopoea Batava memoratum. Editio altera auctior. Accedit introductio de botanico recte instituendo*. Amstelodami: Apud Gulielmum Holtrop, 1805. i–viii 1–165 (ii) (i blanco); 2 tabellen (waarvan een in de tekst). Het boek werd opgedragen aan Sebaldus Justinus Brugmans, Petrus Driessen en Johannes Rudolphus Deiman, met welke personen Vrolik samen de *Pharmacopoea Batava*, die eveneens in 1805 verscheen, had samengesteld. Uit het voorwoord (gedateerd 13 juli 1805) bij de catalogus blijkt dat deze de tweede en op een andere wijze gepubliceerde uitgave van de *Naamlyst* uit 1804 is. Omdat Vrolik schrijft dat niet is aangegeven welke planten in de hortus groeiden neem ik deze catalogus niet in mijn officiële bibliografie op. Van de gewijzigde naamlijst ver-

schenen later nog twee uitgaven: Vrolik, G., *Catalogus plantarum medicinalium &c. Amstelodami: Apud Ludovicum van Es, 1813, I-VI 1-178 (i) (i blanco); 2 tabellen. & Vrolik, G., Catalogus plantarum medicinalium, &c. Amstelodami: Apud Ludovicum van Es. (ii) 1-4 I-XL 1-176; 2 platen. Een echte elenchus of naamlijst verscheen pas weer in 1814 & 1821 (nummer 16 & 17). Het gemeente-archief te Amsterdam bezit het manuscript van Vroliks Naamlyst. Vanaf 1837 publiceerde Gerard Vrolik *Indices seminum*.*

16

BTHD

Vrolik, Gerard (1775-1859). *Elenchus plantarum horti medici Amstelodamensis*. [Amsterdam] 1814.

ELENCHUS | PLANTARUM | HORTI MEDICI AMSTELODAMENSIS. | 1814. | (Sierregel 6,9 cm.)

Collatie: 8° 13,2 cm × 20,1 cm: 1*-14*²; 1-55 (i blanco).

1*: Titel. Hieronder volgen de plantnamen in twee kolommen volgens het systeem van Linnaeus-Willdenow. Een eigenlijke titelpagina ontbreekt.

17

BLH BTHD UBA UBU

Vrolik, Gerard (1775-1859). *Elenchus plantarum quae in horto amstelaedamensi coluntur*. Amsterdam [1821].

ELENCHUS | PLANTARUM, | QUAE | IN HORTO AMSTELAEDAMENSI | COLUNTUR | (Vignet 3,6 cm × 2,8 cm. Wapen van Amsterdam gedragen door twee leeuwen.) | Ex Typographia Civitatis Amstelaedamensis.

Collatie: 8° 12,5 cm × 21,8 cm: π^2 *-21*²; (iv) 1-84.

π : Titelpagina, verso blanco. π^2 : Lectori botanophilo. (Voorwoord.) π^2 ^v: ... Hanc vegetabilium dispositionem anno 1807 prima vice cum publico communavi. Anno 1814 altera vice plantarum edidi Elenchum. ... G. Vrolik. Scripsi Amstelaedami, ad diem 3 Aprilis 1821. p. 1. De eigenlijke elenchus (naamlijst). Namen in twee kolommen in het Latijn. p. 68. Blanco. p. 69. Index. Genera op alfabet in twee kolommen.

Antwerpen

18 (p)

BTH EUL UBGö

Coudenberg, Pieter (1520?-1594?). *Catalogus te vinden in Conrad Gesner De hortis Germaniae op blad of folium nummer 236^r (sign. Gg) tot en met folium nummer 287^r (sign. Tt4). De hortis Germaniae is te vinden in een band met Valerius Cordus Annotationes in Pedacij Dioscoridis Anazarbei de medica materia. Straatsburg 1561.*

IN HOC VOLVMINE CONTINENTVR | VALERII CORDI SI- | mesusij Annotationes in Pedacij | *Dioscoridis Anazarbei de Medica materia libros V. longé aliae quàm an=* | *té hac sunt enulgatae.* | EIVSDEM VAL. CORDI HISTORIAE STIRPIVM LIB.

III. POST= | *humi, nunc primùm in lucem editi, adiectis etiam Stirpium iconibus: & breuissimis Annotatiunculis.* | SYLVA, *qua rerum fossilium in Germania plurimarum, Metallorum, Lapidum & Stirpium aliquot rario=* | *rum notitiam breuissimè persequitur, nunquam hactenus uisa.* | DE ARTIFICIOSIS *extractionibus Liber.* | COMPOSITIONES *medicinales aliquot, non uulgares.* | HIS ACCEDVNT | STOCC-HORNII ET NESSI IN BERNATIVM HELVETIORVM DI= | *tione montium, & nascentium in eis Stirpium, descriptio Benedicti Aretij, Graecae & Hebraicae linguarum | in schola Bernensi professoris clarissimi.* | ITEM | CONRADI GESNERI DE HORTIS GERMANIAE LIBER RECENS, | *unà cum descriptione Tulipae Turcarum, Chamaecerasi montani, Chamaemespili, Chamaenerij, & Conizoidis.* | Omnia summo studio atque industria doctiss. atque excellentiss. uiri CONR. GES- | NERI medici Tigurini collecta, & praefationibus illustrata. | (Vignet, houtsnede, 7,8 cm × 11,3 cm. Een vrouwelijke engel in een fraai versierd medaillon.) | *Cum Gratia & Priuilegio Caesareo ad annos octo.* | M. D. LXI.

Collatie: folio 20,0 cm × 33,5 cm: a-b⁴ A-O⁶ P-Za-ZAa-Zz⁴ AA⁶; ff. (8) 301 (i.e. 302) (8). De hortis Germaniae loopt van ff. 236^r-287^r (sign. Gg-Tr⁴). Hierna volgt een lijst van planten in de tuin van Joannes Schmidlapp van Schorndorf (f. 287^v) en van Petrus Michaelis van Venetië (f. 288^r). De Appendix van het werkje van Gesner loopt van f. 288^r tot en met f. 296^v (sign. Uu-Yy). Hierna volgt Enumeratio Germaniae horticorum stirpibus, quotquot mihi hoc tempore curiosius etiam inquirenti in mentem venire potuerunt... (f. 297^{r+v}, sign. Yy²) en De scilla et eius speciebus Conr. Gesneri iudicium ad Franciscum Calceolarium pharmacopolam Veronensem (f. 297^v-298^r, sign. Yy²⁻³). ff. 298^v-300^r: (sign. Yy³-Zz) Correcties.

Opmerkingen: De beschrijving dank ik aan Dr. J.T.D. Hall van de Edinburgh University Library. Zelf heb ik het boek niet gezien. Coudenberg stuurde Gesner omstreeks 1558 een manuscriptcatalogus van zijn tuin in Antwerpen waarin ongeveer 400 soorten werden opgesomd. De zeldzame planten hieruit werden opgenomen in Gesners De hortis Germaniae. Morren (1886, p. xv-xvii), Broeckx (1845, p. 61-67) en De Wildeman (1950, p. 20-27) geven in hun concordanties respectievelijk 159, 162 en 164 soorten.

Breda

19

BM BNP

Brosterhuysen, Johannes (1596-1650). Catalogus plantarum horti medici illustris scholae auriacae quae est Bredae. Breda 1647.

CATALOGVS | PLANTARVM | HORTI MEDICI | ILLUSTRIS SCHOLAE | AVRIACAE | QUAE EST BREDAE, | *Quibus in ipsa origine in-* | *structus est* | à | JOH. BROSTERHUSIO, | Botanices & Graecae Ling. | Professore. | M D C XLVII. | (Vignet, 2,5 cm × 3,2 cm. Hemelglobe.) | BREDAE, | Ex Offic: IOANNIS à WAESBERGE, M D C XLVII.

Collatie: 12° 6,4 cm × 12,5 cm: A-B¹² C⁶ (§1-5 A6 extra gesigneerd C4 C5 niet gesigneerd); 1-58 (i) (i blanco).

A: Titelpagina, verso blanco. A2: p. 3. Catalogus plantarum. 823 planten alfabetisch opgesomd. C6: Errata. C6^v: Blanco.

Opmerkingen: Van Seters (1953, p. 107, 144) deelt mee dat er naast de Catalogus plantarum nog een Index horti botanici eveneens bij de academiëdrukker Johannes van Waesberge in 1647 het licht zag. De Catalogus werd gedrukt in een oplaag van 350, vergezeld van 35 exemplaren op 'schriefpapier'. De kosten van het drukken van de 350 exemplaren bedroegen *f* 30,-. Voor de 35 exemplaren op schrijfpapier kwam daar nog *f* 2,10 bij. Het drukken van de Index kostte eveneens *f* 2,10.

Of de Index horti botanici gelijk was aan de Catalogus plantarum horti medici, maar dan voorzien van een ander titelblad, is niet helemaal zeker, maar ik vermoed van wel. Volgens Van Seters (1953, p. 129) hoorde er nog een plattegrondje van de tuin bij. In gedrukte kaders kon men dan de namen van de planten zelf invullen (vgl. Heniger, 1975, p. 1).

Een van de exemplaren in de bibliotheek van het British Museum bezit twee verschillende titelpagina's. Het tweede is gelijk aan dat hierboven beschreven. Het daar aan voorafgaande eerste titelblad is anders, hoewel het qua opzet met nummer twee overeenkomt. De tekst is echter apart gezet. De afstanden tussen de regels zijn niet gelijk en er komen varianten in de tekst en de gebruikte lettertypen voor. Ik geef deze titel dan ook in extenso.

CATALOGVS | PLANTARVM | HORTI MEDICI | ILLVSTRIS SCHOLAE | AVRIACAE | QUAE EST BREDAE, | *Quibus is in ipsa origine in-* | *structus est* | à | JOH. BROSTERHUSIO, | ejusdem HORTI Praefecto. | M D C XLVII. | (Vignet, 2,5 cm × 3,2 cm. Hemelglobe.) | BREDAE, | Ex Offic: IOANNIS à WAESBERGE, | M D C XLVII.

Brussel

20 (p)

KBBr

Hermannus, Joannes (gehuwd 20-5-1617-† oktober 1674). Recensio plantarum in horto Joannis Hermanni. Brussel 1652. Appendix Recensio plantarum. [Brussel] 1653.

RECENSIO | PLANTARUM, | IN HORTO | MAG^{RI} JOANNIS HERMANNI, | Pharmacopoei Bruxell. | excultarum. | (Vijzel 1,1 cm × 1,2 cm.) | BRUXELLAE, | TYPIS JOANNIS MOMMARTI | ANNO M.DC.LII.

Collatie: 4° 13,9 cm × 18,5 cm: π *⁴ A-H⁴ a⁴; (x) 1-64 1-8.

π: Frontispice (figuur 9) tevens titelpagina. Titel ingekaderd (4,6 cm × 8,0 cm). Links van dit kader is 'DIOSCORIDES' afgebeeld. Rechts staat 'ANDROMACHUS' met in zijn rechterhand een pot waarop staat 'theriaca', waarop hij et de andere hand wijst. Boven Dioscorides staan twee potten met planten, waarvan de voorste een cyclamen bevat. Ook boven Andromachus staan twee bloempotten. Boven het geheel is een idyllisch landschap afgebeeld met in het midden een boom en twee naakte figuren. Onderaan is in een soort medaillon een stad (Brussel?) afgebeeld. De prent is linksonder

Fig. 9. Titelprint *Recensio plantarum in horto Joannis Hermanni excultarum*, 1652.

gesigneerd door 'A. Salarts' (?), rechtsonder staat 'O. Galle fec.'. Verso blanco. *: Opdracht aan Leopoldus Guilielmus, Archidux Austriae, Burgundiae Dux, Belgii Gubernatoris. Serenissime princeps. *v: ... Servus humillimus 'EN HEROS ANIMANS' (IOANNESHERMANS). *2: Gedicht van Bernardus Wynhouts (Presb. Canon. Norber. in Abbatia Diligem. prope Bruxell.) ter ere van het verschijnen van de catalogus botanicus van zijn vriend Jean Hermans. *2v: In hortum botanicum Ioannis Hermanni. Gedicht van Adrianus Recopé, Collegii Medici Bruxellensis praefectus, nec non totius Equitatus Regii medicus & chirurgus major. *3: Grieks en latijns gedicht. In hortilegium Joannis Hermanni. ... Joannes Car. Lombarts medicus, Lovaniensis. *3v: Latijns gedicht van Matthias de Vleschoudere, medicus Brux. *4: Gedicht van Joannes Mommartius, Typographus, affinis affini. *4v: In ver perpetuum. Et hortum assidue virentem; quem orbi et urbi suae aperuit Joannes Hermanni, Pharmacopoeus Bruxellensis, dum Catalogum ederet Plantarum à se excultarum Anno M. DC. LII. Mense Aprili. ... Optimo parenti (gedicht van zijn vader). Accinebat observantissimus filius Gaspar Hermanni, Poëta Gymnasii Soc. Jesu Bruxell. A: Recensio plantarum. De eigenlijke catalogus. Latijnse namen in alfabetische volgorde. H4v: ... Botanophilo lectori. Quia indies novis plantis hortulus meus tum amicorum advenarum communicatione accrescere solet, Appendicem huic Recensione quotannis adjicere statui. Tu verò, si quid rari tuus alit hortus, quo meus forsàn caret, mihi mutuò suppedita: interim labori meo fave, & vale. Volgt de Appendix. a: 'APPENDIX | PLANTARUM, | ANNI M. DC. LIII. Latijnse plantnamen in alfabetische volgorde. Deze appendix eindigt abrupt met Tripolium majus cearuleum. Hoort hier nog een stuk achter?

Opmerkingen: Het lijkt mij voor de hand liggend dat eerst de Recensio plantarum is uitgegeven in 1652 zonder de opmerking onderaan H4v en zonder de Appendix. Het hier beschreven boekje is dan een tweede variant.

Bijzonderheden over dit boekje zijn te vinden bij Rigouts (1889) en bij Tourneur & De Wildeman (1942). De Wildeman (1950) geeft een concordantie op de pré-Linneaanse namen benevens vele bijzonderheden over Hermans en de botanie van zijn tijd. Op p. 30 vermeldt De Wildeman dat de Recensio kort tevoren werd voorafgegaan door een publikatie uit dezelfde drukkerij van Mommaerts, waarbij hetzelfde frontispiece werd gebruikt! Het was de Pharmacopoeia Bruxellensis. Jussu amplissimi Senatus edita. Bruxellae Typis Joannis Mommarti 1651. In het Brusselse exemplaar van de Recensio plantarum was de titel binnen het kader over de oorspronkelijke titel geplakt, waarvan het woord 'PHARMACOPOEIA' nog duidelijk te lezen is.

21

KBBr

Crocq, A.-J. Tableau synoptique de jardin des plantes de Bruxelles. Brussel [1809]

TABLEAU SYNOPTIQUE | DU JARDIN DES PLANTES DE BRUXELLES. | (Sierregel 18,3 cm.) | *Dessin exécuté d'après la réorganisation ingénieuse qu'en a faite Monsieur DEKIN, professeur d'Histoire | naturelle, de Physique, et Membre de la Société de Médecine de cette ville, dans le courant du mois d'Avril 1809. | Ce savant, aussi éclairé que zélé, a augmenté cette École de plus de six cents Plantes, et l'a rendue, sans | contredit, une des plus complètes des Pays-Bas. Le nombre de plantes qu'elle contient, est de quatorze cents, | ou environ. | Dédié et présenté à Monsieur DEKIN,*

par A.-J. CROCO, son élève. | (Sierregel 13,2 cm.) | ORDRE DE CHAQUE PLATE-BANDE. La première ligne, ou ligne essentielle, est désignée par ordre numérique, et la seconde, ou ligne intercalaire, par ordre alphabétique.

Collatie: oblong 4° 20,3 cm × 14,3 cm: (i) (i blanco) (xxiv) (i blanco) (ii) (i blanco) 4 platen (plattegronden).

Het eerste blad is de uitvouwbare titelpagina. Formaat 51,7 cm × 16,5 cm. Verso blanco. Volgen de vier platen. Het is mij niet helemaal duidelijk of deze vier platen samen met de titelpagina een groot plan moeten vormen. Plaat 1 bevat de eerste 8 plantenbedden. Formaat 23,5 cm × 30,0 cm. Plaat 2 bevat de plantenbedden 9 tot en met 16. Formaat 24,0 cm × 29,0 cm. Plaat 3 bevat de plantenbedden 17 tot en met 22. Formaat 23,0 cm × 25,0 cm. Plaat 4 bevat de plantenbedden 23 tot en met 28. Formaat 24,0 cm × 25,4 cm. Hierna volgt het eigenlijke boekje. Een doorschoten exemplaar. De eerste 24 bladzijden zijn van het normale formaat van het boekje (20,3 cm × 14,3 cm.). Ze zijn min of meer genummerd omdat het nummer van de 'Plate-bande.' is aangegeven, lopend van Ire Plate-bande. tot en met 24.me Plate-bande. De Latijnse namen staan in twee kolommen. De eerste 'Ire LIGNE.' steeds genummerd van 1 tot 26. De tweede kolom 'IIme LIGNE.' genummerd *a* tot en met *z*. De letters en cijfers staan aangegeven op de plattegronden. Na Plate-bande 24 is een smal vel papier ingelegd en ingebonden van 50,0 cm × 12,8 cm. Het lijkt erop alsof dit vel weer onder de plattegrond hoort. Op dit vel staan in een kleiner lettertype de namen van Plate-bande 25 tot en met Plate-bande 28. Vouwt men genoemd vel dubbel, dan krijgen we eerst een blanco bladzijde, dan een bladzijde met Plate-bande 25 en 26 (twee kolommen), dan een bladzijde met Plate-bande 27 en 28 (eveneens twee kolommen), en tenslotte weer een blanco bladzijde. Onder Plate-bande 26 en 27 staat: 'A BRUXELLES, DE L'IMPRIMERIE DE J. DE HAES, MARCHÉ AUX POULETS.'. Voegt men de titelpagina, de vier deelplattegronden en het vel met de Plate-bandes 25-28 aaneen, dan krijgen we een groot vel van ongeveer 52 cm × 83 cm. Het boekje zelf beslaat dan nog 24 bladzijden.

Opmerkingen: Mevrouw N. Tassoul van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel acht het waarschijnlijk dat Crocqs Tableau synoptique oorspronkelijk als één groot plakkaat of affiche is verschenen, waarop in het midden de plattegrond van de tuin te zien was, met daar omheen de namen van de planten in de Plate-bandes. Het Brusselse exemplaar is dan later versneden of verknipt en als een oblongformaat-boekje gebonden.

22

BM BNPM

Nyst, Pieter Hendrik. Catalogue des plantes cultivées dans le jardin botanique de la ville de Bruxelles. Brussel 1826.

CATALOGUE | DES | PLANTES | CULTIVÉES | DANS LE JARDIN BOTANIQUE DE LA VILLE DE BRUXELLES. | PAR | P. Nyst, | DIRECTEUR DU JARDIN BOTANIQUE. | (Vignet 2,9 cm × 3,8 cm. Hoorn van overvloed.) | A BRUXELLES, | CHEZ BOLS-WITTOUCK, IMPRIMEUR, GRAND'PLACE. | (Regeltje 0,4 cm.) | 1826.

Collatie: 8° 11,6 cm × 19,3 cm: 1-12⁴; I-IV 1-91 (i blanco).

p. I: Titelpagina, verso blanco. p. III: Avertissement. p. 1: Catalogue des plantes. Latijnse genusnamen alfabetisch gerangschikt. Hierbinnen alfabetisch op soort. Twee kolommen. 12-4: p. 91. ... Fin. 12-4^v: Blanco.

Opmerkingen: Balis (1970, p. 5) deelt mee dat de bijna 4500 soorten die in het werkje worden opgesomd er 'wellicht heel wat meer [zijn] dan er in werkelijkheid geteeld werden; ongetwijfeld had Nyst er zijn desiderata aan toegevoegd ...'.

23

BNPM

[Bresiers, François?] Catalogue d'une partie de plantes existant en double au jardin de la société royale d'horticulture des Pays-Bas. Brussel 1830.

CATALOGUE | D'UNE PARTIE DE PLANTES EXISTANT EN DOUBLE | AU JARDIN | De la Société Royale d'Horticulture | DES PAYS-BAS. | ET QUI SONT A ÉCHANGER OU A CÉDER. | (Regel, 1,6 cm.) | S'adresser à M. FRANÇOIS BRESIERS, Jardinier en chef, à l'Établissement, | à Bruxelles. | (Vignet 6,7 cm × 3,2 cm. Tuingereedschap.) | BRUXELLES, | IMPRIMERIE DE A. MERTENS, RUE DE PACHECO, N° 37. | (Ornamentregeltje 0,5 cm.) | 1830.

Collatie: 8° 12,9 cm × 20,0 cm: 1-19 (i).

Pagina 1: Titelpagina. p. 2: Abréviations. p. 3: Volgen de namen der planten op genus alfabetisch gerangschikt. (Eerste kolom.) In de overige vier kolommen aangegeven 'Distinction et durée', 'Température', 'Ann. de leur introduct.' en 'Taxe en Francs.'. Deze laatste kolom is niet ingevuld. Op elke bladzijden twee kolommen met namen. p. 19: ... On y trouve une grande quantité d'Ananasses en plante et en fruits, et de légumes de primeurs, champignons, fruits, etc. La société possède également une collection d'arbres fruitiers, ...

Opmerkingen: Er bestaat ook een 'Catalogue général des plantes cultivées dans l'établissement de la société royale d'horticulture de Belgique a Bruxelles. Bruxelles: Imprimerie de J. Stienon, Faubourg de Louvain, 1842.'

Dordrecht

24

BLH UBA

Anonymus. Catalogus plantarum hortus botanicus Dordracenae. Dordrecht 1798.

CATALOGUS | PLANTARUM | QUAE INVENIUNTUR | IN | HORTO BOTANICO | SOCIETATIS PHARMACEUTCAE | DORDRACENAE | (Vignet 3,9 cm × 2,6 cm. Bak met bloemen.) | DORDRACI | Apud PETRUM VAN BRAAM, | Typographum & Bibliopolam. | M D CC XCVIII.

Collatie: 8° 12,4 cm × 21,0 cm: $\pi^2 2\pi^4 A-K^4 \chi^2 M^4 N^2 2\chi^2 3\chi^4$; (ii blanco = schutblad) (viii blanco) (ii) 1-80 (iv) 81-100 (x blanco) (ii blanco = schutblad). (niet gesigineerd D3)

G3 H2 I3, extra A4, H3 als 'H4')

Het boekje begint met 8 blanco bladzijden ($2\pi^2$). Volgt π^2 : Titelpagina, verso blanco. π^2 zit vast aan het op de kaft vastgeplakt schutblad π . A: Catalogus. Het eigenlijke boekje. Farmaceutische namen in het Latijn, Nederlandse namen en in kleiner corps de Linneaanse namen. Totaal 454 nummers. χ^2 : Vier blanco bladzijden. L: p. 81. Index. Latijnse namen alfabetisch. 2χ : Blanco blad dat correspondeert met het op de achterplat vastgeplakt schutblad ($2\chi^2$). $3\chi^4$: 8 blanco bladzijden.

Opmerkingen: Dit typisch 18e-eeuwse boekje lijkt qua opzet erg veel op de *Catalogus plantarum hortus medicus Trajectinus*, die dan ook omstreeks dezelfde tijd gedateerd kan worden. Uit het 'Rekeningenboek van den Hortus' (Gemeente-archief Dordrecht, archief van de Confrerie der apothekers inv. nr. 1076) blijkt dat men in 1798 100 catalogi liet drukken voor f 87,15. Men verkocht deze catalogi voor 24 stuiver per stuk. In 1798 werden 23 catalogi verkocht. De hortulanus kreeg zijn exemplaar cadeau. Elk jaar werden maar een paar catalogi verkocht. In 1821 was de voorraad uitgeput. Twee catalogi bleven in de hortus bewaard. In 1857 liet men een nieuwe catalogus drukken. Voor deze bij Franciscus Blom in een oplage van 200 gedrukte catalogus werd f 55,- betaald. De met wit papier doorschoten catalogi werden verkocht voor 50 cent per stuk.

Enghien

25 (p)

BNPM KBBr

Parmentier, Joseph Julien Ghislain (1775–1852). *Catalogue des plantes cultivées dans les jardins de Mr. Joseph Parmentier*. Brussel 1808.

CATALOGUE | DES PLANTES | CULTIVÉES DANS LES JARDINS | DE | M.^R
JOSEPH PARMENTIER, | *Maire à Enghien*, | DÉPARTEMENT DE JEMMAPE, | A
l'époque du 1.er Janvier 1808. | (Vignet 2,7 cm × 3,1 cm. Een roos.) | A BRUXELLES, |
De l'Imprimerie d'ANDRÉ LEDUC, rue de | Namur, section 7, n.º 982.

Collatie: 8° 12,2 cm × 21,8 cm: π^2 1–10⁴ 11²; (iv) 1–33 (i blanco).

π : Titelpagina, verso blanco. π^2 : Avertissement. π^{2v} : Explication des signes et des abréviations. ... Noms d'auteurs par abréviation. 1: Catalogue de plantes. Namen alfabetisch in twee kolommen. 11–2^v: p. 84: ... Fin.

26 (p)

KBBr

Parmentier, Joseph Julien Ghislain (1775–1852). *Catalogue des plantes cultivées dans le jardin de Mr. Joseph Parmentier*. Brussel 1812.

CATALOGUE | DES | PLANTES | CULTIVÉES DANS LE JARDIN | DE | M.^R
JOSEPH PARMENTIER, | MAIRE ET PRÉSIDENT DU CANTON D'ENGHIEN,
MEMBRE | DE LA SOCIÉTÉ D'AGRICULTURE DU DÉPARTEMENT DE | JEM-
MAPE. | A L'époque du 1.er Mai 1812. | (Vignet, houtgravure, 4,3 cm × 2,5 cm. Een
huisje met bomen.) | BRUXELLES, | IMPRIMERIE DE M.-E. RAMPENBERGH,
RUE AU LAIT, | où l'on distribue le Catalogue au prix d'un Fr. 25 Cent., ainsi | qu'à

ENGHIEN, chez C.-A.-J. DELTENRE, rue d'Hérinnes, | n.º 159, sect. C.

Collatie: 8º 12,2 cm × 19,1 cm: (v blanco) (i) (iv) 1-33 (v blanco).

Na de vijf blanco bladzijden volgt naast de titelpagina een blad met daarop de tekst 'Le premier supplément à ce catalogue paraîtra en janvier 1813.'. Volgt de titelpagina, verso: Explication des abréviations. Volgt: Avertissement ..., verso blanco. p. 1. Catalogue des plantes. Namen alfabetisch in twee kolommen.

27 (p)

BNPM KBBr

Parmentier, Joseph Julien Ghislain (1775-1852). Catalogue des arbres et plantes cultivés dans les jardins de Mr. Joseph Parmentier. Brussel 1818.

CATALOGUE | DES | ARBRES ET PLANTES, | CULTIVÉS DANS LES JARDINS | DE | Mr Joseph Parmentier, | BOURGUEMESTRE DE LA VILLE D'ENGHIEN (PROVINCE DE HAINAUT), CHEVALIER | DE L'ORDRE DU LION BELGIQUE, MEMBRE DE L'INSTITUT ROYAL DES PAYS-BAS, | DE LA SOCIÉTÉ ROYALE DE BOTANIQUE DE GAND, etc., etc. | *A l'époque du 1er Mai* 1818. | (Tussen twee regels van 3,1 cm de tekst:) 'PRIX: 2 FRANCS 50 CENT. | BRUXELLES, |

CHEZ { E. DEMANET, RUE DES BOGARDS, N.º 807
G. CHOPPINET, RUE D'HÔVES, A ENGHEN, ET CHEZ LES PRINCIPAUX LIBRAIRES DE LA BELGIQUE. | (Regel 0,8 cm.) | 1818.

Collatie: 8º 11,8 cm × 18,6 cm: (ii blanco) (vi) 1-82 (ii blanco) (ii).

Twee blanco bladzijden. Volgt p. i: Titelpagina, verso blanco. p. iii: (Ongenummerd.) Avertissement. La dernière édition de mon Catalogue se trouvant épuisée, et ma collection étant augmentée d'une infinité d'objets intéressants; j'ai pris la résolution d'en faire un nouveau, qui est particulièrement destiné à faciliter la correspondance et les échanges avec les amateurs étrangers. ... La culture des plantes que je pratique depuis vingt-cinq ans m'a procuré des notions utiles. p. iv: Explication des abréviations qui se trouvent dans les colonnes. Classes de Linnée. Elles sont désignées par le numero qu'elles portent dans le système de Linnée. p. vi: Observations. (Over stukken wit in de kolommen.) p. 1: Catalogue des arbres et plantes. Alfabetisch in kolommen, arbres et plantes (de Linneaanse namen), classe de Linnée, pays, nature, sol, temperature, multiplication. Het eigenlijke boekje loopt van p. 1 tot en met 82. Volgen twee blanco bladzijden. Hierna volgen twee ongenummerde pagina's met errata.

Opmerkingen: Er bestaan twee varianten van het boekje. Het verschil bestaat eruit dat op de titelpagina in plaats van de tekst 'PRIX: 2 FRANCS 50 CENT.' en de twee regels waartussen deze tekst staat een sierregel is afgedrukt van 3,3 cm. De Koninklijke Bibliotheek te Brussel bezit beide varianten. Er bestaat ook een 'Catalogue des collections de plantes rares de serre et de pleine terre ... délaissées par Mr J. Parmentier. Bruxelles, 1853'. Uit een brief van Martinus van Marum aan Parmentier blijkt dat de laatste omstreeks 1836-1837 een auctie-catalogus van zijn planten had uitgegeven. Van Steenis-Kruseman schrijft: (1971, p. 152) 'In April 1837 he ... added that his health (Van Marums) was so much impaired that it would be impossible for him to attend the auction of Parmentier's collection of which he had received a catalogue.'. Deze 'catalogue' is niet

aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel (persoonlijke mededeling mevrouw N. Tassoul).

Gent

28

BRH UBA(Artis) UBGe

Couret-Villeneuve, Louis-Pierre (1749–1806). Hortus Gandavensis centrali academiae annexus juxta Linnaei methodum dispositus. Parijs/Gent 1801/1802. (Description de toutes les plantes qui se cultivent dans le jardin botanique ... a Gand. Parijs/Gent 1801/1802) [1803].

HORTUS GANDAVENSIS | CENTRALI | ACADEMIAE | ANNEXUS, | JUXTA LINNAEI | METHODUM DISPOSITUS; | *Seu Descriptio omnium Plantarum, quae ad | utilitatem Alumnorum botanicesque Amato- | rum hinc coluntur.* | Opus vegetabilia cuncta descripta habens phrasibus botanicis | gallicè redditus à LINNAEI speciebus plantarum nuper, | curante L. WILDENOW, editis. | A L.P. COURET-VILLENEUVE, | *Universae Grammatices in centrali Gandensi Academia Professore, | pluriorum ad liberalem Institutionem Librorum auctore; | Parisiensi nec non Bruxellensi scientiarum litterarum ac | artium Societatibus Consocio.* | (Regel 5,6 cm.) | LUTETIAE, | Prostrant apud Fratres LEVRAULT, Bibliop- | Typog. via dicta Malaquai. | GANDAVI, apud Autorem, Schola centrali. | (Regel 2,8 cm.) | AN X.

DESCRIPTION | DE TOUTES LES PLANTES | QUI SE CULTIVENT | DANS LE JARDIN BOTANIQUE | DE L'ÉCOLE CENTRALE | DU DÉPARTEMENT DE L'ESCAUT, A GAND, | *Pour l'utilité des Elèves et de ceux qui par goût | se livrent à l'étude de cette science.* | Ouvrage dans lequel chacune des Plantes est décrite par la | traduction des phrases du *species Plantarum*, de Linnée, et | des plus savans Botanistes, publiée par L. Willdenow, | et rangée suivant le système du célèbre Botaniste du Nord; | Par L.P. COURET-VILLENEUVE, | *Professeur de Grammaire générale à l'Ecole centrale du Départe- | ment de l'Escaut, auteur de plusieurs ouvrages sur l'éducation, | de la société libre des sciences, lettres et arts de Paris, de | celle de littérature de Bruxelles, &c. &c.* | (Tussen twee regels van 7,2 cm de tekst:) Le prix est de 3 fr. 75 cent. port affr. par la Poste. | (Sierregel 5,7 cm.) | A PARIS. | Chez les Frères LEVRAULT, Imp. Libraires, quai | Malaquai, au coin de la rue des petits August. | A GAND, chez l'Auteur, à l'Ecole centrale. | (Regel 2,9 cm.) | AN X.

Collatie: 12° 11,3 cm × 18,2 cm: a¹² A-2I⁶ (\$1 en \$3 gesigneerd; 13 als '15' gesigneerd); (xxiv) 1–380 (iii) (i blanco) (133 aangegeven met '333').

a: Halve titel: 'HORTUS | GANDAVENSIS. | (Tussen twee regels van 7,4 cm de tekst:) *In Scientia Naturali Principia veritatis | observationibus confirmari debent.* | (Sierregel 5,7 cm.) DESCRIPTION | DE TOUTES | LES PLANTES | QUI SE CULTIVENT DANS | LE JARDIN BOTANIQUE | *De l'École centrale du Département de l'Escaut, | à Gand.* | (Tussen twee regels van 6,9 cm de tekst:) OUI. ... Pour toutes les Fleurs l'Astre du jour luit.' a^v: Liste des principaux ouvrages de Louis-Pierre Couret-Villeneuve, professeur à l'école centrale du département de l'Escaut. a2^v: Latijnse

titelpagina. a3: Franse titelpagina. a3^v: Carolo Faipoult ... Couret-Villeneuve. (Latijnse opdracht.) a4: A Charles Faipoult, préfet du département de l'Escaut ... Couret-Villeneuve. (Franse opdracht.) a4^v: Ludovicus-petrus Couret-Villeneuve Aurelianensis, lectori benevolo. (Latijns voorwoord op de verso-bladzijden tot en met a9^v.) a5: Louis-Pierre Couret-Villeneuve, d'Orléans, aux amis des sciences utiles. Salut. (Frans voorwoord op de recto-bladzijden tot en met a10.) a9^v: ... Couret-Villeneuve. a10: ... Couret-Villeneuve. a10^v: Tableau ou développement du système sexuel. a12^v: Nous pensons que l'étude des plantes convient particulièrement aux jeunes gens ... (extra voorwoord). A: p. 1. Een extra titelpagina: 'HORTUS GANDAVENSIS | CENTRALI | ACADEMIAE | ANNEXUS, | *Juxta Linnaei methodum distributus*, | à L.P. COURET-VILLENEUVE. | (Ornementregel 1,7 cm.) | (Dubbele regel 6,9 cm.) | GANDAVI, | Typis A.B. STÉVEN, Bibliopolae, | (Regel 2,3 cm.) | ANNO REIP. X.' A^v: Blanco. A2: p. 3. Volgt de eigenlijke Hortus Gandavensis. Ingedeeld volgens het Linneans systeem, aangevuld met Willdenow. 687 nummers. Gg2: ... Fin. Voir le Supplément de cet ouvrage après la table. Gg3: p. 353. Table des noms latins et français. Alfabetisch. De Franse namen cursief achter de Latijnse. Ii: p. 373. P.S. Nous avons dit dans la préface de cet ouvrage que nous ne donnions point un Index, une Table, un Catalogue des noms des plantes contenues dans le jardin, mais une description des richesses que l'Ecole centrale possède en ce genre. Les amis de la science rendront justice aux vues et au travail de l'auteur. (Voyez la note à la fin du supplément.) Ii^v: p. 374. Errata. Ii2: p. 375. Liste des plantes levées dans le jardin, sur les couches et dans les serres, pendant l'impression de cet ouvrage. (Du 1er Germinal an X au 1er Prairial an XI.) Dus van 21 maart 1802 tot 20 mei 1803. Het Supplément bevat 123 nummers. Ii5: Suite de la liste des ouvrages du C.^{en} Couret-Villeneuve. Du 1er Germinal an X au 1er Prairial an XI. Ii5^v: Blanco. Ii6^{r+v}: Blanco.

Opmerkingen: In het door mij geziene exemplaar van het boekje in het Rijksherbarium, kwamen de katernen B tot en met P dubbel voor. Dus na pagina 13 en 14 volgde weer pagina 13 en 14, dan volgde pagina 15 en 16 en dan weer pagina 15 en 16, dan volgde pagina 17 en 18 enzovoorts. Na pagina 180 volgde weer pagina 180, waarna alles weer regelmatig was dus pagina 181, 182, 183 enzovoorts. Misschien dat handelsoverwegingen hier in het spel waren? Uit de opmerking op pagina 375 maak ik op dat het boekje pas na 20 mei 1803 gereed gekomen is. De datering in het boekje is volgens de republikeinse Franse kalender die begon op 22 september 1792 van onze jaartelling. Het jaar was samengesteld uit 12 maanden van 30 dagen, met op het einde van het jaar vijf aanvullingsdagen. De namen van de maanden waren aan de natuur ontleend. An X begon dus op 22-9-1801 en eindigde op 21-9-1802. Op 1 januari 1806 schafte Napoleon de republikeinse kalender af en herstelde de oude kalender.

De Koninklijke Bibliotheek Albert I te Brussel bezit een handschrift, dat zonder twijfel van de hand is van Karel van Hulthem (1764-1832), getiteld: Supplément au catalogue des plantes du jardin botanique ou hortus gandavensis. Edition de L.P. Couret-Villeneuve ... ou tableau de toutes les plantes acquises au dit jardin depuis l'an 10 jusqu'au 1 xbre de l'an 1806, fait par J.H. Mussche, jardinier en chef. Gand, 1806. (Balis, 1964, p. 67.)

Mussche, Jean Henri (1765–1834). Catalogue des plantes du jardin botanique de la ville de Gand. Gent [1810]. Catalogue des plantes du jardin botanique de Gand. Premier supplément. [Gent] 1811.

CATALOGUE | DES | PLANTES | DU JARDIN BOTANIQUE | *de la Ville de Gand*, | RÉDIGÉ PAR JEAN-HENRY MUSSCHE, | Jardinier de l'Établissement. | (Vignet, 2,9 cm × 2,9 cm. Enige bloemen bijeengebonden door een lint.) | A GAND, | De l'Imprimerie de P.F. DE GOESIN-VERHAEGHE, | rue Haute-porte, n° 229.

Collatie: 8° 13,7 cm × 21,8 cm: π^6 1–6⁴ χ^2 ; (ii) 1–10 1–49 (iii blanco). Supplément: 1–4. π : Titelpagina. π^v : J'ai déposé à la Bibliothèque impériale les exemplaires requis, et je poursuivrai tout contrefacteur selon le titre et la rigueur des Loix. π^2 – π^6 : p. 1–10 geeft een korte geschiedenis van de botanische tuin van Gent. 1: p. 1. De eigenlijke catalogus. Namen in alfabetische volgorde. Volgt Supplément.

PREMIER SUPPLÉMENT | AU | CATALOGUE DES PLANTES | DU JARDIN BOTANIQUE | DE LA VILLE DE GAND, | Rédigé par J.H. MUSSCHE, Jardinier audit Jardin. | 31 Décembre 1811. | (Regel 4,4 cm.)

p. 1. Titel (geen echte titelpagina). Volgt een alfabetische lijst van vier bladzijden met plantnamen.

Mussche, Jean Henri (1765–1834). Hortus Gandavensis ou tableau général de toutes les plantes exotiques et indigènes. Gent 1817.

HORTUS GANDAVENSIS | OU | TABLEAU GÉNÉRAL DE TOUTES LES PLANTES | EXOTIQUES ET INDIGÈNES, | CULTIVÉES DANS LE JARDIN BOTANIQUE | DE LA VILLE DE GAND, | AVEC L'INDICATION DES LIEUX OÙ ELLES CROISSENT SPONTANÉMENT, | ET EN PARTICULIER CELLES QUI HABITENT LA PROVINCE DE LA FLANDRE ORIENTALE; DE LEUR DURÉE ET QUALITÉ, ET DES LIEUX | DE LEUR CONSERVATION, OU MANIÈRE ABRÉGÉE DE LES CULTIVER; | RÉDIGÉ SELON LE SYSTÈME DE LINNÉE; | PRÉCÉDÉ D'UNE NOTICE HISTORIQUE SUR L'ORIGINE, LES PROGRÈS ET | SITUATION ACTUELLE DU JARDIN, | par J.H. MUSSCHE, Jardinier en chef, | Frère agrégé à l'Ordre Royal du Lion Belgique. | (Vignet 0,7 cm × 4,2 cm.) | A GAND, | Chez P.F. DE GOESIN-VERHAEGHE, Imprimeur-Libraire, rue | Haut-port N° 37. | Et chez l'Auteur dans l'enclos du Jardin Botanique. | (Regel 1,7 cm.) | JUIN 1817.

Collatie: 12° 10,8 cm × 18,0 cm. π^2 *6 (alleen *3 gesigneerd) *** A-N⁶ O⁴; (vi) 1–14 1 plaat (ii) 1–164.

π : Halve titel: 'HORTUS GANDAVENSIS.', verso blanco. π^2 : Titelpagina. π^2^v : Les exemplaires requis ... L'Auteur désavoue tout exemplaire qui ne sera pas revêtu de sa propre signature. *: A sa majesté Guillaume I, roi des Pays-Bas, prince d'Orange-Nassau, grand-duc de Luxembourg. Sire, ... (Opdracht.). *^v... Sire, de votre majesté, le très-humble et très-obéissant serviteur et sujet, J.H. Mussche. Du jardin botanique de Gand, le 1 Juin 1817. *2: Notice historique sur l'origine ... du jardin botanique de Gand. **: p. 11. Dans

des ouvrages aussi compliqués, des erreurs peuvent se glisser très-facilement; elles seront rectifiées, s'il y a lieu, dans les supplémens que nous ferons successivement paraître. De afbeelding volgt na p. 14. 'HÖOREBEKIA, chiloënsis. ħ. H: G: | Dessiné & Gravé Par G. Massaux à Gand.' 25,1 cm × 38,1 cm (24,3 cm × 32,2 cm). ***: Explication des abbréviations. A: Volgt de eigenlijke catalogus volgens het systeem Linnaeus-Willdenow. N3: p. 149. Récapitulation générale des nombres des genres et espèces que contient cet ouvrage. Totaal 970 geslachten met 4108 soorten (niet inbegrepen een groot aantal variëteiten.). N3^v: p. 150. Table alphabétique. Genusnamen alfabetisch in twee kolommen. O4^v: Errata. Het boekje wordt afgesloten door een fraai vignet. Houtsnede, 3,7 cm × 3,7 cm. Hoorn van overvloed.

's-Gravenhage

31 (p)

BM UBA

[Kiggelaer, Frans (1648–1722)]. Horti Beaumontiani exoticarum plantarum catalogus. Den Haag 1690.

HORTI | BEAUMONTIANI | *Exoticarum Plantarum* | CATALOGUS, | *Exhibens* | Plantarum minus cognitarum & rariorum nomina, quibus idem Hortus Anno Domini MDCCLXXX | intructus fuit. | (Vignet, houtsnede, 3,1 cm × 3,0 cm. Vaas met bloemen.) | HAGAE-COMITIS, | 1690.

Collatie: 8° 11,2 cm × 17,5 cm: π² A-E⁴ F² (C3 niet gesigneerd, E2 als 'E3'); (iv) 1–42. π: Titelpagina, verso blanco. π²: Lectori benevolo. (Voorwoord.) π²^v: ... Hagae-Comitis ipsis Calendis Decembris 1690. (1 december 1690). A: Volgt de eigenlijke lijst. 300 Latijnse namen met hun synoniemen in alfabetische volgorde. F2⁺^v: Blanco.

Opmerkingen: Hoewel de naam van Kiggelaer nergens in het boekje voorkomt is hij zeker de auteur ervan. Tijdgenoten geven meestal zijn (afgekorte) naam aan als auteur wanneer ze deze catalogus citeren. In het voorwoord wordt gesproken van mijn tuin (hortus meus). Wellicht is dit voorwoord door Simon van Beaumont (1640–1726), in wiens tuin in het Westeinde te Den Haag de genoemde planten stonden, geschreven.

32 (p)

BM

[Beaumont, Simon van (1640–1726)]. Catalogus horti beaumontiani of naamlyst van alle de plant en boomgewassen nagelaten door ... Simon van Beaumont. Leiden 1726.

CATALOGUS | HORTI | BEAUMONTIANI. | Of | NAAMLYST | Van alle de Plant en Boom Gewassen, | Nagelaten | Door den Edele Heer | SIMON VAN BEAUMONT, | In zyn Ed: Leven | Secretaris van de Ed: Groot Mogende | Heeren Staten van Hollandt | en Westvrieslandt. | Welke verkogt zullen werden agter | deszelfs huys. | Op Dingsdag den 27. Augustus 1726. | en volgende Dagen, s'morgens ten | negen, en s'middags ten twee | uren precys. | (Vignet, houtsnede, 3,0 cm × 2,0 cm. Vaas met bloemen.) | Te LEIDEN | By SAMUEL LUCHTMANS, | 1726.

Collatie: 8° 9,7 cm × 15,6 cm: A-C⁸ (A5 niet gesigineerd); 1-44 (iv blanco).

A: Titelpagina. A^v: 'NB. Den ingank tot de thuy n zal wezen inde Assendelft straat door de stal, en zal des Saturdags en 's Maandags voor de verkoping voor de Liefhebbers openstaan. A2: p. 3. Catalogus horti beaumontiani. De eigenlijke veilingcatalogus bestaande uit 933 nummers plus 6 extra van een asterisk voorziene dubbele nummers. De 933 omvatten niet 933 soorten, omdat vele identieke plantnamen onder verschillende nummers voorkomen. C7^{r+v}: Blanco. C8^{r+v}: Blanco.

33

BMB KB UBL

Schwencke, Martin Wilhelm (1707-1785). *Officinalium plantarum catalogus*. Den Haag 1752.

MART. GUILL. SCHWENCKE | *BOTAN. PROF.* | OFFICINALIUM | PLANTARUM | CATALOGUS, | *QUAE IN HORTO MEDICO, QUI | HAGAE COMITUM EST,* | *ALUNTUR.* | (Vignet, metaal, 6,0 cm × 2,5 cm) | *HAGAE-COMITUM,* | Apud PETRUM DE HONDT, | *M. DCC. LII.*

Collatie: 8° 9,7 cm × 15,6 cm: π *³(π.*³) A-L⁴; (ii blanco) i-vi 1-86 (ii).

π^{r+v}: Blanco. *: Titelpagina, verso blanco. *2: Voorrede. *2^v: 'Deze Catalogus of Lyst bevat egter niet alle de Planten, die ik bezit, en in de Thuy n, waar in ik myne Lessen geeve, gevonden worden: want dan zoude ik by na zo veel duysenden in deze Catalogus gebragt hebben, als er nu honderden daarin vermeld staan ...' A: *Officinalium plantarum catalogus* ofte leyst van de meest in gebruik zynde gewassen. 596 nummers. Latijnse namen; officinale namen, dat wil zeggen de naam die door de apothekers gebruikt werd; en in cursief de Nederlandse namen. Schwencke volgde voor zijn indeling het 'Systema' van professor van Royen (*Prodromus florae Leidensis*). De nomina generica en specifica (geslachts- en soortsnamen) nam hij uit de *Hortus Cliffortianus* en uit enige andere *Horti* van Linnaeus. De synoniemen of bijnamen ontleende Schwencke aan de *Pemptades* van Dodonaeus en aan de *Pinax* van Casparus Bauhinus en sommige aan modernere auteurs. L4: *Libri apud Petrum de Hondt prostantes*.

34

KB UBL

Schwencke, Martin Wilhelm (1707-1785). *Kruidkundige beschryving der in- en uitlandsche gewassen welke heedendaagsch meest in gebruik zyn*. Den Haag 1766.

KRUIDKUNDIGE | BESCHRYVING | DER | IN- EN UIT-LANDSCHE | GEWASSEN, | WELKE HEEDENDAAGSCH MEEST | IN GEBRUIK ZYN, | DOOR | MART. WILH. SCHWENCKE, | MED. DOCT. EN PROFESSOR IN DE BOTANIE. | (Vignet 4,8 cm × 3,0 cm.) | IN 'SGRAVENHAGE, | GEDRUKT VOOR DEN AU- THEUR, | By JACOBUS VAN KARNEBEEK, | *M. DCC. LXVI.*

Collatie: 8° 11,7 cm × 21,7 cm: *⁴ A-X⁴ 2*⁴; (viii) 1-327 (i) (viii); 1 plaat.

*: Halve titel 'KRUIDKUNDIGE | BESCHRYVING | DER | IN- EN UIT-LANDSCHE | GEWASSEN. | WAAR ACHTER EEN NADERE | BESCHRYVING EN PLAAT | VAN DE | SCHWENCKIA.'. *^v: Blanco. *2: Titelpagina, verso blanco. *3: Voorbericht aan den goedgunstige lezer. Ik deel u thans, voor de tweedemaal, eene lyst

mede van die geneeskrachtige gewassen, welke dagelyks in de genees- en heelkunde, en by de artzeny-bereiders, in gebruik zyn. A: Het eigenlijke boekje begint met de klasse der monandria, de planten met één meeldraad. 586 + 1(*512) nummers opgesomd. Naast de Linneaanse namen gaf Schwencke de synoniemen of bijnamen uit de meest bekende schrijvers (Dodonaeus, Bauhinus, Tournefort &c.).

Bij de uitlandse of vreemde gewassen gaf Schwencke die auteurs aan die een goede afbeelding van het genoemde gewas gaven (Hortus Malabaricus, Ambonensis, Kaempfer, Seba, Breyn, Catesby, Sloane &c.). Achter iedere plant is verder de 'winkel-naam' en de Nederduitse naam vermeld. Ook is wat de Nederlandse kruiden betrof de plaats genee- teerd alwaar men de planten in het wild kon aantreffen, zeker wat de planten uit de omgeving van Den Haag betrof. Beknopt zijn de aard en de werkingen bij de verschil- lende ongemakken en ziekten uiteengezet. X4^v: Errata.

Na Schwencke's Kruidkundige beschrijving volgt een korte monografie van de hand van D. van ROOYEN (1727-1799), *Novae plantae Schwenckia dictae*. Hagae 1766. Het extra katern *4 (door mij aangegeven met 2*4 is mogelijk door de uitgever erbij gevoegd omdat hij nog 8 bladzijden over had. Beschrijving: 2*: 'Unica inspectio imaginem animae imprimit, longe meliorem longissima descriptione Hall.'. 2*^v: Titelpagina, welke ik in extenso geef. 'NOVAE PLANTAE | SCHWENCKIA, | DICTAE. | A CELEB. | C. LINNAEO, | In Gener. Plant. editione VI. p. 567. | EX CELEB. | D. VAN ROOYEN | , | Charact. Mss. 1761. | COMMUNICATA | BREVIS DESCRIPTIO ET DELI- NEATIO | CUM NOTIS CHARACTERISTICIS. | (Vignet 4,8 cm × 5,0 cm.) | HAGAE COMI- TUM, | APUD JACOBUS VAN KARNEBEEK, | M. DCC. LXVI.' 2*2: Tweede titel- pagina in het Nederlands: 'KORTE BESCHRYVING | EN | AFBEELDING | VEN EEN | NIEUW GEWAS | EN DESZELFS KENTEELKENS, | GENAAMT | SCHWENCKIA, | BY DEN HOOGGELEERDEN HEER | C. LINNAEUS, | In zyn zesde Uitgaaf, van de Geslachten en | Kenteelkens der Gewassen, op bladz. 567. | *Me- dedeelyt uit de Aanteekeningen* | VAN DEN HOOGGELEERDEN HEER | DAVID VAN ROOYEN. | (Vignet 3,1 cm × 0,9 cm.) | IN 'S GRAVENHAGE, | By JACOBUS VAN KARNEBEEK, | M. DCC. LXVI.' 2*2^v (& 2*3^v): Descriptio. *3 (*4): Beschry- ving. *4^v: Explicatio tabulae. ... Verklaring der plaat. Volgt de uirvrouwplaat (19,4 cm × 35,0 cm.) van de Schwenckia.

35

UBU

Schwencke, Martin Wilhelm (1707-1785). Kruidkundige beschrijving der in- en uitland- sche gewassen, welke heedendaagsch meest in gebruik zijn. Den Haag 1784.

KRUIDKUNDIGE | BESCHRYVING | DER | IN- EN UITLANDSCHE | GEWASSEN, | WELKE HEEDENDAAGSCH MEEST | IN GEBRUIK ZYN, | DOOR | MART. WILH. SCHWENCKE, | MED. DOCT EN PROFESSOR IN DE BOTANIE. | GEDRUKT VOOR DEN AUTHEUR. | (Vignet uit losse ornamentjes 4,4 cm × 2,2 cm.) | IN 's GRAVENHAGE, | By JACOBUS VAN KARNEBEEK, 's LANDS | Kleinzegel en Stadsdrukker, 1784.

Collatie: 8° 12,7 cm × 20,2 cm: *4 A-X⁸(-X⁸); (viii) 1-334.

*: Halve titel 'KRUIDKUNDIGE | BESCHRYVING | DER | IN- EN UITLAND-

SCHE | GEWASSEN.'. *v: Blanco. *2: Titelpagina, verso blanco. *3: Voorbericht aan den goedgunstigen lezer. Ik deel u thans voor de derde maal, eene lyst mede ... A: Tekst. 599 nummers.

Groningen

36

BRH UBG

Munting, Henricus (1583–1658). Hortus et universae materiae medicae gazophylacium. Groningen 1646.

HENRICI MUNTING.M.D. | Groningae & Omlandiae | Provincialis Botanici, | HORTUS, | ET | *Vniversae Materiae Medicae* | GAZOPHYLACIUM. | (Vignet, houtsnede, 3,3 cm × 2,3 cm. Vaas met bloemen.) | GRONINGAE, | (Regel 3,6 cm.) | Ex Officinâ Typographicâ AUGUSTI. | NI EISSENS, 1646.

Collatie: 12° 6,8 cm × 12,0 cm: [?]12 A-E12 F6 ([?]6 als '(?)6' gesigneerd.); (clvi). [?]: Titelpagina. [?]v: Epigramma, H.L.B. Quas tenet Europæus, Arabs, Asianus, & Indus, Henrici Munting vincus hortus alit. [?]2: Illustribus ... dominis, Groningae & Omlandiae ordinibus, dominis meis clementissimis. (Opdracht.) Quartus nunc labitur annus, ... [?]6: ... Henricus Munting M.D. & provinciae vestrae botanicus. [?]6v: Praefatiuncula ad lectorem botanophilum ac pharmacophilum. (Voorwoord aan de botanie- en farmacie-minnende lezer.) [?]9v: ... H. Munting. M.D. & Botanicus. [?]10: In hortum botanicum ... (gedicht voor H.M.) ... H. Lubeaus, Bergoz. [?]10v: Deae florum, in horto ejusdem erectae, elogium. ... (gedicht) ... [?]11: ... Idem (= H. Lubaeus). [?]11v: Ad ... Henrici Munting. ... [?]12: ... Henr. Eyssonius, Gron. [?]12v: Blanco. A: De eigenlijke catalogus, ruim 2000 Latijnse namen alfabetisch. C12: Catalogus Tuliparum. Namen in het Nederlands. D3: Catalogus Caryophyllorum hortensium. Nederlandse namen. D5v: Universae materiae medicae gazophylacii catalogus. De radicibus. D7: ... De herbis & folijs stirpium & arborum. D8v: ... De floribus. D9: ... De fructibus. D10: ... De seminibus exoticis. E9: De corticibus arborum & fructuum. ... De lignis. E9v: ... De aromatibus. E10: De liquoribus & succis condensatis concretisve; item gummi lachrymis, & resinis. E11: ... De pharmacis, quae aquis & mari innascuntur. E11v: De simplicibus, ex animalibus desumptis. E12: ... De lapidibus pretiosis & gemmis, &c. Fv: ... De metallis & rebus subterraneis, quae ex terra effodiuntur. F3: De extractis, sive extractionibus. F3v: De magisterijs. ... De salibus, arte paratis. F4: ... De oleis stillatitijs, seu chymicâ arte expressis. F5: De balsamis arte paratis. F5v: Nonnulla alia chymica.

Opmerkingen: Oudemans (1875, p. 226) geeft een veel langere titel die hij ontleende aan Pritzel (Pritzel 1871–74; reprint 1950, nr. 6560*): 'Hortus et universae materiae medicae gazophylacium, in quo plantas tum usitatiores ac vulgatiores et in agro Omlandico ac Drentico, caeterisque conterminis, passim per campos, pascua, viridaria, nemora, saltus, stagna, lacus, flumina et loca palustria ac maritima ubertim provenientes, tum etiam minus usitatas ac rariores ex diversis mundi plagis periculose ac difficulter conquisitas atque huc translatas ordine alphabetico descripsit. Groningae, ex officina Augusti Eissens. 1646. 12. 5¼ plag.'. Pritzel spreekt bovendien van Henrich Munting en van

Augusti Eissens. Jona Dryander in zijn catalogus van de bibliotheek van Joseph Banks (deel 3 (1797), p. 105; reprint 1966) deelt mee dat de 'Hortus' uit 3½ plagg. bestaat. Misschien staat plag(g) voor planovel, hetgeen wil zeggen een aanduiding voor de hoeveelheid bedrukt papier. (Plagula is een blad papier.) De eigenlijke catalogus loopt van A tot en met D4^v en omvat precies 3½ drukvel. Daarna volgt het gazophylacium (schatkamer), een alfabetische lijst van een aanzienlijke verzameling simplicia, die naar de aard van het materiaal weer in verschillende hoofdstukken is onderverdeeld. De door Pritzel gebruikte lange naam vinden we in de voorrede terug. Mogelijk heeft Pritzel dus een exemplaar zonder titelpagina onder ogen gehad. Oudemans die uitvoerig uit deze voorrede citeert (1881, p. 326) vermoedt (1875, p. 226) dat het werkje 'met tweeërlei titels' de wereld is ingezonden. De door hem geziene exemplaren (UBGr en een exemplaar dat in zijn privé-bezit was) hadden echter beide de kortere titelpagina. Ook het door de heer Heniger voor mij in de British Library bestudeerde exemplaar, evenals dat in het Rijksherbarium hadden de korte titel.

37

BM UBU

[Munting, Henricus (1583–1658)]. *Catalogus plantarum horti Gröningensis ordine alphabetico conscriptus, et editus anno 1646*. Kopenhagen 1653.

Deze catalogus is te vinden op p. 593–730 van Simon Paulli's *Viridaria varia, Hafniae* 1653.

VIRIDARIA | VARIA | Regia & Academi- | ca publica, | in usum Magnatum | ac | Φιλοβοτανων, | collecta ac recognita, | operâ & studiô, | D. SIMONIS PAULLI, | S.R.M. Daniae, Norwa- | giae, &c. Med. Aulic. | (Vignet 1,6 cm × 0,7 cm.) | HAF-
NIAE, | ANNO M DC LIII. | Literis GEORGII LAMPRECHTII, | (Regel 5,1 cm.) | *Prostant apud Joachimum Moltkenium, | Bibliopol. ibid.*

Collatie: 12° 6,8 cm × 12,7 cm: π a⁶ A-2K¹² L⁶; (xiv) 1–799 (iii) (ii blanco).

Bb9: p. 593. 'CATALOGUS | PLANTARUM | HORTI GRÖNINGENSIS | ORDINE ALPHABETICO | CONSCRIPTUS, ET | EDITUS | Anno | 1646,' Bb9^v: Blanco. Bb10: p. 595. De eigenlijke catalogus. Ff11: p. 693. ... *Catalogus Tuliparum*. (p. 693–694 Latijnse namen, daarna Nederlandse namen in gotische letter en enige Franse namen in romein.) Gg3: p. 701. *Catalogus Caryophyllorum hortensium*. Hh5^v: p. 730. ... *Finis*.

Opmerkingen: Ik geef hier verder de indeling van het werk van Simon Paulli. π: Titelprent 5,3 cm × 9,8 cm. Een vrouw staande op de voorgrond met in haar arm een grote stoffen hoorn van overvloed waarin bloemen. Op de achtergrond een tuin. Ertussen de tekst 'VIRIDARIA VARIA'. π^v: Blanco. a: Titelpagina. a^v: In hortos varios à Dn. parente D. Simone Paulli editos, epigramma. ... Jac. Henric. Paulli. a2: Per ... domino Joachimo Gerstorffio, Dn. in Tunbyholm regni Daniae senatori atque magno magistro; regii ordinis equiti; nec non insulae Bornholmiae gubernatori ... Moecenati suo aetatem colendo S.P.D. (Opdracht.). a6: ... Dabam in regiâ Hafniensi academiâ. Anno 1653. 15. august. ... Simon Paulli ... A6^v: Gal. 7. m. m. primo. p. 165. C. ad Euganium. A: p. 1. *Catalogus plantarum horti regii Hafniae*. D5: p. 81. *Catalogue des plantes qui sont de present cultivees au iardin du roy de Paris, depuis deux ans & demy qu'il est dressé*. 1636.

D5^v: Blanco. D6: p. 83. *Catalogus plantarum horti regii parisiensis*. I2: p. 195. Appendix earum plantarum, quae in proximè praecedenti Indice aut Catalogo, omissae sunt. I5: p. 201. ... Finis. I5^v: Blanco. I6: p. 203. *Catalogus plantarum tam exoticarum quam indigenarum*; quae anno M. DC. LI. in hortis regiis Warsaviae, nasci observatae sunt. I6^v: p. 204. ... Andreas Cnöffelius, I7: p. 205. *Catalogus I. plantarum horti regii suburbani, Warsaviensis*. L^v: p. 242. Appendix plantarum, quae ex Hungaria praeterito annò, ab hortulano in hunc hortum transplantatae sunt; quia earum in Catalogo nondum mentio facta fuit, hic illas subungere libuit. L4^v: p. 248. *Catalogus alter plantarum horti regii sub arce regia*. M4^v: p. 288. *Catalogus tertius, plantarum indigenarum, quae in locis paludosis, pratensibus, arenosis & sylvis, circa Warsaviam nascuntur*. O7: p. 325. *Catalogus plantarum horti medici Oxoniensis, eas alphabetico ordine accuratè exhibens*. 1648. O7^v: Blanco. O8: p. 327. *De eigenlijke catalogus*. R6: p. 395. *Catalogus plantarum horti gymnasii Patavini. Quibus auctior erat. Anno 1642*. R6^v: Ad lectorem. R7: p. 397. *De eigenlijke catalogus*. U8: p. 471. ... Finis. U8^v: Blanco. U9: p. 473. *Catalogus plantarum horti academici Lugduno-Batavi, quibus is instructus erat annis 1642 & 1649*. U9^v: p. 474. *Grieks gedicht*. U10: p. 475. *De eigenlijke catalogus*. Z6: p. 561. *Index plantarum indigenarum, quae in locis paludosis, pratensibus, arenosis, & sylvestribus prope Lugdunum in Batavis nascuntur*. Bb2: p. 579. Appendix plantarum quae horto publico academiae Lugd-Batav. accesserunt: Anno 1641. Bb8: p. 591. ... Finis. Bb8^v: Blanco. Bb9: p. 593. *Catalogus plantarum horti Gröningensis ordine alphabetico conscriptus, et editus anno 1646*, Bb9^v: p. 594. Blanco. Bb10: p. 595. *Catalogus horti Gröningensis*. Ff11: ... *Catalogus Tuliparum*. Gg3: p. 701. *Catalogus Caryophyllorum hortensium*. Gg6: p. 707. *Catalogus seminum exoticorum*. Hh6: p. 731. M. Guilielmi Laurembergi botanoteca hoc est: *Modus conficiendi herbarium vivum, in gratiam & usum studiosorum medicinae conscripta. Editio secunda*. Hh6: Blanco. Hh7: p. 733. *Tekst van het boekje over het maken van herbaria. Methodus conficiendi herbarium vivum*. Ll4^v: *Typographus lectori. Errare si humanum, ...*. Ll5: ... *Errata graviora*. Ll6^{t+v}: Blanco. (Zie de nummers 73, 74 & 75.)

38

BLH PBF UBA UBGr UBU

Munting, Abraham (1626–1683). *Waare oeffening der planten*. Leeuwarden 1671. *Waare oeffening der planten*. Amsterdam 1672.

WAARE OEFFENING | DER | PLANTEN, | WAAR IN | De rechte Aart, Nature, en verborgene eigenschappen der | BOOMEN, HEESTEREN, KRUIDEN, ende BLOEMEN, | Door een veeljarige onderzoekinge, zelfs gevonden; Als meede op wat ma- | niere zy, in onze Neder- en Hoog-duitsche Landen, gezaait, geplant, | bewaart, ende, door het geheele Jaar, geregeert moeten | zijn, kenbaar gemaakt worden. | *Beschreeven door* | ABRAHAMUS MUNTING, | *der Med. Doctor, ende PROFESSOR BOTANICES in | d' Academie van Stad Groningen en Ommelanden.* | Met 40. Kopere Platen van de Raarste Planten verciert. | (Vignet 7,3 cm × 5,5 cm. Een brandende lamp met de tekst 'OMNIBUS'.) | *Gedrukt te Leeuwarden,* | By HENDRIK RINTJES, Drukker en Boekverkooper inde | Peperstraat, in de Zaadzaaijer. M DCLXXI.

Deze uitgave verscheen ongeveer tegelijkertijd te Amsterdam. Het verschil is te vinden in de tekst op de titelpagina na het vignet. We hebben dus te maken met een variant. Deze tekst luidt: 'T AMSTERDAM, | Voor JAN RIEUWERTSZ. Boekverkooper, in Dirk

van Assen- | steeg, in 't Martelaarsboek, in 't Jaar 1672. | *Met Privilegie*.'. Ook de titelprent toont een verschil.

Collatie: 4° 14,6 cm × 18,9 cm: * χ *2-*4(*4) 2*-9*4 A-4T⁴; (lxxiv) 1-100 (viii) 101-209 (vii) 210-652 (xxxviii); 40 platen.

*: Halve titel. 'WAARE OEFFENING | DER | PLANTEN, | Beschreeven door | ABRAHAMUS MUNTING.' *^v: Op den tytelprent. ... P.M. Idem latine ... W.G. χ: Gegraveerde titelprent (15,5 cm × 18,3 cm.). 'Waare Oeffening | der | PLANTEN | door | ABRAHAMUS MUNTING.' Bij de te Amsterdam uitgegeven exemplaren volgt dan nog de tekst: 'T Amsterdam, by Jan Rieuwertsz Boekverkoper. An^o 1672.'. χ^v: Blanco. *2: Titelpagina. *2^v: Copie van 't Octroy. ... Onder stond Johan de Witt vt. 1671. Ter ordonnantie van de Staten Simon van Beaumont. *3: Eedele moogende heeren borgemeesteren ende raad der stad Groningen ... *4: Myn heeren. **4: Tot den goedgunstigen leezer. ***4^v: ... Regeeringe der zeven planeeten. ***2: ... Kracht, natuire en eigenschap der zeven planeeten. ****2: Clarissimo & doctissimo viro D. Abrahamo Muntingio ... Samuel Maresius S. & O. ****2^v: Isaaci de Schepper elegia in ... D. Abrahami Muntingh ... De cura & cultura plantarum. ****3^v: Clarissimo ... Abrahamo Muntingh ... Horti-culturam scriptis illustranti. ... ****4^v: ... J. Aloysius Bucharst. *****: Op den noit volpreesen hof van de heer Abraham Munting. ... *****2^v: ... Simon Abbes Gabbema ... *****3: Ad lectorem. ... W. Gutberleth. J.C. *****3^v: Sur la veritable culture des plantes. Ecrite par monsieur Abraham Munting, ... Elegie. *****: ... Par Michel Nöé, lecteur de l'eglise Françoise de Leuwarde. Klinkdicht. ... H.R. *****^v: Register. Aller Nederlandsche naamen der planten; zoo als de zelve in dit geheele boek gevonden worden. (Twee kolommen.) *****3^v (9*3^v): ... Register eeniger voornaamste gedenkwaardigheden. A: p. 1. Waare oeffeninge der planten, ... Eerste boek, waar in van de boomen gehandelt werdt. N3: Register der capittelen des eersten boeks. N4^v: Index capitum libri primi. O3: p. 101. Waare ... Tweede boek, waar in van alle leege boomen, heesteren ofte struvelen gehandelt wordt. Ee: p. 209. ... Register der capittelen des tweeden boeks. (Ee^v-Ee4^v ongenummerd). Ee3: Index capitum libri secundi. Ff: p. 210. Waare ... Derde boek, waar in alle leege gewassen, kruiden, bollen, ende der zelfde by gehoorde planten, in haare rechte voortteelingē, natuire, aart en eigenschap kenbaar gemaakt werden. Pppp^v: p. 652. Einde des derden boeks. Pppp2: Register der capittelen des derden boeks. Qqqq3^v: ... Index capitum. Libri tertii. Ssss2^v: Onderaan reclamant 'DRUK-'. Ssss3: Drukfouten, aanwijzende, hoe de zelve niet alleen verbeetert, maar ook, 't geen op d' aangewezen bladeren by gedaan, ende daar meede vermeerdert moet worden; zijnde door haastigheid van den autheur verzuimt of uitgelaaten. Tttt4^v: ... Einde.

Opmerkingen: De titelprent is dus geen frontispice. Titelprent en tekst staan naast elkaar. In het Wageningse exemplaar van de editie Amsterdam 1672 is de reclamant of custode (het eerste woord of de eerste lettergreep van de volgende bladzijde, te vinden helemaal onderaan de bladzijden) op Ssss2^v 'DRUK-' overgeplakt met een klein strookje waarop staat 'NA-'. Op Ssss3 staat dan overgeplakt: 'NABERICHT. Waar in aangewezen wordt eenige noodige vermeerdering, by den Aucteur, in 't beschrijven des Werks, versuimt; beneffens de verbeetering der Drukfouten.' (Vergelijk Wachter 1924, p. 230.)

Munting, Abraham (1626–1683). *Aloidarium, sive Aloës mucronato folio americanae majoris, aliarumque ejusdem speciei historia*. [Amsterdam] 1680.

ALOIDARIUM, | SIVE | ALOËS MUCRONATO FOLIO | AMERICANAE MAJORIS, | Aliarumque ejusdem speciei | HISTORIA. | *In qua* | Floridi illius Temporis, Loci, Naturae, | Culturae, nec non Qualitatum Ratio | paucis enarratur. | AUTORE | ABRAHAMO MUNTINGIO, | GRONINGA-FRISIO. | *Medicinae Doctore, atque in Patria Academia | Groningae & Omlandiae Botanices Professore*. | (Vignet 4,2 cm × 3,4 cm.) | Anno MDC LXXX.

Collatie: 4° 17,2 cm × 22,9 cm: A-G⁴; 1–33 (xix) (iv blanco).

A: Titelpagina. A^v: Hier vindt men een drietal bijbelteksten (Jezus Sirach XVIII, 3–5) 'Hoc Ecclesiastici Liber cap. 18. v. 3. scriptum ...'. A2: p. 3. 'ALOIDARIUM, | Sive | Aloës Mucronato Folio Americanae Majoris, | *Aliarumque ejusdem speciei* | HISTORIA'. E: p. 33. ... Finis. E^v: Index verborum, quae hoc in opere De Herba Britannica. Nec non Aloidaria continentur. G^v: Errata. G2^v: Finis. G3^{r+v} G4^{r+v}: Blanco.

Opmerkingen: Zoals al uit de collatie blijkt – de index is zowel gemaakt voor een boek genaamd De Herba Britannica als voor het Aloidarium – hoort het Aloidarium samen- gebonden te zijn met De Herba Britannica. Hoewel het Aloidarium soms ook afzonder- lijk gevonden wordt (zulke exemplaren heb ik zelf niet gezien), hoort het Aloidarium zich te bevinden achter de Herba Britannica. Wachter (1924, p. 232–233) schrijft: 'Er bestaan ook exemplaren met veranderd titelblad; waarbij n.l. alles achter 'enarratur' is weggelaten, dus zonder auteur, vignet en jaartal. De achterzijde van het titelblad is dan blank. De overige pagina's zijn absoluut gelijk.' Het betreft hier de titeluitgave van het Aloidarium uit 1698 (nummer 43). Het Aloidarium is in de bibliografie opgenomen, omdat Munting een aantal planten beschrijft, die hij alle voor 'Aloë' houdt, die in zijn eigen tuin stonden (minstens één van de planten is een Agave). Het Aloidarium uit 1680 is ongeïllustreerd. Alle platen, ook die van de Aloë's, staan in De Herba Britannica (zie Andreas 1976, p. 72–73). Omdat de twee boeken dus enigszins met elkaar verbonden zijn, geef ik de volledige titel van het eerste werk: De | VERA ANTIQUORUM | HERBA | BRITANNICA, | *Ejusdemque efficacia contra* | Stomacacen, | seu Sceloty- rben, | *Frisiis & Batavis* | DE SCHEURBUYCK. | DISSERTATIO HISTORICO- MEDICA. | AUTORE | ABRAHAMO MUNTINGIO | GRONINGA-FRISIO | *Medicinae Doctore, atque in Patria Groningae & | Omlandiae Academia Botanices Professore*. | (Vignet 5,1 cm × 3,5 cm of 4,3 cm × 3,4 cm.) | AMSTELODAMI, | (Regel 5,6 cm.) | Apud HIERONYMUM SWEERTS. 1681.

Collatie: *4 **4 ****4 *****2 A-2F⁴; (xxviii) 1–231 (i blanco); 24 platen.

*: Titelprent 12,9 cm × 17,2 cm. Tekst 'clarior è tenebris' en 'Patriae viret Herba Salutis.' Op deze allegorische prent houdt een engeltje de tekst vast 'Vera Herba BRITAN- NICA. | Reperta & Demonstratus ab ABRAHAMO MUNTINGIO.' Onderaan staat 'AMSTELODAMI, Apud Hieronymum Sweerts.' *^v: Blanco. *2: Titelpagina. *2^v: Por- tret 12,9 cm × 17,1 cm. 'HENRICUS CASIMIRUS, Princeps Nassoviae, &c. &c.'. Zie voor verdere beschrijving Wachter (1924, p. 233–235). Wachter (1924) heeft opgemerkt dat er twee varianten van De Herba Britannica uit 1681 zijn. Het meest komt voor de

uitgave met een apart vignet van 5,1 cm × 3,5 cm. Het exemplaar in de universiteitsbibliotheek van Utrecht heeft echter hetzelfde vignet als het Aloidarium (4,3 cm × 3,4 cm) op de titelpagina.

40

BLH BMB PBF UBA UBGr UBL UBU

Munting, Abraham (1626–1683). *Waare oeffening der planten*. Amsterdam 1682. *Waare oeffening der planten*. Leeuwarden 1682.

WAARE OEFFENING | DER | PLANTEN, | WAAR IN | De rechte Aart, Nature, en verborgene eigenschappen der | BOOMEN, HEESTEREN, KRUIDEN ende BLOEMEN, | Door een veeljarige onderzoekinge, zelfs gevonden; Als meede op wat ma- | niere zy, in onze Neder- en Hoog-duitsche Landen, gezaait, geplant, | bewaart, ende, door het geheele Jaar, geregeert moeten | zijn, kenbaar gemaakt worden | *Beschreeven door* | ABRAHAMUS MUNTING, | *der Med: Doctor, ende PROFESSOR BOTANICES in* | *d' Academie van Stad Groeningen en Ommelanden.* | Met XL. Kopere platen van de Raarste Planten verciert. | *Den Tweeden Druk.* | (Vignet: 7,3 cm × 5,5 cm. Brandende lamp met de tekst 'OMNIBUS'.) | *T' AMSTERDAM,* | Voor JAN RIEUWERTSZ, Stads Drukker en Boekver- | kooper inde Beurs-straat, 1682. *Met Privilegie.*

De tegelijk verschenen uitgave Leeuwarden 1682 verschilt in het vignet en het onderschrift. Ook zijn de regels wit enigszins anders tussengevoegd. Dus na *Den Tweeden Druk*: '(Vignet 6,0 cm × 4,0 cm. Ineengevlochten arabesken.) | *Te LEEUWARDEN,* | By HENDRIK RINTJES, Boekverkooper in de Peper- | straat, in de Zaad-zaaijer, 1682.'

Collatie: 4° 15,2 cm × 19,4 cm: *χ *2-*4(*4) 2*-5*4 A-2E⁴ 2K⁴ 2²K⁴ 2L-4Q⁴; (xlii) 1-440 2⁴39-2⁴40 441-656 (xxii); 40 platen.

*: Halve titel. 'WAARE OEFFENING | DER | PLANTEN, | Beschreeven door | ABRAHAMUS MUNTING.'. *^v: Op den tytelprint. ... P.M. Idem latine ... W.G. χ: Gegraveerde titelprint. 'Waare Oeffening | der | PLANTEN | door | ABRAHAMUS MUNTING. | t' Amsterdam, by Jan Rieuwertsz Boekverkooper. An^o 1682'. (De '7' op de koperplaat uit 1672 is weggekrabd en vervangen door een '8'. Zowel de Amsterdamse als de Leeuwarder uitgave van 1682 hebben Amsterdam op de titelprint!). χ^v: Blanco. *2: Copia van 't Octroy. ... Onder stond Johan de Witt. vt 1671. Ter odronnantie van de Staten Simon van Beaumont. *3: Eedele moogende heeren borgemeesteren ende raad der Stad Groningen ... *4: Myn heeren. **4: Tot den goedgunstigen leezer. **4^v: ... Regeeringe der zeven planeeten. ***2: Kracht, nature en eigenschap der zeven planeeten. ****^v: Clarissimo & doctissimo viro D. Abrahamo Muntingio ... Samuel Maresius S. & O. ****2: Isaaci de Schepper elegia in ... D. Abrahami Muntingh ... De cura & cultura plantarum. ****3: Clarissimo ... Abrahamo Muntingh ... Horti-culturam scriptis illustranti. ... ****4: ... J. Aloysius Bucharst. ****4^v: Op den noit volpreesen hof van de heer Abraham Munting. ... ****2: ... Simon Abbes Gabbema ... ****2^v: Ad lectorem. ... W. Gutberleth. J.C. ****3: Sur la veritable culture des plantes. Ecrite par monsieur Abraham Munting, ... Elegie. ****4^v: ... Par Michel Nôé, lecteur de l'eglise Françoise de Leuwarde. Klinkdicht. ... H.R. A: p. 1. Waare oeffeninge der planten, ... Eerste boek. O2: p. 107. ... Tweede boek. Ee: p. 217. ... Derde boek. (p. 439-440, nummering komt twee keer voor.) Oooo^v: p. 656. ... Einde des derden boeks. Oooo2: Goedhertige leezer; ... Register. (Twee

kolommen.) ... Qqqq3^v: Register eeniger vernaamste gedenkwaardigheden. Qqqq4^v: ... Register van de platen, op wat plaatze zy moeten gestelt worden. ... Aanmerking voor den binder. Alsoo de tweede druk van dit werk op drie winkels is gedrukt, soo is er in 't uitdeelen der copie, of andersins in 't aftellen of verloopden der paginâs, misrekening ontstaan, waarby toegekomen is, dat'er, in 't tweede A.B. de letter F, tekort komt, ende in 't derde de K, tweemaal is. Einde.

Opmerkingen: Op de afbeeldingen zijn alle nummers van 1671–1672 uitgekrabt en vervangen door nummers aangepast aan de nieuwe editie 1682. Deze nieuwe editie is opnieuw gezet. Uit de opmerking op Qqqq4^v blijkt dat dit bij drie verschillende drukkerijen is gebeurd. Ook aan de hand van de lettertypen is duidelijk te zien dat er een cesuur is tussen p. 224 en p. 255, en tussen p. 440 en 2439, zodat men hieruit het aandeel van elke drukkerij kon afleiden. Wachter (1924, p. 232) beschouwt de beide edities Amsterdam 1672 en 1682 als de eigenlijke uitgaven, en die van Leeuwarden 1671 en 1682 als varianten. Hij baseert dit op twee teksten: 'In 't jaar 1672 heeft hij uijtgegeeven zijne Ware oeffening der Planten' (Nauwkeurige Beschrijving der Aardgewassen) en 'den eersten druck van De waere Oeffening der Planten Anno 1672. in quarto gedrukt tot Amsterdam bij Jan Rieuwertsz.' (voorbericht Groninger Hof-Almanach.). Het lijkt mij dat de editie Leeuwarden 1671 het oudst is. Deze kan best in Amsterdam gedrukt zijn. Op de titelprent is immers pas later bijgegraveerd 't' Amsterdam, by Jan Rieuwertsz Boekverkoper. An^o 1672.'! (Zie voor de beschrijving ook Oudemans 1875, p. 228–230.)

41

BRH GAGr

[Munting, Albertus (1664–1694)?]. Groninger hof-almanach. Groningen 1687.

Groninger | HOF-ALMANACH. | Waer in men sien kan/'t ge= | ne in jeder Maendt/ en desselfs | verscheyden deelen/nae de Maen- | Wisselingen op-gestelt/ | Gezaeyt/ Geplant/Ge-Ent/ | Ge-oculeert &c. moet worden; | t' Samen-getrocken uyt de wa= | re Oeffeninge der Planten/van | wijlen Heer Professor | ABRAHAMUS MUNTING | En in dese ordre gebracht door een Lief= | hebber van den Hoff-bouw. | (Vignet, houtsnede, 3,3 cm × 2,3 cm. Vaas met bloemen.) | Gedrukt tot Groningen/ | (Regel 4,9 cm.) | By G.K. FOSSEMA en T. EVERTS, | Boeck-verkoopers/Anno 1687.

Collatie: 12° 6,2 cm × 11,6 cm: A-M⁶ (M4 gesigneerd als 'M5'); (vi) 1–117 (xix) (ii blanco).

A: Titelpagina, verso blanco. A2: Aan de beminnaers van den hof-bouw. (Uit de tekst blijkt dat de auteur de eerste druk van 'De waere oeffening der Planten Anno 1672. in quarto gedrukt tot Amsterdam by Jan Rieuwertsz.' gebruikte. ... Oeffening van den Oranje-boom in het laeste van dit boeckje. A3^v: ... Januarius. A4: p. 1. Januarius. ... L2: p. 117. ... Eynde. I2^v: Register van den hof-almanach (twee kolommen). M4: Tot vervulling van de plaets soo gaat hier nevens de planeet-wyser. ... M5: Planeet-wyser. ... Natuyre der zeven planeeten. ... M5^v: Druckfouten. M6^{r+v}: Blanco.

Opmerkingen: Hoewel de Groninger hof-almanach aan Albertus Munting, de zoon van Abraham Munting, wordt toegeschreven, kan men niet met zekerheid zeggen dat hij de auteur is. Andreas (1976, p. 89) schrijft: 'Eigenlijk is het een tuindersalmanak. Het geeft

in zeer verkorte vorm de inhoud van de 'Waare Oeffeninge' weer, nu echter niet ingedeeld naar de planten, maar naar de maanden van het jaar, ...'. Tekst grotendeels in gotisch schrift. Het boekvignet op de titelpagina is hetzelfde als dat op de titelpagina van Henricus Muntings Hortus et universae materiae medicae gazophylacium uit 1646. De afdruk is nu na 41 jaar aanzienlijk minder scherp. Het houtblok is door de tand des tijds beroerd en daardoor verweerd geraakt. In het Rijksarchief Groningen (Rechterlijke Archieven III J 13, fol. 70-72) komt een manuscriptlijstje voor (fol 72^v) van de planten in Abraham Muntings tuin. Afgedrukt bij Andreas (1976, p. 93).

42

BLH BMB BTHD UBG_r UBL UBU UB_{VUA}

Munting, Abraham (1626-1683). Naauwkeurige beschrijving der aardgewassen. Leiden/ Utrecht 1696.

NAAUWKEURIGE | BESCHRYVING | DER | AARDGEWASSEN, | Waar in de veelerley Aart en bijzondere Eigenschappen der | BOOMEN, HEESTERS, KRUYDEN, | BLOEMEN, | Met haare VRUGTEN, ZADEN, WORTELEN en BOLLEN, | *Neevens derzelver waare VOORT-TEELING, gelukkige AANWINNING, en heylzaame | GENEES-KRACHTEN,* | *Na een veel-jarige Oeffening en eigen Ondervinding,* | In drie Onderscheide Boeken, naauwkeuriglijk beschreeven worden; | Door den HEER | ABRAHAM MUNTING, | In zijn leeven, | Hoogleeraar der GENEES- en KRUYD-KUNDE in de vermaarde | Akademie te GROENINGEN. | *Nu eerst nieuwelijks uitgegeeven, en met meer dan 250 Afbeeldingen, alle naer 't | leeven geteekend en konstiglijk in 't Koper gesneden, verciert.* | Met noodige Registers verrijkt. | (Embleem of vignet in koper gesneden, 12,2 cm × 9,5 cm. Boeren die bezig zijn graan te oogsten. Tekst 'CULTIOR HIS VITA EST'.) |

Te Leyden { by PIETER vander AA, }
T'Utrecht { by FRANCOIS HALMA, } Boekverkoopers. |
(Regel 5,4 cm.) | 1696.

Collatie: folio 28,7 cm × 45,1 cm: π *4(1+*3) *4 2*-4*4 5*2 A-2R⁴ χ 2S-3V⁴ 3X;
(xl) k.1-k.640 (= 320 bladzijden) (ii) k.641-k.930 (= 145 bladzijden) lxiv; 243 platen.

π: Halve titel. 'NAUWKEURIGE | BESCHRYVING | DER | AARDGEWASSEN, | DOOR ABRAHAM MUNTING.'. π^v: Blanco. Volgt de titelprent niet gesigneerd maar conjugaat met *3. Het is een allegorische voorstelling in kader. De onderste helft van de prent bestaat uit een door een engeltje of putto gegraveerde tekst op een soort tekstplaat: 'NAUWKEURIGE | BESCHRYVING | DER AARD-GEWASSEN, | DOOR | ABRAHAM MUNTING.' Naast het engeltje zit nog een tweede putto met een kruidenboek in de hand. Het bovenste deel van de fraai gegraveerde afbeelding bevat de tekst 'RERVM MA | GISTRA'. Een drietal personen, waarvan de voorste een vrouw is, die een bak met planten begiet, benevens vier putti, die de vier werelddelen vertegenwoordigen, bieden een op een verhoog gezeten persoon (een soort Pythia) allerlei planten en vruchten aan. Achter deze persoon staat een met bloemen omkranste figuur. Een drietal geleerden, waarvan Asclepios wat hoger geplaatst is, kijken toe. Op de grond liggen tuingereedschappen, waaronder een sikkel en een snoeimess. Door de lucht rijdt een strijdswagen bespannen met twee paarden. Ook is een stukje van de dierenriem (leeuw) te zien. Een meisjesachtige figuur stort water uit een

kruik. Helemaal onderaan de prent staat:

'T Utrecht { by FRANCOIS HALMA, }
Te Leiden { by PIETER VANDER AA } Boekverkoopers |

MDCXCVI'. De prent is linksonder gesigneerd 'I. Goeree del.' en rechtsonder met 'I. Baptist sculp.'. Titelprent verso, blanco. *: Titelpagina, verso blanco. (*.*2!). *2: Bovenaan bevindt zich een in koper uitgesneden embleem 20,4 cm × 8,6 cm. 'I: Goeree delin. I. Baptist scul.'. Opdragt ... aan Johan Eleman, Daniel van Alphen Simonsz., Johan van Banchem, Coenraad Ruysch, burgemeester der stad Leyden en Johan van Groenendyck, secretaris. *4: Een los vel (niet behorend tot katern *!). *4v: ... Pieter van der Aa, Francois Halma. (Die het boek opdragen.) **: Berigt aan den lezer. Veele curieuse liefhebbers ... Vermeld wordt het verschijnen van de Ware oeffening der planten in 1672 en de tweede druk hiervan in 1682. ***: Hier staat vermeld dat alle afbeeldingen gemaakt zijn naar planten in de Groningse hof! **2: Gegraveerd embleem 20,2 cm × 8,5 cm. Cypresse- en Lauwerkrans, gevlochten ter onsterffelijker gedachtenis van ... Abraham Munting, ... **4v: ... F. Halma. Den $\frac{26}{16}$ van Lentemaand. 's jaars 1695. Volgt nog een gegraveerd embleem 20,1 cm × 19,1 cm. Allegorisch gezicht in een tuin met links enige figuren op de voorgrond. ***: Op het ... werk van ... Abraham Munting, ... Abraham Bógaert. ***v: Gedichten van P. Rabus en F. Halma. ***2: Wederom een allegorisch embleem of kopvignet 20,2 cm × 8,6 cm. Volgt: Joh. Mensingaes lykreden, op 't afsterven van ... Abraham Munting Henriks zoon, ... Gedaan in 't koor der akademische kerke der XIX. van sprokkelmaand des jaars MDCLXXXIII. Uit het Latijn met vrijen trant vertaald door P. Rabus. ****3v: Blad-wyzer van de hoofdstukken. *****2: Naamlyst van alle de printverbeeldingen der planten, zoo als de zelve vervolgens in dit werk malkanderen volgen. (In twee kolommen.) Deze lijst geeft 243 platen aan. *****2v: ... Bericht. Deeze naamlijst, zoo wel tot gerief des binders, als des lezers hier gesteld, wijst den eersten aan, dat alle de platen met getallen voor aan, die aan malkander gedrukt zijn, aan en bij malkander moeten blijven, en zoo, of tusschen of in de Caternen worden geplaatst, schoon men de zelve daarom twee of meermaalen naajen moet: dus zal men veel plakken en strookken voorkomen. A: kolom 1–2. Kopvignet in een kader. Het kader is hetzelfde als dat van *2 (formaat 20,4 cm × 8,6 cm). Het formaat van het binnenkader, de eigenlijke afbeelding, meet 6,9 cm × 5,2 cm. Was bij *2 een vrouw met 2 honden die zich spiegelt in het water terwijl er een pijlenbundel op de grond ligt afgebeeld (Diana); hier is een op een sokkel staande grote pot of vaas met deksel afgebeeld. Een persoon snelt toe. Op de achtergrond is een zwaan te zien benevens drie figuren, die in plaats van haren bebladerde takken op het hoofd hebben en die in plaats van vingers eveneens takken bezitten. 'J: Goeree delin J: Baptist scul.' Volgt het eigenlijke boek Nauwkeurige beschryving der gewassen, ... Eerste boek; van de boomen. I3v: k.139–140. Vignet identiek aan dat op A. Nauwkeurige beschryving ... Tweede boek; van alle lage boomen, heesteren, of struvelen. R2v: k.263–264. Vignet identiek aan dat op *2. Nauwkeurige beschryving ... Derde boek. Van de lage planten, kruyden, bollen en bloemen. Rr4v: k.639–640. Eynde van 't derde boek eerste stuk. Rr4v: Vignet identiek aan ***v. χ: Halve titel: 'NAUWKEURIGE | BESCHRYVING | DER | AARDGEWASSEN, | TWEDE STUK.', verso blanco. Ss: k.641–642. In koper gegraveerd embleem identiek aan dat op *2. Nauwkeurige beschryving ... Derde boeks tweede stuk, vervolgende de lage planten, kruyden, bollen en bloemen. Nnnv: k.929–930. ... Eynde deezes geheelen werks. Afgesloten wordt met een vignet dat gelijk is aan dat op **4v. Nnn2: Blad-wyzer van de namen der boomen,

planten, kruiden, bloemen, in de Neederlandsche, Latijnsche, Hoogduytsche, Fransche en Italiaansche spraaken. Aan den lezer. Deeze blad-wijzer ... Namen alfabetisch in twee kolommen. Qqq2: ... Eynd des eersten blad-wijzers. Qqq2^v: Blad-wyzer van 't gebruyk aller boomen, planten, bloemen en kruiden, in dit werk voorgesteld; tot geneezing van allerley ziekten, qualen en ongeleegentheeden. Alfabetisch in drie kolommen. Vvv3^v: ... Eynde des tweeden blad-wyzers. Vvv4: Blad-wyzer van eenige der voornaamste zeldzaamheeden en zonderlinge zaken in dit werk te vinden. Beginnend met Aardvlooyen en Rupzen. (Twee kolommen.) Xxx^v: ... Eynde. Druk-feylen. Van de platen is gesigineerd: 'Fig. 199. I. Gole f.' en 'Fig. 201. I. MULDER FECIT.'. Op afbeelding 96 staat de tekst: Vita hominis plus Aloës quam mellis habet. (In een mensenleven komt men meer stekelige Aloës dan honing tegen.)

43

UBGr(Biologisch Centrum Haren)

Munting, Abraham (1626–1683). *Aloëdarium sive Aloës mucronata folio americanæ majoris, aliarumque ejusdem speciei historia*. Amsterdam 1698.

ALOIDARIUM | SIVE | ALOËS MUCRONATA FOLIO | AMERICANÆ MAJORIS, | Aliarumque ejusdem speciei | HISTORIA, | *In qua* | Floridi illius Temporis, Loci, Naturæ, Culturæ, | nec non Quâlitatem Ratio | paucis enarratur.

Collatie: 4° 14,7 cm × 19,8 cm: A⁴(-A4 + A4') B-G⁴; 1-33 (xix) (iv blanco).

Dit is een titeluitgave van de editie 1680. Pritzel (1871–74 reprint 1950 nr. 6558*) zegt hierover: 'Editio sic dicta altera "Amstelodami, apud Wolters. 1698. 4." præter renovatos titulos non differt.'. In een band te vinden achter Abraham Muntings *Dissertatio historico-medica de vera Herba Britannica* uit 1698, de tweede uitgave van *De vera antiquorum Herba Britannica*. Titel:

ABRAHAMI MUNTING | *Profess. Groning.* | DISSERTATIO | HISTORICO MEDICA, | De vera Herba | BRITANNICA. | Adjuncta est ejusdem | ALOIDARUM HISTORIA. | (Vignet of embleem, kopergravure, 7,0 cm × 4,2 cm. Een brandende kaars: 'ALIIS | INSERVENDO | CONSUMOR'.) | AMSTELODAMI, | (Regel 6,6 cm.) | Apud JOHANNEM WOLTERS, 1698.

Collatie: *4 ***4 (-*4 -***4 +*3) ****4 *****4 A-2F⁴; (xxviii) 1-231 (i blanco); 24 platen.

*: Titelpagina, verso blanco. *2: Ad lectorem. *3^v: ... Abraham Munting. *Veterum & neotericum syllabus quorum opera in hoc scripto suimus*. Verder is het boek het restant van de uitgave 1681. De eerste twee katernen (met het frontispice) zijn dus verwijderd en hiervoor in de plaats is een katern van zes bladzijden gekomen. Om deze bladzijden op het oude katern *** te laten aansluiten was het noodzakelijk om de namen van de *Veterum ... syllabus* op *3^v in een kleinere letter dan gebruikt voor *** te zetten en af te drukken. Zie voor verdere beschrijving Wachter (1924, p. 233–235).

44

UBA UBGr

Munting, Abraham (1626–1683) & Kiggelaer, Frans (1648–1722). *Phytographia curiosa*. Amsterdam/Leiden 1702.

ABRAHAMI MVNTINGII, | MEDICINAE AC BOTANICES, IN CELEBERRIMA ACADEMIA | GRONINGANA, (dum viveret) PROFESSORIS: | PHYTOGRA-

PHIA | CVRIOSA, | EXHIBENS | ARBORVM, FRVTICVM, HERBARVM & FLORVM | ICONES, DVCENTIS ET QVADRAGINTA QVINQVE TABVLIS AD | VIVVM DELINEATIS AC ARTIFICIOSISSIME AERI INCISIS. | Varias earum denominationes, Latinas, Gallicas, Italicas, Ger- | manicas, Belgicas, aliasque, ex probatissimis Authori- | bus, priscis ac neotericis, desumptas | *collegit & adjecit* | FRANCISCVS KIGGELAER, | Botanophilus. | PARS PRIMA. | (Embleem of vignet in koper gesneden, 12,2 cm × 9,5 cm. Boeren die bezig zijn graan te oogsten. Tekst 'CULTIOR HIS VITA EST:'.) |
Amstelaedami { Apud FRANCISCVM HALMAM, } Bibliopol. |
Lugduni Batavorum { PETRVM VANDER Aa, }
 (Regel 5,6 cm.) | ANNO MDCCII.

Collatie: folio 25,0 cm × 40,7 cm: $\pi^2(\pi+1)$ $2\pi^2(2\pi+1)$ * -6^*2 A-F² $\chi^2(\chi+1)$ G-M²; (xxxii) 1-24 (iv) 25-47 (i blanco); 245 platen.

π : Halve titel 'PHYTOGRAPHIA | CVRIOSA, | PER | ABRAHAM MVNTINGIVM.', verso blanco. $\pi+1$: Titelprent. Het is dezelfde prent als die van Muntings Naauwkeurige beschrijving der aardgewassen uit 1696 (nummer 42). De tekst 'NAUWKEURIGE BESCHRYVING DER AARD-GEWASSEN, DOOR ABRAHAM MUNTING.' is weggekrabt en vervangen door 'ABRAHAMI | MVNTINGII | Phytographia | curiosa.'. Duidelijk is dit te zien, bijvoorbeeld de 'AAR' van AARD-GEWASSEN is nog goed leesbaar. Helemaal onderaan zijn de namen van Halma en Vander Aa weggehaald, zodat daar geen tekst meer staat. Restanten van de oude tekst zijn nog te zien. Ook de signaturen 'I. Goeree del.' en 'I. Baptist sculp.' zijn aanwezig. 2π : Titelpagina, verso blanco. $2\pi+1$: Opdracht van P. vander Aa en F. Halma aan Benjamin Fagel, 'Domino à Ter Weer. Curiae Hollandiae, Zelandiae. Frisiae senatori ... possessori peritissimo numismatum, mineralium, conchyliorum, insectorum, florum, herbarum, plantarum exoticarum, ac rariorum ... Deze opdracht is geheel gegraveerd. Boven de tekst is het wapen van Benjamin Fagel te vinden. *: Vignet 20,2 cm × 8,5 cm. (Zie Aardgewassen **2) Een druk tafereel in een tuin met ondermeer dansende vrouwen. Lectori, ... (Voorwoord.) *2: Joh. Mensingae oratio funebris in obitum viri ... Abrahami Muntingii Henr. filii Med. Doct. L.A.M. & in illustri hac acad. botanices professoris ordinarii habita in choro templi academici XIX. Febr. M DC. LXXXIII. ***2: ... Dixi. ***2^v: In ... Johannis Mensingae, ... orationem funebrem super obitu ... D. Abrahami Muntingii, ... (gedicht van 8 regels) ... Henr. Eyssonius, ... ****: In Phytographiam curiosam Abrahami Muntingii, a Franciscam Kiggelario auctam & in ordinem redactam elegia. *** **: ... D. Liebergen. ... Doctissimo viro Francisco Kiggelaar, cum plantarum synonymia ederet. ... Ad. Haganaeus. J. Ctus. *** **v: Nominum authorum, in synonymia citatorum & abbreviatorum, dilucidatio. *** **2^v: Index plantarum in Abrahami Muntingii, Phytographia exhibitatum, ... A: p. 1. Embleem 20,4 cm × 8,6 cm. Diana die zich spiegelt in het water. (Gelijk aan Aardgewassen 1696, A: kolom 1-2.) Volgt het eigenlijke boek. Synonyma plantarum in Abrahami Muntingii Phytographia curiosa exhibitatum. Una cum earum caractere naturali ex clarissimi Ray Historia plantarum desumpto, nec non animadversionibus ac notis quibusdam necessarius. χ : Op deze plaats vinden we nogmaals de titelprent, verso blanco. $\chi+1$: Volgt een tweede titelpagina in zwart gedrukt. Identiek aan de eerste titelpagina alleen in plaats van 'PARS PRIMA' staat er nu 'PARS SECVNDA.', verso blanco. G: p. 25. Synonyma ... Tomus II. M2: p. 47. ... Finis. M2^v: Blanco. Naast de

243 figuren uit Munting's Aardgewassen komen nog extra voor figuur 244. Palma dactylifera. & figuur 245. Caryophyllus arbor. Caryophyllus arbor minor fructu coronato. Alle figuren zijn genummerd. Figuur 199. 'I. Gole f.' en 201. 'I. MULDER FECIT.'. Bij pars prima horen de platen 1-119, by pars secunda de platen 120-245. De tekst van deel één en deel twee staat echter achter elkaar en gaan de platen vooraf. Na de tekst komen dus alle 245 platen. Hoewel we de Phytographia curiosa altijd onder de naam Munting vinden, is de tekst geheel het werk van Frans Kiggelaer, die volgens de toendertijd modernste botanische inzichten de reeds eerder in de Aardgewassen van 1696 door Munting afgebeelde planten van een naam voorzag. De planten hebben in de tuin van Munting gestaan. Van de Phytographia uit 1702 werden titeluitgaven gepubliceerd in 1711, 1713 en 1727. De tweede titelpagina en de tweede titelprent werd toen niet meer opgenomen. Alleen in de editie van 1727 is nog een tweede titelprent voorafgaande aan de platen opgenomen. In het Wageningse exemplaar van de editie 1711 ontbreekt de opdracht aan Benjamin Fagel (zie Wachter, 1924, p. 236-238).

45

BLH

Munting, Abraham (1626-1683) & Kiggelaer, Frans (1648-1722). Phytographia curiosa. Amsterdam 1711.

ABRAHAMI MVNTINGII, | MEDICINAE AC BOTANICES PROFESSORIS: | PHYTOGRAPHIA | CVRIOSA, | EXHIBENS | ARBORVM, FRVTICVM, HERBARVM & FLORVM | Icones, Ducentis & Quadraginta quinque tabulis ad | vivum delineatus ac artificiosissime aeri incisis. | Varias earum denominationes, LATINAS, GALLICAS, ITALICAS, | GERMANICAS, BELGICAS, aliasque, ex probatissimis Au- | thoribus, priscis ac neotericis, desumptas | Collegit & Adjecit | FRANCISCVS KIGGELAER, | Botanophilus. | (Allegorisch vignet 13,7 cm x 8,9 cm. Een vrouw en drie engeltjes of putti met botanische boeken. Gesigneerd linksonder op een boek: 'I: Goeree | In: et Fec.'. Onder de zerk of steen waarop een leeuw is afgebeeld staat 'HINC VTILE HINC DVLCI'.) | AMSTELAEDAMI, | Apud JOANNEM VAN LEEUWEN, Bibliopolam. | (Regel 11,5 cm.) | ANNO MDCCXI.

Collatie: folio 25,9 cm x 38,1 cm: $\pi^2(\pi+1) 2\pi'(-2\pi+2\pi')$. *-6*2 A-M²; (xxx) 1-47 (i blanco); 245 platen.

Titeluitgave van de editie 1702. In het door mij geziene Wageningse exemplaar ontbreekt de opdracht aan Benjamin Fagel. Een titelpagina voor deel twee is niet meer gemaakt. Ook de extra titelprent ontbreekt. Voor verdere collatie zie de uitgave van 1702 (nummer 44).

46

UBU

Munting, Abraham (1626-1683) & Kiggelaer, Frans (1648-1722). Phytographia curiosa. Amsterdam 1713.

ABRAHAMI MVNTINGII, | MEDICINAE AC BOTANICES PROFESSORIS: | PHYTOGRAPHIA | CVRIOSA, | EXHIBENS | ARBORVM, FRVTICVM, HERBARVM & FLORVM | ICONES, | DVCENTIS & QVADRAGINTA QVINQVE TABVLIS | ad vivum delineatis ac artificiosissime aeri incisis. | Varias earum denomi-

nationes. | LATINAS, GALLICAS, ITALICAS, GERMANICAS, BELGICAS, | *alias-que, ex probatissimis Authoribus, priscis ac neotericis, desumptas* | Collegit & Adjecit | FRANCISCVS KIGGELAER, | Botanophilus. | (Fraai drukkersmerk, houtsnede, 6,0 cm × 4,9 cm. Tekst 'TERAR DUM PROSIM.') | AMSTELAEDAMI, | Apud ROD. & GERH. WETSTENIOS HFF. | (Regel 6,8 cm.) | MDCCXIII.

Collatie: folio 24,9 cm × 39,8 cm: $\pi^2(\pi+1) 2\pi'(-2\pi+2\pi')2\pi^2 * -6^{*2} A-M^2$; (xxxii) 1-47 (i blanco); 245 platen.

Titeluitgave van de editie 1702 (figuur 10). Een tweede titelpagina is niet meer gemaakt. Ook de extra frontispice ontbreekt. Voor verdere collatie zie de uitgave 1702 (nummer 44).

47

BM

Munting, Abraham (1626-1683) & Kiggelaer, Frans (1648-1722). *Phytographia curiosa.* Amsterdam 1727.

ABRAHAMI MVNTINGII, | MEDICINAE AC BOTANICAE PROFESSORIS: | PHYTOGRAPHIA | CVRIOSA, | EXHIBENS | ARBORVM, FRVTICVM, HERBARVM & FLORVM | ICONES, | DVCENTIS & QVADRAGINTA QVINQVE TABVLIS | *ad vivum delineatis ac artificiosissime aeri incisis.* | *Varias earum denominationes,* | LATINAS, GALLICAS, ITALICAS, GERMANICAS, BELGICAS, | *alias-que, ex probatissimis Authoribus, priscis ac neotericis, desumptas* | Collegit & Adjecit | FRANCISCVS KIGGELAER, | Botanophilus. | (Embleem 10,7 cm × 7,5 cm. Pallas Athene tussen de boeken. Op een lint erboven staat de tekst 'LIBERTAS SINE SCIENTIA LICENTIA EST'. Rechtsonder gesigneerd 'G. v. Gouwen fecit'.) | AMSTELAEDAMI, | Apud PETRUM DE COUP. | (Regel 5,8 cm.) | MDCCXXVII.

Collatie: folio 23,4 cm × 39,2 cm: $\pi^2(\pi+1) 2\pi'(-2\pi+2\pi') 2\pi^2 * -6^{*2} A-M^2 \chi$; (xxxii) 1-47 (i blanco) (i) (i blanco); 245 platen.

Titeluitgave van de editie 1702. Het exemplaar in de British Library bezit een tweede frontispice (gelijk aan het eerste) χ (verso blanco), dat geplaatst is juist voor de afbeeldingen van de planten uit Muntings tuin. Voor verdere collatie zie de uitgave 1702 (nummer 44).

48

BLH UBGr

Roman, J.G. (fl. 1762-1806). *Catalogus plantarum usualium quae in horto academico Groningano in usum studiosae juventutis coluntur.* Groningen 1802.

CATALOGUS | PLANTARUM | USUALIUM, QUAE IN | HORTO ACADEMICO | GRONINGANO, | IN USUM STUDIOSAE JUVENTUTIS, | COLUNTUR. | SECUNDUM SYSTEMA LINNAEANUM | DIGESTUS, | STUDIO | J.G. ROMAN, | BOTANICES DEMONSTRATORIS, | ET HORTULANI. | (Sierregel 6,0 cm.) | GRONINGAE, | Apud GULIELMUM ZUIDEMA, Bibliopolam. | MDCCCII.

ABRAHAMI MUNTINGII
MEDICINÆ AC BOTANICÆ PROFESSORIS.
PHYTOGRAPHIA
CURIOSA,
EXHIBENS
ARBORVM, FRUTICVM, HERBARVM ET HERPTILIVM
ICONES,

DUCENTIS & QUADRAGENTA QUINQUE TABULIS.

ad vitam delineatis ac artificiosissime æri incis.

Varias earum denominationes:

LATINAS, GALLICAS, ITALICAS, GERMANICAS, BELGICAS

aliasque, ex probatissimis Authoribus, priscis ac recentioribus, desumptas

Collegit & Adjecit

FRANCISCVS KIGGELAER,

Botanophilus.

AMSTELÆDAMI,

Apud R. OD. & GERH. VETSUENIOS IIIOS.

MDCCLXIII.

Fig. 10. Titelpagina *Phytographia curiosa* / door Abraham Munting, 1713.

Collatie: 8° 12,3 cm × 20,7 cm: π⁴ A-Z⁴ (N2 gesigneerd als 'N3' T3 niet gesigneerd); (ii blanco) (vi) 1-146 (xxxviii).

π^{r+v}: Blanco. π²: Titelpagina, verso blanco. π³: Bericht. ... De indeling die Roman volgt is die van Linnaeus, aangevuld met Schreber. Roman geeft namen en bijzonderheden van planten die dikwijls met geneeskrachtige planten verward worden. Hij zegt erbij dat vele geneeskruiden tegenwoordig in de algemene kruidhoven van Lisse en Hillegom worden gekweekt en dus eenvoudig te verkrijgen zijn. π⁴: ... J.G. Roman. A: p. 1. Catalogus plantarum usualium. De eigenlijke catalogus. 503 nummers. T²: Index generum. Latijnse namen alfabetisch in twee kolommen. T^{4v}: Index nominum officinalium. Latijnse namen alfabetisch in twee kolommen. V⁴: ... Fransche naamen. Alfabetisch in twee kolommen. X^{3v}: ... Hoogduitsche naamen. Alfabetisch, twee kolommen. Y⁴: ... Nederduitsche naamen. Z^{4v}: Emendanda.

49

BTHD KB UBA UBGr UBL UBU

[Driessen, Petrus (1753-1828) & Leichtenberg, Jacob Pieter (1780/81?-1827)]. Index plantarum quae in horto academico Groningano coluntur. Groningen 1820.

INDEX | PLANTARUM. | QUAE | IN HORTO ACADEMICO GRONINGANO | COLUNTUR. | 1819. | (Regel 2,1 cm.) | GRONINGAE, apud | I. OOMKENS. | Academiae Typographum | 1820.

Collatie: 8° 12,9 cm × 21,9 cm: *⁴ A-G⁴ 2*⁴ (-2* +2*^r) **⁴ (*³ *⁴ A2 C3 2*^r gesigneerd als '*²' '*³' 'A3' 'C5' '☉'); i-viii 1-57 (i blanco) (xiv).

*: Halve titel: 'INDEX | PLANTARUM. | QUAE | IN HORTO ACADEMICO GRONINGANO | COLUNTUR'. Verso blanco. *²: Titelpagina, verso blanco. *³ (gesigneerd '*²'): L.S. ... plantarum index, meo hortatu, confecit ... J.P. Leichtenberg, post accuratam revisionem tibi iam exhibeo. ... Regis augustissimi ... egregiis novisque constructionibus hibernaculi, caladrii, ... Linnaeus/Willdenow ... Synopsis plantarum cel. Persoon ... *^{3v}: p. vi. ... Dabam Groningae ad diem 2 Maii 1820. P. Driessen. botan. professor et horti praefectus. *⁴ (gesigneerd als '*³'): Litt. a. designans plantam annum. (Betekenis van de afkortingen.) A: p. 1. Index plantarum. Het eigenlijke werk. Twee kolommen. Ook aangegeven waar de plant oorspronkelijk voorkomt. Indeling volgens Linnaeus-Willdenow. Latijnse namen. Volgt een tweede katern *, door mij aangeduid met 2*. 2* ontbreekt (vervangen door ☉). ☉: p. 57. ... Hydropterides. Pilularia. globulifera. Europa. 2*² (gesigneerd *²): Index generum. Litteris romanis nomina Linnaeana, cursivis Personiana, a Linneanis diversa, designantur (alfabetisch in twee kolommen).

50

BLH

Hall, H.C. van (1801-1874). Naamlijst der in den landhuishoudelijken of oeconomicen tuin te Groningen gekweekte gewassen. [Groningen 1835.]

NAAMLIJST | DER IN DEN LANDHUISHOUDELIJKEN OF OECONOMISCHEN | TUIN TE GRONINGEN IN HET JAAR 1835 GEKWEEKTE | GEWASSEN, OPGEMAAKT DOOR | H.C. VAN HALL, | Hoogl. te Groningen. | (Sierregel 1,8 cm.)

Collatie: 8° 13,4 cm × 21,0 cm: A¹⁶; 1-30; (ii blanco).

A: Titel. Na de titel volgt het voorwoord. Een eigenlijke titelpagina ontbreekt. A2: p. 3.

I. Afdeeling: Granen. A8^v: p. 16. II. Afdeeling. Boekweit en peulvruchten. A11: p. 21.

III. Afdeeling. Voeder- en wortel-gewassen. A13: p. 25. IV. Afdeeling. Handelgewassen.

A15: p. 29. V. Afdeeling: Gras-soorten. A16^{r+v}: Blanco.

Opmerkingen: Van Hall gaf reeds eerder een aantal notities over de collectie in de landhuishoudelijke tuin van de hogeschool te Groningen. (In de Bijdragen tot de natuurkundige wetenschappen, 6, 1831. p. 189-201 en 7, 1832, p. 357-375.)

Haarlem

51

BRH KB UBA UBL UBU

Koker, Aegidius de (fl. 1702-1711). *Plantarum usualium horti medici Harlemensis catalogus*. Haarlem 1702.

Plantarum Usualium | HORTI MEDICI | HARLEMENSIS | CATALOGUS, | Authore | AEGIDIO DE KOKER, | Ejusdem Horti Botanico & Collegii | Medici Assessore. | (Vignet, houtsnede, 3,2 cm × 3,2 cm. Bloemvaas.) | HARLEMI, | Apud Wilhelmum van Kessel. | Anno MDCCII.

Collatie: 8° 9,6 cm × 15,6 cm: *8 ***4 A-18 K⁶(K⁴+K5.K6); (xxiv) 1-154 (ii blanco).

*: Titelpagina, verso blanco. *2: Dedicatio. Opdracht aan Didericus Dickx, Cornelius Colterman, Joannes Sylvius, Petrus Rycken en Jacobus Akersloot en (*2^v) Petrus Reinst.

*3^v: ... Aegidius de Koker. *4: Praefatio ad lectorem. Inheemse planten met een asterisk aangegeven. *5: ... Dabam Harlemi 2 Aprilis MDCCII (1702). *5^v: Voor-reeden aan den lezer. *6^v: ... Haarlem 2 April, 1702. *7: Nominum abbreviatorum elucidatio. **3:

Hort: Med: Harl: Catal: ... Gedicht (Latijn) van (**3^v) J. van Zanten, M: D. **4: Latijns gedicht van A: Zurendonk. **4^v: Blanco. A: Fol. 1. De eigenlijke catalogus 314 nummers.

Latijnse frasenamen met synonimen. De Nederlandse namen cursief gedrukt. Aangegeven de groeiplaats en de bloeitijd. Tevens aangegeven welke delen voor medisch gebruik dienen. I3^v: p. 134. Aanwyser der Nederduytsche naamen van de gebruyckelycke gewassen, in den Haarlemschen medicyn-hof staande. Alfabetisch. K5^v: p. 154. ... Eynde.

K6^{r+v}: Blanco.

Opmerkingen: Van de Catalogus werden zes exemplaren 'in curieus Franse banden' bezorgd ter Camere van de heren Burgemeesteren, terwijl 12 exemplaren 'in hoorn, alle op 't groot papier' ter beschikking werden gesteld van de leden van het Collegium medicum. Enkele gewone exemplaren werden naar de hortus verzonden om bij aanvraag aldaar te kunnen worden verkocht (Bitter, 1914, p. 12).

Cuno, Joan Christian (1708–1783) (figuur 11) (Büttner, David, Siegism. Aug.).

Ode über seinen Garten: Nachmals besser. Zweite Auflage. Amsterdam 1750.

Hierin is te vinden op p. 209–230: Büttner, Dav. Siegism. Aug., *Enumeratio methodica plantarum, carmine clarissimi Joannis Cuno recensitarum*.

Herrn Joan Christian Cuno's | Königl: Großbritannischer Deutschen Gesellschaft auf | Ode über seinen Garten: | Nachmals besser. | Zweite Auflage/ | Durch ihn selbst nachgesehen und vermehret. | Nebst zugaben | Angesehener und gelehrter Männer | und | VORREDE | Herrn Friedrich Wagners | Pastoris zu St. Michaelis/ Senioris E. Hoch=Ehrw. Ministerii und | Ephori der Schulen in Hamburg. | (Allegorisch vignet of embleem. Buste in een medaillon met op de plaats van het hart een ster. Links en rechts twee putti voorstellende Hermes en Pallas Athene. Boven de buste staan boeken. Op een lint de tekst 'INDEFESSA CAPUT SERTIS VIGILANTIA CINGIT.'. Gesigneerd: 'S. Fokke inv. et fecit, 1750') | AMSTERDAM/ | Bei J.C. SCHOOTS VAN CAPPELLE, Buchhändler/ | M. D. C. C. L.

Collatie: 8° 11,7 cm × 20,0 cm: *-*8 (niet gesigneerd **3) *** A-H⁸I⁴χ I5-I8(I⁸) K-Q⁸ R²; 1–34 (28 als '26') 1–260; 1 plaat.

*: Titelpagina, verso blanco. *2: Gravure 10,2 cm × 9,0 cm. Wapen geflankeerd door links Pallas Athene en rechts Hermes 'Ignobilis | Honor Virtutis Deficiente | GLORIA.'. 'S. Fokke inv. et fecit.' 'J.C.S. v. Cappelle Excud.'. Volgt de tekst. Dem Hochwürdigen und Hochwohlgebohrnen Herren Hrn Joachim Heinrich von der Gröben. (Opdracht.) *2^v: ... der Verfasser. *3: Vorrede. **6^v: p. 28 (gesigneerd '26'). ... Hamburg der 23. October 1750. Friderich Wagner. ... Volgt een gravure 10,6 cm × 8,0 cm. Vier putti, waarvan er een in een microscoop kijkt, een een hemelglobe betast, een derde met een telescoop een zonsverduistering bekijkt en waarvan de laatste een meetinstrument in de linkerhand heeft, terwijl zijn rechter op een bijbel 'BIBLIA SACRA' rust. Op de achtergrond zijn grote planten in tobben en vierkante kuipen te zien. Het geheel is omschulpt. 'J. Schenck Sculp. 1750.' 'J.G. Schoots van Cappelle Excudit.'. Onderaan staat 'QUANTUS, QUI SCRIPSIT! QUANTUS, QUI TANTA CREAVIT!'. **7: p. 29. Zuweihungs-Schreiben des Herrn Verfassers. ***^v: p. 34. Von meinem Comtor in Amsterdam 1 Mai 1749. Joan Christian Cuno. Volgt gravure 9,7 cm × 6,2 cm. 'Amstelaedami apud J.C. SCHOOTS VAN CAPPELLE Excudentem. J. Schenck sculp.'. A: p. 1. Herren von der Gröben ... Anrede ... an ... des Verfassers. Beliebter Freund. A4^v: p. 8. ... Ich deiner von der Gröben. Zambzau den 12 January 1750. Volgt kopervignet 9,6 cm × 6,5 cm. Zelfde signatuur als vorig. A5: p. 9. Herrn Joan Christian Cuno's Ode über seinen Garten. 388 strofen van 8 regels. Het werk is in verband met de planten voorzien van talrijke noten. In de noten staan ook veel literatuurverwijzingen. I4^v: p. 134. Vignet, kopergravure, 9,7 cm × 8,5 cm. Passiebloem en een blad met muziek 'Ode'. 'S. Fokker inv. et fec. 1750'. 'J.C.S. v. Capelle Excud.'. Volgt een nieuw werkje voorzien van een eigen titelpagina: Bielke, Joh. Achatius Felix, Abhandlung dem vernünftigen Gottesdienste in so fern er sich auf die heilige Offenbarung der Christen gründet. Sonderlich gegen die Naturalisten. Amsterdam: J.C. Schoots van Capelle, (1750). χ I5-I8 K⁸ L⁶; 135–172. Hierop volgt wederom met een eigen titelblad:: Denso, Johann Daniel, Beweis der Gottheit aus dem Grase. Amsterdam: J.C.

Fig. 11. Johann Cristian Cuno / C.A. Arstenius ad vivum pinxit. ; C.F. Marstatler sculpsit., 1746.

Schoots van Capelle, (1750). L7-L8 M-N⁸; 173–208. (Gezet in een ander lettertype.) Volgt de plantenlijst samengesteld door Büttner, waarvan ik de quasi-facsimile titelpagina geef:

DAVID. SIEGISM. AUG. BÜTTNERI | Chemnicensis, | ENUMERATIO METHODICA | PLANTARUM, | Carmine | CLARISSIMI | JOANNIS CHRISTIANI CUNO | recensitarum. | (Embleem, kopergravure, 4,7 cm × 8,4 cm. Vrouw die een borstbeeld (Theophrastus?) van een lauwerkrans voorziet. Verder staan op de afbeelding vier putti of engeltjes. Op de grond staat een bloemmandje. 'REDIMITUR FLORIBUS | AN-NUS' | AMSTELEDAMI, | Apud JAC. CORN. SCHOOTS VAN CAPELLE.

Collatie: O-P³; 209–230; 1 plaat.

O: Titelpagina. O^v: Nota. Litterae vs. cum numeris & reliquis signis, Cunoniani carminis versus designant. O2: p. 211. Enumeratio plantarum methodica. In de lijst ondermeer verwijzingen naar de Hortus Cliffortianus & andere werken van Linnaeus, naar Van Royen, &c. Gegeven zijn de Linneaanse namen. Synoniemen zijn cursief gedrukt. De plaat, een kopergravure staat tegenover p. 212. Formaat 17,5 cm × 26,0 cm. 'J. Fortuyn ad Naturam delineavit.' 'CUNONIANA floribus Sessilibus Spathis maximis. | J.C.S. v. Cappelle excudit. J. Schenk sculpsit.'. P3^v: p. 230. ... Dabam e musaeo Lugduni Batavorum 15. Oct. 1750.

Volgt een laatste werkje. Beinom, Samuel Joh. Albertv, Erklärung der Kupfer-Zieraten bei der ode des Herrn Joan Christian Cuno über seinen Garten: Nachmals besser. P4-P8 Q⁸ R²; 231–260.

Opmerkingen: Het boekje van Cuno – Ode über seinen Garten – wordt in dezelfde band voorafgegaan door een ander werk van Cuno. Cuno, Joan Christian, Versuch einiger moralischen Briefe an seinen Enkel und Pflege-Sohn nebst andern Zuschriften und Antworten in gebundener Rede. Mit einer Vorrede Herrn Joachim Johann Daniel Zimmermans. Hamburg: Dieterich Anton Harmsen, 1753². I–XXXII 1–238. De beide werken van Cuno worden helemaal voorin voorafgegaan door Cuno's gegraveerd portret 13,3 cm × 19,4 cm. Motto: 'Juste Candide Caute.' Gedateerd 1746 en gesigneerd 'C.A. Arstenius ad vivum pinxit. C.F. Marstatlers, sculpsit.'. In het door mij geziene Amsterdamse exemplaar zat bovendien nog voorin een 'copy-proof' (soort foto-copie) van 'Titel-Platte vor Herrn Joan Christian Cuno's Garten=Ode. | Amsterdam by J.C. Schoots v. Cappelle. Buchhändler. 1750.'. Rechtsonder gesigneerd 'C.F. Marstatler inv. et sculp.'. Formaat (origineel formaat?) 20,1 cm × 26,2 cm. Een allegorische voorstelling, die gedomineerd wordt door een in het midden van de prent staande vrouw. De eerste druk van Cuno's Ode schijnt te zijn verschenen in Amsterdam in 1749 (niet gezien).

53

SBH

Anonymus. Catalogus plantarum horti medici Harlemensis. Haarlem 1784.

CATALOGUS | PLANTARUM, | QUARUM USUS IN RE MEDICA, | HORTI MEDICI | HARLEMENSIS, | Ordine Alphabetico digestus, | & in usum | TYRONUM BOTANICES | ADORNATUS, | LATINO-BELGICUS. | (Regel dik-dun 4,6 cm.) | HARLEMI | apud JOH. ENSCHEDE & FILIOS. | 1784.

Collatie: 8° 11,6 cm × 19,5 cm: (ii) 1–16.

(i): Titel. (ii): Blanco. 1: Catalogus plantarum. Areola prima. De plantnamen op alfabet in twee kolommen. 16: Catalogus plantarum. Areola decima sexta.

Opmerkingen: Achter het boekje is te vinden een katern gesigneerd A, gepagineerd 1–4. A: p. 1. Titel: 'REGLEMENT | OP DE OEFENING DER | BOTANIE | IN DE | HORTUS MEDICUS | BINNEN DEEZE STAD.'. Hierop volgen negen regels voor beoefenaren van de plantkunde in de hortus. A2^v: p. 4. ... Aldus gearresteerd in het Collegium medicum, den 20 April 1784. Hierop volgen twee blanco bladzijden conjugaat met de titelpagina van de Catalogus plantarum. De katernenformule van het gehele boekje zou dus kunnen luiden: $\pi A^8 2A^2 \pi 2(\pi 1.2)$. $\pi 1$: Titelpagina, verso blanco. A: Catalogus. 2A: Reglement. 2A2^{r+v}: Blanco. In totaal zijn 280 planten opgesomd. De plantnaam (frasenaam) wordt gegeven met synoniemen. Alles in het Latijn. Volgt de Nederlandse naam gedrukt in 'black letter'. Het is niet op te maken of het 'REGLEMENT' bij de 'CATALOGUS' hoort. Het lijkt mij van niet omdat het papier iets anders van structuur is. In Bitter (1914, p. 62–65) zijn de hierbovengenoemde regels van het 'REGLEMENT' als bijlage 8 afgedrukt.

54 (p)

BTM UBL

Marum, Martinus van (1750–1837). Catalogue des plantes, cultivées au printems 1810 dans le jardin de M. van Marum. Haarlem [1810].

CATALOGUE | DES | PLANTES, | CULTIVÉES AU PRINTEMPS 1810, | DANS
LE JARDIN | DE | M. VAN MARUM. | à HARLEM. | (Ornamentvignetje: 3,1 cm ×
1,7 cm.) | IMPRIMÉ AUX FRAIS DE L'AUTEUR, POUR SERVIR | A SES CORRE-
SPONDANS BOTANISTES, ET FACI- | LITER LES ECHANGES RECIPROQUES.

Collatie: 8° 11,9 cm × 19,9 cm: *4 A-H⁴ (H³ niet gesigneerd); i–viii 1–64.

*: Titelpagina, verso blanco. *2: J'ai été animée dès ma jeunesse d'un zèle peu commun pour la culture et l'observation des plantes. *4^v: p. viii. ... Harlem, Fevrier 1810. M. v. M. A: p. 1. Het eigenlijke boekje. De rangschikking van Persoon in zijn Synopsis plantarum, Paris 1805, 2 vol. werd gevolgd. 2858 soorten opgesomd. Zo'n honderd daarvan vereisten een warme kas in de winter. Een duizendtal soorten waren orangerieplanten (aangegeven met 'Or'). H^{3v}: p. 62. Explication de quelques signes et abbreviations. ... Ouvrages cités par abbreviations. ...

Opmerkingen: Op de titelpagina van het exemplaar in de universiteitsbibliotheek te Leiden is onderaan een strookje geplakt met de gedrukte tekst: 'Ex Legato C.H. PERSOON.'. Rechts in het midden staat bovendien met bruine inkt 'à Monsieur C.H. Persoon Botaniste celebre' en iets daaronder 'N.° 41'. Er zijn dus minstens 41 exemplaren van het boekje gedrukt (Steenis-Kruseman, 1971, p. 127–173).

Een fotografische herdruk van deze catalogus, voorzien van een moderne Engelse titelpagina is te vinden in: Martinus van Marum Life and Work 5 (1974), p. 377–445.

Westenberg, Ernst Willem (fl. 1702–1712). Viridarii academiae Harderovici herbarum ac usualium plantarum catalogus. Harderwijk 1709.

VIRIDARII | ACADEMIAE | DUCAT. GELRAE ET COMIT. | ZUTPHANIAE | *Quod est* | HARDEROVICI | *Herbarum ac Usualium Plantarum* | CATALOGUS | *Opera & Cura* | ERNESTI WILHELMI WESTENBERGII | Med. Doct. Ejusdemque Facultatis Prof. Ord. | Nec non Reipubl. Harderovicenae Archiatri. | (Vignet, houtsnede, 3,4 cm × 2,1 cm. Wapen van Harderwijk, gekroond schild met twee leeuwen gedragen door twee leeuwen.) | HARDEROVICI, | (regel 5,2 cm) | Typis THEODORI & JOHANNIS RAMPEN. 1709.

Collatie: 12° 7,6 cm × 13,0 cm: †⁶ A-G⁶ (niet gesigneerd †2 G2, extra gesigneerd A5); (xii) 1–65 (xix).

†: Titelpagina. †^v: 'Horat. Lib. 1. Epist. 6. v. 67. ... Si quid novisti rectius istis Candidus imperti, si non, his utere mecum.' †2: Perillustribus ... academiae ducatus Gelrae et comitatus Zutphaniae quae est Harderovici curatoribus ... (Opdracht.) †2^v: Omni laude et virtute conspicuis viris ... Hoc quaecunque D.D.D. Ernestus Wilhelmus Westenbergius. †3: Lectori benevolo, S.P.D. E.W. Westenbergius. Accipe B.L. libellum seu potius catalogum ... (Voorwoord tot den lezer.) Ordinem & methodem, ad exemplum Horti med. Amstelodamensi elegimus. (Verwijst naar de catalogus van Caspar Commelin uit 1698; nummer 5.) Vanaf †6 wordt het lettertype van het voorwoord kleiner! †6^v: ... Vale. Dabam. Harderovici, decimo quinto Cal. Julii. M.DCC.IX. (17 juni 1709). A: p. 1. De eigenlijke catalogus. 385 nummers in niet alfabetische volgorde. Latijnse namen in romeins schrift. Nederlandse namen erachter in gotisch schrift. Opmerkingen over bloei enz. F3. p. 65. ... Finis. F3^v: Index. Twee kolommen Latijnse namen in alfabetische volgorde. G2: ... Finis. G2^v: Register. De Nederlandse namen alfabetisch in twee kolommen. Gotische letter. G6: ... Eynde. G6^v: Errata typographica.

Anonymus. Catalogus van ... kast, oranjerij, plant en heester-gewassen, uitgemaakt hebbende, de hortus van het gesupprimeerd athenaeum te Harderwijk ... Welken verkocht zullen worden op maandag den 28 meij 1821. Utrecht 1821.

CATALOGUS | VAN EEN UITMUNTENDE PARTY | KAST, ORANJERIJ, PLANT | EN HEESTER-GEWASSEN, | UITGEMAAKT HEBBENDE, DE HORTUS | VAN HET GESUPPRIMEERD ATHENAEUM | TE HARDERWIJK. | ALSMEDE | BLOEMKASTEN, BAKKEN, GLAS- | RAAMEN, NOMMER EN BLOEM- | STOKKEN, en het geen vaders | tot eene Complete Botanische | TUIN behoord. | Welken verkocht zullen worden op Maandag | den 28 Meij 1821. | Ingevolgen Authorisatie van zijn Excell. de | Heer Minister voor Publiek Onderwijs, | de Nationale Nijverheid en de Coloniën, in dato 31 Maart 1821. | (Sierregel 3,9 cm.) | Alles 2 dagen voor de Verkoopdag te zien.

Collatie: 8° 12,4 cm × 20,8 cm: A⁸ B⁶; 1–27 (i).

A: Titelpagina. A^v: Geduurende de Verkoop, ... A²: Catalogus van warme kast-planten. A⁴: p. 7. ... Oranjery gewassen. B^v: p. 18. Heester-gewassen, in de vollen grond, welken kunnen blyven staan tot primo december 1821. B⁵^v: p. 26. ... Diverse goederen. (In totaal 309 nummers ter verkoop aangeboden.) B⁶^v: 'Te UTRECHT | By H.H. KEMINK EN ZOON. | Boekdruckers op de Neude 1821.'

Heemstede

57 (p) BLH BTM KB UBGr UBU (1676) BRH (1684)
Commelin, Jan (1629–1692). *Nederlantze hesperides*. Amsterdam 1676. *Nederlantze hesperides*. Amsterdam 1676 [1684].

NEDERLANTZE | HESPERIDES, | *Dat is*, | Oeffening en Gebruik | Van de | LIMOEN- en ORANJE- | BOOMEN; | *Gestelt na den Aardt, en Climaat der* | NEDERLANDEN. | Met kopere Platen verciert, | Door J. COMMELYN. | (Vignet: hout-snede met bloemen, 6,1 cm × 5,1 cm.) | Tot AMSTERDAM, | (Regel 12,9 cm.) | By *Marcus Doornik*, Boek-verkooper op den Vygen-dam. 1676. | *Met Privilegie*.

Collatie: folio 20,5 cm × 31,8 cm: $\pi^2(\pi 1+1)$ A B-O²; (vi) 1–47 (iii) (iii blanco); 20 platen (planten) + 6 platen (anders).

π : Titelprent. Een gravure (16,5 cm × 27,5 cm.) voorstellende een vrouw met 3 kinderen die toekijken hoe 2 mannen een citrusboom planten. Bovenaan staat op een doek de tekst 'NEDERLANTZE | HESPERIDES. | *Dat is*. Oeffening en Gebruik van de | LIMOEN en ORANJE-BOOMEN | *Gestelt na den Aardt, en Climaat der* | Nederlanden. | Door J. COMMELYN.'. Onder de plaat staat 'Tot Amsterdam, By MARCUS DOORNIK, Boek-verkooper. 1676. | *Met Privilegie van Vyftien Jaaren*.' Verso blanco. $\pi 1+1$: Titelpagina, verso blanco. A: Voor-reden. B: *Nederlantze hesperides*. Beschrijvingen van citrus-bomen. Alle 20 gravures van de planten zijn gesigneerd met 'C. Kick Pinx.'. De overige afbeeldingen zijn: Afbeeldingh van tobbens en potten; Winter-plaats in den hof van d Academie tot Leyden; Winter-plaats inden hof vande E.H:^t Joan Roeters; Winter-plaats inden hof van d'H:^t Pieter de Wolff (De Vree pinx.); Afbeeldingh vande Winter-plaats. van d.H:^t Pieter de Wolff. zo als die zigh van binnen verthoont (De Vree Pinx.); Winter-plaats. inden hof. van d'H:^t Jan Commeleyn. N²^v: Register der hoofddeelen (43 hoofdstukken). O: Privilegie. ... Druk-fouten. ... Bericht voor den boekbinder. Verso blanco. O²^{t+v}: Blanco.

Opmerkingen: Fournier & Jeurissen (1970, p. 13–17) geven een uitgebreid overzicht van de indeling van dit werk van Commelin. De planten die Commelin beschrijft en waarvoor hij kweekinstructies geeft, stonden waarschijnlijk in zijn eigen tuin. Waar deze tuin gelegen heeft is mij niet bekend. Zijn tweede vrouw Belia Vinck kocht wel op 13 december 1676 voor f 5750,- de hofstede 'Zuyderhout' aan het einde van de Haarlemmerhout buiten Haarlem, waar Commelin sedertdien een grote verzameling van zeldzame en uitheemse gewassen bijeenbracht.

De hesperides van Jan Commelin is meestal te vinden gebonden in een band achter

CAUSE, H., *De koninglycke hovenier aanwyzende de middelen om boomen, bloemen en kruyden, te zaayen, planten, aan queeken en voort teelen*. Amsterdam: Marcus Doornick, (1676). (vi) 1–144 (ii) 145–224 p., 15 platen + 16 platen (cierlycke modellen, voor de liefhebbers van hoven en thuynen, om alderley bloem-perken, parterres, en doolhoven na de konst op te stellen.). Hendrik Cause werd geboren in Antwerpen op 23 november 1648 en stierf aldaar in mei 1699.

De Nederlantze hesperides van Jan Commelin werd in 1684 opnieuw in de handel gebracht door Gijsbert de Groot te Amsterdam. Het enige verschil met de oorspronkelijke editie bestaat hierin, dat aan de voet van dezelfde gegraveerde titelprent gedrukt staat 'Tot Amsterdam, By GYSBERT DE GROOT. Boek-verkooper. 1684. | Met Privilegie van Vyftien Jaaren.' Daartoe heeft men op de oorspronkelijke koperen plaat slechts de naam van de eerste uitgever en het vroegere jaartal hoeven te veranderen. Dat dit inderdaad zo gebeurt is, blijkt uit twee achtergebleven drukpunten bij het jaartal, die schuin onder de 8 en boven de 4 van het jaartal 1684 op volkomen juiste afstanden de resten zijn van de knopvormige uiteinden van de 7 en 6, die in het jaartal 1676 hebben gestaan. Het gedrukte titelblad heeft men niet gewijzigd, zodat dit de naam van Marcus Doornik en het jaartal 1676 kon behouden. De uitgave uit 1684 is dus zelfs geen titeluitgave. Alleen de titelprent verkeert in de tweede staat! Hunger 1924, p. 196 & Fournier & Jeurissen 1970, p. 41 noot 54 & 55. Voor de beschrijving van dit werk wordt verwezen naar de *Nederlantze hesperides*, Amsterdam 1676.

58 (p)

BKG BM BMHS

Commelin, Jan (1629–1692). *The Belgick or Netherlandish hesperides*. London 1683.

THE | BELGICK, | OR | Netherlandish | HESPERIDES. | THAT IS. | The Management, Ordering, | and Use of the LIMON and | ORANGE Trees, | Fitted to the Nature and Climate | of the *Netherlands*. | (Regel) | By S. *Commelyn*. | (Regel) | Made English By G.V.N.(Regel) | LONDON, | Printed for J. *Holford* Bookseller, at the | *Crown* in the *Pall-mall*, and are to be Sold | by *Langly Curtis*, 1683.

Collatie: 8° 10,9 cm × 17,0 cm: A-N⁸ (\$1–4 gesigneerd, behalve B3 B4 en F4, A4 als 'A3' en E4 als 'C4' gesigneerd); (x) 1–194 (iv).

A: Titelpagina, de titel is gevat in een rechthoek gevormd door vier dubbele lijnen, 8,9 cm × 15,6 cm. Verso blanco. A2: Opdracht aan Thomas Belasye, Lord Viscount Fauconberg &c. A2^v: Blanco. A3: The preface of the author. (Voorwoord van Commelin.) A6: p. 1. *The Belgick or Netherlandish hesperides*. Dus de eigenlijke tekst. N6: Inhoudsopgave.

Opmerkingen: Niet gezien. De beschrijving heb ik vooral ontleend aan de bechrijving die mevrouw M. Fournier van het Museum Boerhaave te Leiden maakte van het boekje. Daarnaast heb ik de catalogus van het British Museum gebruikt en de catalogus van antiquariaat Junk te Amsterdam, *Natural history old and rare books catalogus* 221 (1981) p. 42, nummer 81. Mevrouw Fournier beschrijft het watermerk als 'resin met tegenmerk IRR en kroon waaronder schulprand, waaronder staat: VRAND.'. In deze vertaling zijn de gravures niet opgenomen. De vertaler heeft hier en daar stukken weggelaten onder andere de gezichten van Cats (persoonlijke mededeling mevrouw M. Fournier).

[Commelin, Jan (1629-1692)]. *Nederlantschen hesperides*. Gent 1695.

NEDERLANTSCHEN | HESPERIDES, | DAT IS | OEFFENINGH | EN | GHEBRUYCK | VAN DE | LIMOEN EN ORANIE- | BOOMEN, | Ghestelt naer den Aerd, en Climaet | DER | NEDERLANDEN. | (Vignet: houtsnede, vaas met bloemen, 3,4 cm × 3,1 cm.) | TE GHENDT, | By HENDRICK SAETREUVER, Ghezworen - | Stadts-drucker inde witte Duyve, 1695.

Collatie: 8° 10,5 cm × 17,4 cm: A-D⁸ E4 (\$1-3 gesigneerd -B3 -E3); (iv) 1-66.

A: Titelpagina, verso blanco. A2: Voor-reden. A3: p. 1. *Nederlantschen hesperides*. Het eigenlijke boekje. E4: Tafel vanden hesperides.

Opmerkingen: Hoewel de naam van Jan Commelin niet op de titelpagina of elders in het boekje als auteur te vinden is, is het zeker zijn werk. Vergelijking van de tekst met die van de *Nederlantze hesperides* uit 1676 brengt dit duidelijk aan het licht.

Het Wageningse exemplaar komt voor gebonden achter *Den sorghvuldighen hovenier ...* Gent 1695 van J.B. Reyntkens. p. (viii) 116 (vii) (v blanco). Omdat de *Nederlantschen hesperides* ook op de gezamenlijke titelpagina vermeld staat geef ik deze in extenso.

DEN | SORGHVULDIGEN | HOVENIER | ENDE DE | OPRECHTE PRACTYCKE | Om blommen te zaeyen, planten, ende gouver- | neren naer de conste ende daghelijksche | HOF-BAUWINGHE | Eertijds in het licht uyt-ghegheven door | Heer J.B. REYNTKENS. | Religieus Priester inde Exempte Abdye van S. PIETERS | neffens GHENDT. | Van alles op een nieuw oversien, ende vermeerdert | MET DEN | NEDERLANTSCHEN | HESPERIDES | Dat is Oeffeningh en ghebruyck vande Limoen en Oranie- | Boomen | *Naer den Aert ende Climaet der Nederlanden.* | Door eenen grooten ende Curieusen Lief-hebber | der selve, | nu hier eerst in het licht uyt-ghegheven. | DEN TWEEDEN DRUCK. | (Vignet, houtsnede, 2,4 cm × 1,5 cm. Pot met bloemen.) | TE GHENDT, | By HENDRICK SAETREUVER, Ghezworen | Stadts-drucker inde witte Duyve, 1695.

Op de ongenummerde pagina 79 is nog een tweede titelpagina te vinden: HET TWEEDE BOECK | GHENAEMT | DE NIEUWE PRACTYCKE | Om alle Boomen te zaeyen ende te gou- | verneren | NAER EYSCH VANDE CONSTE | VAN DE | AGRICULTURE | TOT ONDERWYS | Van alle Lief-hebbers der selver professie | Uyt-ghegheven | DOOR | Heer J.B. REYNTKENS. | (Vignet: houtsnede, 3,5 cm × 3,6 cm. Vaas met bloemen.) | TE GHENDT, | By HENDRICK SAETREUVER, Ghezworen | Stadts-drucker inde witte Duyve, 1694.

Opmerkelijk is het jaartal 1694 op deze tweede titelpagina van Reyntkens' boek. De eerste druk is van 1676 aldus Van Hulthem (1817, p. 48, noot 1). 'Den zorghvuldigen hovenier ende de oprechte practyke, ende gront vande wetenschap om blommen te zaeyen, planten ende gouverneren naer de konste van hofbauwinghe. ... Het tweede boek, genaemt de nieuwe practyke van alle boomen te zaeyen en gouverneren. Ghendt, Baudoyen Manilius, 1676. in-8. p. 240.'

Voor de gezamenlijke heruitgave van het werk van Reyntkens en Commelin is een tamelijk klein lettertype gebruikt (Garamond romein, Gaskell 1979, p. 15). Opsomer

(1960, p. 346) meldt een Franse vertaling van de Hesperides – Les Hesperides des Pays-Bas – dat in 1696 verschenen zou zijn. Dit werk heb ik niet kunnen opsporen, het bestaan ervan hoeft echter niet uitgesloten te worden.

60 (p)

BM

[Stel, Willem Adriaen van der (1664–1733)]. Catalogus van verscheide soorten van oranje, limoen ... en laurier-boomen ... Welke verkocht sullen werden ... op de Heere-weg buyten Haarlem. Amsterdam 1697.

CATALOGUS | VAN | Verscheide soorten van Oran- | gie, Limoen, Jasmijn, Myrtus, Arbu- | tus, Dubbelde Oleander, Ceder, | Kampher, en Laurier- | BOOMEN, | *En seer veele raare Africaanse en Uyttheemse* | Boom, en By-gewassen, | *In dese Landen weynigh gesien, en welke met de Orangerie* | in- en uytgeset, en bewaert konnen worden. | Welke verkocht sullen werden op de Plaats over het Haagh- | sche Posthuys, op de Heere-Wegh, buyten Haarlem, | naast de Heerlijkheyt van *Berkenroode*; Op Dings- | dagh en Woensdagh, zijnde den 1. en | 2 October, 1697. | Dingsdaghs ten 1 uure na de Middagh/en Woensdaghs ten | 9 uren 's Morgens praecijs. | t'Amsterdam, By d'Erfg. van O.B. Smient, 1697. | Alwaar de Catalogus te bekomen is.

Collatie: 4° 15,7 cm × 19,3 cm: A-C⁴ (-C⁴) (A³ en C³ niet gesigneerd); (xxi) (i blanco). A: Titelpagina, verso blanco. A2: 'CATALOGUS | DER | Oranje- en Limoen-Boomen, | Mitsgaders der | Africaensche By-Gewassen, &c. | Die verkogt sullen werden/ &c.'. Latijnse frasenamen niet alfabetisch gerangschikt. 774 nummers. C3: 'Noch 12 Laurier-Boomen, geteekent A, B, C, &c. | Mitsgaders/Potten, Tobben, glase Lessenaars, en | wat tot de Liefhebbery behoort. | Welke Boomen en By-Gewassen 3 dagen voor de Verkoopdagh kon- | nen besien werden van alle Liefhebbers.'. C3^v: Blanco. C4 ontbreekt.

Opmerkingen: Het betreft hier een verkoping op de hofstede 'Duyn en Vaart' ten zuiden van Berkenrode. In 1685 had Willem Adriaen van der Stel, die in 1684 Kaap de Goede Hoop waar zijn vader commandeur was, had verlaten, de hofstede gekocht voor f 16 000,-. De vader van Willem Adriaen, Simon van der Stel, had een grondige training in horticultuur (tuinbouw) gehad. Regelmatig zond hij zaden, bollen, planten en soms tekeningen en waterverfschilderingen van planten naar de Nederlanden. Willem Adriaen kon dus vrij gemakkelijk aan allerlei zeldzame gewassen komen. Het is dan ook ongetwijfeld zijn collectie die in 1697 geveild werd. In 1698 volgt Willem Adriaen zijn vader, die ondertussen (1 juni 1691) gouverneur geworden was, op als gouverneur van de Kaap. Hij was toen een vermogend man. In 1697 had hij zijn hofstede 'Duyn en Vaart' onder Heemstede reeds voor f 17 600,- verkocht aan Daniël Kick, koopman te Amsterdam. Zijn zeer belangrijke verzameling planten werd klaarblijkelijk apart geveild.

61 (p)

BM BMHN KBBr

Linnaeus, Carolus (1707–1778). Viridarium Cliffortianum. Amsterdam 1737.

CAROLI LINNAEI | *Med: Doct: & Soc. Ac. Imp. N.C.* | VIRIDARIUM | CLIFFORTIANUM, | In quo exhibentur Plantae omnes, | quas Vivas aluit | HORTUS HAR-

TECAMPENSIS | Annis 1735. 1736. 1737. | Indicatae nominibus | Ex | HORTO
CLIFFORTIANO | Depromptis. | (Regel 7,5 cm.) | AMSTELAEDAMI 1737.

Collatie: 8° 11,5 cm × 19,6 cm: *2 A-F⁸ G-H⁴; (iv) 1-104 (viii).

*: Titelpagina, verso blanco. *2: Opdracht aan Georgius Clifford. *2v: ... C. Linnaeus. Dabam 1737. Octobr. 7. ex Musaeo Cliffortiano. A: p. 1. De catalogus. Planten ingedeeld volgens hetzelfde systeem als gebruikt in de Hortus Cliffortianus. De pagina waarop de plant in de Hortus Cliffortianus beschreven staat, is achter de namen vermeld. H: Index. Genusnamen alfabetisch in drie kolommen.

Opmerkingen: In het Viridarium (groene tuin met levende gewassen) worden 1251 soorten opgesomd (Albers 1982, p. 46). Het viridarium is een echte tuincatalogus. Opvallend is dat er van het kleine viridarium maar zo weinig exemplaren meer aanwezig zijn. Zo is er bij mijn weten geen meer in een van de grote Nederlandse bibliotheken aanwezig. Hiertegenover staat dat er van de fraaie en luxe uitgevoerde Hortus Cliffortianus nog zeer veel exemplaren bekend zijn.

Over één van de planten in Cliffords tuin, de banaan, schreef Linnaeus een aparte monografie: *Musa Cliffortiana florens Hartecampi 1736 prope Harlemum. Lugduni Batavorum, 1736.* (viii) 1-46 (ii); 2 platen. Een fotografische herdruk in een beperkte oplage van 100 exemplaren verscheen te Lehre (Cramer, 1967). Het boekje werd gedrukt als nieuwjaarsgroet ter ere van de vrienden van de uitgeverij J. Cramer in Lehre.

62 (p) BLH BMB BRH BTM KBBr UBA UBA(Artis) UBG UBL UBU
Linnaeus, Carolus (1707-1778). Hortus Cliffortianus, Amsterdam 1737 [1738].

HORTUS | CLIFFORTIANUS | Plantas exhibens | QUAS | In Hortis tam Vivis
quam Siccis, | HARTECAMPI in Hollandia, | COLUIT | *VIR NOBILISSIMUS & GENE-
ROSISSIMUS* | GEORGIUS CLIFFORD | *JURIS UTRIVSQUE DOCTOR*, | Reduc-
tis Varietatibus ad Species, | Speciebus ad Genera, | Generibus ad Classes, | Adjectis
Locis Plantarum natalibus | Differentisque Specierum. | Cum *TABULIS AENEIS*. |
AUCTORE | CAROLO LINNAEO | *Med. Doct. & Ac. Imp. N.C. Soc.* | (Gravure.
Allegorische voorstelling. Links het voorplein van het huis de Hartekamp met in het
verschiet daarvan de koepel in de overtuin. Gesigneerd 'A. vander Laan inv. et fecit 1737.
Rechts een aantal figuren. Formaat 13,5 cm × 5,4 cm. Onderaan op een lint de tekst
'TANTUS AMOR FLORUM.') | (Regel 10,8 cm.) | AMSTELAEDAMI. 1737.

Collatie: Folio 25,2 cm × 40,8 cm: $\pi^2(\pi+1)$ $2\pi^2 * -6^* 7^* 1$ $9^* 2^* 7^* 2$ $8^* 2$ A-3M² 4G-6L²
(-6L2) 6M-6P² (§1 en §2 gesigneerd behalve $2^* 2$ $8^* 2$ 3M² 4N² 6P², $9^* 2$ gesigneerd als
*****); (xxxiv) i-x 1-231 (i) 305-501 (xvii); 36 platen.

π : Halve titel: 'HORTUS | CLIFFORTIANUS.', verso blanco. $\pi+1$: Blanco. $\pi+1^v$:
Verklaaring van de tytelprint. 2π : Volgt de tytelprint. Gegraveerd. Vier personen die de
werelddelen vertegenwoordigen bieden moeder Aarde exotische gewassen aan. De tekst
'HORTUS | CLIFFORTIANUS' binnen een slang die zichzelf in de staart bijt op een
pedestal waarop een buste met de gezichten van winter en zomer. Het geheel gesigneerd:
'J. Wandelaar inv. et fecit 1738.'. Formaat 22,5 cm × 34,9 cm. $2\pi^v$: Blanco. $2\pi 2$: Titelpa-
gina, verso blanco. *: Viro ... Georgio Clifford, juris utriusque doctori S. Carolus Linnaeus.

(Opdracht.) **v: ... Dabam ex musaeo Cliffortiano 1737: Jul. 30. **2: Lectori botanico. (Voorwoord tot den lezer.) **2v: ... C. Linnaeus (plus zelfde datum als **v). ***: Bibliotheca botanica Cliffortiana. De botanische bibliotheek van Clifford. 295 nummers. De boeken waren systematisch in klassen verdeeld. *****v (7*v): Afkortingen van de gebruikte auteurs en hun boeken met vermelding van het nummer in de bibliotheek van Clifford. 9*1: Genera foliorum. 3 klassen met samen 124 nummers. 7*2: Methodus plantarum in horto cliffortiano. Conspectus verdeeld in 25 klassen. A: p. 1. Hortus Cliffortianus. Tekst verdeeld in klassen. Mmm2v: Blanco. 6Hv: p. 490. Appendix. Llllllv: Addenda. ... Necessario emendanda. Llllll2f+v ontbreekt. Mmmmmm: Index. Latijnse namen alfabetisch in drie kolommen. Pppppp2v: Ratio. Nominum genericorum receptorum. Alfabetisch in vier kolommen. ... Emendanda. Volgt 'TAB.' I-XXXVI. De gravures. Twee ervan tonen bladvormen, de overige zijn afbeeldingen van planten. Kunstenaars: 'J. WANDELAAR delineavit & fecit.' met kleine varianten: plaat 3, 4, 7, 15, 18, 23, 30, 33, 34; 'G.D. EHRET del. J. WANDELAAR fecit.': plaat 5, 6, 8-11, 13, 14, 16, 17, 19-22, 24-29; niet gesigineerd plaat 1, 2, 12, 31, 32, 35, 36. De platen komen of bij elkaar gebonden achter in het boek voor, of naast de beschrijving van de desbetreffende plant. Plaat 1-2 hoort dan bij 9*1 (genera foliorum). Stearn (1957, p. 47-48) en Stevenson (Hunt Catalogue volume 2 deel 2, 1961, p. 171-174) geven een concordantie van de namen der planten. Hunt geeft twee varianten van de Hortus Cliffortianus. Het katern 6M1 is soms gesigineerd 'Mmmmm' en soms 'Mmmmmm'. 'Mmmmm' zal wel de oudere variant zijn. Opmerkelijk is dat na 7*1 het katern 9* volgt. De nummering (9* Genera foliorum is 'T') geeft aan dat 9* voor 7*2 moet komen. 7*2 draagt bladzijde-nummer 'V'. Zowel 7*1v en 9*2v hebben als custode 'Pag. 1.' terwijl 8*2v als custode 'HOR-' heeft. Het lijkt erop dat de paginering voorrang heeft boven de katern-aanduiding. De facsimile-uitgave van de Hortus Cliffortianus, een fotografische herdruk (Cramer, 1968) (Historiae naturalis classica 63) houdt echter de volgorde *-9*2 aan. Zij heeft het 6M-katern als 'Mmmmm'.

Opvallend is ook het ontbreken van signaturen tussen 3M en 4G en de erbij horende kloof in de paginering (pagina 233-300 ontbreekt!). Hunt deelt mee dat het boek oorspronkelijk als een quarto gepland was. Klaarblijkelijk was het boek al tot 4F in quarto gezet. Men moest toen tengevolge van het formaat van de platen die Ehret voor de graveur Wandelaar aan het gereedmaken was, besluiten het formaat in folio te veranderen. Men ging toen door met het zetten met katern 4G. Het in quarto reeds samengestelde zetwerk moest echter in folioformaat worden omgezet vanaf A. De extra kosten waren voor George Clifford.

Nog een ander bibliografisch punt is het vermelden waard. Het tweede blad 'Verklaring' is een extra ingevoegd blad. Althans in een van de kopieën in de Hunt-bibliotheek is duidelijk te zien dat dit blad niet conjugaat is met de halve titel. Hunt geeft ook bijzonderheden over de datering. Hij citeert hiertoe twee brieven van J.F. Gronovius aan R. Richardson. Een brief gedateerd 22 juli 1738 zegt dat Gronovius en Dr. Lawson 'gave him (Dr. Linnaeus) over to Mr. Cliffort, to make a Catalogue of his garden, 'juxta methodum sexualen', which is now printed, but not yet distributed, in folio ... Mr. Cliffort, who prints it at his own expense, will not sell one cotype; but is only resolved to make presents of it, or changing for other curiosities.' Op 2 september 1738 voegde Gronovius hier aan toe dat zijn eigen boek *Flora Virginica* 'will go to the press, as soon as the Hortus Cliffortianus is published, expecting them every day'. Op de titelpagina noch elders in het

boek wordt een drukker genoemd.

Een goede beschrijving van de titelprent is te vinden bij Albers (1982, p. 54). Een Engelse vertaling van de opdracht en het voorwoord is gemaakt door Heller (1968, p. 663-719). Albers (1982, p. 46) deelt mee dat in de Hortus Cliffortianus 2536 gedroogde en levende planten uit de collectie van Clifford zijn beschreven.

63 (p)

GAA

[Clifford, Pieter (1712-1788)]. Notitie van een extra groote quantiteyt Orange, Laurier en andere boomen, en in menigte van bygewassen. [Haarlem] 1788.

Deze lijst is te vinden op p. 23-32 van de veilingcatalogus van de hofstede De Hartekamp op 14 en 15 juni 1788.

NOTITIE | Van een party Marmere | BEELDEN, GROEPEN, SPHINXEN, | VAA-
SEN, TUINBANKEN, en andere | TUINCIERAADEN | Een extra groote party |
BROEYRAAMEN en LESSENAARS met | derzelver RAAMEN, | Een extra groote
quantiteyt | ORANGE, LAURIER en andere BOOMEN, en in menigte van Byge-
wassen; | Als ook | TUIN, TUINMANS, TIMMERMANS en andere | GEREED-
SCHAPPEN, | Als mede een menigte van | TIMMER, STYGER, SCHOEY en
BRANTHOUT. | VINK, VISCH, en andere soorten van NETWERK. | Diverse
soorten van | HARTEN, RHEEËN, PAARDEN, KOEYEN | en SCHAAPEN. |
PLUYM en WATERGEVOGELTE. | RYTUYGEN, TUYGEN, BOEREN en |
STALGEREEDSCHAPPEN, | HOOY, STROO en HAVER, | BILJARD en BRAND-
SPUYT, | En een meenigte van andere *Goederen* meer. | Alle welken verkogt zullen
worden op Vrydag en Zaturdag. | zynde den 14 en 15 Juny Ao. 1788. des Voordemiddags
te | 9 Uuren, op de Hoffsteede DE HARTEKAMP, gelegen buy- | ten Haarlem en aan de
Heere Weg na by Bennenbroek. | *Ten overstaan van de Makelaars.*

CORNELIS TWISK,

JAN VAN DYK,

JURRIAAN SPEEKMAN,

JAN VIS,

F. DE VALK,

J.A. JOURDANY,

B. DANKMEYER,

J. VAN LEEUWEN,

W.A.I. ELZEVIERDOM en

J. TERMOOLEN.

| *By wien de Noti-*

tien zyn te bekomen. | En alle welke *Goederen* twee daagen te vooren op voor- |
noemde *Hoffsteede* voor een ieder te zien zyn

Collatie: 8° 13,0 cm × 20,0 cm: π A-B⁸ C⁶; (ii) 1-43 (i).

π: Titelpagina. π^v: Order van verkooping. ... Op Zaturdag den 14 Juny. De geheele Broeijery Orangerie Tuincieraaden en Banken, Tuin- en Tuinmans Gereedschappen, als mede de Harten. A: Notitie van tuin-cieraaden. A³: p. 5. Lyste van de Broijery. ... A⁵: p. 9. ... Annanassen, zo als ze genommert staan. ... A^{5v}: p. 10. ... Eenige Dekmatten. (De eigenlijke catalogus staat op p. 23-32.) B⁴: p. 23. Oranje Boomen zo als dezelve genommert staan in haar Tobbens. ... B^{6v}: p. 26. Beygewassen. Loopt tot en met B^{8v}, p. 32. Volgt. Bloempotten. ... C^v: p. 34. Tuinmans gereedschappen. (Loopt tot C³, p. 37.) ... C^{6v}: Tussen twee regels van 8,6 cm de tekst: 'Te AMSTERDAM, | By D. SWART en I. SCHOLTEN, Boek- | en Papierverkooopers op de Cingel en hoek | van de Oude Lelystraat.

Opmerkingen: Niet de gehele indeling van het boekje gegeven. Albers (1982, p. 68–69) geeft een lijst met plantnamen. Zij meldt dat zestig gewassen een officiële naam hebben die is opgenomen in de Species Plantarum van Linnaeus. De catalogus van de veiling van de tuin en menagerie van Pieter Clifford geeft ons een goede indruk van datgene wat toendertijd nodig was om een siertuin aan te leggen.

64 (p)

BKAVB

[Meijer, Johan Christiaan (1765–1809)]. Notitie van een extra ordinaire schoone en zeer pretieuse partij weelig groeiende Orange en Laurierboomen, in- en uitlandsche gewassen en diverse bloemen. Amsterdam 1809.

Deze lijst is te vinden op p. 27–36 van de veilingcatalogus van de hofstede De Hartekamp op 9 en 10 juni 1809.

NOTITIE | Van een zeer geëxtendeerde Party | TUINCIERAADEN, | als: | BEELDEN, waaronder twee uitmuntende fraaije marmere | PHINXEN, GROEPEN, BANKEN, ROEYSCHUIT, | VIS en VOGELWAND &c. | Mitsgaders | BROEY-LESSENAARS, RAAMEN, TUIN en TUIN- | MANSGEREEDSCHAPPEN, KAGGELS, DEK- | MATTEN EN TIMMERHOUT. | Voorts | PAARDEN, RYTUIGEN, BOERENWAGEN, TUI- | GEN EN STALGEREEDSCHAPPEN, &c. | als mede | HARTEN, RHEEEN, KOEYEN, Spaanse SCHAPEN, | BOKKEN, | PAAUWEN, KALKOENEN en verder | MENAGERIE GEDIERTENS | En laatstelyk | Een extra ordinaire schoone en zeer pretieuse partij | weelig groeiende | ORANGE en LAURIERBOOMEN, In- en Uit- | landsche GEWASSEN en diverse BLOEMEN | in derzelver Potten. | als mede | ANNANAS-PLANTEN, | *En diverse andere GOEDEREN meer.* | Al het welk Verkogt zal worden op Vrijdag en Zaterdag | den 9 en 10 Juny 1809, des Voormiddags ten half | 10 uren, op de Hofsteede *de Hartenkamp*, gelegen | aan de groote en thans bestraatene Heerenweg, onder | den Gerechte van Heemstede en Bennenbroek. | *Ten Overstaan van* |

J. J A R M A N,

W. HAVERKORN WZN.

J. V O E S T,

J. TWISK CORNELIS ZON,

A. K L O S S E R,

B. A. VAN DER VIES,

G. D. HOVINGH, EN

J. D. N I E M A N.

| *Makelaars te Amsterdam*, | Bij wien deze Notitien als mede bij den Tuinman op | gemelde Hoffsteede, te bekomen zijn. | Alles de Dag voor de Verkoopdag voor een ieder | te bezigtigen.

Collatie: 8° 12,7 cm × 20,7 cm: π A-B⁸ C² π²(π.π²); (ii) 1–36 (i) (i blanco).

π: Titelpagina. π^v: NB. De Koopers zullen verplicht zyn, | van ieder Gulden één en een hal- | ve Stuiver Opgeld te betalen. A: p. 1. Tuincieraaden, beelden ... Tekst van de catalogus. B6: p. 27. Vreemde gewassen, Oranje- en Laurier-boomen, bloemen en Annanasplanten, als: Groote boomen in tobbens en potten. 30 + 103 nummers (planten). π²: Tussen twee sierregels van 7,8 cm: 'Te AMSTERDAM, | By ISAAK SCHOLTEN, | Boekverkoper op de Cingel, en hoek | van de Oude Lelystraat'. π^{2v}: Blanco.

Opmerkingen: Deze veiling werd aangekondigd in de 'Opregte Haarlemsche Courant' van 27 mei 1809 (Van Thiel-Stroman, 1982, p. 26–27 & 41).

Hoog-Keppel

65 (p)

KB UBU(Biohistorie)

[Gorter, David de (1717–1783)]. *Catalogus plantarum horti Ulenpassiana. Zutphen [1783]*.

CATALOGUS | PLANTARUM | HORTI | ULENPASSIANI. | (Vignet, houtsnede, 5,0 cm × 3,9 cm. Vrouwenhoofdje tussen twee hoorns van overvloed.) | ZUTPHANIAE. | (regel 7,5 cm) | Typis JOH. HENR. LOUW.

Collatie: 8° 12,0 cm × 19,2 cm: $\pi^2 A-X^4 Y^2 Z^2 2A^4 (-Aa4)$ (niet gesigneerd A3 en B2); (iv) (1)–168 (xiv); 1 plaat.

π : Titelpagina, verso blanco. π^2 : Opdracht aan Henricus Adrianus Guilielmus baron van Rouwenort, heer van Ulenpas en Langen. π^2 ^v: 'Dabam Zutphaniae. 31. Martii 1783.'. A: Volgt de eigenlijke catalogus, ingedeeld volgens het sexuele systeem van Linnaeus. Y: Index generum. Latijnse namen in twee kolommen.

Opmerkingen: In de catalogus zijn opgenomen alle exotische planten die sedert 30 jaar in de tuin van huize Ulenpas bij Hummelo gekoesterd werden. Enkele zeldzame of schone variëteiten van inheemse soorten zijn opgenomen. De afgebeelde Anthericumsoort kreeg van De Gorter het 'nomen triviale' 'Rouwnortii' (Anthericum Rouwenortianum). Deze plant is ook te vinden in het herbarium van David de Gorter aanwezig in het Rijksherbarium (Van Ooststroom, 1941a & 1941b). Uit de inleiding van De Gorter blijkt dat er een oudere manuscriptcatalogus van de Ulenpas bestond. Het verzoek aan De Gorter om een nieuwe catalogus van de Ulenpas te vervaardigen kwam van de vader van Hendrik A.G. van Rouwenort, W.H. van Rouwenort. Er werden 799 genera, exoten en indigenen opgesomd.

Leiden

66

HAL

Pawus, Petrus (1564–1617). *Hortus publicus academiae Lugduno-Batavae. Leiden 1601*.

HORTVS PVBLICVS | Academiae | LVGDVNO-BATAVAE. | EIVS | Ich-nographia, Descriptio, Vsus. | ADDITO | *quas habet stirpium numero, & nominibus.* | Operâ | PETRI PAWL, | Horti Praesidis. | (Drukkersmerk van Plantijn, 3,8 cm × 4,4 cm. De gulden passer. Er omheen de tekst 'LABORE ET CONSTANTIA'.) | Ex Officina Plantiniana, | APVD CHRISTOPHORVM RAPHELENGIVM, | Academiae Lugduno-Bat. Typographum. | M. DC. I.

Collatie: 8° 10,7 cm × 17,3 cm: $*8^{**8} A-M^8 (L5 \text{ als } 'K5')$; (xxix) (iii blanco) 1–176 (xv) (i blanco); 1 plaat.

*: Titelpagina, verso blanco. *2: Magnificis ... Viris. Opdracht aan curatoren en leden van de senaat. *6: ... Ex Academia vestra. M. D. Cl. Magnific. & Amplit. vestrae addictissimus P. Paaw. *6^v: Studiosae iuventuti. *8^v: ... Lugduni in Batauis. M.D.Cl. Vester P. Paaw. ** Jacobi Vluggi ... Opdracht aan Paaw. Tekst cursief **3 ... I. Vlug. Medicin. Doct. **3^v:

Opricht van Daniel Heynsius. **4^v: Prosopopaea Leydae. **6^v: ... Abrah. Anton. Merius. Gosanus. **7: Frontispicio ambulacri, haec inscripta. Usui, ornamento academiae curatt. et cons. Iussu structum opus. Anno à nato Christo M.D.C. **7^v & **8^{r+v}: Blanco. Volgt de afbeelding. De plattegrond van de tuin. Een uitvouwplaat formaat 41,4 cm × 43,6 cm. De gravure meet 39,0 cm × 42,5 cm. A: Quadra prima. ... A^v: p. 2. Voor elk van de acht vakken der bedden bevatten de bladzijden een aparte kolom, waarin men de namen van de planten zelf moest invullen. Deze vakken corresponderen met de plattegrond. Dus Quadrae primae op de naast elkaar liggende bladzijden 2 en 3 beslaan 2 maal acht vakken. Volgt op bladzijde 4 en 5. Quadrae primae. Pulvillus secundus. Wederom twee maal acht vakken, enzovoorts. C^v: Blanco. C2: Quadra secunda. E4^v: Blanco. E5: p. 73. Quadra tertia. G7^v: Blanco. G8: p. 111. Quadra quarta. 18^v: Blanco. K: p. 145: Circumducta orientalis. K4^v: p. 152. Circumducta meridionalis. K8^v: p. 160. Circumducta occidentalis. L4: p. 167. Circumducta septentrionalis. M: Index horti academiae Lugduno-Batavae. Exhibens alphabetico ordine eas quibus is instructus fuit stirpes anno M.D.C.I. Twee kolommen. De gedrukte index is de eigenlijke alfabetische catalogus van de tuin. 757 plantnamen. M8: ... Finis. M8^v: Blanco.

Opmerkingen: In het hortusarchief te Leiden zijn twee exemplaren van deze catalogus aanwezig. In het eerste exemplaar staat aan de versozijde van het schutblad een door Petrus Paaw geschreven tekst: 'Exemplar Horti Publici; in quo Plantae suis singulae locis adscriptae; prout se saluerunt Puluilli Areolae, circumclustae Anno millesimo sexcentesimo. Exhibentur D.D. curatoribus & consulibus .viii. Februarij M. DC. I P. Paaw. qui omnia scripsi manu propria.' In dit exemplaar zijn de namen van de planten in de voorgedrukte vakken in het boekje, die corresponderen met de plaats in de tuin, door Paaw zelf met de hand ingevuld. Deze handschriftlijst bevat ongeveer 1100 verschillende namen. Dit grote aantal heeft te maken met synoniemie, alsmede met de opsomming van variëteiten en vormen (Veendorp & Baas Becking, 1938, p. 45 & p. 118 bibliografie nummer 6). Op de voorkant van het tweede exemplaar in het hortusarchief te Leiden staat op de kalfsperkamenten band met pen de tekst: 'Nomenclator Horti Publici | Exhibitus | D. D. curatt: & Coss: | A^o 1602 | exhibens stirpium dicti Anni nomina | [o.l.]' (laatste woord onleesbaar). Dit exemplaar meet 10,8 cm × 17,6 cm. In beide exemplaren is het gedrukte woord 'PROSOPOPAEA' met pen verbeterd in 'PROSOPOPOEA'. Ook in dit exemplaar heeft Paaw de namen met pen zelf ingevuld. (Veendorp & Baas Becking, 1938, p. 46 & p. 118 bibliografie nummer 8.) Het boekje was vooral van belang voor het plantkundig onderwijs. De studenten moesten zelf de namen van de planten in de vier kwadranten en de vier gangen van het circumducta invullen. Kwadrant 1 bevatte 16 pulvilli (plantbedden) van 2 maal 8 vakken (totaal 16 maal 16, dus 256 vakken). Kwadrant 2 bevatte 12 pulvilli van 24 vakken (288 vakken) evenals kwadrant 3. Voor een pulvillus of bed van 24 vakken zijn in het boekje drie bladzijden met voorgedrukte vakken gebruikt (vakken genummerd onder elkaar). Kwadrant 4 bevatte weer 16 pulvilli met 16 vakken. Circumducta orientalis bevatte 43 vakken (plus 3 er in manuscript bijgevoegde vakken). Circumducta meridionalis bevatte 57 vakken. Circumducta occidentalis bevatte 46 (+ 2 manuscript) vakken en circumducta septentrionalis tenslotte bevatte 74 vakken. Er waren dus in totaal 1208 (+ 5 manuscript) vakken of bedjes in het boekje voorgedrukt en zodoende ook in de tuin voorhanden om verschillende planten in te zetten.

Pawus, Petrus (1564–1617). Hortus publicus academiae Lugduno-Batavae. Leiden 1603.

HORTVS PVBLICVS | Academiae | LVGDVNO-BATAVAE. | EIVS | Ichno-
graphia, Descriptio, Vsus. | ADDITO | *quas habet stirpium numero, & nominibus.* |
Operâ | PETRI PAWI, | Horti Praesidis. | (Vignet 2,9 cm × 3,5 cm. Een engel met een
zeis.) | Ex Officinâ IOANNIS PATII, | Academ.Lugduno-Bat.Typographi. | (Regel
4,4 cm.) | M. D. CIII.

Collatie: 8° 10,2 cm × 16,3 cm: *8 **6 A-M⁸ (E5 gesigneerd als 'C5'); (xxvii) (i blanco)
1–176 (xvi); 1 plaat.

*: Titelpagina, verso blanco. *2: Magnificis ... Opdracht. *6: ... Ex academia vestra. M. D.
CIII. P. Paaw. *8^v: ... Lugduni in Batavis. M. D. CIII. **: De opdracht van Vluc gedrukt in
romein. Iacobi Vluggi ... tot en met **2^v. **3: Ad hospitem horti academici spectatorem
epigramma. ... P. Bertius. **3^v: ... Daniel Heynsius. **4: Prosopopoeia Leidae. **5^v: ...
Abrah. Anton.Merius. Gosanus. **6: Frontispicio ... **6^v: Blanco. Volgt de plattegrond
van de tuin (zie nummer 81). Hierna is tot aan de Index het boekje hetzelfde als de editie
1601, maar opnieuw gezet. C^v E4^v G7^v en I8^v zijn ook hier blanco. M: Index ... 942
plantnamen. M8^v: ... Finis.

Opmerkingen: In het hortusarchief te Leiden zijn drie exemplaren van dit boekje
aanwezig (Veendorp & Baas Becking, 1938, p. 46–47 & p. 188–189 bibliografie num-
mer 9, 10 & 12). De Index noemt nu 942 namen tegenover 757 in 1601. Opgenomen is
een kort gedicht van P. Bertius opgedragen aan de bezoekers van de tuin. In het eerste
exemplaar staat voorop in bruine inkt: 'Nomenclator Horti Academici, exhibitus D.D.
curatoribus & coss: octauo die Februarij Ann: 1604. (=8 februari de dies natalis der
academie) Continet omnium ac singularum stirpium nomina suis locis inscripta, sicuti se
habuerunt puluilli, Areolae, circumductae Anno 1603.' Dit exemplaar bevat een auto-
graafinventaris van 1603. Het tweede en derde exemplaar in het hortusarchief bevatten
met pen het opschrift '1608' en 'Nomenclator Horti Academici continens nomina suis
numerus plantarum Anno 1614.'. Deze twee exemplaren bevatten een manuscriptin-
ventaris van de tuin ingevuld in de daarvoor bestemde vakken over respectievelijk 1608
en 1614. In deze twee laatste exemplaren ontbreekt de plaat. Het British Museum
(Natural History) bezit een exemplaar van deze catalogus met manuscriptaantekenin-
gen van Matthew Dodsworth. (Deze laatste notitie ontleend aan aantekeningen die de
heer J. Heniger mij welwillend ter hand stelde.)

Pawus, Petrus (1564–1617). Hortus publicus academiae Lugduno-Batavae. Leiden 1617.

HORTVS PVBLICVS | Academiae | LVGDVNO-BATAVAE. | EIVS | Ichno-
graphia, Descriptio. Vsus. | ADDITO | *quas habet stirpium numero, & nominibus.* |
Operâ | PETRI PAWI, | Horti Praesidis. | (Vignet 2,9 cm × 3,5 cm. Engel.) | Ex Officinâ
IOANNIS PATII, | Academ. Lugduno-Bat. Typographi. | M. D. CXVII.

Collatie: 8° 10,0 cm × 16,6 cm: *8***8 A-L⁸M¹⁰; (xxxi) (i blanco) 1-176 (xix) (i blanco); 1 plaat.

*: Titelpagina, verso blanco. *2: Magnificis ... Opdracht. *8^v: ... Ex academiâ vestrâ, M DCCXVII. ... 'P. PAAV.V.'. **: Studiosae iuventuti. **5: Iacobi Vluggii M.D. (tekst in een romein). **7: Ad hospitem ... P. Bertius. **7^v: ... Daniel Heynsius. **8: Frontispicio Volgt de plattegrond van de tuin, die hier in een slechte staat verkeert. Daarna is het boekje hetzelfde van opzet tot aan de Index als de edities 1601 en 1603. M: Index. 908 plantnamen. M10: ... Finis. M10^v: Blanco.

Opmerkingen: De drie catalogi van Paaw zijn dus duidelijk drie verschillende edities. In het exemplaar van de editie 1617 in het hortusarchief te Leiden staat voorin op het schutblad met pen geschreven: 'CATALOGVS Plantarum omnium Horti Academici, quibus is instructus fuit A.^o M DC XXIIIV, praefecto Horti ADOLFO VORSTIO Med. & Bot.^s Prof.^{re} Voor op de kalfsperkamenten band staat met pen 1628. (Zie Veendorp & Baas Becking, 1938, p. 70 en p. 189 bibliografie nummer 13.) De catalogus uit 1617 in het hortusarchief te Leiden bevat derhalve een manuscriptcatalogus van de hand van Adolf Vorstius (zie nummers 69-74) uit 1628.

69

BLH UBA UBG^r UBL UBU(Biohistorie)

Vorstius, Adolfus (1597-1663). Catalogus plantarum horti academici Lugduno-Batavi. ... Accessit Index plantarum indigenarum, quae propè Lugdunum in Batavus nascuntur. Leiden 1633.

Deze catalogus is te vinden op p. 223-272 achter Adrianus Spigelius' *Isagoges in rem herbariam*. Lugduno Batavi 1633.

ADRIANI | SPIGELII | Philos. ac Medici | Patauini | ISAGOGES | *in rem herbariam* | Librio duo. | LVGDVNI BATAVORVM. | *Ex officina* Elzeviriana. Anno 1633.

Collatie: 24° 5,5 cm × 10,8 cm: A-S⁸ (E3 als 'E5'); 1-272 (xvi).

A: Titelprent die tevens dienst doet als titelpagina. Een vrouw (Flora) die een met bloemen omrand bord vasthoudt waarop de titel staat. Schuin achter haar (links op de gegraveerde prent) staat een tuinman met een schep en een hark in de linker- en een bloempot met plant in de rechterhand. Onderaan is te zien een kruidenboek en enige apothekers- (of artsenij-) benodigdheden (kolven, vijzel, enz.). De plaats van uitgave de uitgever en het jaar staan onderaan. Formaat van de gravure 4,7 cm × 9,0 cm. Verso blanco: A2: Het voorwerk van Spigelius' *Isagoges in rem herbariam*. B3: p. 21. Adriani Spigelii Bruxellensis *Isagoges in rem herbariam liber primus*. De forma plantarum. Hier begint het eigenlijke boekje. I5: p. 136. Liber secundus. De usu, & facultatibus plantarum. O7^v: p. 222. ... Finis Lib. II. Volgt op O8: p. 223. De catalogus van Vorstius uit 1633! O8: Titelpagina.

'CATALOGVS | PLANTARVM | HORTI ACADEMICI | LVGDVNO.BATAVI, | Quibus is instructus erat ANNO | MDCXXXIII. | Praefecto ejusdem Horti D. ADOLFO | VORSTIO, Medicinae & Bota- | nices Professore. | ACCESSIT | Index Plantarum Indigenarum, | quae propè Lugdunum in | Batavis nascuntur.'

O8^v: Blanco. P: p. 225. Catalogus plantarum omnium horti academici Lugduno-Batavi.

Namen alfabetisch in een kolom. 1092 verschillende planten opgesomd. R3^v: p. 262. ... Finis. R4: p. 263. Index plantarum indigenarum, quae in locis paludosis, pratensibus, arenosis & sylvestribus prope Lugdunum in Batavis nascuntur. Namen alfabetisch in een kolom cursief gedrukt. S: Index rerum et verborum memorabilium. Dexe index heeft alleen betrekking op de twee boeken van Adriaan van der Spiegel. S8^v: ... Finis.

70

BM BRH UBL

Vorstius, Adolfus (1597–1663). *Catalogus plantarum horti academici Lugduno-Batavi*. ... Accessit Index plantarum indigenarum, quae prope Lugdunum in Batavis nascuntur. Leiden 1636.

CATALOGVS | PLANTARVM | HORTI ACADEMICI | LVGDVNO-BATAVI. | Quibus is instructus erat ANNO | M D C XXXV. | Praefecto ejusdem Horti D. ADOLFO | VORSTIO, *Medicinae & Botanicae Professore*. | ACCESSIT | Index Plantarum indigenarum, quae | prope Lugdunum in Batavis | nascuntur. | (Vignet 3,6 cm × 2,6 cm. Het drukkersmerk van Elsevier. De man rechts bij de boom met de wijnrank en links op een lint de tekst 'NON SOLUS.'). | *Lugd. Batavorum*, | Ex Officina Elseviriana. | (Regel 2,5 cm.) | M DCXXXVI.

Collatie: 24° 5,2 cm × 9,7 cm: A-C⁸ D¹⁰(D¹⁻² + D³⁻¹⁰); 1–66

A: Titelpagina. A^v: Grieks gedicht. Ondertekend 'H. K.' (Heinrich Kralitz?) A2: p. 3. *Catalogus plantarum horti academici Lugduno-Batavi*. De eigenlijke catalogus. 1107 verschillende planten opgesomd. D2^v: p. 52. ... Finis. D3: p. 53. Appendix plantarum. Anno 1636. mense maji horto accedentium. 24 namen. D3^v: p. 54. Index plantarum indigenarum. 289 namen eveneens in alfabetische volgorde, nu cursief gedrukt. D9^v: p. 66. ... Finis. D10^{r+v}: Blanco.

Opmerkingen: Het formaat is 24° (vicesimoquarto), waarbij de drukvorm volgens de zogeheten zestien manier is samengesteld. Het planovel wordt na het afdrukken in 3 vellen van elk 16 bladzijden geknipt of gesneden. (Zie Gaskell, 1972, p. 78–117 en dan vooral p. 86 & 105 fig. 63.) Anders dan bij Gaskell vermeld, krijgen hier de drie uit het planovel ontstane bladen elk hun eigen signatuur. Opvallend is het los tussengevoegd blad D1.D2. Oudemans (1875, p. 224–225) en andere bibliografen vermelden het werk wel onder de naam van Kralitz of Kralix.

Een nette facsimile-uitgave voorzien van een kort voorwoord van professor C. G. G. J. van Steenis verscheen te Zug (Zwitserland) in 1966. Een exemplaar van dit kleine boekje werd mij geschonken door de bibliothecaris van het Rijksherbarium de heer L. Vogelenzang, waarvoor ik hem hier vriendelijk dank zeg. Het exemplaar in het Rijksherbarium werd gebruikt om deze fotografische herdruk van te nemen. Jammer genoeg heeft het boekje wel enigszins van deze handeling te lijden gehad. Op D10 het blanco blad staat met pen in dit exemplaar in het Rijksherbarium. 'W.H. Wachter) Als eerste ex. in Nederland gekocht in 1924 voor fl. 10,-'.

71

UBE

Vorstius, Adolfus (1597–1663). *Catalogus plantarum horti academici Lugduno-Batavi*. ... Accedit Index plantarum indigenarum, quae prope Lugdunum in Batavis nascuntur. Leiden 1643.

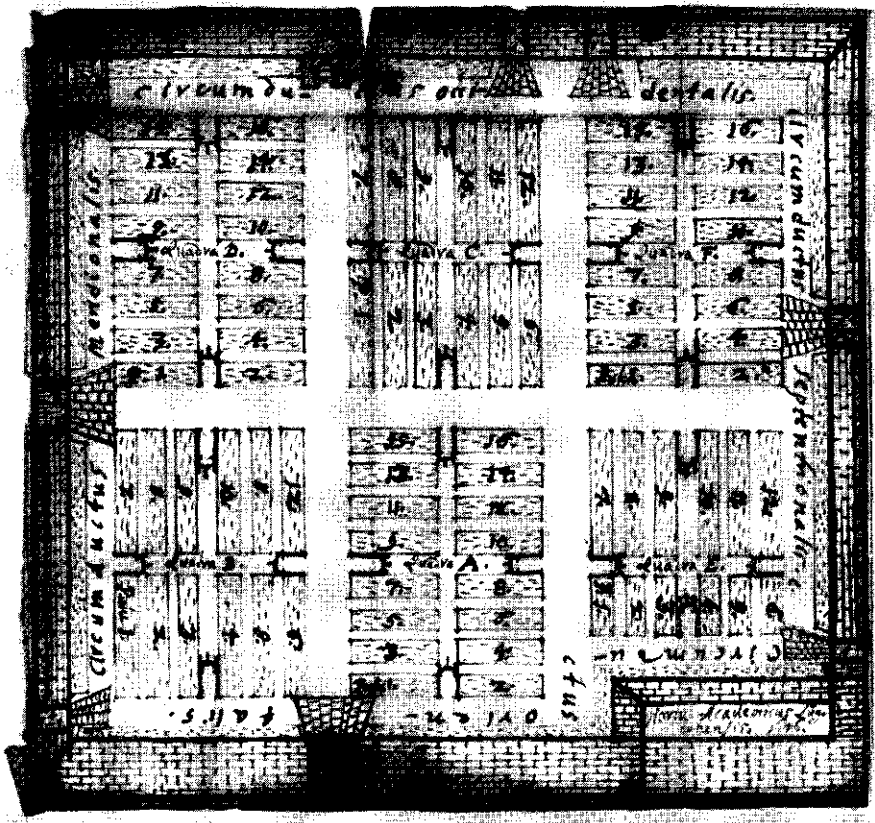

Fig. 12. Hortus academicus Lugdunensis, pentekening, 1646.

CATALOGVS | PLANTARVM | HORTI ACADEMICI | LVGDVNO-BATAVI |
Quibus is instructus erat ANNO | M D C XLII. | *Praefecto ejusdem Horti D. ADOLFO |*
VORSTIO *Medicinae & Bota- | nices Professore. | ACCEDIT |* Index Plantarum indigena-
rum, quae | prope Lugdunum in Batavis | nascuntur. | (Drukkersmerk van Elsevier
3,6 cm × 2,6 cm.) | LVGD. BATAV. | Ex Officinâ Elseviriana. | (Regel 2,2 cm.) | M D C
XLIII.

Collatie: 24° 5,5 cm × 11,0 cm: A-C⁸ D¹²; 1-71 (i blanco).

A: Titelpagina. A^v: Grieks gedicht. A2: p. 3. Catalogus plantarum. De eigenlijke catalo-
gus. Namen alfabetisch. D5: p. 57. ... Finis. D5^v: p. 58. Index plantarum indigenarum.
D12: p. 71. ... Finis. D12^v: Blanco.

Opmerkingen: In het doorschoten exemplaar dat in Erlangen aanwezig is lag een
pentekening 12,7 cm × 11,9 cm, een plattegrond van de Leidse hortus (figuur 12).
Rechtsonder staat de tekst 'Hortus Academicus Lug- | dunensis. 1646.'. Dr. Alice Rössler
van de universiteitsbibliotheek Erlangen deelde mee dat in het boekje de kettinglijnen
horizontaal lopen (afstand 2,5 cm). Dit komt overeen met de zestien wijze van compone-
ren van dit boekje in vicesimoquarto (24°) formaat.

72

BM

Vorstius, Adolfus (1597-1663). Catalogus plantarum horti academici Lugduni-Batavi ...
Accedit Index plantarum indigenarum, quae prope Lugdunum in Batavis nascuntur.
Leiden 1649.

CATALOGVS | PLANTARUM | HORTI ACADEMICI | LVGDVNO-BATA-
VI | Quibus is instructus erat ANNO | M D C XLIX. | *Praefecto ejusdem Horti. D.*
ADOLFO | VORSTIO *Medicinae & Bota- | nices Professore. | ACCEDIT |* Index Plantarum
indigenarum, quae | prope Lugdunum in Batavis nascuntur. | (Drukkersmerk van Elze-
vier 3,6 cm × 2,6 cm.) | LVGD. BATAV. | Ex Officinâ Elseviriana. | (Regel 2,4 cm.) | M D
C XLIX.

Collatie: 24° 5,2 cm × 8,8 cm: A-C⁸ D¹²; 1-72.

A: Titelpagina. A^v: Grieks gedicht. A2: p. 3. Catalogus plantarum. Namen alfabetisch.
D6^v: p. 60. ... Finis. D7: p. 61. Index plantarum indigenarum. Namen alfabetisch, cursief
gedrukt. D12^v: p. 72. ... Finis.

Opmerkingen: De catalogi van Vorstius van 1633, 1636, 1643, 1649 en 1658 zijn telkens
verschillende uitgaven. Ook de inhoud is telkens verschillend. De catalogus uit 1649 in de
British Library is afkomstig van Joseph Banks en bevindt zich in een convoluut van drie
Vorstius-catalogi en wel chronologisch gerangschikt de catalogus uit 1636, de hier
beschreven catalogus uit 1649 en de catalogus uit 1658 (zie nummer 71 en 74).

73

BM UBU

[Vorstius, Adolfus (1597-1663)]. Catalogus plantarum horti academici Lugduno-Batavi.
Kopenhagen 1653.

Deze catalogus is te vinden op p. 473–591 van Simon Paulli's *Viridaria varia. Hafniae 1653*. (Beschrijving van dit werk zie Munting, Henricus, *Catalogus plantarum horti Gröningensis*. Nummer 37.)

U9: p. 473. Titel. 'CATALOGUS | PLANTARUM | HORTI ACADEMICI | LUGDUNO-BA- | TAVI. | Quibus is instructus erat | ANNIS | 1642. | & | 1649.'

U9^v: p. 474. ... Grieks gedicht. U10: p. 475. *Catalogus plantarum horti academici Lugduno-Batavi*. Namen alfabetisch. Sommige planten met een * aangegeven en cursief gedrukt. Aa4: p. 561. *Index plantarum indigenarum*. Namen alfabetisch en cursief gedrukt. De namen die met een asterisk (*) zijn aangegeven zijn romein gedrukt. Bb^v: p. 578. ... Finis. Bb2: p. 579. *Appendix plantarum quae horto publico academiae Lugd-Batav. accesserunt: Anno 1641*. Bb8: p. 591. ... Finis. Bb8^v: Blanco. (Vergelijk de catalogi van Vorstius uit 1643 & 1649, nummers 72 & 73.)

74

BM

Vorstius, Adolfus (1597–1663). *Catalogus plantarum horti academici Lugduno-Batavi ... Accedit Index plantarum indigenarum, quae prope Lugdunum in Batavis nascuntur*. Leiden 1658.

CATALOGVS | PLANTARVM | HORTI ACADEMICI | LVGDVNO-BATAVI | Quibus is instructus erat ANNO | M DC LVII. | *Praefecto ejusdem Horti D. ADOLFO | VORSTIO Medicinae & Bota | nices Professore*. | ACCEDIT | *Index Plantarum indigenarum, quae prope Lugdunum in Batavis | nascuntur*. | (Drukkersmerk van Elsevier 3,8 cm × 2,8 cm.) | LUGD. BATAV. | *Ex officinâ ELSEVIRIANA*. | (Regel 2,3 cm.) | M DC LVIII.

Collatie: 24° 5,2 cm × 8,8 cm: A-C⁸ D¹² (C4 niet gesigneerd, C5^v gesigneerd als 'C4'); 1–72.

A: Titelpagina. A^v: Grieks gedicht. A2: p. 3. *Catalogus plantarum*. Namen alfabetisch. D6^v: p. 60. ... Finis. D7: p. 61. *Index plantarum indigenarum*. Namen alfabetisch, cursief. D12^v: p. 72. ... Finis.

Opmerkingen: Zie nummer 72. In de British Library komt een tweede exemplaar van deze catalogus voor, eveneens gebonden in een convoluut en wel tesamen met de catalogus van de tuin van Pierre Ricart te Rijsel uit 1644, de catalogus van Brosterhuysen van de tuin te Breda uit 1647, en de catalogus van de Leidse hortus uit 1668 van Florens Schuyt. (Nummers 104, 19 & 75.) Zie ook Veendorp & Baas Becking (1938, p. 68–76 & p. 189–190 bibliografie nummer 16 t/m 21).

75

BLH BM BRH UBA UBL

Schuyt, Florentius (1619–1669). *Catalogus plantarum horti academici Lugduno-Batavi ... Accedit Index plantarum indigenarum, quae prope Lugdunum in Batavis nascuntur*. Leiden 1668.

CATALOGUS | PLANTARVM | HORTI ACADEMICI | LUGDUNO-BATAVI | Quibus is instructus erat ANNO | MDCLXVIII. | FLORENTIO SCHUYL, | *Praefecto ejusdem Horti, Medicinae & | Botanices Professore*. | ACCEDIT | *Index Planta-*

rum indigenarum, quae prope | Lugdunum in Batavis nascuntur. | (Vignet 4,2 cm × 3,4 cm. Het drukkersmerk van Elzevier. De man bij de boom met de wijnrank, en de tekst op het lint 'NON SOLUS'.) | LUGD. BATAV. | Apud Viduam & Haeredes JOHANNIS ELSE- | VIRII, Academiae Typograph.. | (Regel 3,1 cm.) | M DC LXVIII.

Collatie: 8° 9,0 cm × 15,1 cm: A-E⁸ F² (C5 als 'C3'); 1-84 (27 als '17' 80 81 82 83 84 als '70' '71' '72' '73' '74').

A: Titelpagina. A^v: Grieks gedicht van 5 regels. A2: p. 3. Illustrissimis. ... inclytae academiae Lugduno-Batavae curatoribus et urbis Lugdunensis consulibus. (Opdracht.) A2^v: p. 4. (De Kaapplanten die door toedoen van de heer Van Beverning hier gekomen zijn staan niet in deze catalogus omdat de namen ontbreken!) ... Vester Florentius Schuyt. A3: p. 5. Catalogus plantarum. Volgt de eigenlijke catalogus. Namen alfabetisch gerangschikt. Synoniemen cursief gedrukt. 1821 verschillende planten opgesomd. E4: p. 71. ... Finis. E4^v: p. 72. Index plantarum indigenarum. Quae in locus paludosis, pratensibus, arenosis, & silvestribus prope Lugdunum in Batavis nascuntur. Dit gedeelte hoort niet meer bij de tuincatalogus. De namen zijn ook hier alfabetisch gerangschikt, nu cursief gedrukt. F2^v: p. 84 (er staat '74'). ... Finis.

Opmerkingen: Deze belangrijke catalogus van de Leidse hortus werd nogmaals gepubliceerd te Heidelberg in 1672. (Nummer 76.) Dezelfde catalogus, nu voorzien van de erbij horende Duitse plantnamen, werd daarna ook nog uitgegeven door Hauck (Darmstadt 1679), door Gottschalck (driemaal Plön 1697, 1704, 1718) en eenmaal anoniem (Eichstätt, omstreeks 1690. (Nummers 77, 81, 82, 85 & 80.) (Veendorp & Baas Becking, 1938, p. 76-78 en bibliografie p. 190-191, de nummers 22, 23, 26, 33, 35 & 38. Alleen de editie Eichstätt door hen niet vermeld.)

76

BM

Schuyt, Florentius (1619-1669). Catalogus plantarum horti academici Lugduno-Batavi. ... Accedit Index plantarum indigenarum, quae prope Lugdunum in Batavis nascuntur. Heidelberg 1672.

CATALOGUS | PLANTARVM | HORTI ACADEMICI | LUGDUNO-BATAVI | Quibus is instructus erat ANNO | M DC LXVII. | FLORENTIO SCHUYL, | *Praefecto ejusdem Horti, Medicinae & | Botanices Professore.* | ACCEDIT | Index Plantarum indigenarum, quae prope | Lugdunum in Batavis nascuntur. | (Driehoekig vignet samengesteld uit 21 wielvormige zetornamentjes, 2,6 cm × 2,4 cm.) | HEIDELBERGAE, | Sumptibus JOHANNIS PETRI ZUBRODT. | (Regel 5,3 cm.) | Anno 1672.

Collatie: 12° 7,2 cm × 12,5 cm. A-C¹² D¹⁰ (\$1-6 gesigneerd); 1-91 (i blanco).

A: Titelpagina, verso blanco. A2: p. 3. Illustrissimis ... inclytae academiae Lugduno-Batavae curatoribus et urbis Lugdunensis consulibus. (Opdracht.) A2^v: p. 4. ... Vester Florentius Schuyt. A3: p. 5. Catalogus plantarum. De eigenlijke catalogus. Namen alfabetisch. D3^v: p. 78. ... Finis. D4: p. 79. Index plantarum indigenarum. Namen alfabetisch, cursief gedrukt. D10: p. 91. ... Finis. D10^v: Blanco.

een soort gezicht in de Leidse tuin waarbinnen de aanbidding van Flora door een vijftal personen plaatsvindt. Onderaan staat de tekst: 'LUGDUNI BATAVORUM, | apud FREDERICUM HAARING. 1690.' *v: Blanco. *2: Titelpagina, verso blanco. *3: Praefatio ad lectorem. *5^v: ... Lotharius Zumbach conductus Coesfeld. *6: Explicationes praecipuorum nominum abbreviatorum. *7^v: ... Reclamant 'PLAN'. *8: Ontbreekt en hoort waarschijnlijk ook te ontbreken. A: p. I. Plantae angiospermae. L5^v: p. 170. ... Reclamant 'INDEX'. L6: Index alphabeticus. Twee kolommen cursief schrift. N: p. 177. N2: p. 179. ... Omissa emendata & errata. à Dn. prof. Hermannno ... indicata ... à me consignata. ... N7: p. 189. ... Plantae vulgò apetalae dictae. O4^v: p. 200. ... Finis. O5: p. 201. Appendix. Exhibens summorum plantarum generum in Flora Lugduno-Batava, recensitorum elenchum fideliter collectum ex praelectionibus tam publicis quam privatis clar. viri Pauli Hermanni herbariae addictis summè utilem. O5^v: p. 202. Plantae gymnospermae seu seminibus nudis. S6: p. 267. ... Finis. Volgen vier tussen haakjes genummerde bladzijden. S6^v: p. (1). Catalogus librorum, quos Fredericus Haaring ... edidit, vel ... suppetit. S8^v: Blanco.

80

HABW

Anonymys [Schuyf, Florentius 1619-1669]. Catalogus plantarum horti academici Lugduno-Batavi. Cui accedit Index plantarum indigenarum, quae prope Lugdunum in Batavis nascuntur. Aychstätt [omstreeks 1690].

CATALOGUS | PLANTARUM | HORTI ACADEMICI | LUGDUNO-BATAVI. | CUI ACCEDIT | Index Plantarum indigenarum, | quae prope Lugdunum in Batavis nascuntur. | Das ist: | Verzeichnuß derjenigen | Gewächsen/ | So sich im Universitäts-Garten zu Leyden in Holland befinden. | Beyneben einem Register der einländischen Gewächsen/so nahe umb Leyden | in Wiesen/Feldern und Wäldern | wachsen. | In Verlegung Urbani Schröters/Hochfl: Bischöfl: Aychstätt: | Hof-Gartner. | (Regel 6,0 cm.) | Dasselbst getruckt bey, Francisco Strauß | Hofl: Bischöfl: Hof-Buchdruckern.

Collatie: 12° 6,8 cm × 12,4 cm: A-I¹², 1-216.

A: Titelpagina. A^v: Catalogus plantarum. Op de verso-bladzijden steeds de Latijnse naam alfabetisch. Op de recto-bladzijden steeds de Duitse naam. A2: Verzeichnuss derjenigen Gewächsen. H10^v: p. 188. Index plantarum indigenarum. ... H11^v: p. 189. Register der einländischen Gewächsen. I12^v: Alleen op deze bladzijde staan de Duitse plantennamen onder de Latijnse. ... Ende.

Opmerkingen: Mevrouw Brigitte Jezierski van de Herzog August Bibliothek gaf mij een korte beschrijving van de inhoud van deze catalogus. Het hele boekje is gedrukt in Antiqua-schrift. Het boekje in de Herzog August Bibliothek te Wolfenbüttel is het derde werkje in een convoluut (een aantal boeken die bijeen gebonden zijn) van zes werken.

81

BM

Gottschalck, Jacob [Schuyf, Florentius 1619-1669]. Catalogus plantarum horti academici Lugduno-Batavi, cui accedit non solum Index plantarum indigenarum, quae prope Lugdunum in Batavis nascuntur, sed etiam Appendix variorum colorum ... Plön 1697.

CATALOGUS | PLANTARUM | HORTI ACADEMICI | LUGDUNO-BATAVI, | *Cui accedit* | Non solum Index Plantarum | indigenarum, quae prope Lug- | dum in Batavis nascuntur, | Sed etiam Appendix variorum colo- | rum aliarumque rerum. | Das ist: | Verzeichnis derjenigen Gewäch= | se/so sich im Universitäts=Garten zu | Leyden in Holland befinden/ | Benebenst einem Register der ein- | ländischen Gewächsen/so nahe um Leyden | in Wiesen/Feldern und Wäldern | wachsen/ | Abermahl von neuen übersehen/ | Verbessert/und mit einem Anhang | mancherley Farben uñ anderer Dinge Nah= | men vermehrt/und auf Begehren vieler Lieb= | haber der Gärten=Gewächse/zum | Druck befördert | Durch | Jacob Gottschalcken/Fürstl. | Hoff=Gärtner zu Plöen/ | (Regel 6,4 cm.) | Daselbsten gedruckt und zu bekommen | Bey Tobias Schmidt/Fürstl.Buchdr. | Im Jahr 1697.

Collatie: 8° 8,3 cm × 15,9 cm: π^2 A-L⁸ M⁵ (Niet gesigneerd C5 H4 K4); (iv) 1–186 (23 als '2').

π : Titelpagina, verso blanco. π^2 : Vorrede. Kunstverwand=geehrter Leser. Gottschalck gaf de Catalogus opnieuw uit omdat de Duitse vertaling nergens meer te verkrijgen was. π^2 ^v: Deze editie is op allerlei manieren verbeterd en vermeerderd. ... Plöen den 20. August. 1697. Jacob Gottschalck Fürstl. Hoff=Gärtner. A: Catalogus plantarum ... Das ist: Verzeichnis derjenigen Gewächse ... A^v: De eigenlijke catalogus. Op de verso-zijden de Latijnse namen alfabetisch. Op de rectozijden de hierbij horende Duitse namen alfabetisch. K3^v: p. 150. ... Finis. K4: p. 151. ... Ende. K4^v: p. 152. Index plantarum indigenarum. ... (Latijnse namen op de verso-zijden. Alfabetisch.) K5: p. 153. Register der einländischen Gewächse ... (Duitse namen op de rectozijden. Alfabetisch.) L7^v: p. 174. Variorum colorum, aliarumq; rerum. Das ist: Allerhand Farben und anderer Dinge. Twee kolommen alfabetisch. Links Latijn, rechts Duits. M5^v: p. 186. ... Finis. ... Ende.

82

BLH BM UBU

Gottschalck, Jacob [Schuyt, Forentius 1619–1669]. Catalogus plantarum horti academici Lugduno-Batavi, cui accedit non solum Index plantarum indigenarum, quae prope Lugdunum in Batavis nascuntur, sed etiam Appendix variorum colorum Plön 1704.

CATALOGUS | PLANTARUM | HORTI ACADEMICI | LUGDUNO-BATAVI, | *Cui accedit* | Non solum Index Plantarum | indigenarum, quae prope Lug- | dum in Batavis nascuntur, | Sed etiam Appendix variorum colo- | rum aliarumque rerum. | Das ist: | Verzeichniß derjenigen Ge= | Wächse/so sich im Universitäts-Gar= | ten zu Leyden in Holland befinden/ | Benebenst einem Register der ein- | ländischen Gewächsen/so nahe um Leyden | in Wiesen/Feldern und Wäldern | wachsen/ | Mit einem Anhang mancherley | Farben und anderer Dinge | Nahmen/ | Zum Zweyten mahl verbessert/ | Durch | Jacob Gottschalcken | Fürstl. | Hoff=Gärtner zu Plöen. | (Regel 4,7 cm.) | PLOEN/ | Gedruckt durch Tobias Schmidt/ | Fürstl. Hoff= Buchdrucker. 1704.

Collatie: 8° 7,9 cm × 15,2 cm: γ^4 A-L⁸ M² a⁶(M²+a⁶) b⁸ c³ (E2 L4 M2 b5 niet gesigneerd); (viii) 1–179 0–1–34.

γ (: Titelpagina, verso blanco. γ (2: Vorrede an dem geneigten Leser und Liebhaber der Gärtnerey. γ (4: ... Plöen den 4. Januar 1704. Jacob Gottschalck Fürstl. Hof-Gaertner. A:

Catalogus plantarum ... Das ist: Verzeichniß derjenigen Gewächse ... A^v: De eigenlijke catalogus. Planten in alfabetische volgorde, links de Latijnse namen op de verso-bladzijden, rechts de Duitse namen op de recto-bladzijden. (Duitse namen in gotisch schrift.) M2^v: p. 0. Index plantarum quae in locis paludosis, pratensibus, arenosis & silvestribus prope Lugdunum in Batavis nascuntur. a: Register der einländischen Gewächse so in Wiesen und Wäldern an sumpfsichten und sandichten Orten nahe um Leyden in Holland gefunden werden. b5^v: Variorum colorum, aliarumq; rerum. Das ist: Allerhand Farben und anderer Dinge. Twee kolommen links Latijnse namen in een romein, rechts de Duitse namen in een gotische letter. c3^v: ... Errata.

83

BLH BMB HAL UBA UBL UBU

Boerhaave, Herman (1668–1738). Index plantarum Lugduni Batavorum. Leiden 1710.

INDEX PLANTARUM, | QUAE | IN HORTO ACADEMICO | LUGDUNO BATAVO | REPERIUNTUR. | CONSCRIPTUS AB | HERMANNO BOERHAAVE | (Vignet, gravure, 5,4 cm × 4,3 cm. Tekst 'STRUCTA SUPER LAPIDEM QUI RUET ISTA DOMUS.') | Apud CORNELIUM BOUTESTEIN, | M D C C X.

Collatie: 8° 10,4 cm × 18,2 cm: *8 A-Q⁸S⁶T⁴ (D3 gesigneerd als 'C3'); (xvi) 1–278 (xii) (ii).

*: Gegraveerde titelprent 10,0 cm × 16,9 cm. Afgebeeld is een inzicht in de hortus te Leiden. Bovenaan is een door twee engeltjes vastgehouden tekst te vinden: 'INDEX PLANTARUM HORTI | LUGDUNO BATAVI | PER. | HERMANNUM BOERHAAVEN.' en onderaan de tekst: 'LUGDUNI BATAVORUM. | Apud. CORNELIUM BOUTESTEIN. | MDCCX.'. *^v: Blanco. *2: Titelpagina, verso blanco. *3: Illustrissimis viris, academiae Lugduno Batavae curatoribus. (Opdracht.) *4: Lectori S.P. H. Boerhaave. (Voorwoord.) *7: Praecipuorum nominum abbreviatorum dilucationes. A: De eigenlijke Index, beginnend met de Gumpolyspermae. In totaal zijn 3700 nummers opgesomd. S3^v: p. 278. ... Finis. S4: Index alphabeticus ad faciliorem indaginem vocum. In twee kolommen cursief. T3^v: Errata. ... Finis. T4: Catalogus librorum medicorum & philosophicorum, qui in bibliopolio Cornelii Boutesteyn comparari possunt.

Opmerkingen: Het is hier de plaats om een opmerking over de botanische bibliografie van Herman Boerhaave te maken. Van de nummers die Lindeboom geeft (1959 p. 76–79) heb ik de nummers 431 (Index plantarum 1710), 433 en 436 (Index alter 1720 en Idem 1727), en de nummers 438, 441 en 442 (Historia plantarum. Romae (=Leiden?) 1727, Idem London 1731 & Idem London 1738) als werk van Boerhaave teruggevonden.

Bij nummer 431 (Index plantarum 1710) zegt Lindeboom: 'This work was probably used by J. Petiver for his: catalogue of the more rare plants in the physick garden at Leyden. London, 1711.'. In de Philosophical Transactions London, Numb. 325 For the Months of January, February, and March, 1710 komt op p. 35–52 als verhandeling VII voor: An account of a book, intituld, Index plantarum horti Lugduno-Batavi, per Herman. Boerhaaven. Lugduni Batav. 1710. 8vo. p. 278. Hoewel de naam van James Petiver (1663–1718) als auteur nergens genoemd wordt, is het zeer waarschijnlijk dat hij de vervaardiger van genoemde verhandeling is, temeer daar Petiver wel meer plantenlijsten in de Philosophical Transactions publiceerde (zie mijn nummer 84).

Een Index plantarum uit 1718 heb ik niet gevonden. Wel publiceerde in 1718 Jacob Gottschalck voor de derde maal een Catalogus horti academici Lugduno-Batavi (mijn nummer 85).

In 1720 verscheen inderdaad bij Janssonius een Index plantarum (Lindeboom nummer 433). Deze uitgave is een titeluitgave van Paul Hermanns catalogus van de Leidse hortus uit 1687. Naast een nieuw titelblad is toegevoegd Herman Boerhaave's Horti brevis historia. Daar de naam van Paul Hermann niet op de titelpagina staat is het eenvoudig te begrijpen waarom dit werk aan Boerhaave is toegeschreven (zie mijn nummers 78 & 87). Professor G.A. Lindeboom bevestigde dit in een persoonlijke mededeling.

Een Index alter gedrukt bij Janssonius vander Aa heb ik niet kunnen vinden. Ik vermoed dat hier een vergissing in het spel is.

Lindebooms nummer 437 (Historia plantarum. Leiden 1727) lijkt mij gelijk te zijn aan nummer 438 (Idem Romae 1727). Romae staat op de titelpagina terwijl het werk te Leiden schijnt te zijn gedrukt. Edities van de Historia plantarum gedrukt te Rome in 1731 en opnieuw in 1738 (Lindeboom nummer 439 en 440) heb ik nergens kunnen vinden. Ik geloof dan ook niet dat deze er zijn.

Hunger (1918, p. 351) geeft nog een vierde editie van de Historia plantarum gedrukt te Venetië in 1766. Hij verwijst hierbij naar het 'Précis biographique et bibliographique de l'histoire de la botanique, Paris, p. 92.'. Noch de Historia plantarum uit 1766, noch het door Hunger genoemde Précis heb ik kunnen vinden. Hunger zegt dat het bestaan van deze vierde editie op een misverstand moet berusten. De werken van Boerhaave zijn echter in Venetië veel nagedrukt, zodat het bestaan van deze vierde Venetiaanse editie niet geheel uitgesloten behoeft te worden.

84

KB

Anonymus. An account of a book ... Index plantarum horti Lugduno-Batavi. Londen 1710.

Te vinden in de Philosophical transactions ... Vol. XXVII. Londen 1712.

PHILOSOPHICAL | TRANSACTIONS. | Giving some | ACCOUNT | OF THE | Present Undertakings, Studies, and Labours | OF THE | INGENIOUS, | In Many | Considerable Parts of the VVorld. | (Regel 10,0 cm.) | VOL. XXVII. For the Years 1710, 1711 and 1712. | (Regel 10,0 cm.) | LONDON: | Printed for H. Clemens at the Half-Moon, and W. Innys at | the Princes-Armes, in St. Pauls Church-yard; and D. Brown | without Temple-Bar. MDCCXII.

Collatie: 4° 13,8 cm × 21,5 cm. De titel is gevat in een dubbel gelijnd kader van 10,9 cm × 18,0 cm. Omdat het hier een tijdschrift betreft is van verdere beschrijving en collatie afgezien.

De genoemde verhandeling is te vinden in: '(1) (Numb.325.) | Philosophical Transactions | For the Months of | January, February, and | March, 1710.' Op p. 35 staat: '... | VII. An Account of a Book, intituld, Index Plan- | tarum Horti Lugduno-Batavi, per Herman. | Boerhaven. Lugduni Batav. 1710. 8vo. | p. 278.' Het artikel loopt van E3-4 tot en met G4, dus (E3-4 F-G⁴) van p. 35 tot en met p. 52. Pagina 35 (E3): Titel van

artikel. p. 37 (F): '*A Catalogue of the Non Descript Plants, viz. | I. Such as Dr. Boerhaave has given as New, or without any | Author to them.*'. p. 45 (G): ... 'II. *These are of late Discovery, and rare in our | English Gardens.*'. p. 51 (G4): ... 'III. *The following Plants, tho formerly discovered, are not | common in our English Physick Gardens.*'. p. 52 (G4^v): ... 'LONDON: Printed for *H. Clements* at the *Half- | Moon*, and *A. Innys* at the *Princes-Arms* in *St. Pauls | Church yard*, and *D. Browne* without *Temple-Bar*'.

Opmerkingen: Uit de inleiding maak ik op dat Boerhaaves Index alter vroeg in het jaar 1710 moet zijn verschenen (nummer 83). Het is dan ook vreemd dat men (bijvoorbeeld Lindeboom, 1959, p. 76 nummer 431) steeds spreekt van een 'catalogue of the more rare plants in the physick garden at Leyden. London, 1711.' terwijl men dan bovendien deze catalogus aan James Petiver toeschrijft. De toeschrijving kan mogelijk kloppen, omdat Petiver wel meer van zulke lijsten publiceerde, zoals onder andere (!) Philosophical Transactions nummer 332 van october, november, december 1711, p. 375-394, alwaar te vinden is 'An Account of divers Rare Plants, lately observed in several Curious Gardens about London, and particularly the Company of Apothecaries Physick-Garden at Chelsey. By Mr. James Petiver, F.R.S.'. Mogelijk ligt hier de oorzaak van de verwarring.

Een fotografische herdruk van de Philosophical Transactions verscheen in 1963-1964 te Nieuwkoop en Amsterdam bij B. de Graaf en N. Israel.

85

BM

Gottschalck, Jacob [Schuy], Florentius 1619-1669]. Catalogus plantarum horti academici Lugduno-Batavi. Cui accedit non solum Index plantarum indigenarum, quae prope Lugdunum in Batavis nascuntur, sed etiam Appendix variorum colorum ... Plön 1718.

CATALOGUS | Plantarum, | Horti Academici | Lugduno-Batavi. | *Cui accedit* | Non solum Index Plantarum | indigenarum, qua prope Lugdunum | in Batavis nascuntur, | Sed etiam Appendix variorum colorum | aliarumque rerum. | Das ist: | Verzeichniß | derjenigen | Gewächse/ | So sich im Universität=Garten zu | Leyden in Holland befinden, | Benebenst einen Register der einländi- | schen Gewächsen/so nahe im Leyden in Wie= | sen/Feldern und Wäldern wachsen; | Mit einem Anhang mancherley Farben | und anderer Dinge Nahmen/ | Zum drittenmahl verbessert | durch | Jacob Gottschalcken/ | Fürstl. Hof=Gärtner zu Plöen. | (Regel 7,1 cm.) | Zu finden bey dem Autore und bey Joh. | Herbord Kloßen/1718.

Collatie: 8° 8,3 cm × 15,2 cm:π)('⁴ A-L⁸ M² a⁶(M²+a⁶) b⁸ c³ (E2 L4 M2 b5 niet gesigneerd); (x) 1-179 0-1-34.

π: Blanco. π^v: Gegraveerd frontispice of titelprent 17,3 cm × 14,0 cm. Een veld met bloemen, links twee bomen en aan de rechterkant twee bijenkorven op een plank. Overal vliegen bijen. Tekst: 'Sic varia Prosunt.')(' (gesigneerd)('): Titelpagina, verso blanco.)(2 (gesigneerd)(2'): Vorrede an dem geneigten Leser und Liebhaber der Gärtnerey. Het voorwoord bevat dezelfde tekst als de editie 1704. Deze is echter opnieuw gezet en aan het einde)(4^v) niet ondertekend en gedateerd! Vanaf katern A is het boekje de editie 1704. We hebben dus te doen met een iets uitgebreide titeluitgave. Er is naast een nieuw titelblad een frontispice toegevoegd en het voorwoord is opnieuw gezet. Voor de verdere collatie zie de editie 1704 (nummer 82). Het 'Zum drittenmahl verbessert' is dus onjuist.

Boerhaave, Herman (1668–1738). *Index alter plantarum*. Leiden 1720 [1719]. (2 vol.)

INDEX | ALTER | PLANTARUM | QUAE IN | HORTO ACADEMICO | LUGDUNO-BATAVO | ALUNTUR | CONSCRIPTUS AB | HERMANNO BOERHAAVE | PARS PRIMA. | (Volgt gegraveerd vignet of embleem 12,3 cm × 6,2 cm, waarop de tekst voorkomt 'TEMPORE | & | INDUSTRIA.') | LUGDUNI BATAVORUM, | Sumptibus AUCTORIS & Prostant apud PETRUM VANDER Aa, | *Bibliopolam & Typographum Academiae atque Civitatis*. | (Regel 4,4 cm.) | MDCCXX.

INDEX | ALTER | PLANTARUM | QUAE IN | HORTO ACADEMICO | LUGDUNO-BATAVO | ALUNTUR | CONSCRIPTUS AB | HERMANNO BOERHAAVE | PARS SECUNDA. | (Volgt gegraveerd vignet of embleem 12,6 cm × 6,2 cm, waarop de tekst voorkomt 'TEMPORE | & | INDUSTRIA'. | LUGDUNIBATAVORUM, | Sumptibus AUCTORIS & Prostant apud PETRUM VANDER Aa, | *Bibliopolam & Typographum Academiae atque Civitatis*. | (Regel 4,4 cm.) | MDCCXX.

Collatie: Vol. I. 4° 17,2 cm × 22,7 cm: *4(-*4) 2*-5*4 A-2R⁴; 1-6 9-34 (vi) 1-320; 13 platen. Vol. II. 4° 17,2 cm × 22,7 cm. π A-2N⁴; (ii) 1-270 (xviii); 27 platen.

Vol. I.: *: Titelpagina, verso blanco. *2: Nobilissimis ... academiae Lugduno-Batavae curatoribus. *3: p. 5. Dedicatio. (Opdracht.) *3^v: p. 6. Cultur devotus Hermannus Boerhaave. Lugduni Batavorum 17³/₁₀ 19 (10 maart 1719). Volgt reclamant 'REI'. Pagina 7 en 8 ontbreken! **: Rei herbariae studiosis S.P. Hermannus Boerhaave. Decennium abhinc elapsum est ... **2: p. 11. Praefatio. (Voorwoord.) ***^v: p. 18. Horti brevis historia. ***^v: p. 34. ... Finis. Compendia citatorum auctorum ita intelligantur. Volgen nog 6 ongenummerde bladzijden. A: p. 1. Het eigenlijke werk beginnend met *Stirpium simplicissimae*. *Plantae submarinae*. 5846 nummers opgesomd. R4^v: p. 320. ... Finis partis primis. Naast p. 18 bevindt zich de beroemde gravure, de plattegrond van de Leidse hortus opgemeten en getekend Nicolaas Cruquius 'anno 1718', een uitvouwplaat 21,7 cm × 23,8 cm. Op de gravure is een verklaring gegeven van de gebruikte letters en cijfers. De gravure zelf meet 20,2 cm × 21,3 cm. Behalve de plattegrond zijn nog 12 platen, gravures van planten in deel I opgenomen.

Vol. II.: π: Titelpagina, verso blanco. A; p. 1. Pars secunda herbae suffrutices, frutices, tetrapetalae, cruciformes, siliculosae, et siliquosae. Ll3^v: p. 270. ... Finis partis secundae. Ll4: Index alphabeticus. Drie kolommen. Nn4^v: ... Finis. ... Berigt aan den boeckbinder. De 27 platen van deel II zijn allemaal afbeeldingen van planten (vooral Proteaceae). Plaat 3 en plaat 4 (*Lepidocarpodendron*) zijn beide uit twee metalen platen samengesteld. Het papier van deze dubbele platen meet 34,4 cm × 22,7 cm. De gravure hierop meet 25,6 cm × 18,9 cm.

Opmerkingen: Op 3 november 1719 zond Boerhaave een gedrukt exemplaar van de *Index alter* aan William Sherard (Heniger, 1971, p. 25). De paginanummers van het voorwerk staan tussen haakjes. Een titeluitgave van de *Index alter plantarum* verscheen in 1727 (nummer 88). Van Ooststroom (1951, p. 158–164) geeft een aantal determinaties van de planten en wel van de Zuidafrikaanse Proteaceae (24 stuks) die in deel II zijn

afgebeeld. De tekeningen die Boerhaave naar alle waarschijnlijkheid gebruikte voor het vervaardigen van deze afbeeldingen zijn te vinden in het Rijksherbarium in Leiden.

87

BRH HAL

[Hermann, Paul (1646–1695)]. *Index plantarum quae in horto academico Lugduno-Batavo aluntur*. Leiden 1720.

INDEX | PLANTARUM | Quae in | HORTO | ACADEMICO | LUGDUNO-BATAVO | ALUNTUR, | ut & Plurimarum | in eodem cultarum | DESCRIPTIONES | Et | ICONES | (Vignet 5,8 cm × 3,3 cm.) | LUGDUNI | Apud JANSSONIOS. | MDCCXX.

Collatie: 8° 11,6 cm × 18,9 cm: *⁸ (-*⁸ +*⁸) **² A-2V⁸ 2X⁶; 1–16 (iv) 1–699 (i); 107 platen in de tekst.

*: Titelprent, verso blanco. *²: p. (3). HORTI | LUGDUNO-BATAVI | HISTORIA. De tekst hiervan is identiek aan die van Herman Boerhaave's *Horti brevis historia* te vinden in de *Index alter* uit 1720 (& 1727) (nummer 86 & 88), maar is hier wel apart gezet. *^{8v}: p. (16). ... Finis. Met katern ** (*Praecipuorum nominum abbreviatorum dilucidationes*.) is het boekje de oude editie van Paul Hermanns *Horti academici Lugduno-Batavi catalogus*. Leiden 1687 (nummer 78). Hier is dus geen sprake van een echte titeluitgave omdat het hele katern * vervangen is.

88

BLH KB UBA UBL

Boerhaave, Herman (1668–1738). *Index alter plantarum*. Leiden 1727. (2 vol.)

INDEX | ALTER | PLANTARUM | QUAE IN | HORTO ACADEMICO | LUGDUNO-BATAVO | ALUNTUR | CONSCRIPTUS AB | HERMANNO BOERHAAVE | PARS PRIMA. | (Volgt een cirkelvormig embleem of vignet, een naakte vrouw op een bol, de bol ligt weer in een schelp die op zee drijft; ze houdt met beide handen een soort opbollend zeil vast, zodat het geheel een zeilschip uitbeeldt; op de achtergrond is een schip te zien; om haar heen staat de tekst 'AUDACES FOR TUNA JUVAT.' (vrouw Fortuna is de vermetelen goedgunstig gestemd); om het geheel is een lauwerkrans in een cirkel gevlochten.) | LUGDUNI BATAVORUM, | Apud JANSSONIOS VANDER Aa, 1727.

INDEX | ALTER | PLANTARUM | QUAE IN | HORTO ACADEMICO | LUGDUNO-BATAVO | ALUNTUR | CONSCRIPTUS AB | HERMANNO BOERHAAVE | PARS SECUNDA. | (Volgt hetzelfde embleem als hierboven beschreven met een middellijn van 7,5 cm.) | LUGDUNI BATAVORUM, | Apud JANSSONIOS VANDER Aa, | 1727.

Collatie: Vol. I. 4° 19,4 cm × 24,7 cm: *⁴(-*¹ +*¹ -*⁴) 2*⁻5*⁴ A-2R⁴ 1–6 9–34 (vi) 1–320; 13 platen. Vol. II. 4° 19,4 cm × 24,7 cm: π (-π +π') A-2N⁴; (ii) 1–270; 27 platen. Voor verdere beschrijving zie nummer 86.

Opmerkingen: De editie van 1727 is een titeluitgave van de Index alter uit 1720. Meestal vindt men de twee delen in een band, maar er komen ook exemplaren voor gebonden in twee banden.

89

BLH UBA UBL

Anonymus [naar Boerhaave, Herman 1668–1738]. *Historia plantarum Lugduni Batavorum*. Rome (=Leiden?) 1727. (2 vol.)

HISTORIA | PLANTARUM, | Quae in | HORTO ACADEMICO | LUGDUNI-
BATAVORUM | *Crescunt cum earum characteribus, & | Medicinalibus virtutibus,* |
Desumptis ex ore | CLARISSIMI | HERMANNI BOERHAAVE, | Philosophiae &
Medicinae Doctoris, | Medicinae, Botanices, Chemiae | & Collegii Practici *Lugduni-*
Batavorum Professoris. | PARS PRIMA. | (Vignet 2,3 cm × 2,1 cm. Bloemmandje.) |
ROMAE, | Apud FRANCISCUM GONZAGAM. | MDCCXXVII.

HISTORIA | PLANTARUM, | Quae in | HORTO ACADEMICO | LUGDUNI-
BATAVORUM | *Crescunt cum earum characteribus, & | Medicinalibus virtutibus.* |
Desumptis ex ore | CLARISSIMI | HERMANNI BOERHAAVE, | Philosophiae &
Medicinae Doctoris, | Medicinae, Botanices, Chemiae | & Collegii Practici *Lugduni-*
Batavorum Professoris. | PARS SECUNDA. | (Vignet 3,4 cm × 2,4 cm. Bloempot.) |
ROMAE, | Apud FRANCISCUM GONZAGAM. | MDCCXXVII.

Collatie: Vol. I. 12° 9,7 cm × 16,0 cm: *2 A-R¹²; (iv) 1–408. Vol. II. 12° 9,7 cm × 16,0 cm:
π S-2F¹² G⁸; (ii) 409–698 (xiv).

Vol. I: *: Titelpagina. *: Embleem, een allegorische prent waarop ondermeer voorkomt
een boek 'CASSIOD. LIB. VI. | *Habeantur itaque | Medici | ...*', een sfinx met een
olielamp, een wapen en een geldbuidel. Erboven staat de datum 'MDCXCV' (1695!),
daaronder de Griekse spreuk 'KAMATOS EYKAMATOS'. Onderaan 'GODEFRIDI
IAC. F. THOMASI | R.P.NOR. MEDICI. | *J.B. Homann sc.*'. Formaat 5,8 cm × 7,9 cm.

*2: Kopvignet, houtsneede, 6,8 cm × 2,2 cm, waarin opgenomen een bloemmandje,
Praefatio ad lectorem. Cum septemdecim circiter abhinc annis virtutis & characteres
publicè docere incepti ... Boerhaavius Tekst loopt door op *2^v en is ongedateerd. A:
Kopvignet andere stempel 6,4 cm × 1,6 cm. Prooemium. A12^v; *Plantae submarinae*.

Vol. II: π: Titelpagina (vignet anders dan in Vol. I.). π^v: *Tetrapetalae Siculosae*.
409 | Alysson. | PARS II. S S: p. 409. *Tetrapetalae Siliculosae*. Gg^v: p. 698. ... *Finis
secundae partis*. Gg2: Index alphabeticus designans nomina plantarum, quae in hoc libro
describuntur. Twee kolommen cursief.

Opmerkingen: Het Wageningse exemplaar bevat de twee delen in een band. Er zijn ook
exemplaren in twee banden te vinden. De editie 'Romae' uit 1727 is de eerste editie van
de *Historia plantarum*. Deze editie zou te Leiden gedrukt zijn. In het voorwoord staat dat
Boerhaave ongeveer zeventien jaren geleden met plantkundige demonstraties begon.
Deze tekst wordt klakkeloos overgenomen in de editie Londen 1731. De editie Londen
1738 telt hier dan nog zes jaar bij op en komt dan tot 23 jaar geleden! Waarschijnlijk
begon Boerhaave vrij kort na het aanvaarden van de hoogleraarspost in de botanie al met
zijn plantkundige demonstraties, dus omstreeks 1709–1710. Een manuscript van de
Historia plantarum is aanwezig in het Museum Plantijn-Moretus te Antwerpen.

Anonymus [naar Boerhaave, Herman 1668–1738]. *Historia plantarum Lugduni Batavorum*. Londen 1731. (2 vol.)

HISTORIA | PLANTARUM, | Quae in | HORTO ACADEMICO | LUGDUNI-BATAVORUM | *Crescunt cum earum characteribus, & | Medicinalibus virtutibus* | Desumptis ex ore | CLARISSIMI VIRI | HERMANNI BOERHAAVE, | Philosophiae & Medicinae Doctoris, | Medicinae, & Collegii Practici | *Lugduni-Batavorum* | Professoris. | PARS PRIMA. | (Regel 7,0 cm.) | Editio altera, aucta, & ab infinitis | mendis purgata. | (Regel 7,0 cm.) | LONDINI, | Apud S. KNEBEL ET J. KNAPTON, | M. D. CCXXXI.

HISTORIA | PLANTARUM, | Quae in | HORTO ACADEMICO | LUGDUNI-BATAVORUM | *Crescunt cum earum characteribus, & | Medicinalibus virtutibus* | Desumptis ex ore | CLARISSIMI VIRI | HERMANNI BOERHAAVE, | Philosophiae & Medicinae Doctoris, | Medicinae, & Collegii Practici | *Lugduni-Batavorum* | Professoris. | PARS SECUNDA. | (Regel 7,0 cm.) | Editio altera, aucta, & ab infinitis | mendis purgata. | (Regel 7,0 cm.) | LONDINI, | Apud S. KNEBEL ET J. KNAPTON, | M. D. CCXXXI.

Collatie: Vol. I. 12° 9,5 cm × 16,2 cm: *2 A-R¹² (*1 en *2 niet conjugaat); (iv) 1–408. Vol. II. 12° 9,5 cm × 16,2 cm: π S-2F¹² 2G⁸, (ii) 409–698 (xiv).

Vol. I.: *: Titelpagina, verso blanco. *2: Houtsnedevignet 6,3 cm × 1,6 cm. Praefatio ad lectorem. Cum septemdecim circiter abhinc annis ... A: Zelfde vignet als *2. Prooemium. A12^v: p. 24. Het eigenlijke werk beginnend met: *Plantae submarinae*. R12^v: p. 408. Reclamant 'Alysson.'

Vol. II.: π: Titelpagina. π^v: Tetrapetalae Siculosae. 409 | Alysson. | PARS II. S S: p. 409. Alysson. Gg^v: p. 698. ... *Finis secundae partis*. Gg2: Index alphabeticus designans nomina plantarum, quae in hoc libro describuntur. Index in twee kolommen cursief.

Opmerkingen: Uittien (1938) twijfelt eraan of de *Historia plantarum* wel in Londen gedrukt is. Hij spreekt van een 'quasi-Londensche uitgave'. Het is mijns inziens wel mogelijk dat behalve de editie Rome 1727, ook deze editie alsmede de editie Londen 1738 in Leiden gedrukt zijn. Boerhaave leefde nog. Bovendien lijken de boeken teveel op elkaar en dit geldt dat met name voor de editie Londen 1731 en Londen 1738 die ongetwijfeld bij dezelfde drukker vervaardigd zijn. Het houtsnedevignet boven de Praefatio in zowel de editie Londen 1731 en 1738 is nagemaakt van een eropgelijkend vignet boven het Prooemium van de editie Rome 1727! Er is echter een argument dat ertegen spreekt dat de twee 'Londense' edities in Leiden gedrukt zijn. Plomer (1968, p. 181) noemt namelijk een Londense boekverkoper 'James Knapton' die gewoonde heeft 'Queens Head' en 'Crown' beide te 'St. Paul's churchyard'. Deze Knapton 'held' aldus Plomer 'shares in all the most important books that were issued and carried on a flourishing business until his death in 1738. He was Master of the Company of Stationers in 1727 and again in 1728, and was succeeded in business by two of his brothers, John and Paul.' De *Historia plantarum* vult de inhoud van de *Index plantarum* en de *Index alter* goed aan. Het lijkt

een soort collegedictaat opgetekend uit de mond van Boerhaave zelf. *1 van Vol. I is een afzonderlijk titelblad, *2 is eveneens een los voorgevoegd blad. Van Vol. II is π een los titelblad. Het Utrechtse exemplaar heeft de twee boeken in twee banden gebonden.

91

BM UBA

Anonymus [naar Boerhaave, Herman 1668–1738]. *Historia plantarum Lugduni Batavorum*. Londen 1738. (2 vol.)

HISTORIA | PLANTARUM, | Quae in | HORTO ACADEMICO | LUGDUNI-BATAVORUM | *Crescunt cum earum characteribus, & | Medicinalibus virtutibus* | Desumptis ex ore | CLARISSIMI VIRI | HERMANNI BOERHAAVE, | Philosophiae & Medicinae Doctoris, | Medicinae, & Collegii Practici | *Lugduni-Batavorum* | Professoris. | Collectis atque in lucem editis ab *** | (Regel 6,5 cm.) | PARS PRIMA, | (Regel 6,5 cm.) | Editio Novissima, aucta, & ab infinitis | mendis purgata, & Indice accura- | tissimo aucta. | * * * | (Regel 6,5 cm.) | LONDINI, | Sumptibus Societatis. | (Regel 6,5 cm.) | M. D. CCXXXVIII.

HISTORIA | PLANTARUM, | Quae in | HORTO ACADEMICO | LUGDUNI-BATAVORUM | *Crescunt cum earum characteribus, & | Medicinalibus virtutibus* | Desumptis ex ore | CLARISSIMI VIRI | HERMANNI BOERHAAVE, | Philosophiae & Medicinae Doctoris, | Medicinae, & Collegii Practici | *Lugduni-Batavorum* | Professoris. | Collectis atque in lucem editis ab *** | (Regel 6,5 cm.) | PARS SECUNDA, | (Regel 6,5 cm.) | Editio Novissima, ab infinitis mendis | purgata, & Indice accuratissi- | mo aucta. | * * * | LONDINI, | (Regel 6,5 cm.) | Sumptibus Societatis. | (Regel 6,5 cm.) | M. D. CCXXXVIII.

Collatie: Vol. I. 12° 10,4 cm × 16,9 cm: *2 A-R¹²; (iv) 1–408. Vol. II. 12° 10,4 cm × 18,9 cm: π S-2G¹² 2H³ (2H1 2H2 2H3); (ii) 1–696 (xxix) (i blanco).

Vol. I.: *: Titelpagina, titel gevat in een kader van brede ornamentjes van 0,2 cm, formaat 7,3 cm × 13,7 cm. Verso blanco. *2: Kopvignet, houtsnede, 6,3 cm × 1,6 cm. Praefatio ad lectorem. Cum viginti tribus circiter abhinc annis ... A: Kopvignet samengesteld uit vele ornamentjes 7,3 cm × 1,1 cm. Prooemium. R12^v: p. 408. Custode 'Alysson'.

Vol. II.: π : Titelpagina, titel gevat in een kader van brede ornamentjes van 0,2 cm, formaat 7,3 cm × 13,7 cm. π^v : Tetrapetalae Siculosae. 409 | Alysson. | PARS II. S S: Alysson. Ff12^v: p. 696. ... Finis secundae partis. Gg: Index rerum et verborum. Een kolom. alfabetisch. Hh3: ... Finis. Hh3^v: Blanco. Hh, Hh2 en Hh3 zijn afzonderlijke bladen niet behorend tot een katern. Van de index is Hh3 in een kleinere letter gezet.

Opmerkingen: Het kopvignet van *2 is hetzelfde als dat van de editie 1731 (*2 en A). De tekst is voor de derde maal opnieuw gezet. Ook het voorwoord is nieuw. Was in de editie van 1727 en 1731 sprake van 'Cum septemdecim circiter abhinc annis', hier gaat het over ongeveer drie-en-twintig jaar geleden. Vermoedelijk is de eerste editie dus bij een andere uitgever en/of drukker verschenen.

Mogelijk bestaat er ook nog een vierde editie van de *Historia plantarum*, Venetië 1766.

Royen, Adrianus van (1727–1799). *Florae Leydensis prodromus, exhibens plantas quae in horto academico Lugduno-Batavo aluntur*. Leiden 1740.

ADRIANI VAN ROYEN, M.D. | MEDICINAE, BOTANICES, ET COLLEGII | PRACTICI IN BATAVA, QUAE LEYDAE | EST, ACADEMIA PROFESSORIS | FLORAE LEYDENSIS | PRODROMUS, | EXHIBENS | PLANTAS | QUAE IN | HORTO ACADEMICO | LUGDUNO-BATAVO | ALUNTUR. | (Twee regels onder elkaar van 9,6 cm.) | *LUGDUNI BATAVORUM*, | Apud SAMUELEM LUCHTMANS | *Academiae Typographum*. | (Regel 3,7 cm.) | MDCCXL.

Collatie: 8° 12,0 cm × 19,8 cm: *–4*⁸ 5*³ χ 5*⁴(5*³+5*⁴) A-2M⁸ 2N⁴; (lxxiv) 1–538 (xxx); 1 plaat.

*: Titelpagina, verso blanco. *2: Johanni Wesselio ... Adrianus van Royen. Quum iis moribus ... *2^v: ... Dedi Leydae ad d. xxvi Septembris, Anni MDCCXXXIX. *3: Rei herbariae studiosis. ***2: Praefatio. ***3: Compendia citatorum auctorem explicata. ***: Methodi naturalis praeludium, seu conspectus systematis ad naturae codices castigandi. (tot en met ** ** *3^v). χ: De tabel. Clavis classium. Volgt de afbeelding: Post Clavem Classium Pag: * Prospectus horti academici Lugduno-Batavi. De kopergravure meet 23,9 cm × 40,9 cm. Formaat van het papier van de uitvouwplaat 38,5 cm × 44,6 cm. Linksonder gesigneerd: 'J:v:de Spyk fecit.'. ** ***4: Explanatio. (Twee kolommen.) ** ***4^v: Gedicht in een cursieve letter. ... Q. Horatius Flaccus. De arte poëtica. A: 'Pag. I'. *Florae Leydensis prodromus*. Ongeveer 3000 plantsoorten opgesomd. Het eigenlijke boek begint met: Classis I. Palmae. Ll6: Index alphabeticus qui, caractere Romano, vera nomina plantarum, suis quaerenda locis, monstrat; cursivo vero nomina minus convenientia, & in synonymis recitata, designat. Twee kolommen.

Opmerkingen: Zie voor een toelichting op Van Royens systeem: Gmelin, Phil. Frid., *Otia botanica quibus in usum praelectionum academicarum definitionibus et observationibus illustratum reddidit Prodromus Florae Leydensis Adriani van Royen ... Tubingae: In officina Bergeriana, 1760.* (viii) 1–200. In het Wageningse exemplaar zit tegenover de 'Clavis classium' een handgeschreven concordantietabel waarin de klasseindeling van Amsterdam met die van Van Royen vergeleken wordt: 'Ordo Plantarum in Horto Medico Amstellodamensi'. Van Royen gebruikte voor de Leidse hortus de indeling volgens het natuurlijke systeem van Linnaeus, welke laatste aan de totstandkoming van Van Royens indeling zelf had meegewerkt. In 1768 was ook de Amsterdamse tuin, volgens dit Linneaanse systeem, zoals we dat bij Van Royen vinden, ingedeeld.

Meerburgh, Nicolaas (1734–1814). *Afbeeldingen van zeldzame gewassen*. Leiden 1775 [–1780].

AFBEELDINGEN | VAN | ZELDZAAME | GEWASSEN, | DOOR NICOLAAS MEERBURGH, | HORTULANUS VAN DEN KRUIDTUIN | VAN 'SLANDS UNIVERSITEYT | TE LEYDEN. | (Vignet 12,1 cm × 7,4 cm. Gesigneerd JOSEPH (?) MAYER.) | *TE LEYDEN*, | BY JOHANNES LE MAIR, | MDCCCLXXV.

Collatie: folio 25,8 cm × 41,3 cm: A-G²; (xxviii); 55 platen.

A: Titelpagina, verso blanco. A2: Voorberigt. B: *Jasminum*. 'TAB. I.' G2: *Index generum plantarum*. ... *Index papilionum*. G2^v: Blanco. Afbeeldingen genummerd I–LV. De platen zijn met de hand ingekleurd.

Opmerkingen: Fuchs (1962, p. 69–89) geeft naast een concordantie op de namen ook een inzicht in de publikatiegeschiedenis. Uit advertenties in de 'Leydse Courant' blijkt dat het boek in vijf bundeltjes of fascikel van 10 platen gepubliceerd werd. In het exemplaar in de Artisbibliotheek vindt men achter de eerste 50 platen nog 5 extra platen. Het eerste fascikel van 8 ongenummerde pagina's en 10 gekleurde platen werd in de *Leydse Courant* van 10 november 1775 als verschenen bij Joh. le Mair aangekondigd. Het tweede, derde, vierde en vijfde fascikel van steeds 4 ongenummerde paginas en 10 gekleurde platen verschenen, zoals we uit de *Leydse Courant* kunnen opmaken vóór 14 juni 1776 (II), 26 mei 1777 (III), 31 december 1777 (IV) en 25 december 1780 (V). Een fascikel kostte steeds f 3:12. In de *Courant* van 26 mei 1777 staat (ik citeer Fuchs): 'By J. MEERBURGH, Boekverkooper te Leyden, als mede te Amsterdam by J. C. Sepp, Haarl. J. Bosch, 's Hage P. van Tol, Gouda van der Klos, Delft van der Smout, Rott. D. Vis, Dord. Blussé, Utr. J. Schoonhoven & Comp., [en verder niet, om het klein getal Exemplareen] is te bekomen: Het derde TIENTAL afgezette PLAATEN, zynde Afbeeldingen van zeldzaame GEWASSEN: By elk GEWAS is een CAPELL afgebeeld, beide met hunne natuurlyke Couleuren en Beschryvingen, in Fol.: à f. 3:12, de drie Stukken compleet: à f. 10:16, door N. MEERBURGH, Hortulanus van 's Lands Universiteit te Leyden.' In de advertentie voor deel IV van 31 december 1777 staat: 'Te Leyden by J. MEERBURG is van de pers gekomen ...'. De tekst van de advertentie van 25 december 1780 luidt: 'In de Boekwinkel van J. MEERBURG te Leyden, wordt weder uitgegeeven: Het vyfde Stuk, zynde Plaat XXXX. tot L, van N. MEERBURG, AFBEELDINGEN VAN ZELDZAAME GEWASSEN, by ieder Afbeelding zyn eenige zeldzaame Capellen, beide met hunen natuurlyke Couleuren geteekend, in Folio: à f 3:12, nog eenige weinige compleet à f 18.'

Wanneer de laatste vijf platen en de erbij horende twee tekstpagina's verschenen zijn en of deze reeds in de hierboven genoemde complete uitgave (waarin dan ook de *Index generum* te vinden is?) te vinden waren heb ik niet kunnen achterhalen. Ik vermoed echter dat de Artisbibliotheek een oorspronkelijk exemplaar bezit. In de tweede editie, een titeluitgave met een titelblad in het Latijn van 1789 zijn ze in elk geval wel aanwezig (nummer 94). In het exemplaar in de Artisbibliotheek vindt men de platen achter de tekst.

94

BLH HAL KB UBA(Artis) UBL UBU

Meerburg, Nicolaus (1734–1814). *Plantae rariores vivis coloribus depictae*. Leiden 1789.

PLANTAE | RARIORES | VIVIS COLORIBUS | DEPICTAE | A | NICOLAO
MEERBURG, | *HORTULANO IN ACADEMIA* | *LUGDUNO BATAVA*. | (Vignet
9,3 cm × 5,9 cm.) | *LUGDUNI BATAVORUM*, | APUD JACOBUM MEERBURG, |
MDCCLXXXIX.

Collatie: folio 25,8 cm × 42,6 cm: A-G² (–A +A'); (xxviii); 55 platen.

Een titeluitgave van de Afbeeldingen uit 1775(–1780). Voor de verdere collatie zie

nummer 93. In het Wageningse exemplaar zaten de platen steeds na de tekst behorende bij 10 platen, dus fascikelsgewijze gebonden. Fuchs (1962, p. 73) vermoedt dat de *Plantae rariores* eind 1789 verscheen. Er komen losse exemplaren voor alsmede exemplaren, die zijn samengebonden met de *Plantae selectarum icones pictae*, Leiden 1798 (ondermeer een Leids exemplaar, een Wagenings exemplaar en het exemplaar in de KB).

95

BLH BRMNH HAL KB UBL

Meerburg, Nicolaus (1734–1814). *Plantarum selectarum icones pictae*. Leiden 1798.

PLANTARUM | SELECTARUM | ICONES | PICTAE | EDITAE | A |
NICOLAO MEERBURG, | *HORTULANO IN ACADEMIA* | *LUGDUNO BATA-*
V.A. | (Vignet 6,6 cm × 5,0 cm. Mandje met bloemen.) | *LUGDUNI BATAVO-*
RUM, | APUD J. MEERBURG, | MDCCXCVIII.

Collatie: folio 26,0 cm × 47,1 cm: π^2 A-B²; (xii); 28 platen.

π : Titelpagina, verso blanco. π^2 : Praefatio. A: *Plantarum selectarum icones pictae*. De tekst bij de afbeeldingen. De door Meerburg getekende afbeeldingen ('N. Meerburgh fec.') zijn ook hier met de hand ingekleurd. De afbeeldingen genummerd (T.1–T.10, N.11, N.12, N.13, T.14–T.21., Tab.22., Fig. 23., Tab. 24., Fig. 25., Fig. 26., T.27, Tab. 28.). Namen van de planten in het Latijn ook op de afbeeldingen vermeld.

Opmerkingen: Fuchs (1962, p. 69–89) geeft een concordantie op de Linneaanse namen van Meerburg. Ook hier zijn de platen met de hand ingekleurd. Er komen zowel afzonderlijke exemplaren voor als exemplaren die gebonden zijn achter de *Plantae rariores* uit 1789. In het rijksherbarium te Leiden is een verzameling waterverfschilderingen aanwezig getiteld: 'Afbeeldingen van Geraniaceën, die vroeger in tuinen voorkwamen. Geteekend door N. Meerburg; afkomstig uit de verzameling van Dr C. Dalen, in leven Directeur van den Hortus te Rotterdam.

96

BLH UBA

Anonymus. *Index plantarum medicinalium, quae in horto Lugduno-Batavo coluntur*. Leiden [omstreeks 1800].

INDEX | PLANTARUM | MEDICINALIUM, | QUAE IN HORTO LUGDUNO-
BATAVO | COLUNTUR.

Collatie: 8° 10,7 cm × 18,5 cm: A-B⁴ C²; 1–20.

A: Titelpagina, verso blanco. A2: *Plantae medicinales*. Classis I. Monandria. ... Classis II. Diandria. &c. Latijnse namen, daarachter de Nederlandse naam cursief gedrukt. Aangegeven die delen die volgens de farmacopee medisch gebruikt worden. 376 nummers.

97

BLH

[Brugmans, Sebald Justinus (1763–1819)]. *Elenchus plantarum, quae in horto Lugduno-Batavo coluntur* 1818. [Leiden 1819].

ELENCHUS | PLANTARUM, | QUAE | IN HORTO LUGDUNO-BATAVO | COLUNTUR. | 1818.

Collatie: 8° 11,4 cm × 18,4 cm: π^4 A-E⁴ (C3 als 'B3'); (ii blanco) (vi) 1-39 (i blanco). π^{r+v} : Blanco. π^2 : Titelpagina, verso blanco. π^3 : Lectori botanophilo S.P.D. Horti botanici Lugduno-Batavi praefectus et in eodem professor p. ordinarius. (Voorwoord.) π^3 ^v: ... Om de plantsoorten te benamen het systeem gebruikt van 'Persoon, Synopsis Plantarum Parisiis 1805.' ... Auctores ita laudati sunt sequentes: ... π^4 ^v: Scripsi S.J. Brugmans. Lugduni-Batavorum, ad diem 12. Februarii 1819. A: De eigenlijke catalogus. 3227 planten genoemd. Twee kolommen. E4^v: Blanco. (Zie Veendorp & Baas Becking 1938, p. 133-141 & 192 bibliografie nummer 54.)

98

BLH KBBr UBA UBL UBU

Anonymus [Sandifort, Gerard?]. Elenchus plantarum quae in horto Lugduno-Batavo coluntur. Leiden 1822.

ELENCHUS | PLANTARUM | QUAE | IN HORTO LUGDUNO-BATAVO | COLUNTUR | (Regel 3,4 cm.) | LUGDUNI-BATAVORUM, | APUD H.W. HAZENBERG, JUNIOREM | MDCCCXXII.

Collatie: 8° 11,8 cm × 19,5 cm: π^4 A-L⁴ M²; (viii) 1-92. π : Halve titel 'ELENCHUS | PLANTARUM, | QUAE | IN HORTO LUGDUNO-BATAVO | COLUNTUR.' π^v : Blanco. π^2 : Titelpagina, verso blanco. π^3 : L.S. (Voorwoord.) Het is al weer meer dan drie jaar geleden, dat kort voor de dood van Brugmans, deze een catalogus van de Leidse hortus heeft gepubliceerd. π^3 ^v: De auteur gebruikt evenals Brugmans het systeem van Persoon 'in designandis plantarum speciebus, ordinem ...' ... Auctores citati sunt sequentes: ... π^4 ^v: Scripsi Lugduni-Batavorum, ad diem 10 Octobris 1822. A: p. 1. Volgt de eigenlijke Elenchus in twee kolommen. Latijnse namen. Ongeveer 5000 soorten en variëteiten opgesomd. K4: p. 79. Index. Genusnamen in alfabetische volgorde. Twee kolommen.

Opmerkingen: Veendorp & Baas Becking (1938, p. 141-142 & p. 193 bibliografie nummer 56) schrijven deze Elenchus (naamlijst) toe aan Gerard Sandifort (1779-1848) die na S.J. Brugmans die in de nacht van 22 op 23 juli 1819 gestorven was, tijdelijk tot directeur van de Leidse hortus was benoemd, totdat Reinwardt die in de Oost-Indië verbleef zou zijn teruggekeerd. Deze laatste hield zijn inaugurele rede op 22 mei 1823.

99

BLH BRMNH UBA UBL

Anonymus [Reinwardt, C.G.K.?]. Enumeratio plantarum quae in horto Lugduno-Batavo coluntur. Leiden 1831.

ENUMERATIO | PLANTARUM | QUAE | IN HORTO | LUGDUNO-BATAVO | COLUNTUR | (Regeltje 2,4 cm.) | 1831.

Collatie: 8° 11,3 cm × 19,0 cm: π^4 1-11⁴; (iv blanco) (iv) 1-87 (i). π^{r+v} π^{2r+v} : Blanco. π^3 : Titelpagina, verso blanco. π^4 : Blanco. π^4 ^v: Indicia locorum

natalium. 1: p. 1. De eigenlijke lijst. Enumeratio plantarum ... Namen alfabetisch in twee kolommen. Exact 5600 soorten en variëteiten opgesomd. 11-4^v: Tussen twee regels van 11,0 cm de tekst: 'TYPIS J.G. LA LAU.'

Opmerkingen: Zie Veendorp & Baas Becking (1938, p. 150-163 en p. 193 bibliografie nummer 59), die deze opsomming aan C.G.K. Reinwardt toeschrijven. Vooral de Australische plantcollectie werd met ongeveer 100 soorten sterk vergroot. Ook veel nieuwe Chinese en Japanse specimina opgevoerd.

In de bibliotheek van het Rijksherbarium te Leiden is een gedrukte Naamlijst der artsenij-gewassen in den Leydschen akademie-tuin, Leyden: Ter boek drukkerij van J.G. La Lau, 1840, 1-23 (i blanco), aanwezig (260 nummers).

Nieuwersluis

100 (p)

KBBr

Beeldsnijder, Gerard Johannes (1791-1853). Catalogue des plantes de Beeldsnijder qui se trouvent à Rupelmonde. [Rotterdam? 1822.] Continuation du catalogue des plantes de Beeldsnijder. Rotterdam 1823.

CATALOGUE | DES | PLANTES, | DE BEELDSNIJDER, | QUI SE TROUVENT
à | RUPELMONDE, | Province d'UTRECHT, entre les Villages LOENEN | et BREUKELEN.

Collatie: 8° 12,7 cm × 20,6 cm: I-IV 1-29 (i); 1 plaat. Continuation: $\pi^3 A^4 B^3 (\pi^3 + A^4 \cdot B^3)$ (B2 en B3 niet gesigneerd); (ii blanco) (iv) 1-14.

Zelf heb ik helaas geen compleet exemplaar van deze catalogus gezien. Wel bezit de Centrale Bibliotheek van de Landbouwhogeschool een fotokopie van de eerste vier bladzijden, bladzijde 27-29, de laatste ongenummerde bladzijde alsmede de afbeelding plus een kopie van de Continuation. p. I: Titelpagina. p. II: Abbreviations. p. III: Avant propos. De tekst loopt tot en met pagina 29. Namen in twee kolommen alfabetisch. Volgt een ongenummerde bladzijde: Le zamia beeldsnijderiana, pajeno et les deux inconnus sont arrivés de l'intérieur de l'Afrique en mars 1821. Volgt de afbeelding. Een litho 19,3 cm × 23,2 cm. 'I.O.D. (?) fecit.' 'ZAMIA BEELDSNYDRIANA'.

Volgt een nieuw boekje in een band met vorig.

CONTINUATION | DU | CATALOGUE | DES | PLANTES, | DE |
BEELDSNIJDER, | Membre Suppléant des États Provinciaux de la Sud- | Hollande,
Membre de la Société Royale d'Agri- | culture et de Botanique de GAND, et de celle |
de Flore à BRUXELLES. | QUI SE TROUVENT à | RUPELMONDE, | Province
d'UTRECHT, entre les Villages de LOENEN | ET BREUKELEN.

π : Titelpagina. π^v : Abreviations. π^2 : Avant propos. Le nombre des plantes, dont la description est consignée dans le Catalogue publié il y a huit mois ... (hieruit blijkt dat de Catalogue omstreeks juni 1822 werd gepubliceerd). π^2^v : ... Gouda 18 $\frac{2}{27}$ 23. BEELDSNIJDER. A: Supplément de la collection des plantes à Rupelmonde. Namen alfabetisch in twee kolommen. B3^v: p. 14 ... 'Gedrukt te ROTTERDAM, bij A: MAIJ VAN VOLLENHOVEN.'

Opmerkingen: De Koninklijke Bibliotheek te Brussel bezit alleen de Continuation uit 1823, voorzien van de afbeelding van *Zamia horrida*. Deze Continuation wordt in dezelfde band voorafgegaan door de *Elenchus plantarum* ... Leiden 1822 (mijn nummer 98).

101 (p)

BMHNP

Beeldsnijder, Gerard Johannes (1791-1853). *Catalogue des plantes de Beeldsnijder*. [Rotterdam? 1823?]

CATALOGUE | DES | PLANTES, | DE | BEELDSNIJDER, | *Membre sup-
pleant des états Provinciaux de la Zud-Hollande, Membre | de la société des Naturalistes
Helvétiques, et des sociétés Royale | d'Agriculture et de Botanique de Gand, Bruxelles et
Lou- | vain, et des Naturalistes de Zurich, | QUI SE TROUVENT à | RUPEL-
MON- | DE, | Province D'UTRECHT, entre les Villages | LOENEN et BREUKELEN.*

Collatie: 8° 13,8 cm × 20,1 cm: π^2 A-D⁴ E² (op E2 na \$2 gesigneerd); I-IV 1-36.

π : Titelpagina. π^v : Abreviations. π_2 : p. IV. ... Beeldsnijder. A: p. 1. Collection de plantes. Indeling alfabetisch op genusnaam. Twee kolommen..

Rotterdam

102 (p)

LTC D

[Heym, Henricus van der]. *Notitie van ... tulpen die sullen verkocht werden in den tuyn van ...*. [Rotterdam] 1708.

NOTITIE | Van Numbers, Namen en Gewichten van | TULPEN, | Die op Woens-
dag den 16. Mey 1708. | Sullen verkocht werden in den Tuyn van | HENRICUS
VANDER HEYM.

Collatie: 4° 16,2 cm × 19,3 cm: (viii).

Opmerkingen: Deze veilingcatalogus van acht ongenummerde pagina's is aanwezig in de bibliotheek van Trinity College in Dublin in de collectie Fagel. Mevrouw M. Pollard de bibliothecaris gaf mij het formaat. De bladzijden zijn niet afgesneden. Het watermerk is volgens Pollard: 'London arms | IV.' De eerste pagina, geen echte titelpagina want na de titel volgt 't Eerste Bed.', is afgebeeld in Krelage (1946, deel 2, naast p. 542). Henricus van der Heym was een Rotterdams koopman, die van 1697 tot 1720 een tuin buiten die stad bezat. De opbrengst van de veiling bedroeg 8662 gulden voor 2 bedden met daarin 240 bollen.

103 (p)

GAR UBA

[Schinne, Isaac Evert Cornelis van (1741-1819)]. *Catalogus plantarum indigenarum et exoticarum quae in horto medico Rotterodamensi aluntur*. Rotterdam 1809.

CATALOGUS | PLANTARUM, | INDIGENARUM & EXOTICARUM, | QUAE
IN | *HORTO MEDICO ROTTERODAMENSI* | ALUNTUR, | SECUNDUM SYS-
TEMA SEXUALE | CAROLI A LINNÉ | DISPOSITARUM. | (Regel 3,9 cm.) | A^o.
1809.

Collatie: 8° 11,7 cm × 18,3 cm: π⁴ A-F⁴ χ⁴; (viii) 1-48 (viii).

π: Titelpagina, verso blanco. π²: Aan de edel groot achtbare heeren burgemeester en
wethouder der stad Rotterdam. π^{3v}: ... J.E.C. van Schinne. π⁴: Aan den lezer. A: Tekst.
Namen in twee kolommen. χ: Register. Latijnse namen in twee kolommen. χ^{4v}: ...
Drukfeilen.

Rijsel

104 (p)

BM KBBr

Wionius, Georgius. Hortus medicus Petrus Ricartus. Lille (Rijsel) 1644.

BOTANOTROPHIVM | SEV | HORTVS MEDICVS | PETRI RICARTI | Pharma-
copoei Lillensis | celeberrimi, | *Curâ* GEORGII VVIONII *Artium* | *Doctoris ac Medici des-*
criptus | *ac editus*. | (Volgt een fraai vignet samengesteld uit klassieke ornamentjes in
de vorm van een kruis gerangschikt 2,4 cm × 2,4 cm.) | LILLAE GALLO-FLAN-
DRICAE, | Typis SIMONIS LE FRANCO sub signo | Horologii Solaris. | Anno 1644.

Collatie: 16° 8,0 cm × 14,2 cm: †⁴ ††⁴ A-G⁴ (\$1 en \$2 gesigneerd); (xii) 1-56.

†: Titelpagina, verso blanco. †²: Nobilissimo amplissimoque urbis Lillanae senatui,
rewarto D. Francisco de Preudhomme equiti, toparchae de Coisnes. Consuli seu majori,
D. Ioanni le Vasseur scutifero, toparchae de Rabodenghes. Scabinis (volgen 11 namen)
Pansionariis (3 namen) Thesaurio D. Ioanni du Hot. Octóviris (8 namen). †^{2v}: Consilia-
riis (12 namen). †³: ... Procuratori, D. Alardo Cuvillon scutifero, toparchae du Crocquet. ...
Vestra omnium. Volgt de tekst van de opdracht. †^{4v}: ... Lillae III. Idus Januar. An.
MDC XLIV. (11 januari 1644) Nobiliss. et ampliss. DD, VV- Addictissimus servus
Georgius VVionius. ††: Paraenesis eiusdem ad Petrum Ricartum botanicum praesignem.
Botanotrophii tui expectatione ... Ricarte. ††²: In Botanotrophium pharmacopoei Insu-
lensis celeberrimi, curâ Georgii VVioni artium doctoris & medici editum. Scazon. (Volgt
een episch gedicht.) ††^{2v}: ... Ianus Detraeus ... Ad Botanotrophii lectores, ... I.V.M.L. ††³:
Catalogus plantarum horti Petri Ricartii pharmacopoei Insulani, additis iis, quae propè
ab Insulâ nascuntur. Volgt de eigenlijke catalogus. Ongeveer 1200 planten opgesomd.
G^{4v}: Sequentium plantarum, quae caeli solive inclementiâ perierunt, jacturam lugemus.
(6 stuks) ... Errata ... Finis.

Opmerkingen: De Wildeman (1950, p. 12 & 28): 'La Bibliothèque de l'École de Paris
posséderait un exemplaire ...' Zowel officinalia (geneeskruiden) alsook voedingsgewas-
sen en sierplanten genoemd.

Santpoort

105 (p)

BLH UBA UBGr UBL UBM UBU

Vriese, W.H. de (1806–1862). Hortus Spaarn-Bergensis. Amsterdam 1839.

HORTUS SPAARN-BERGENSIS. | (Regel 1,3 cm.) | ENUMERATIO STIRPIUM | QUAS, | IN VILLA SPAARN-BERG | PROPE HARLEMUM, | ALIT | ADR. VAN DER HOOP, | EQUES ORDINIS CIVILIS LEONIS NEERLANDICI, ORDINIBUS PROVINCIAE HOLLANDIAE, | SENATUS AMSTELODAMENSI, CET., CET., ADSCRIPTIS. | (Regel 1,3 cm.) | DISPOSUIT | W.H. DE VRIESE. | (Ornamentregel 1,4 cm.) | EX BIBLIOPOLIO JOHANNIS MÜLLER, | AMSTELODAMI. | 1839.

Collatie: 8° 13,7 cm × 22,5 cm: π⁶ 1–10⁸ 11² (\$1 gesigneerd, alle tweede bladen gesigneerd (\$2) met het katernnummer en een asterisk, dus 1*, 2*, etc.); i–xii 1–146 i–xvi (ii blanco); 2 platen.

π: Halve titel. 'HORTUS SPAARN-BERGENSIS', verso blanco. π²: Titelpagina. π^{2v}: (Regel 2,3 cm.) | 'TYPIS C.A. SPIN.' π³: p. v. Viro nobilissimo A. van der Hoop, S.P.D. W.H. Vriese. (Opdracht van W.H. Vriese aan A. van der Hoop.) π^{6v}: ... Tu, vir nobilissime, nobis, quod facis, favere perge. Vale! Scripsi Amstelodami, Calendis Majis, MDCCCXXXIX (1 mei 1839). p. 1. De eigenlijke lijst waarbij de indeling van Fontanesius in zijn Hortus Parisiensis uit 1819 gevolgd is. Toegevoegd zijn de nummers van Loudon. 10² (gesigneerd 109): p. i. Appendix annotatiununcularum. 10² verso: (10^{*v}): p. ii. ... Emendanda. 10³: p. iii. Explicatio nonnullorum scriptionis compendiorum. 10⁵ verso: p. viii. Nomina ordinum et generum. (Twee kolommen.) 11² recto en verso: Blanco. Afbeelding 1 volgt na p. 146. Chromolithografie 22,3 cm × 27,0 cm. 'Tab. I. | Arūm ringens Thun. | A. Weiss in lapide del | Lith. v. Desguerrois en C^o' Afbeelding 2 volgt na katernnummer '10*', p. I. Chromolithografie 22,3 cm × 27,0 cm. 'Tab. II. | Theophrasta Jussieui Lindl. | A. Weiss in lapide del. | Lith. v. Desguerrois en C^o'.

Opmerkingen: J.J.F.H.T. Merkus Doornik publiceerde een 'Hortus Spaarn-Bergensis. Plantarum quas in villa sua Spaarn-berg, prope Harlemum, colit Adrianus van der Hoop ... catalogus alter. Amstelaedami: Joannis Müller, 1849.'

Terneuzen

106 (p)

BLH KB PBZ UBA UBL UBU

Hondius, Petrus. Dapes inemptae, of the Moufe-schans. Leiden 1621.

PETRI HONDII | Dapes inemptae, | Of de | Moufe-schans/ | dat is, | De soeticheydt | DES BVYTEN-LEVENS, | Vergheselschapt met de | Boucken. | AFGEDEELT IN X GANGEN. | Nieuwe editie. | Nu eerst by den Autheur uyt | laeten gaen. T'samen met | zijn Hof-wetten. | (Vignet, houtsnede, 3,1 cm × 3,3 cm. Een koepelvormig gebouw of tempel met daaromheen geschulpt de tekst 'TEMPLVM DEI ESTIS VOS.') | TOT LEYDEN, | Voor Daniel Roels Boeckvercooper/ | Anno 1621.

Collatie: 16° 8,8 cm × 14,9 cm: (?)⁸ (?)⁸ A-K⁸ 2L⁴ (2A^{iiij} als 'A^{iiij}'); 1-31 (29 30 als '13' '14') (i blanco) 1-534 (270 271 als '170' '171') (ii blanco).

(?)ⁱ: Titelpagina. Titel in kader van 0,2 cm brede losse ornamentjes, 7,3 cm × 14,0 cm.
(?)ⁱ: Inhoud van Petri Hondii Moufe-schans. (?)^{ij}: p. 3. Dedicatie aan den Heer Johan Serlippins, outburchmeester van Axel Neusen ende Biervliet. (?)⁸: p. 15. Voor-reden tot den goetwillighen leser; vervattende d'oorzaecke van dese editie. (Tekst cursief gedrukt.)
(?)⁷: p. 29 (er staat '13'). De Moufe-schanse, den eersten ganck, aen mijne heere ... Guliaume de Soete Haultain, Admirael van Zeelandt. (?)^{8v}: Blanco. A: p. 1. (Hier begint het boek, tekst gotisch.) Den eersten ganck. Het ste-leven, vergeleken by het Buyten-leven. Kk6: p. 523. P. Hondii Hof-wetten. Aen mijn heere. D.D. Ieremias van Dalen vermaert en ervaren medicyn. (Tekst in cursief gezet) Kk7: p. 525. Hof-wetten. Ll^{ijv}: Delicias. (Gedicht). A mon Jardin ... (gedicht). Finis. 'TOT LEYDEN', | (Regel 6,0 cm.) | By Joris Abrahamsz. vander Marsce/ | Anno 1621. Ll^{iiij}^{r+v}: Blanco.

Opmerkingen: Volgens Van der Wielen (1920, p. 113-116) werd De Moufe-schans eerder in 1619 als een kort leerdicht gepubliceerd, dat in genoemd jaar tot driemaal toe werd herdrukt. Zelf heb ik een exemplaar van dit kortere leerdicht gezien in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag: 'PETRI HONDII | Dapes inemptae, | oft | De Mouffe Schans/ | dat is | DE SOETICHEYT | DES | BUYTEN-LEVENS, | vergeselschapt met de Boecken.'. Collatie: 16° 8,1 cm × 14,5 cm: A-D⁸; 1-64. A: Titelpagina, verso blanco. Aij: p. 3. Het eigenlijke gedicht 'DE MOVFFE-SCHANS.' Tekst gotisch. D8^v: ... Eynd. Met pen stond erbij geschreven 'gedrukt in Leyden in 1621.'(?). Voor een beschrijving van de inhoud van de 'grote' Moufe-schans zie Van der Baan (1856) & Walraven (1857).

Utrecht

107

GAU

Regius, Henricus (1598-1679). Hortus academicus Ultrajectinus. Utrecht 1650.

HORTUS | ACADEMICUS | ULTRAJECTINUS. | *Editus ab* | HENRICO REGIO | Med. Professore. | (Allegorisch vignet, houtsnede, 6,0 cm × 6,2 cm. De boom der kennis met links de godin Minerva en rechts een uiltje; in de boom een lint met de tekst 'PAX ARTIVM ALTRIX'; onderaan de tekst 'MINERVA TRAIECTINA.') | ULTRAJECTI, | Typis *Theodori ab Ackersdijck, & Gisberti à Zijll*, | (Regel 5,7 cm.) | ANNO M D C L.

Collatie: 8° 10,3 cm × 18,2 cm: A⁶ B-G⁸ (A4 niet gesigneerd); (cviii); 1 plaat.

A: Titelpagina, verso blanco. A2: Henricus Regius, horti academici praefectus, studiosae juventuti Ultrajectinae S.D. A3^v: ... Dabam Ultrajecti ipsis Kalendis Septembris 1650. (1 september 1650). A4: Botanici horti et catalogi, ad rei herbariae studiosum, commendatio. Volgt gedicht van 'ANT. AEMIL.'. A4^v: Leges horti academici. I. ... VII. ... Ita decrevit senatus Ultrajectinus xij. Iunii, anno M D C XLIII. A5: Series pulvillorum horti academici Ultrajectini. A5^v: Pulvillus primus. Hieronder zijn zes vakken te vinden waarin de namen van de planten ingevuld moesten worden. A6: Pulvillus secundus. A6^v:

Pulvillus tertius. B: Pulvillus quartus. B8^v: Pulvillus decimus-nonus. Deze vakkenindeling loopt door tot F8^v: Pulvillus octogesimus-tertius. G: Catalogus plantarum quibus hortus academicus Ultrajectinus anno 1650 erat instructus. De eigenlijke lijst met plantnamen, alfabetisch in het Latijn. Een dubbele kolom. 684 stuks. De plaat een kopergravure, de plattegrond van de hortus met daarop de vakkenindeling. Formaat 20,5 cm × 18,3 cm. Tekst: 'Hortus Academicus | ULTRAJECTINUS | Anno 1650. erat instructus.'

Opmerkingen: De alfabetische lijst van plantnamen diende als leidraad voor medische studenten en ook wel als ruilcatalogus. In het Utrechts exemplaar is de plaat eruitgehaald en elders opgeborgen.

108

BLH KB UBA UBL UBU

Wachendorff, Everhard Jacob (1703–1758). Horti Ultraiectini index. Utrecht 1747.

HORTI | ULTRAIECTINI | INDEX, | AUCTORE | EVER. IAC. VAN WACHENDORFF, | *Med. Doct.; Med., Chem. & Bot. Prof. Ord.* | (Vignet metaalsnede 4,5 cm × 3,5 cm.) | *TRAIECTI AD RHENUM*, | Apud NICOLAUM VAN VUCHT, Bibliopolam. | MDCCXLVII.

Collatie: 8° 12,4 cm × 20,7 cm: †⁸(-†) *⁻²*⁸(-***⁸) 3*² χ (=†?) A-3C⁴ χ² (=***⁸?) 3D-3F⁴. (xviii) I-XXX (i) (i blanco) 1-394 (xxiv).

†: Verwijderd. †²: Titelpagina, verso blanco. †³: Nobilissimis amplissimisque consulibus, ... Henricus Assuero Wttewaal, Guilielmus Verwey ... S.P.D. Everardus Jacobus van Wachendorff. †⁵^v: ... Traj. ad Rhen. A.D. VI Idus Novembris M D CC XLVII. (8 november 1747.) †⁶: Everard. Jac. van Wachendorff S.D. Auditoribus botanophilus ... †⁸^v: Praefatio. *: Systema botanicum, methodice digestum; complectens pleraque omnia plantarum genera, huc usque descripta. *^v: Blanco, *²: p. III. Plantae sunt: ... χ: Generum in analysi praemissa digestorum species. χ^v: Blanco. ***⁸: Verwijderd. ***: Explicatio nominum auctorum citatorum. A: p. 1. De eigenlijke catalogus. χ²: p. 393. Necessario emendanda. Ddd: Catalogus generum. Drie kolommen. Eee²: Index.

Opmerkingen: Zie 'Erklärung der vornehmsten Kunstwörter, welche in Wachendorffs Pflanzensystem vorkommen'. In: Ehrharts Beiträge zur Naturkunde deel 6, 1791, p. 1-13.

109

BM UBU

Anonymus. Catalogus plantarum hortus medicus Trajectinus. [Utrecht einde 18e eeuw].

CATALOGUS | PLANTARUM, | QUAE IN USUM | COLLEGII PHARMACEUTICI, | INVENIUNTUR | IN | HORTO MEDICO TRAJECTINO.

Collatie: 8° 12,6 cm × 20,2 cm: A-E⁸ F⁴ χ; 1-88 (i) (i blanco).

A: Titelpagina, verso blanco. A²: Tekst. 378 nummers. Vermeld is de Latijnse naam, de Nederlandse naam in cursief en de Linneaanse naam in kleinere letter. E⁴^v: Index. χ: Errata. χ^v: Blanco.

[Kops, Jan (1765–1849)]. *Index plantarum quae in horto Rheno-Trajectino coluntur*, anno 1822. Utrecht 1823.

INDEX | PLANTARUM, | QUAE | IN HORTO RHENO-TRAJECTINO | COLUNTUR. | ANNO 1822. | (Sierregel 6,9 cm.) | TRAJECTI ADRHENUM, | *Apud J. ALTHEER.* | MDCCCXXIII.

Collatie: 8° 13,8 cm × 21,9 cm: π^2 1*⁴–9*⁴ 10*²; (iv) 1–76.

π : Titelpagina, verso blanco. π^2 : L.S. (Voorwoord tot de lezer.) π^2 ^v: ... Dabam Trajecti ad Rhenum, die 23 Aprilis 1823. J. Kops. botan. et oeconomiae ruralis prof. ac horti praefectus. (Volgt een lijstje afkortingen van geciteerde literatuur.) 1*: p. 1. Tekst. Kops gebruikte de indeling van de Nomenclator botanicus van E. Steudel uit 1821, alsmede de Synopsin plantarum van C.H. Persoon (1805 en 1807) en enige andere werken. Voor de cryptogamen volgde Kops de door Willdenow verzorgde editie van de Species plantarum. 9*****: p. 65. Index alphabeticus generum. Twee kolommen. 10*****^{2v}: p. 76. Corrigenda. ... 'Gedrukt bij A. ZWEESSAARDT, te Amsterdam.'

Opmerkingen: Na Wachendorff zijn er vaak Indices seminum in horto collectarum uitgegeven, Kops doet dit zelf in 1819, maar tot 1823 verscheen er geen nieuwe Index van de hortus. De laatste was de Horti Ultraiectini Index van Wachendorff uit 1747 (nummer 108).

Anonymus. *Index plantarum quae reperiuntur in horto botanico nosocomii militaris*. Utrecht 1825.

INDEX PLANTARUM | QUAE REPERIUNTUR | IN | HORTO BOTANICO | NOSOCOMII MILITARIS | Regii quod est | TRAJECTI AD RHENUM, | IN USUM | SCHOLARUM MEDICARUM, | *Descriptus secundum systema | LINNAEI ordinem.* | (Sierregel 6,1 cm.) | TRAJECTI AD RHENUM, | Apud J. VAN DER SCHROEFF, G.f. | MDCCCXXV.

Collatie: 8° 13,4 cm × 20,9 cm: π A–B⁸; (ii) 1–32.

π : Titelpagina. π^v : Clavis classium. A: Index plantarum medicinalium. 353 nummers verdeeld over 24 klassen.

Opmerkingen: In 1842 verscheen een nieuwe *Index plantarum quae reperiuntur in horto botanico nosocomii militaris ... Trajecti and Rhenum*: Apud viduam J. van der Schroeff et fil., 1842, 1–48 (370 nummers).

Breyne, Jacob (1637–1697). *Prodromus fasciculi rariorum plantarum anno 1679 in hortic Hollandiae observatarum. ... Interrogationes de nonnullis plantarum in Centuria prima ...*. Danzig 1680.

PRODROMUS | FASCICULI RARIORUM | PLANTARUM, | Anno M.DC.LXXIX. in Hortis Celeberrimis | Hollandiae, praesertim Incomparabili & Nobilissimo | illo Florae Pandocheo | *ILLUSTRISSIMI atq; EXCELLENTISSIMI* | DOMINI, | DOMINI HIERONYMI | VAN BEVERNINGK &c.&c. | observatarum | â | JACOBO BREYNIO, | GEDANENSI. | Cui accedunt | *INTERROGATIONES* | de nonnullis Plantarum ab Auctore in Centuriâ primâ | descriptorum partibus, quibus, tempore editionis Centuriae | primae, Idem ille ut plurimum destitutus fuit. | *GEDANI*, | Sumptibus AUCTORIS, | Imprimebat DAVID FRIDERICUS RHETIUS. | (Regel 10,4 cm.) | *ANNO M. DC. LXXX.*

Collatie: 4° 18,2 cm × 22,6 cm: A-H⁴I²; (iv) (ii blanco) 1–52 1–7 (i); 2 platen binnen de tekst + 1 losse plaat.

A: Titelpagina, verso blanco. A2: Ad lectorem botanicum benevolum. A3^v: ... vive & vale. A4^{r+v}: Blanco. B: p. 1. *Prodromus exhibens catalogum rariorum plantarum*. Latijnse namen alfabetisch. B3^v: p. 6. Wilhelm ten Rhyne Jacobo Breynio, amico summo, S. & O. P. & O. Honoratissimas tuas literas ... D: p. 17. ... Bataviae Jacatrensium IV. Id. Martii. MDCLXXX. (12 maart 1680). E4^r: p. 31. Afbeelding I. kopergravure. Afbeelding I. is de losse plaat. Eveneens een kopergravure staande naast p. 34. Gesigneerd linksonder 'AS' (Andreas Stech, de tekenaar) en rechtsonder 'IS' (Isaack Saal, de graveur). G: p. 41. Afbeelding III., nu weer in de tekst. Een kopergravure gesigneerd 'A S' & 'I S'. H2^v: p. 52. ... Soli deo gloria. H3: p. 1. Volgt een nieuw kort werkje, een aanvulling op Breyne's eerste werk, *Exoticarum aliarumque minus cognitarum plantarum centuria prima*. Gedani, 1678. Titel: JACOBI BREYNI | GEDANENSIS | INTERROGATIONES | De nonnullis | PLANTARUM | IN | CENTURIA PRIMA | DESCRIPTARUM | partibus &c. | *Quibus* | Tempore editionis Centuriae primae ut | plurimum destitutus fuit.'. H3^v: Blanco. H4: p. 3. ... Interrogationes. I2: p. 7. ... ΣΦΑΛΜΑΤΑ. ... I2^v: 'Auctor, nullum hujus Prodromi Exemplar, quod suâ in impresso Tituli Folio subscriptum manu non est, pro suo agnoscit.' Deze regel is met bruine inkt doorgehaald, Breyne's signatuur is nergens in het boekje te vinden. ... Ordo figurarum. Fig. I inter pag. 2 & 3. (doorgestreept) (Fig.) 2 inter pag. 4 & 5. (doorgestreept) (Fig.) 4 inter pag. 34 & 35.

Breyne, Jacob (1637–1697). *Prodromus fasciculi rariorum plantarum secundus, exhibens catalogum plantarum rariorum, anno 1688 in hortic celeberrimis Hollandiae observatarum*. Danzig 1689.

JACOBI BREYNI, | GEDANENSIS, | PRODROMUS | FASCICULI RARIORUM | PLANTARUM | SECUNDUS, | *Exhibens* | CATALOGUM PLANTA- | RUM RARIORUM, | Anno M. DC. LXXXIIX. in Hortis Cele- | berrimis Hollandiae observata-

rum: | In quo, | *Plantae quàm plurimae, nemini descriptae, compre-* | *henduntur :*
opiniones aliorum modestè emendantur : chara- | *cteres Plantarum haud pauci, ex Libro*
Naturae ab | *Auctore primùm detecti, in Scenam* | *producuntur.* | GEDANI, | Sump-
tibus AUCTORIS, | Imprimebat DAVID FRIDERICUS RHETIUS. | (Regel
11,1 cm.) | ANNO M. DC. LXXXIX.

Collatie: 4° 18,2 cm × 23,0 cm: A-O⁴; (iv) 1–108; 1 plaat binnen de tekst.

A: Titelpagina, verso blanco. A2: Ad lectorem botanicum benevolum. Fasciculo rariorum plantarum, annis 1679. & 1688. ... A2^v: ... Gedani, Anno M. DC. LXXXIX, die IV. Mensis April. Hierachter staat met pen in bruine inkt de handtekening van Jacobus Breynius. A: p. 1. Prodrromus ... secundus. Namen alfabetisch. A4: p. 3. De afbeelding een kopergravure gesigneerd 'A S' (Andreas Stech) en 'I S' (Isaack Saal). O4^v: p. 108. ... Finis. Auctor nullum exemplar Prodrromi hujus secundi pro suo agnoscit, quod propriâ ipsius manu, in fine Praefationis, sub-scriptum non est. (Volgen nog enige errata.)

114

BM UBU

Hermann, Paul (1646–1695). *Paradisus Batavus prodromus*. Amsterdam 1689.

Te vinden als tweede werk op p. 301–386 plus hierachter 4 ongenummerde bladzijden in Joseph Pitton Tournefort's *Schola botanica sive catalogus plantarum ... in horto regio Parisiensi ...*. Amstelaedami 1689.

SCHOLA BOTANICA | SIVE | CATALOGUS PLANTARUM, | quas ab aliquot annis in Horto Regio | Parisiensi Studiosis indigitavit | VIR CLARISSIMVS | JOSEPH PITTON TOURNEFORT, D.M. | UT ET | PAULI HERMANNI P.P. | PARADISI BATAVI | PRODROMUS, | In quo Plantae rariores omnes, in Batavo- | rum Hortis hactenus cultae, & plurimam partem à nemine antea descriptae | recensentur. | *Edente in lucem* | S.W.A. | (Vignet, drie banden onder elkaar, bestaande uit drie, twee en een los ornamentje, tesamen een driehoekig vignet vormend van 2,9 cm × 1,2 cm.) | AMSTELAEDAMI, | Apud HENRICUM WETSTENIUM, | (Regel 2,3 cm.) | M DC XIC.

Collatie: 16° 8,1 cm × 14,2 cm: *4 A-Q¹² R¹⁰ S⁴; (viii) 1–386 (iv) (xxii).

*: Gezamenlijke titelpagina, verso blanco. *2: Lectori S.P. (Voorwoord.) *4^v: ... S.W.A. Dabam Londini Idibus Novembr. M DC LXXXVIII. (13 november 1688). A: Schola botanica sive horti regii Parisiensis catalogus. N7: p. 301. Titel van het eigenlijke boekje. PAULI HERMANI | PARADISI BATAVI | PRODROMUS | SIVE | PLANTARUM EXOTICARUM | in Batavorum Hortis obser- | vatarum. | INDEX. N7^v: Blanco. N8: p. 303. Volgt de lijst met namen. 610 stuks alfabetisch gerangschikt. Synoniemen cursief gedrukt. R^v: p. 386. ... Finis. R2: Addenda Paradisi Lugduno-Batavi prodromo. 53 plantnamen in alfabetische volgorde opgesomd. R4: Index. Scholae botanicae. Een gezamenlijke index. S4^v: Errata.

Opmerkingen: Het boek werd uitgegeven door William Sherard, een vriend van Paul Hermann (Pasti, 1950). Er zijn geen platen bijgevoegd. Het is een voorloper van Hermanns posthuum gepubliceerde *Paradisus Batavus* (het Hollandse paradijs) van 1698 (en 1705). De *Paradisus Batavus* werd gepubliceerd door dezelfde William Sherard. S.W.A. = Sherardus Wilhelmus Anglicus.

Hermann, Paul (1646–1695). *Paradisus Batavus. ... Cui accessit Catalogus plantarum, quas pro tomis nondum editis, delineandas curaverat ...*. Leiden 1698.

PARADISUS BATAVUS, | CONTINENS | Plus centum Plantas affabrè | aere incisas & Descriptionibus | illustratas. | CUI ACCESSIT | Catalogus Plantarum, quas pro | Tomis nondum editis, delineandas | curaverat | PAULUS HERMANNUS. | M. D. | *In Academia Lugduno-Batava nuper Medicinae | ac Botanices PROFESSOR.* | Opus Posthumum. | (Vignet van Elzevier 5,2 cm × 4,4 cm. De man bij de boom. Tekst 'NON SOLUS'.) | LUGDUNI BATAVORUM, | *Impensis Viduae.* | Apud ABRAHAMUM ELZEVIER, | Academiae Typographum. M. DC XCVIII.

Collatie: 4° 17,8 cm × 23,4 cm: *-2*4 3*2 A-2K⁴, (xx) 1–247 (i blanco) (112 als '212', 187 als '207') 1–15 (i blanco); 111 platen.

*: Titelpagina, verso blanco. *2: Nobilissimo, illustrissimo, nec non reverendo ... Henrico Compton, ... Sacrum facit Anna Geertruda Stomphius authoris relicta. *2^v: Blanco. *3: Lectori botanophilo. S. **4^v: ... Vale. Dabam Genevae. 6. Kalend. Apr. 1697. (27 maart 1697) Guilielmus Sherard. ***: Clarissimo viro D.D. Herman M.D. & botanices prof. pub. Lugduni-Bataavorum. Ode. ***2^v: ... Ed. Hannes A.M. Aedis Christi Oxon. & eidem illustriss. academiae pub. profess. chymiae. A: Volgt de eigenlijke *Paradisus Batavus* (het Hollandse paradijs) beginnend met de *Acer Virginianum folio subtus incano, flosculus ex viridi rubentibus*. Uitgebreide beschrijvingen. Hh4^f: p. 247. ... Finis. Volgt een tweede werkje, met een eigen titelpagina op li: CATALOGUS | PLANTARUM | Nondum aeri Insculptrarum. | QUAS | Sequentibus Tomis compo- | nendis depingendas | curaverat | CLARISSIMUS | HERMANNUS. Ii^v: Blanco. Deze alfabetische lijst met Latijnse plantnamen heeft een eigen bladzijdenummering met de nummers tussen haakjes. Kk3^v: p. (14). Kort nawoord van Sherard. ... Sciat lector benevolus. Kk4: p. (15). ... Finis. Kk4^v: Blanco. Er komen 111 kopergravures tussen de bladzijden van het boek verspreid gebonden voor.

Opmerkingen: Van de *Paradisus Batavus* verscheen een titeluitgave in 1705 (nummer 116). De *Paradisus Batavus* werd na Hermanns dood op kosten van zijn weduwe Anna Geretruij Hermann-Stomphius uitgegeven. William Sherard verzorgde de uitgave. Over de interessante geschiedenis zie Heniger (1969). In de British Library komen tekeningen voor behorende bij de *Paradisus Batavus*. Ook in de Bodleian Library te Oxford is veel Hermann-materiaal te vinden. Over de geschiedenis van Hermanns herbarium zie eveneens Heniger (1969).

Hermann, Paul (1646–1695). *Paradisus Batavus. ... & Catalogo plantarum, nondum prae immatura morte auctoris delineatarum, locupletatus.* Leiden 1705.

PAULI HERMANNI, M.D. | *In Academia Lugduno-Batava nuper Medicinae ac | Botanices Antecessoris,* | PARADISUS BATAVUS, | Innumeris Exoticis curiosis Herbis, & rariori- | bus Plantis, magno sumptu & curâ ex variis Ter- | rarum Orbis Regionibus, tam Oriente, | quam Occidente, collectis, ac- | quisitis, illustratus. | *Ingeniosissima, &*

dexterrima artificum manu elaboratis iconibus, | ad vivum aeri incisis. | Eruditissimâ suâ, & magnorum in re Herbaria versatissimo- | rum Virorum, Methodicâ Descriptione, | & | CATALOGO PLANTARUM, | Nondum prae immatura morte Auctoris delineatarum, | locupletatus. | (Vignet, houtsnede, 8,5 cm × 6,2 cm. Allegorische prent, Hermes en Pallas Athene gezeten naast een kom met vuur.) | LUGDUNI BATAVORUM, | Apud PETRUM VAN DER Aa, | (Regel 5,6 cm.) | MDCCV.

Collatie: 4° 18,5 cm × 24,5 cm: $\pi^{*4} (-* -*2 +* +*2')$ 2*4 3*2 A-2K⁴; (xxii) 1-247 (i blanco) (112 als '212', 187 als '207') 1-15 (i blanco); 111 platen.

π : Gegraveerde titelprent of frontispice 11,8 cm × 17,4 cm. 'PAVLI HERMANNI | PARADISVS BATAVUS | SEU | DESCRIPTIO | RARIORVM PLANTARVM.' Middenonder bevindt zich een soort medaillon, een doorkijk in de tuin van de academie. Op de voorgrond poot een man een plant in een tobbe. Op de achtergrond allerlei planten in tobben en bakken. Hierboven staat op een lint 'LABORE ET COELI FAVORE'. Helemaal onderaan in een kader staat 'LVGDVNI BATAVORVM. | Apud PETRVM VANDER AA. MDCCV.'. *': Titelpagina, verso blanco. *2: Gegraveerde opdracht aan Henricus Compton. Een plaat met inscriptie 11,7 cm × 17,4 cm. Illustrissimo ... D^o Henrico. Compton. ... Verder is deze titeluitgave identiek aan de editie 1698. Dus uit de editie 1698 is het titelblad en de opdracht aan Compton weggehaald en vervangen door een frontispice, een nieuw titelblad en de gegraveerde opdracht aan Compton. (Zie nummer 115.)

117

BLH UBA UBL

Breyne, Jacob (1637-1697) & Breyne, Joannes Philippus (1680-1764). *Prodromi fasciculi rariorum plantarum primus et secundus ... notulisque illustrata ... Quibus praemittuntur vita et effigies auctoris. Cura et studio Joannis Philippi Breynii ... huius ad calcem annectitur Dissertatio botanico-medica, de radice Gin-sem, seu Nisi et herba Acabella. Danzig 1739.*

JACOBI BREYNII, | GEDANENSIS, | PRODROMI | FASCICULI RARIORUM | PLANTARUM | PRIMUS ET SECUNDUS, | QUONDAM SEPARATIM, NUNC NOVA HAC EDITIONE | MULTUM DESIDERATA CONIUNCTIM EDITI, | NOTULISQUE ILLUSTRATI. | ACCEDUNT | ICONES | RARIORUM ET EXOTICARUM | PLANTARUM | AERI INCISAE, | FASCICULO OLIM PROMISSO DESTINATAE: | ADIECTIS NOMINIBUS ET SUCCINCTIS DESCRIPTIONIBUS. | QUIBUS PRAEMITTUNTUR | VITA ET EFFIGIES AUCTORIS. | CURA ET STUDIO | JOANNIS PHILIPPI BREYNII. JAC.FIL. | M.D. ET ACAD. IMPER. NAT. CUR. ET REG. SOCIET. | ANGLIC. SODALIS. | HUIUS AD CALCEM ANNECTITUR | DISSERTATIO BOTANICO-MEDICA, | DE RADICE GIN-SEM, SEU NISI ET HERBA | ACABELLA, | CUM ADDITAMENTIS. | (Dubbele regel 13,3 cm.) | GEDANI, | SUMPTIBUS EDITORIS. | (Regel 8,2 cm.) | TYIS THOM. JOH. SCHREIBER. MDCCXXXIX.

Collatie: 4° 21,5 cm × 28,2 cm: $\pi^{(4)} A-N^4 O^2 (A)-(G)^4$; (x) 1-108² 1-254 (i) (i blanco); 33 platen.

π : Portret. Kopergravure 17,8 cm × 24,2 cm. Rondom het portret de tekst: 'JACOBUS BREYNIUS GEDANENSIS BOTANICUS CELEBERRIMUS.' Links 'Natus | d. xix.

Calend. Febr. | A. MDCXXXVII', rechts '*Denatus* | *d. VIII. Calend. Febr.* | A MDCXCVII'.
 Onder het portret is het familiewapen aangebracht. Aan beide zijden hiervan staat:
 '*Pinxit quam potuit pictor, sed mentis imago* | *Cernitur in Nato Caetera fama docet.*
Dan. Gott. Messerschmidt M.D.' Gesigneerd rechtsonder: '*G.P. Busch sculp. à Berolini.*
 π^v: Blanco.)(: Titelpagina.)(^v: Vignet van 14,4 cm × 7,2 cm in een kader van 0,7 cm
 breedte. Drie lauwerkransen met daarin Jacob Breynes motto: '*Divinitas*' '*Utilitas*'
 '*Delectatio*'.)(2: *Viro nobilissimo & generosissimo, Georgio Clifford, juris utriusque*
doctori, botanicorum maecenati summo, S. Joannes Philippus Breynius, med. doct.)(3:
Dabam Gedani e Museo Ao. MDCCXXXIX. die XVIII. Februarii.)(3^v: Praefatio. A:
 'PRODROMUS | FASCICULI RARIORUM | PLANTARUM, | ANNO M. DC.
 LXXIX. | In Hortis Celeberrimis Hollandiae | praesertim Incomparabili & Nobilissimo
 | illo Florae Pandocheo | ILLUSTRISSIMI ATQVE EXCEL- | LENTISSIMI |
 DOMINI, | DOMINI HIERONYMI | VAN BEVERNINGK. | &c. &c. | OBSER-
 VATARUM | â | JACOBO BREYNIO, | GEDANENSI.' A^v: p. 2. Praefatio ad lecto-
 rem benevolum. A3: p. 5. Tekst van de Prodrumus. A4^v: Wilhelmus ten Rhyne Jacobo
 Breynio. B3^v: p. 24. ... Bataviae Jacatrensiem IV. Id. Martii M DC LXXX. (12 maart
 1680). D4^v: p. 32. ... Soli deo gloria. E: p. 33. 'JACOBI BREYNII, | GEDANENSIS, |
 PRODROMUS | FASCICULI RARIORUM | PLANTARUM | SECUNDUS, |
 EXHIBENS | CATALOGUM PLANTA- | RUM RARIORUM, | ANNO M. DC.
 LXXXIIX. | In Hortis Celeberrimis Hollandiae, | observatarum: | IN QUO, | *Plantae*
quam plurimae, nemini descriptae, | comprehenduntur: opiniones aliorum modeste
emendantur: chara- | cteres Plantarum haud pauci, ex Libro Naturae ab | Auctore
primum detecti, in Scenam | producuntur.' E^v: p. 34. Ad lectorem benevolum, Jacobus
 Breynius Gedanensis. ... Gedani, Anno M. DC. LXXXIX. die IV. Mensis April. E2: p. 35.
 Tekst van de Prodrumus secundus. O2^v: p. 108. ... Finis. Volgt een derde werk nu van de
 hand van Joannes Philippus Breynius: 'ICONES | RARIORUM | PLANTARUM, |
 aeri incisae, | FASCICULO | promisso quondam | a | JACOBO BREYNIO | GEDA-
 NENSI | destinatae, | cum annexis succinctis descriptionibus & illustrationibus. | Qui-
 bus praemittuntur | EFFIGIES ET VITA AUCTORIS. | Cura JOANNIS PHILIPPI |
 BREYNII, M.D. | AUCTORIS FILII. | Cuius adiicitur ad calcem | DISSERTATIO |
 olim edita, | de RADICE GIN-SEM, SEU NISI, | & | CHRYSANTHEMO BIDEN-
 TE | ZEYLANICO, ACMELLA DICTO, | cum ADDITAMENTIS. (A): Titelpagina,
 recto verso. (A)2: Joannes Philippus Breynius lectori botanophilo S. (A)3: p. 5. Vita
 Jacobi Breynii, botanici celeberrimi conscripta a Georgio Daniele Seylero, Gymnasii
 Elbingensis nunc rectore dignissimo. A4^v: p. 8. ... Carmina à ... Jacobi Breynii, ... Ad
 Jacobum Breynium, ... Christianus Mentzelius. B: p. 9. Verder gedichten van Johannes
 Möller, Dantiscus, Med.D., van Michael Ernestus Rötherus. B^v: p. 10. Gedicht van
 C. Behr. B2: p. 11. De Breynio novo plantae genere. (B)3: p. 14. Index tabularum. (Twee
 kolommen.) (B)4: p. 15. Jacobi Breynii, icones et descriptiones rariorum plantarum,
 fasciculo olim destinatae. Volgen de beschrijvingen bij de afbeeldingen. (E)^v: p. 34.
 Tabula XXX. ... Tantum. Corrigenda & addenda. (E)2: p. 35. Joannis Philippi Breynii,
 Jac. Filii Dissertatio botanico-medica, de radice Gin-Sem, seu Nisi, et Chrysanthemo
 bidente zeylanico Acmeffa dicto. (F)4^v: p. 48. Figurarum explicatio. (Fig. I-IV.) ... Finis.
 (G): p. 49. Additamenta auctoris ad Dissertationem praecedentem. (G)3^v: p. 54. ... S.D.G.
 (G)4: Ad bibliopoeium. (G)4^v: Blanco. Portret plus 33 platen van planten. Plaat ('TAB')
 II III VI XXVII XXVIII XXIX gesigneerd 'AS' (Andreas Stech) 'IS' (Isaack Saal).

Plaat IV V VII VIII IX XVII XVIII XXI XXII gesigneerd 'Mijl.ft.' (IV), 'Mijlius fec. Dantisci' (V, VII), 'Mylius sc.' (VIII), 'J.F. Mijlius sc.' (IX), 'Mijl' (XVII), 'Mijlius fec.' (XVIII, XXI, XXII). Plaat XXX 'Joh. Phil. Kilian scul.'. Plaat XXIV 'J. Veenhuysen sculp.'. De dertig genummerde platen horen by Jacob Breynes Prodrum I en II. Volgens nog drie ongenummerde platen waarvan de eerste de 'Brynia Elaeagni foliis Plum.' is, zo genoemd ter ere van Jacob Breyne. De overige twee platen horen bij het werk van Johannes Philippus Breyne.

Opmerkingen: Klinsmann (1855) gaf een concordantie of sleutel op de pré-Linneaanse namen van Breyne. De Forschungsbibliothek te Gotha waar een deel van Jacob Breynes nalatenschap in terecht gekomen is, bezit een in rood marokijn gebonden prachtextemplaar van de Prodrum primus et secundus uit 1739. Op de band is het familiewapen van Breyne te vinden. In het boek liggen 22 losse tekeningen gebruikt voor de gezamenlijke uitgave van 1739, die voorzien van afbeeldingen door Johann Philipp Breyne verzorgd werd. De koperplaten waren echter nog onder Jacobs toezicht vervaardigd. In de bundel 'Chart. A. 792.' in de Forschungsbibliothek te Gotha is op het ongenummerd folium 76 een soort voorontwerp van de titelpagina voor de Icones te vinden. Ook op de volgende folios is iets over de totstandkoming van het werk te vinden. Fol. 79. Not. 1. 'Mijn meninge was 400 Exemplar van dit werk te laten drukken. ...' Not. 3. '10 platen nieuwe sijn in Holland in U Eedl. handen.' Fol. 81. 'Voor de platen die bij de Heer van Beughem sijn ...' Fol. 84-85. Een soort conceptbrief. 'den 21. sept 1712 | An De H^r Waasbergen tot Amsterdam | Mijn Heer | Ik hebbe de Koopere Platen, die U Eedl an de Heer van Beughem gesonden doorgesien, en be- | finde dat het deselve sijn, waarvan de Af- | druksels en de Originale tijkningen all van Mijn. | Zal. Vader gehad hebbe. drie daar van sijn | allree A^o 1680 gepubliceert ...' Het lijkt erop dat althans een deel van de nog onder Jacob Breynes toezicht gemaakte koperplaten gebruikt voor de Prodrum primus et secundus uit 1739, zich vóór 21 september 1712 in handen van Waasbergen (de drukker?) te Amsterdam bevonden.

In de bibliografie is niet opgenomen het Exoticarum aliarumque minus cognitarum plantarum centuria prima. Gedani: David-Fridericus Rhetius, 1678. (xxvi incl. front.) 1-195 (ix) i-xxv (i) (iv blanco); 101 platen (kopergravures van planten).

Jacob Breyne liet zijn boeken steeds op eigen kosten drukken. Hij gebruikte hiervoor eigen typen, die hoogstwaarschijnlijk uit Holland kwamen. Het papier kwam zeker uit Holland. Het lijkt erop dat Breyne eerst de platen liet maken om daarbij dan later de beschrijvingen te maken. In Gotha zijn namelijk afdrukken aanwezig van de platen van de Centuria op stevig wit Hollands papier met op de achterzijde de beschrijvingen.

Kwekerscollecties 1612-1839

Amsterdam

118

Sweerts, Emanuel (ca. 1552-1612). Florilegium primus et secundus. Frankfort aan de Main 1612. (2 vol.)

BLH KB

FLORILEGIUM | EMANVELIS SWEERTII SEPTIMON- | TI BATAVI AMSTELEDAMI COMMORANTIS,
 TRA- | CTANS DE VARIIS FLORIBUS ET ALIIS INDICIS PLAN- | TIS AD VIVVM DELINEATVM IN DVABVS |
 PARTIBUS ET QVATVOR LINGVIS | CONCINNATVM. | PROSTAT VENALT VNA | CVM,
 FLORIBUS ET, PLANTIS | IPSIS, APVD IPSVM AVTOREM, EMAN, | SWEERTIUM
 CVIVS OFFICINA, ANTE | CVRIAM FRANCOFVR. M.DC.XII | *Impressum
 Francofurti ad Moenum Apud Anthonium Kempner sumptibus Autoris. 1612.*

FLORILEGII | PARS SECUNDA, | IN QVA AGITVR | DE PRAECIPVIS PLAN- |
 TIS ET FLORIBVS FIBROSAS | RADICES HABENTIBVS: NEC NON | ARBO-
 RIBVS SPECIOSIS ET ODORIFERIS, | QVIBVS HORTI IN VTRAQVE GER- |
 MANIA DECORANTVR: | *Opera & impensis* | EMANVELIS SWERTII SE- | PTI-
 MONTI BATAVI, | IN GRATIAM | REI HERBARIAE STUDIOSO- | RVM EDI-
 TA. | (Boekdruckersvignet, houtsnede, 8,8 cm × 9,9 cm. Een gekroonde man op een
 adelaar. Tekst eromheen 'VIPITER ALM. VS. TEMPORA DONANS GRATA
 DIEI.') | FRANCOFVRTI, | Ex Officina Typographica Erasmi Kempfferi, | (Regel
 9,0 cm.) | *Anno M. D C. XII.*

Collatie: Vol. I. folio 26,0 cm × 38,2 cm: **6 *****6 *****4 *****4,
 (xxxvii) (ii blanco); 67 platen. Vol. II. folio 26,0 cm × 38,2 cm: π; (i) (i blanco); 43 platen.
 **: Titelprent, gravure, 20,3 cm × 31,9 cm. Deze prent doet tevens dienst als titelpagina.
 Afgebeeld is een inzicht in een gestileerde tuin. Op de voorgrond links een man met
 de zon in zijn rechterhand. In zijn linkerhand heeft hij een boog. Rechts staat een vrouw
 met de maanschijf in haar rechterhand. In het midden zit een vrouw met een sleutel in de
 rechterhand en met een vaas met bloemen in haar linkerarm. In een schild boven de tuin
 staat de titel 'FLORILEGIUM ... CONCINNATVM.'. Volgt het Hebreeuwse woord
 'Jahweh'. Onder de eigenlijke afbeelding is in een schild te vinden de tekst 'PROSTAT ...
 M.DC.XII'. Links en rechts hiervan zijn twee omschulpte portretten te vinden van
 3,3 cm × 3,3 cm en wel van respectievelijk 'CAROLVS CLVSIVS.' en 'REMBERTVS
 DODONAEVS.'. Helemaal onderaan onder de prent staat 'Impressum ...'. **v: Si
 quis Soo iemand waer die lust heeft van dese boecken ofte bloemen die daerinne
 begrepen staan te coopen dye kome inder Messtyt voor het Raethaups opten Roemer
 inden laden van desen auteur Manuel Sweerts: Na de Messe tot Amsterdam by Paulus
 Aertssen van Ravesteyn Boeckdrucker sall een jeder goet bescheyt doen. **2: Potentis-
 simo ... principi ac domino Matthiae electo Romanorum imperatori semper augusto, ...
 ** 2v: V.C.M. Deuotiss. & subiectis. cliens Emanuel Schvvertius Batauuus. ** 3:
 Privilegium impressorium. Rudolphus secundus divina favente clementia ... ** 3v:
 Datum in arce nostra regia Pragae, die tertia mensis decembris anno domini millesimo
 sexcentesimo nono (3 december 1609), regnorum nostrorum Romani trigesimo quinto
 (privilege voor 35 jaar), Hungarici trigesimo octavo (38 jaar) & Bohemici itidem
 trigesimo quinto (35 jaar). Rudolpff. Leop. à Stralendorff. V.C. Ad mandatum S. caesarea
 maiestatis proprium. Io. Baruitius. ** 4: Ad candidum lectorem. ** 4v: Tot den
 goetgonstigen leser. ** 5: Zu dem günstigen Leser. ... Datum Amstelodam 1. septem-
 bris, anno 1612. ** 5v: Au lecteur. ** 6: In ... rariorum ... florum volumen ... Emanuelis
 Swertii, carmen Damasi Blyenburgii Batavi. ** 6v: Sonnet a l'auteur le sieur Emanuel
 Swertz Hollandois sur ces amas des plus rares fleurs. ... Augerius T.F. Clutius M. Doct.
 apud Amsterod. ** ***: Exoticae quaedam doctrinae authoris circa florum planta-

tionem utiles. *** **v: Kurtze Unterrichtung desz Authoris wie man sich in Pflanzung allerhandt Blumen verhalten soll. *** ** 2: Catalogus libri primi florum radicibus bulbosis. *** ** iij: Catalogus den ersten boeck tracterende van de bloemen met bollen ende die dicke wortelen hebben. *** ** 6: Catalogus, oder Register des ersten Buchs von den Blumen mit Zwibelwurtzeln nach ordnung deß Alphabets. *** ** 2: Catalogue du premier livre des fleurs a bulbes, ou bulbeuses plantes. *** ** 4: Index libri secundi, qui continet praecipuos flores fibrosis reducibus arborumque speciosarum frequentem numerum, quibus horti in utraque Germania decorantur, in gratiam herbariae rei studiosorum. *** ** ** ** **: Tweede boeck tracterende van de voirnaemste bloemen met worttelen sonder bollen met eenige gewassen van boomen lyeflyck van reuck daermede die hoven in Hoochduytschlandt ende Nederlandt thoegemaectt worden tot verlustinge van allen persoonen die haer daer inne dilecteren. *** ** ** ** ** 2: Catalogus, oder Register deß andern Buchs handlend von den fürnembsten Blumen mit haarichten Wurßeln ohn Zwibeln mit sampt etlichen Baum gewächsen lieblich zu riechen mit welchen die Gärten in Hoch: und Niederdeutschland zugemacht und gezieret werden zu erlustigung aller und jeder Personen so sich darinnen delectirn. *** ** ** ** ** 3: Catalogue Francois abbregeé et redigé par ordre d'alphabet au bien du lecteur. *** ** ** ** ** 3^v: Exotica quaedam ex Indiis Orientalibus, Occidentalibusque, et alia, quae opera Emanuelis Svvertii nunc lucem vident descripta. (47 exotische gewassen opgesomd.) *** ** ** ** ** 4^{r+v}: Blanco. Volgen de 67 platen die octavogewijze afgedrukt en gebonden zijn. Dat wil zeggen dat op een planodrukvel op de rechterhelft de eerste plaat is afgedrukt, terwijl aan de andere zijde op de rechterhelft van het vel plaat acht is afgedrukt. Volgen plaat 2 en 7, 3 en 6 en 4 en 5. Deze acht kopergravures van planten zijn dan tot een katern samengevoegd. Plaat 65 en de titelpagina van het tweede deel zijn op een vel gedrukt! Plaat 65, 66, 67 en de titelpagina van deel twee vormen zo een quarto-gewijze gebonden katern. π: De titelpagina van deel twee is aan de achterzijde blanco. Volgen de 43 koperplaten van deel twee. Ook hier zijn de platen octavogewijs afgedrukt en gebonden. De afbeeldingen 41, 42, 43 en een blanco blad vormen samen een laatste katern van vier bladen. De afbeeldingen van deel een zijn genummerd. De verschillende aparte afbeeldingen op één plaat zijn met uitzondering van folio 8, 9 en 10 niet apart onder-genummerd. De platen van deel twee zijn ongenummerd. Plaat 20 Solanum Súmniferum (in latere edities Somniferum).

Opmerkingen: Krelage (1946, deel 1, p. 7, p. 269-273) beschouwt het Florilegium als een soort eerste kwekerscatalogus. Het boek en de gedroogde bollen van de afgebeelde planten verkocht Sweerts op de belangrijke najaarsmesse te Frankfort aan de Main. Sweerts ontving allerhande goederen, planten en rariteiten uit Oost- en West-Indië. Bovendien genoot hij de steun van een machtig beschermer, keizer Rudolf II van Habsburg (1552-1612), die een groot aantal planten, bollen en ethnographica van Sweerts liet betrekken en hem aanspoorde tot het uitgeven van planteafbeeldingen op natuurlijke grootte.

Van de eerste editie uit 1612 bestaan twee varianten. Het exemplaar in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag heeft helemaal onderaan de titelprent nog extra de tekst: 'Met Privilegie van de E.M.Heeren Staten Generael, | voor den tijd van Ses Jaeren. | (Regel 5,0 cm.). Bovendien is een extra vel tussengevoegd, gesigneerd ***: Aen de edele,

welgheborene ... heeren de Staten General der Vereenigde Nederlanden. ***v... Emanuel Sweerts.

Van het Florilegium bestaan vier verschillende edities. In de tweede, derde en vierde editie zijn de platen steeds quarto-gewijze gebonden. Zodat nu rechts aan de voorzijde plaat een, samen met rechts aan de achterzijde plaat vier, op een planovel werd afgedrukt, enzovoorts. De tekst van de vier edities is steeds opnieuw gezet, waarbij er afwijkingen in de letterlijke tekst en de woordloop ontstonden. Ook uit de verschillende vignetten is duidelijk af te leiden dat er vier verschillende edities bestaan. De tweede, derde en vierde editie bevatten het portret van Emanuel Sweerts. In een kort staatje zal ik de data van de vier uitgaven geven.

Editie 1. Francofurti ad Moenum. Deel 1, 1612. Deel 2, 1612. (2 varianten.)

Editie 2. Francofurti ad Moenum. Deel 1, 1612. Deel 2, 1614. Met portret.

 Francofurti ad Moenum. Deel 1, 1615. Deel 2, 1614.

 Amstelodami. Deel 1, 1620. Francofurti ad Moenum. Deel 2, 1614. (Met veranderd titelblad en A6^{r+v} blanco.)

Editie 3. Amstelodami. Deel 1, 1641. Deel 2, 1631. Met portret.

 Amstelodami. Deel 1, 1647. Deel 2, 1631. Met portret.

Editie 4. Amstelodami. 1647. De platen zonder tekst.

 Amstelodami. Deel 1, 1647. Deel 2, 1654. Met portret.

119 BTM (1612-1614) UBL (Bibl. Thysiana 1615) BLH UBU (1620)
Sweerts, Emanuel (ca. 1552-1612). *Florilegium primus et secundus*. Frankfort aan de Main **1612-1614**. (2 vol.) *Florilegium primus et secundus*. Frankfort aan de Main **1615-1614**. (2 vol.) *Florilegium primus et secundus*. Amsterdam **1620**, Frankfort aan de Main, **1614**. (2 vol.)

FLORILEGIUM. | EMANVELIS SWEERTII SEPTIMON- | TI BATAVI AMSTLEDAMI COMMORANTIS,
TRA- | CTANS DE VARIIS FLORIBUS ET ALIIS INDICI PLAN- | TIS AD VIVVM DELINATVM IN DVABVS |
PARTIBUS ET QVATVOR LINGVIS | CONCINNATVM. | CVM GRATIA ET PRIVILEGIO S. CAESAREAE
MAIESTATIS. | PROSTAT VENALE VNA | CVM, FLORIBUS ET, PLANTIS | IPSIS,
APVD IPSVM AVTOREM, EMAN, | SWEERTIVM CIVIVS OFFICINA, ANTE |
CVRIAM FRANCOFVR. M.DC.XII | *Impressum Francofurti ad Moenum Apud An-
thonium Kempner sumptibus Autoris. 1612. | De nouo correctum et emendatum | Met
Privilegie van de E.M. Heeren Staten Generael, | (Regel 6,2 cm.) | Voor den tijd van Ses
laeren.*

FLORILEGII | Pars Secunda, | IN QVA AGITVR | DE PRAECIPVIS PLAN- | TIS
ET FLORIBVS FIBROSAS | RADICES HABENTIBVS: NEC NON | ARBORIBVS
SPECIOSIS ET ODORIFERIS, | QVIBVS HORTI IN VTRAQVE GER- | MANIA
DECORANTVR: | Opera & impensis | EMANVELIS SWERTII | SEPTIMONTA-
NI BATAVI, IN GRA- | TIAM REI HERBARIAE STUDIO- | SORVM EDITA. |
(Vignet, houtsnede, 6,6 cm × 7,6 cm. Een ridder op een paard staande op een sokkel met
de letters 'E.K.'. In een lint erboven 'MILITA BONAM MILITI AM'.) | FRAN-
COFVRTI, | Ex Officina Typographica Erasmi Kempfferi, | (Regel 9,0 cm.) | Anno
M.DC.XIV.

Collatie: Vol. I. folio 26,4 cm × 39,8 cm: A-B⁶ C-D⁴; (xxxviii) (ii blanco); 67 platen. Vol. II. folio 26,4 cm × 39,8 cm: π; (i) (i blanco); 43 platen.

A: Titelplaat tevens titelpagina. A^v: Si quis Soo iemand waer die lust heeft van dese boecken ofte bloemen die daerinne begrepen staen te coopen dye kome in der Messtyt voor het raethaups op ten Roemer in den laden van desen autheur Manuel Sweerts: Na de messe tot Amsterdam by Emanuel Sweertz wonende op den Bloemgracht in Flora sall een jeder goet bescheyt doen. A2: Potentissimo ... A2^v: ... V.C.M. Deuotiss. & subiectiss. cliens Emanuel Schvvertius batauus. A3: Privilegium impressorium. A3^v: Datum in arce (3 december 1609). A4: Ad candidum lectorem. A4^v: Tot den goetgonstigen leser. A5: An den günstigen Leser. A5^v: Au lecteur. A6: In ... florum volumen ... Emanuelis Swertii, carmen Damasi Blyenburgii Batavi. A6^v: Sonnet à l'autheur. ... Augerius T.F. Clutius. B: Exoticae quaedam. B^v: Kurtze Unterrichtung. B2: Catalogus libri primi. B4: Catalogus. Den ersten boeck tracterende. B6: Catalogus, oder Register deß ersten Buchs. C2: Catalogue du premier livre. C4: Index libri secundi. D: Tweede boeck. D2: Catalogus, oder Register deß andern Buchs. D3: Catalogue Francois. D3^v: Exotica quaedam. D4^{r+v}: Blanco. Volgen de 67 afbeeldingen van het eerste deel. Vele platen nu ondergenummerd. Platen quarto-gewijze gebonden. π: Tweede titelpagina, verso blanco. Volgen de 43 afbeeldingen, eveneens quarto-gewijs gebonden.

Opmerkingen: Krelage (1946, deel 1, p. 272) geeft de titelpagina van de tweede (niet de eerste zoals hij zelf zegt) editie. Een exemplaar hiervan is aanwezig in de bibliotheek van Teylers Museum te Haarlem. Op het blanco blad D4 staat aan de rectozijde in dit exemplaar: 'Annotatie wat Tulpen bij mij ontvangen sijn uit Hollant. ...' 53 nummers. Persoonlijke mededelingen van de bibliothecaris dr. J.G. de Bruijn. Hierin komt op bladzijde A^v (afgebeeld bij Krelage 1946, deel 1, p. 270) de advertentie van Sweerts ook voor. Deze bladzijde verschilt van die in de eerste editie. Krelage meldt bovendien dat in de editie 1612 het portret van Sweerts voorkomt (afgebeeld Krelage 1946, deel 1, p. 271). De titelprent van de editie Amsterdam 1620, Frankfort aan de Main is gewijzigd. Het bovenste gedeelte 'FLORILEGIUM ... CONCINNATVM.' alsmede het Hebreeuws woord Jahweh is weggehaald. Hiervoor in de plaats staat een nieuwe titel in een geschulpte rand. Onderaan op het tweede schild is de tekst 'PROSTAT ... M.DC.XII.' eveneens weggehaald. Bovendien is de plaats van uitgifte Francofurti ad Moenum en de naam van de eerste uitgever verwijderd, alsmede het 'De novo correctum ...' en het privilege van de Staten Generael. De plaat is echter nog steeds dezelfde. De nieuwe titel wordt zodoende:

FLORILEGIUM | Amplissimum et selectissimum, quo non, | *tantum varia diversorum florum praestantissimorum et nunquam | antea exhibitorum genera, sed et rarae quamplurimae Indicarum plantarum, | et radicum formae, ad vivum partibus duabus, quatuor etiam linguis | offeruntur et delineantur.* | Autore. | EMANUELE SWEERTIO SEPTIMONTIO BATAVO | CVM GRATIA ET PRIVILEGIO S. CAESAREAE MAIESTATIS. | AMSTELODAMI | *apud Joannem Janssonium | Anno 1620.*

De tekst aan de versozijde, Sweerts' advertentie is nu niet meer opgenomen. Sweerts was in 1612 overleden. Het blad A6 met de twee gedichten van Blyenburgius en Clutius is nu aan twee zijden blanco! Deze variant of editie van 1620 is dus een soort titeluitgave van de tweede editie van 1612(-1614).

Sweerts, Emanuel (ca. 1552–1612). *Florilegium primus et secundus*. Amsterdam 1641–1631. (2 vol.) *Florilegium primus et secundus*. Amsterdam 1647–1631. (2 vol.)

De titelprent is gelijk aan die van de editie 1620 (nummer 119, opmerkingen). Alleen de 20 is door 41 vervangen. De titelpagina van deel 2 is nieuw.

FLORILEGII | IN QUA AGITVR | DE PRAECIPUIS PLAN- | TIS ET FLORIBVS
FIBROSAS | RADICES HABENTIBVS: NEC NON | ARBORIBUS SPECIOSIS ET
ODORIFERIS, | QUIBUS HORTI IN UTRAQUE GER- | MANIA DECORAN-
TUR: | Opera & impensis | EMANUELIS SWERTII | SEPTIMONTANI BATAVI,
IN | GRATIAM REI HERBARIAE STUDIO- | SORUM EDITA. | (Drukkersvignet
6,8 cm × 7,0 cm. Een engel boven een hemelglobe. Links een man met een schop of spade. Rechts een man met een meetinstrument dat hij naar de lucht richt. Tekst op een lint 'VIVITVR INGENIO'. Gesigneerd 'PS.'.) | AMSTELODAMI, | Apud JOANNEM
JANSSONIUM | Anno M. DC.XXXI.

Collatie: Vol. 1. folio 26,1 cm × 38,1 cm: $\pi^2(\pi+1)$ A-C⁴; (xxviii); 67 platen. Vol. II. folio 26,1 cm × 38,1 cm: D⁴ E; (x); 43 platen.

Vol. I π : Titelpagina tevens titelprent, verso blanco. $\pi+1$: Portret van Sweerts. 14,6 cm × 25,2 cm. In een medaillon van 14,2 cm × 19,1 cm staat rondom het portret in de rand de tekst: 'VITA HOMINVM FLOS EST ORNATISS: ET EXPERTISS: EMANVEL SWEERTIVS SEPTIMONT. BATAVVS AETATIS 60'. Hieronder staat de tekst: 'Ad EMANVELEM SWEERTSIUM | *Batavum Septimontium principem Rhizotomum* | Epigramma | *Si florum vivas orbi exhibuisse figuras | Vivere perpetuo est | Quin decet ut vivas post busta his floribus orbi | Perpetuo effigie. | A. CLVTIVS.*' A: Ad candidum lectorem. A^v: Tot den goetgonstigen leser. A2: An den gunstigen Leser. A2^v: Au lecteur. A3: Exoticae quaedam. A3^v: Eenighe vreemde leeringen des autheurs dienstelijck zijnde by het planten der bloemen. A4: Des instructions rares de l'auteur pour planter des fleurs tres utiles. A4^v: Kurtze Underrichtung des Authoris wie man sich in Pflanzung allerhandt Blumen verhalten soll. B: Catalogus libri primi florum radicibus bulbosis. B3: Catalogus des eersten boecks tracterende van de bloemen met bollen ende die dicke wortelen hebbe. C: Catalogus, oder Register des Ersten Buchs. C3: Catalogue du premier livre. C4^v: ... Finis. Volgen de platen 67 stuks. Hierna volgt een blanco blad bij de platen behorende.

Vol. II. D: Titelpagina van deel 2, verso blanco. D2: Index libri secundi, qui continet praecipuos flores fibrosis radicibus arborumque speciosarum frequentem numerum, quibus horti in utraque Germania, decorantur, in gratiam herbariae rei studiosorum. D3: Tweede boeck tracterende van de voornaemste bloemen met wortelen sonder bollen met eenighe gewassen van boomen lief-lijck van reuck daer mede de hoven in Hoochduytschlandt ende Nederlandt toeghemaeckt worden tot verlustinghe van allen personen die haer daer inne dilecterer. D4: Catalogus oder Register des andern Buchs. E: Catalogue Francois. E^v: Exotica quaedam. Volgen de 43 afbeeldingen van planten. Hierna volgt nog een blanco blad tot de platen behorende.

Opmerkingen: De editie 1647–1631 is op de 1 die in een 7 veranderd is gelijk aan de editie 1641–1631. Er bestaat echter nog een tweede andere editie 1647 (nummer 121). Omdat deel 2 gedateerd is 1631 bestaan er mogelijk gemengde edities Amsterdam 1620–1631?

121

UBA BRMNH

Sweerts, Emanuel (ca. 1552–1612). *Florilegium primus et secundus*. Amsterdam 1647–1654. (2 vol.)

De titelprent is gelijk aan die van de editie 1620 (nummer 119, opmerkingen), alleen de 20 is door 41 vervangen, en aan de editie 1647–1631 (nummer 120). De titelpagina van deel 2 is wederom anders.

FLORILEGII | Pars Secunda, | IN QVA AGITUR | DE PRAECIPVIS PLANTIS | ET FLORIBUS FIBROSAS RADICES | habentibus: nec non Arboribus speciosis & odoriferis, | quibus horti in utrâque Germaniâ decorantur. | Operâ & impensis | EMANVELIS SWERTII | SEPTIMONTANI BATAVI, | in gratiam Rei Herbariae Studiosorum | edita. | (Gegraveerd drukkersvignet 7,8 cm × 9,3 cm. Een engel met twee bazuinen boven een hemelglobe. Links een man met een spade, rechts een man met een meetinstrument voor het oog. Op een lint staat de tekst: 'VIVITUR INGENIO'.) | AMSTELODAMI, | Apud JOANNEM JANSSONIUM, | Anno M DC LIV.

Collatie: Vol. I. folio 27,3 cm × 38,3 cm: π^2 A-C⁴; (xxviii); 67 platen. Vol. II. folio 27,3 cm × 38,3 cm: D⁴ E; (x) 43 platen.

Vol. I.: π : Titelpagina tevens frontispice, verso blanco. π^2 : Portret van Sweerts (zie nummer 120). A: Ad candidum lectorem. A^v: Tot den goetgonstigen leser. A2: An den gunstigen Leser ... Datum Amstelodami 1. Septembris, Auno 1612. A2^v: Au lecteur. A3: Exoticae quaedam. A3^v: Eenige vreemde leeringen. A4: Des instructions rares. A4^v: Kurtze Underrichtung. B: Catalogus libri primi. B3: Catalogus des eersten boecx. C: Catalogus. Oder Register des ersten Buchs. C3: Catalogue du premier livre. C4^v: ... Finis. Volgen 67 platen. Op alle 67 platen is nu rechtsonder bijgegraveerd '1^e. d.!' Platen quarto-gewijze gebonden. Vol. II.: D: Titelpagina, verso blanco. D2: Index libri secundi. D3: Tweede boeck. D4: Catalogus oder Register des andern Buchs. E: Catalogue Francois. E^v: Exotica quaedam ex Indiis Orientalibus, Occidentalibusque, et alia, quae opera Emanuelis Swertii nunc lucem vident, hactenus nondum descripta. Volgen 43 platen.

Opmerkingen: In de universiteitsbibliotheek te Amsterdam is een exemplaar aanwezig van deze editie 1647 zonder een tweede titelpagina en zonder de tekst van deel een en twee, maar met op de eerste 67 platen de aanduiding '1^e. d.!' Wel aanwezig is de titelprent gedateerd 1647 en het portret van Sweerts. Het lijkt er dus op dat in 1647 de gedrukte tekst van 1641 is opgeraakt. Er zijn namelijk edities 1647(1631) met de tekst van 1641(1631). Men heeft daarna in 1647 klaarblijkelijk de platen zonder begeleidende tekst uitgegeven. Daarom was het nodig om op de platen aan te geven dat het om twee series ging. Omstreeks 1654 werd dan besloten om voor de vierde maal de tekst opnieuw te zetten en af te drukken.

Wolfringh, Dirk Harmenzoon (ca. 1690?–1746). Index herbarum plantarum fruticum, & arborum quae exstant venales apud Dider. Wolfringh in agro de Diedermeer. [Amsterdam tussen 1722 en 1740].

INDEX. | Herbarum Plantarum Fruticum, & | Arborum, | *Quae exstant venales* | Apud | DIDER. WOLFRINGH | in Agro | DE DIEMERMEER | *Prope urbem Amstelodamum* | Singulis vero nundinis diebus ipse adest in foro | arboreo & florum | AMSTELODAMI

Collatie: 8° 10,9 cm × 18,5 cm: $\pi A^8 \pi 2$ ($\pi 1. \pi 2$); (ii) 1–17 (i blanco).

π : Titelpagina, verso blanco. A: p. 1. Semina quae singulis annis recolenda; sive annua vulgaria. 488 nummers. A5: p. 9. ... *Variae rosarum species* ... *Vitis viniferae variae* ... *Arbores & frutices indigenae*. A6: p. 11. *Malus aurantia* ... *Arbores & frutices exoticae*. A8^v: *Exstant insuper apud eundem* ... *Bulborem genera & species notissimae*. $\pi 2$: p. 17. ... *Uti & plantae herbae frutices arbores frugiferae in omni genere & specie* (tot hier). $\pi 2^v$: Blanco.

Gent

Cornille, J.G. Catalogue du nom de fruits. [Gent 1754].

Collatie: 8° 10,1 cm × 16,0 cm: 1–8.

p. 1: Avertissement. p. 2: Poirries à haute-tige, demi-tige & basse-tige. p. 3: ... Pommiers. p. 4: ... En péchers. p. 5: En brugnelles. p. 6: En abricottiers. ... En pruniers. ... En cerisiers. p. 7: En plantis. ... En vignoble. ... pommiers sauvages. ... Il vendra de même l'année prochaine 1755. toute sortes des (p. 8.) Renoncules, & Oeuilles ...

Opmerkingen: Een titelpagina ontbreekt. Het boekje begint meteen met AVERTISSEMENT. LE nommé *Joseph Gabriel Cornille*, natif de Tournay, Marchand d'Arbres Fruitiers de toute Especies, & d'Arbres à faire des Plantiers, Drèves, Hayes ou autres embellissemens, demeurant rûe neuve de St. Pierre, près les Dames Angloises, à l'honneur de présenter au Public le Catalogue du nom de Fruits qu'il cultive lui-même dans ces Pepinieres à *Gand* ...

Verleewen, Josse & fils. Catalogue d'une belle et riche collection de plantes. Gent [1820?].

CATALOGUE | D'UNE BELLE ET RICHE COLLECTION | DE | PLANTES | QU'ON TROUVE CHEZ | *Josse Verleewen et Fils*, | *Jardinier Fleuriste, rue Longue-de-la-Vigne*, | *près le Reep, N.º 2, à Gand*. | (Regel 3,6 cm.) | A GAND, | DE L'IMPRIMERIE DE A.-I. VANDER SCHELDEN.

Collatie: 8° 9,3 cm × 16,4 cm: 1–35 (i blanco).

p. 1: Titelpagina, verso blanco. p. 3: Plantes d'orangerie. Gerangschikt alfabetisch op Latijnse genusnaam. Twee kolommen. p. 15: Plantes de serre chaude. p. 20: Arbres et arbustes pour plein air. p. 27: Plantes vivaces pour plein air. Laatste bladzijde blanco.

125

UBGe

Verleewen (Gebroeders). Catalogus van een talrijke verzameling bloem-gewassen, zoo voor vollen grond als koude en warme kas. Gent 1828.

CATALOGUS | VAN EEN TALRIJKE VERZAAMELING | BLOEM-GEWASSEN, | ZOO VOOR | VOLLEN GROND ALS KOUDE EN WARME KAS. | Wanof de openbare Verkoopings plaats zal hebben, bij de Gebroeders | Verleewen, Tuinmannen, in de Lange-wijngaardstraat, bij den | Reep, N.º 2, in Gent, door de Griffiers DE PORRE en VERHULST, | maandag 24 Maart 1828, van 's morgens ten 9 en 's naarmiddags | ten 2 uren. | (Regel 8,7 cm.) | CATALOGUE | D'UNE NOMBREUSE ET RICHE COLLECTION DE | PLANTES, | TANT POUR PLEIN AIR, QUE POUR SERRE CHAUDE | ET ORANGERIE. | Dont la Vente publique aura lieu chez les Frères Verleewen, Jardi- | niers Fleuristes, rue Longue-de-la-Vigne, près le Reep, N.º 2, | à Gand, par les Greffiers DE PORRE ET VERHULST, lundi 24 | Mars 1828, à 9 heures du matin et à 2 heures de relevée. | *Te bekomen bij de gezeide Gebroeders VERLEEUWEN.* | (Regel 3,2 cm.) | GENT, | UIT DE DRUKKERIJ VAN A.-I. VANDER SCHELDEN.

Collatie: 8° 14,0 cm × 21,2 cm: 1–6.

p. 1: Titelpagina. p. 2: Blanco. p. 3: Catalogus van bloem-gewassen. Orangerie. Twee kolommen Latijnse namen alfabetisch. p. 5: ... Serre chaude. ... Plein air. p. 6: ... Vivaces plein air.

126

RIVRO

Verleewen, P. Catalogue et prix-courant pour 1835 et 1836, de la collection de plantes. Gent [1835].

CATALOGUE | ET | Prix-Courant | POUR 1835 ET 1836, | DE LA COLLECTION DE | PLANTES | DE | *P. Verleewen, Horticulteur,* | Rue Longue de la Vigne, N.º 2, à Gand. | (Vignet, staalgravure, 2,8 cm × 1,9 cm. Mandje met bloemen.) | GAND, | IMPRIMERIE DE D. J. VANDERHAEGHEN, RUE BASSE, N.º 21.

Collatie: 8° 11,9 cm × 19,9 cm: (ii) 1–42.

p. i: Titelpagina. p. ii: MM. les amateurs et jardiniers (voorwoord). p. 1: Serre chaude. Latijnse namen alfabetisch in twee kolommen. p. 9: Plantes d'orangerie. p. 24: ... Arbres et arbustes de pleine terre. p. 32: ... Plantes vivaces. p. 40: D'Halia Anglais. p. 42. On peut avoir:

127

UBGe

Geert, J. van. Catalogue et prix-courant pour 1839 et 1840. Gent [1839].

CATALOGUE | ET | PRIX-COURANT | POUR 1839 ET 1840 | DE LA COLLEC-
TION DE | PLANTES | DE | J. van Geert, Horticulteur, | RUE LONGUE DE LA
VIGNE N.º 58, | Près la Station du Chemin de Fer, | A GAND. | (Vignet 3,0 cm ×
2,4 cm. Bloemmandje.) | GAND, | IMPRIMERIE DE D. J. VANDERHAEGHEN-HU-
LIN, RUE BASSE N.º 18.

Collatie: 8° 13,2 cm × 20,7 cm: (ii) 1-37 (i blanco).

p. i: Titelpagina. p. ii: Voorwoord. p. 1-37: Tekst. Volgt tenslotte een blanco bladzijde.

Haarlem

128

BLH

Voorhelm, G. & G. Schneevoogt. Accurate description of the whole collection of fine Hyacinths, Tulips and Ranunculuses. Haarlem [1769]. Appendix. [Haarlem omstreeks 1779].

ACCURATE DESCRIPTION | of the Whole Collection of FINE | HYACINTHS, |
TULIPS | AND | RANONCULUSES; | That are Collected from the different |
Dutch Flowrist's, and to gether | to be found in the Large | dutch Flowergarden from |
VOORHELM and SCHNEEVOOGT, | Flowrists and seedsmen at Haarlem in Hol-
land, | Which Direction was formerly VOOR- | HELM and van ZOMPEL. | (Vignet, me-
taalsnede, 5,0 cm × 3,1 cm.) | HAERLEM, | (Regel 7,8 cm.) | Printed for the Authors,
by whom it is to be | had *Gratis* to Every Curious Man.

Collatie: 8° 10,1 cm × 15,6 cm: *2 A-N⁴ O² 2A-2B⁸; 1-4 1-108 1-32; 3 platen.

*: p. 1. Titelpagina, verso blanco. *2^v: p. 4. ... Voorhelm & Schneevoogt. formerly Voorhelm & Van Zompel. A: p. 1. Het eigenlijke boekje. De platen, gravures staan: 1. Afbeelding van hyacinth 6,7 cm × 11,4 cm, vóór de titelpagina. Gesigneerd 'C.V.N.'. Afbeelding 2. tegenover p. 51, 6,7 cm × 11,9 cm, gravure van een Tulp 'C.V.N.'. Afbeelding 3. tegenover p. 83, 6,7 cm × 11,5 cm 'C.V.N.', afbeelding van 'Ranunculuses'. Hierna volgt een tweede boekje dat volgens Krelage (1946, deel 1, p. 274) van omstreeks 1779 dateert: 'APPENDIX | Of many new sorts of HYACINTHS, | TULIPS and RANON-
CU- | LUSES to the Collection from | VOORHELM & | SCHNEEVOOGT, | at
Haerlem in Hol- | land describ'd | some years | ago. In het Wageningse exemplaar
zitten de twee werkjes in een band. A: Titel, tevens begin van de tekst.

129

BM

Voorhelm, G. & G. Schneevoogt. The large catalogue of Dutch flowers. [Haarlem] 1783.

THE LARGE | CATALOGUE | OF | DUTCH | FLOWERS, | FROM |
VOORHELM & SCHNEEVOOGT; | *Flowrists* | at HAERLEM in HOLLAND. |
1783.

Collatie: 12° 8,6 cm × 14,7 cm: 1-48.

p. 1. Titel. Een eigenlijke titelpagina ontbreekt. Na de titel komen de namen in twee kolommen.

Opmerkingen: De nummers 129, 130, 132 & 138 van deze bibliografie bevinden zich met nog enige andere werkjes in een convoluut dat ooit bezit was van Joseph Banks.

130

BM

Voorhelm, G. † & G. Schneevoogt. Grand catalogue des oignons & plantes de fleurs et arbrisseaux. [Haarlem] 1788.

1788. | GRAND | CATALOGUE | DES | OIGNONS & PLANTES | DE |
FLEURS, | ET ARBRISSEAUX, | DE | VOORHELM & SCHNEEVOOGT, | *Au*
Grand Jardin Fleuriste | à *Harlem en Hollande*.

Collatie: 12° 8,6 cm × 14,7 cm: 1-55 (i blanco).

p. 1. Titel. Een eigenlijke titelpagina ontbreekt. Na de titel komen de namen in twee kolommen.

131

BLH

Moerbeek, Paul & Simon. Catalogue de plusieurs sortes d'arbres d'amerique ... Et qui se vendent au plus bas prix chez ... [Haarlem omstreeks 1790].

CATALOGUE | de plusieurs sortes | D'ARBRES | DE L'AMERIQUE; | Hyver-
nantes par toute l'Europe en pleine | terre dont on se peut servir dans la | construction
des Plantages, tant | pour d'Allées, que de Parterres | Angloises. | Et qui se vendent au
plus bas Prix chez | PAUL & SIMON MOERBEEK, | MARCHANDS | de toutes
sortes d'Arbres, à | HAARLEM en HOLLANDE.

Collatie: 8° 11,4 cm × 18,0 cm: A⁸, 1-14 (ii blanco).

A: Titelpagina, verso blanco. A2: p. 3. Catalogue de plusieurs sortes d'arbres. Alfabetisch gerangschikt op genusnaam. A8^{r+v}: Blanco.

132

BM

Voorhelm, G. † & G. Schneevoogt. Catalogues of Dutch flower-roots and plants. [Haarlem] 1792.

1792. | CATALOGUS | OF | DUTCH | FLOWER-ROOTS | AND |
PLANTS. | FROM | VOORHELM & SCHNEEVOOGT, | *Flourists* | at *HARLEM*
in HOLLAND.

Collatie: 12° 8,6 cm × 14,7 cm: (iv) 1-56.

p. i. Titel. Een eigenlijke titelpagina ontbreekt. Volgt: Double or full Hyacinths are sold by the hundred in assortments. ... (p. i-iv dient tevens als een soort index.) p. 1. De eigenlijke catalogus. Namen in twee kolommen.

Voorhelm Schneevoogt, G. & Schwegman, Henricus. *Icones plantarum rariorum*. Afbeeldingen van zeldzame en fraaje bloem- en plant-gewassen. Haarlem [1792-1795]. (2 vol. 16 afleveringen.)

ICONES | PLANTARUM RARIORUM. | DELINEAVIT ET IN AES INCIDIT | HENRICUS SCHWEGMAN; | EDIDIT | ET DESCRIPTIONES ADDIDIT | G. VOORHELM SCHNEEVOOGT; | Scriptionem inspexit | S. J. van GEUNS MATTH. FIL. | *Med. & Phil. Doct., Medicinæ, Botanices ac Physiologiæ Prof. Ord. in Academiae Trajectina, caet.* | TOMUS PRIMUS. | (Regel 18,5 cm.) | AFBEELDINGEN | VAN | ZELDZAAME EN FRAAJE | BLOEM- EN PLANT-GEWASSEN | NAER 'T LEVEN GETEKEND, | GEGRAVEERD EN GECOULEURD | DOOR | HENDRIK SCHWEGMAN, | MET DERZELVER | BESCHRYVING | In 't *latyn, Neêrduitsch, Fransch en Hoogduitsch*, | DOOR | G. VOORHELM SCHNEEVOOGT. | Uitgegeven onder het Opzigt van den Hoog Gel. Heer | S. J. VAN GEUNS MATTH. Z. | *Professor in de Medicynen, Kruidkunde en Physiologie te UTRECHT enz.* | EERSTE DEEL. | (Regel 4,8 cm.) | Te HAERLEM | By C. PLAAT. | MDCCXCIII.

Collatie: folio 30,8 cm × 47,4 cm: (civ); 48 platen.

Het boek verscheen in 16 losse afleveringen tussen 1792 en 1795. Elke aflevering bestond uit drie gekleurde platen plus de erbij horende beschrijvingen. Alleen afbeelding 'XXXXII' is ongekleurd. De tekst bij de platen staat steeds op de recto-zijde. Alleen de beschrijving bij afbeelding XXI en XXXVI loopt door op de verso-zijde. De beschrijving van afbeelding XXXXI en XXXXII staat op de recto- en verso-zijde van een blad. p. i: Halve titel 'ICONES | PLANTARUM | RARIORUM.'. p. ii: Blanco. p. iii: Titelpagina, verso blanco. p. v: Naamlyst der intekenaren. p. ix: Index. 36 namen alfabetisch behorende bij het eerste deel. De afbeeldingen XXXVII tot en met XXXXVIII horen zodoende bij het tweede deel dat nooit afkwam en waarvan geen aparte titelpagina bestaat. Volgen de genummerde beschrijvingen en de platen.

Aflevering I-VII is gedateerd MDCCXCII, afbeelding I-XXI.

Aflevering VIII-XII is gedateerd MDCCXCIII, afbeelding XXII-XXXVI. Deze 12 afleveringen met 36 platen maken samen deel een uit. Plaat I, IV, VII en IX zijn gesigneerd 'H. Schwegman, del. et. sculp.'. Plaat II, III & IV zijn gesigneerd 'H. Schwegman Fecit.'. Plaat VII is gesigneerd 'P. van Loo, ad viv. del. H. Schwegman, sculpt'. Overige platen niet gesigneerd.

Aflevering XIII is gedateerd MDCCXCIV, afbeelding XXXVII-XXXIX.

Aflevering XIV-XVI is gedateerd MDCCXCV, afbeelding XXXX-XXXVIII. Alle afleveringen hebben in het Wageningse exemplaar een blauw papieren omslag, waarop dezelfde tekst is afgedrukt als op de titel voorkomt. Hiervoor is zeker dezelfde drukplaat gebruikt. Alleen de datum is steeds aangepast.

De tekst bij afbeelding XXXXVIII luidt: 'Wylen myn vriend prof. S.J. van Geuns te Utrecht, aan wien ik met opzicht tot dit werk zo veel verplicht ben; zond my voorleden herfst de tekening van deze Protea (calycina) die dat Jaer in den akademischen tuin te Utrecht gebloeid had, om dezelve in een der volgende cahiers te plaatsen. ... De Tekening is onder 't opzicht der professor gemaakt, en de gravure naauwkeurig naar dezelve gecopieerd.'

Opmerkingen: De bibliotheek van de Koninklijke Algemene Vereniging voor de Bloembollencultuur te Hillegom bezit de originele afbeeldingen die voor het boek gebruikt zijn. Stearn (1940) geeft een concordantie op het werk.

134

RHSL

Voorhelm, G. † & G. Schneevogt. Catalogus of Dutch flower-roots. [Haarlem] 1798.

1798. | CATALOGUS | OF | DUTCH | FLOWER-ROOTS, | VIZ | HYACINTHS,
TULIPS, RANON- | CULUS'S, ANEMONY'S &c, | SOLD BY | VOORHELM &
SCHNEEVOOGT, | at | HAERLEM in HOLLAND.

Collatie: 12° 8,7 cm × 14,5 cm: (iv) 1-44.

p. i: Titelpagina. p. ii: Voorwoord. Overzicht van voor de verkoop beschikbare assorti-
menten. p. 1-44. Tekst.

Opmerkingen: Het exemplaar in de bibliotheek van de Royal Horticultural Society in Londen zit in een convoluut van 10 catalogi van verschillende firma's. Ook de catalogi van Voorhelm & Schneevogt uit 1801 en 1805 zitten in dit convoluut. De bibliothecaris Brent Elliot stuurde mij fotocopiëën der titelpagina's en deelde mij tevens de omvang der catalogi mee (zie nummer 136 & 139).

135

UBA(Hortus)

Moonen, Jean & fils. Catalogue universelle des plus fines sortes, d'arbres, d'amerique ...
qu'on trouve a vendre au plus bas prix chez [Haarlem omstreeks 1800].

CATALOGUE | UNIVERSELLE | *Des plus fines sortes, d'Arbres, d'Amerique, | des
Arbustes, et des Arbres des Fleurs E- | trangeres, et qui verdurent toujours. | Et des
Plants Hijvernantes par toute | l'Europe en pleine t erre. | Dont ou le peut servir dans la
Construction des | Bosquets, et des Parterre Etrangeres. | Ainsi d'Arbres, Arbrisseaux,
et des Plants Etran- | geres, qu'on doit conserver dans l'Orangerie, | et serre ordinaire,
ou serre chaude Qu'on | trouve a vendre au plus bas Prix chez. | JEAN MOONEN &
FILS, | FLEURISTES; | Negotiants en toutes sortes, d'Arbres, Arbustes, | Oignons des
Fleurs, Plants, Semences et Legumes | S ch e s, |   HARLEM en HOLLANDE.*

Collatie: 8° 9,7 cm × 15,4 cm: 1-57 (i blanco).

p. 1: Titelpagina. p. 2: Les noms des celles plantes, qui sont pos  en parenthese, sont
changer de noms, par Monsieur C.L. Wildenow, suivant le sijst me de Linneus, qui est
imprimez.   Leipzig. Anno 1799. p. 3: Het eigenlijke boekje. Oignons, plants & arbris-
seaux. Namen alfabetisch in twee kolommen.

136

RHSL

Voorhelm, G. † & G. Schneevogt. Catalogus of Dutch flower-roots. [Haarlem] 1801.

1801. | CATALOGUS | OF | DUTCH | FLOWER-ROOTS | VIZ | HYA-
CINTHS, TULIPS, RANON- | CULUS'S, ANEMONY'S &c., | SOLD BY | VOOR-
HELM & SCHNEEVOOGT, | at | HAERLEM in HOLLAND.

Collatie: 12° 8,7 cm × 14,5 cm: (iv) 1-44.
p. i: Titelpagina. p. ii: Voorwoorden. p. 1-44. Tekst.

137

BKAVB

Duurman, Dirk & fils. Catalogue des plus belles oignons des fleurs. [Haarlem 1802?]

CATALOGUE | DES PLUS BELLES | OIGNONS | DES | FLEURS, | COMME |
IACINTHES, | TULIPES, | RANUNCULES, | ANEMONES, &c. | Qu'on trouve à
vendre chez | DIRK DUURMAN & FILS. | Fleuristes à Harlem en Hollande, | Pour
l'Année | (Dubbele regel 7,0 cm.) | NB. Les Mois Août & Septembre sont le
plus | pour transporter les Oignons.

Collatie: 8° 9,0 cm × 15,3 cm: 1-38.
p. 1: Titelpagina. '1802' in manuscript toegevoegd.

138

BM

Moerbeek, Paulus & Simon. Grand catalogue des tres belles oignons des fleurs ... qu'on
trouve a vendre chez. [Haarlem] 1803.

GRAND | CATALOGUE | DES TRES BELLES | OIGNONS | DES | FLEURS, |
COMME | JACINTHES, TULIPES, | RANUNCULES, ANEMONES, | BOUQUET-
NARCISSEN, &c. | Des Plantes pour de Serres, Orangerie, Semence | des Fleurs,
Graines Potagerres & | Legumes Sechées, &c. | Qu'on trouve à vendre chez | PAULUS
& SIMON MOERBEEK, | Fleuriste & Negotiants des Arbres Frutiers, | Sauvages de
l'Ameriqué, des Arbustes | & d'Arbres des Fleurs Etran- | geres, &c. &c. | à Haarlem en
Hollande. | Pour l'Année | 1803

Collatie: 12° 8,6 cm × 14,7 cm: 1-36.
p. 1. Titelpagina. p. 2. De eigenlijke catalogus. Namen in twee kolommen.

139

RHSL

Voorhelm, G. † & G. Schneevoogt † [Voorhelm Schneevoogt, G.]. Catalogue of Dutch
flower-roots. [Haarlem 1805].

CATALOGUE | OF | DUTCH | FLOWER-ROOTS, | VIZ. | HYACINTHS,
TULIPS, RANUN- | CULUS'S, ANEMONY'S &c., | SOLD BY | VOORHELM &
SCHNEEVOOGT, | Florists at | HAERLEM in HOLLAND.

Collatie: 12° 8,6 cm × 14,5 cm: (iv) 1-42.
p. i: Titelpagina. Onderaan op deze titelpagina was met pen het jaartal '1805' ingevuld.
p. ii. Voorwoorden. p. 1-42. Tekst.

140

BKAVB

Eeden, Arie; Matthieu & Henry van / Eeden, Veuve Arie van & fils. Catalogue des
plantes & arbustes à fleurs. [Haarlem omstreeks 1810]

CATALOGUE | DES | PLANTES & ARBUSTES | à FLEURS | TANT POUR LA
PLEINE TERRE | QUE POUR L'ORANGERIE ET | SERRE CHAUDE | Comme
aussi toutes sortes | D'ARBRES FRUITIERS | qui se trouvent chez | ARIE; MAT-
THIEU & | HENRY VAN EEDEN, | à HAARLEM en HOLLANDE.

Collatie: 8° 9,4 cm × 14,9 cm: 1-36.

Opmerkingen: Over de namen van Arie, Matthieu en Henry van Eeden was een strookje geplakt van 8,8 cm × 1,9 cm. met daarop de tekst 'Veuve ARIE VAN EEDEN | & Fils.,' Arie van Eeden de vader stierf op 1 juni 1808 (Van Damme, 1976, p. 156).

141

BKAVB

Eeden, Matthieu van / Oukerke, van & Van Emmerik. Grand catalogue des plus beaux oignons et pattes a fleurs hollandaises. [Haarlem omstreeks 1810].

GRAND CATALOGUE DES PLUS BEAUX | OIGNONS | ET PATTES à
FLEURS HOLLANDAISES | comme des | IACINTHES, TULIPES, RENON-
CULES, ANEMONES. | et toutes autres Sortes de Fleurs, | qui se vendent, chez |
MATTHIEU VAN EEDEN, | Fleuriste en Flore, No. 145. à Harlem. | (Regel,
6,9 cm.) | CATALOGUE OF FLOWERROOTS | AND BULBS | to besold bij |
MATTHEW VAN EEDEN | Florist in Flora, No. 145, at Haarlem in Hol-
land. | (Regel 6,9 cm.) | GROSSER CATALOGUS | von Holländischen | BLU-
MEN ZWIEBELN, und WURZELN, | welche zu haben sind bey der Blumist |
MATTHAUS VON EEDEN, | Blumist in Flora, No. 145, zu Harlem in Holland. |
(Regel 6,9 cm.) | GROOTE HOLLANDSCHE CATALOGUS | van de Allervoor-
treffelijkste | BOL-EN WORTEL-BLOEMEN, | die te bekomen zijn bij | MAT-
THEUS VAN EEDEN, | Bloemist in Flora, No. 145, te Haarlem.

Collatie: 8° 8,8 cm × 14,8 cm: 1-40.

Opmerkingen: De catalogus van Van Oukerke & Van Emmerik is dezelfde als die van Matthieu van Eeden, alleen is over de naam en het adres van Van Eeden viermaal de naam en het adres van Van Oukerke & Van Emmerik geplakt (afgebeeld in Krelage, 1946, deel 1, p. 280). De titelpagina wordt dan:

GRAND CATALOGUE DES PLUS BEAUX | OIGNONS | ET PATTES à
FLEURS HOLLANDAISES | comme des | IACINTHES, TULIPES, RENON-
CULES, ANEMONES. | et toutes autres Sortes de Fleurs, | qui se vendent, chez |
VAN OUKERKE en VAN EMMERIK, | Fleuristes à Harlem en Hollande, dans
le | Rustenburgerlaan, Q. 4 No 81. | (Sierregel 6,9 cm.) | CATALOGUE OF
FLOWERROOTS, | AND BULBS | to besold bij | VAN OUKERKE en VAN
EMMERIK, | Floristes at Harlem in Holland, in the | Rustenburgerlaan, Q. 4
No 81. | (Sierregel 6,9 cm.) | GROSSER CATALOGUS | von Holländischen |
BLUMEN ZWIEBELN, und WURZELN, | welche zu haben sind bey der Blumist |
VAN OUKERKE en VAN EMMERIK, | Blumisten bij Harlem in Holland, in
de | Rustenburgerlaan, Q. 4 No 81 | (Ornamentregel 3,5 cm.) | GROOTE HOL-
LANDSCHE CATALOGUS | Van de Allervootreffelijkste | BOL- EN WORTEL-

BLOEMEN, | die te bekomen zijn bij | *VAN OUKERKE en VAN EMMERIK*, | Bloemisten te Haarlem in Holland, in de | Rustenburgerlaan, Q. 4. No. 81.

142

BKAVB

[Krelage, E.H.]. Catalogue universelle des oignons et plantes des fleurs, des arbres et arbrisseaux. [Haarlem omstreeks 1813].

CATALOGUE UNIVERSELLE | DES | OIGNONS ET PLANTES | DES | FLEURS, | DES | ARBRES ET ARBRISSEAUX, | En plaine terres et qui on doit conserver dans | l'Orangerie, et serre ordinaire ou serre chaude. | Qui se trouvent à vendre à plus bas prix, chez | | FLEURISTES, | à HARLEM en HOLLANDE.

Collatie: 8° 9,8 cm × 15,7 cm: 1–48.

p. 1: Titelpagina. p. 2: Les noms des celles plants, ... L. Willdenow, ... à Leipzig. Anno 1799. p. 3. Tekst.

Opmerkingen: De naam van de kweker was met pen ingevuld 'E. H. Krelage &c'!

143

BKAVB

Krelage, E.H. (1786–1855). Verzeichnis über die edelsten Obstbäumen und von einem extra schönen Assortiment Rosen. [Haarlem] 1814.

VERZEICHNIS | ÜBER | DIE EDELSTEN | OBSTBÄUMEN | UND | VON EINEM EXTRA SCHÖNEN | ASSORTIMENT ROSEN, | DIE ZU HABEN SIND | BEI | E.H. KRELAGE ET GOMP. | BLUMISTEN ZU HAARLEM | IN | HOLLAND | (Ornamentregel 1,8 cm.) | (Krullijn 7,7 cm.) | 1814.

Collatie: 8° 12,6 cm × 18,9 cm: 1–8.

144

BKAVB

Krelage, E.H. (1786–1855). Groote Hollandsche catalogus van de allervoortreffelijkste bloem-bollen. [Haarlem] omstreeks 1815.

GROOTE | HOLLANDSCHE | CATALOGUS | VAN DE ALLERVOORTREFFELIJKSTE | BLOEM-BOLLEN, | DIE TE BEKOMEN ZIJN BIJ | E.H. KRELAGE EN COMP., | BLOEMISTEN, | TE | HAARLEM. | (Regel 5,1 cm.) | NB. De maanden Augustus en September zijn de beste om de | Bloem-Bollen te verzenden. | (Sierregel 8,2 cm.) | GRAND | CATALOGUE | HOLLANDOIS | DE OIGNONS DE FLEUR, | LES PLUS MAGNIFIQUES | Qui trouvent chez | E. H. KRELAGE & COMP., | FLEURISTES | à HAARLEM. | (Regel 5,1 cm.) | PS. Les mois d'Aout & Septembre sont les plus propes à transporter | les Oignons

Collatie: 8° 10,3 cm × 17,2 cm: 1–22.

Opmerkingen: Er bestaat zowel een Duits als een Engels uittreksel van vier bladzijden van deze catalogus: 'AUSZUG AUS DEM GROSSEN CATALOG | DER | BLUMEN ZWIEBELN, | VON | E. H. KRELAGE, | BLUMIST ZU | HAARLEM IN HOLLAND.' en 'EXTRACT OF THE GREAT CATALOGUE | OF | FLOWER-ROOTS, | OF | E. H. KRELAGE, | FLORIST AT | HAARLEM IN HOLLAND.'. Formaat van beide 9,4 cm × 15,0 cm. Een tweede Duitse uittreksel meet 11,2 cm × 20,1 cm. De omvang is eveneens vier bladzijden. 'AUSZUG | Aus dem grossen | VERZEICHNISS DER BLUMENZWIEBELN | VON | E. H. KRELAGE, | Blumist, Kleine Houtweg N°. 146, | ZU | HAARLEM in HOLLAND.'.

145

BKAVB

Krelage, F.H. Neuestes Verzeichniss der schönsten und auserlesensten ächten Haarlemer Blumen-Zwiebeln. Frankfort aan de Main 1816.

Neuestes | Verzeichniss | der schönsten und auserlesensten ächten | Haarlemer | Blumen-Zwiebeln, | als: | doppelte und einfache Hyacinthen Tul- | pen, Ranunkeln, | Anemonen, Tacetten, | Jonquillen, Iris, Crocus, Narcissen, | Fritularien, Lilien, Martegons, | Amarillis und Blumensaamen etc. | welche | alle Jahre von Anfang September bis Primo | December zu den beigefügten billigen Preisen, | nebst einer Anweisung zur Behandlung derje- | nigen, welche in Zimmern oder Gewächshäusern getrieben werden sollen, | von | F. H. Krelage, | Blumisten in Haarlem, | Lit. K. Nro. 128. in Frankfurt am Main verkauft | werden. | (Regel 6,7 cm.) | Gedruckt bei J. Fr. Gerhard, älterer. | 1816.

Collatie: 8° 10,9 cm × 17,7 cm: 1-30 (ii blanco).

146

BKAVB UBU(Biohistorie)

Krelage, E.H. Neuestes Verzeichniss der schönsten ausgesuchtesten in- und ausländischen Pflanzen. Frankfort aan de Main 1820.

Neuestes | Verzeichniss | der | schönsten ausgesuchtesten | in- und ausländischen Pflanzen, | bestehend in | ausdauernden Staudengewächsen, englischem | Gehölz, Orangerie- und Treibhaus- | Pflanzen | welche um beigesetzte billige Preise zu haben sind | bei | E. H. Krelage, | Blumisten zu Haarlem in Holland. | (Regel 7,8 cm.) FRANKFURT AM MAIN 1820, | GEDRUCKT BEI EWALD SCHERER.

Collatie: 8° 11,9 cm × 19,1 cm: π² 1-9⁴ 10²; I-IV 1-76.

π: Titelpagina, verso blanco. π²: Bemerkung. π^{2v}: p. IV. E.H. Krelage. (Opmerkingen over de wijze en de tijd van bestellen.) 1: p. 1. Krautartig ausdauernde Gewächse. Aangegeven de Latijnse namen in alfabetische volgorde, de Duitse namen, de plaats van herkomst en de prijs. Totaal vier kolommen. p. 28: Baum- und strauchartige Gewächse für englische Anlagen. p. 42: ... Anmerkung. Da die Preise dieser zwei folgenden Abtheilungen ausländischer Gewächse, sich jedes Jahr verändern, so finde ich es besser, dieselbe bei diesen Pflanzen nicht zu notiren, ... p. 43: Bäume, Pflanzen und Zwiebeln für das warme Treibhaus. p. 76: Ananas-Pflanzen. ... Weisse Spargel-Pflanzen. ... Von Obstbäumen, Rosen, Blumenzwiebeln und Saamen werden von jedem besondere Catalogen abgegeben.

Krelage, E.H. (1786–1855). Michaelis Messe. Verzeichniss der allerschönsten Blumen-Zwiebeln. [Haarlem?] 1825. Verzeichniss der allerschönsten Blumen-Zwiebeln. [Haarlem?] 1825.

1825. | Michaelis Messe. | (Regel 3,2 cm.) | VERZEICHNISS | DER ALLERSCHÖNSTEN UND AUSSERLE- | SENSTEN, FRÜHEN UND GROSSBLÜ- | MIGTE ECHTEN HAARLEMER | BLUMEN-ZWIEBELN, | als | FRÜHE, DOPPELTE, UND EINFA- | CHE HYACINTHEN ZUM TREI- | BEN &c. &c. | WELCHE JAHRlich IN DER MICHAELIS MESSE, UND | FOLGENDE MONATHE BEY | *Herrn CARL STOEHR in Leipzig* | No. | in Commission zu haben sind | von E. H. KRELAGE, | *Blumist* | ZU HAARLEM IN HOLLAND.

1825. | VERZEICHNISS | DER ALLERSCHÖNSTEN UND AUSSERLE- | SENSTEN, FRÜHEN UND GROSSBLÜ- | MIGTE ECHTEN HAARLEMER | BLUMEN-ZWIEBELN, | ALS | FRÜHE, DOPPELTE, UND EINFA- | CHE HYACINTHEN ZUM TREI- | BEN &c. &c. | WELCHE JAHRlich IN MONATHE SEPTEMBER UND OCTOBRE BEY | *Herrn CARL KRAUSKE in Berlin* | in Commission zu haben sind | von | E. H. KRELAGE, | *Blumist* | ZU HAARLEM IN HOLLAND.

Collatie: 8° 9,6 cm × 16,1 cm: 1–8.

Krelage, E.H. (1786–1855). Catalogue d'oignons des fleurs. [Haarlem] 1825.

Anno 1825. | (Regel 3,3 cm.) | CATALOGUE | D'OIGNONS DE FLEURS | LES PLUS BELLES ET | MAGNIFIQUES | QUI SE TROUVENT | CHEZ | E. H. KRELAGE, | *Fleuriste* | à HARLEM EN HOLLANDE. | ON LES TROUVE EN COMMISSION | CHEZ | *Monsieur CHARLES STOEHR* | *Negociant Commissionnaire* | *Rue Boucherat, No. 23. au Marais* | à PARIS.

Collatie: 8° 9,5 cm × 16,3 cm: 1–8.

Krelage, E.H. Catalogue of ... tulips. [Haarlem omstreeks 1825].

Catalogue | OF THE | finest, early single, double and fine late | TULIPS, | OF | E. H. KRELAGE, | *Florist at Haarlem in Holland.* | (Ornamentregel 1,7 cm.)

Collatie: 8° 9,6 cm × 15,4 cm: 1–12.

p. 1: Titel. Een echte titelpagina ontbreekt. Na de titel volgt de lijst.

Mooy, J. Catalogue of all sorts of different flower-roots. [Haarlem 1835?].

A^o 18 | CATALOGUE | of all Sorts of different | FLOWER-ROOTS, | OF | I. MOOY & Co | FLORIST | AT HAARLEM IN HOLLAND. | (Regelvignet 2,9 cm.) | CATALOGUE | VON | BLUMEN- ZWIEBELN, | VON | J. MOOY & Co | BLUMIST, | ZU HAARLEM IN HOLLAND. | (Krullijn 2,3 cm.) | CATALOGUE | de toutes Sortes | D'OIGNONS A FLEURS. | DE | J. MOOY & Co | FLEURIST, | CHEZ HARLEM EN HOLLANDE.

Collatie: 8° 11,4 cm × 19,0 cm: 1-8.

p. 1: Titelpagina de '35' van 1835 in manuscript erbij gezet!

151

RIVRO

Zocher, J.D. (1790-1870) (& Comp.). Catalogus van de boomkwekerij en bloemisterij Rozenhagen. [Haarlem 1835?].

CATALOGUS | VANDE | BOOMKWEKERIJ | EN | BLOEMISTERIJ | BIJ DEN | ARCHITECT | J. D. Zocher, | OP | ROZENHAGEN bij HAARLEM.

Collatie: 8° 10,8 cm × 13,0 cm: 1-53 (i blanco).

p. 1: Titelpagina. p. 2: ... J. D. Zocher & comp. p. 3: Assortiment van Hyacinthen en andere bloembollen. (Twee kolommen.) p. 7: Boomen en bloeyende heesters. p. 29: Assortiment der allerschoonste Rosen. p. 39: Assortiment der schoonste Dahlias. p. 42: (Tweede kolom.) Paeonien. p. 43: Fraai bloeyende vaste planten voor de open grond.

152

RIVRO

Zocher, J.D. (1790-1870). Catalogus van de kwekerij en enterij Rozenhagen. Haarlem [1835?].

CATALOGUS | VANDE | KWEKERIJ EN ENTERIJ | ROZENHAGEN, | BIJ | HAARLEM. | (Regel 3,7 cm.)

Collatie: 12° 10,6 cm × 14,0 cm: (ii) 1-45 (i blanco).

p. i: Titel. Een echte titelpagina ontbreekt. p. ii: ... J. D. Zocher, Architect. p. 3: Boomen en bloeyende heesters. Twee kolommen. p. 22: Allerschoonste Roosen assortiment. p. 27: ... fraaiste soorten Dahlia's. p. 30: Poesonia of Poesonyrosen. p. 31: Fraaiste bloeyende vaste planten voor de open grond. p. 45: ... Zijnde verder op gemelde Kweek te bekomen, alle soorten der fraaiste bloembollen, als Hyacinthen, Tulpen, Trosnarcissen, Crocussen, etc., zoo voor des winters in de kamer te bloeyen, als om de Tuinen te versieren, waarvan de afzonderlijke Catalogus te bekomen is. Volgt een blanco bladzijde. Op de binnenkant van de omslag staat: (regel 3,3 cm.) | gedrukt bij V. LOOSJES | te Haarlem.

Opmerkingen: Mevrouw C.S. Oldenburger-Ebbers dateert de beide Zocher-catalogi omstreeks 1835. In deze catalogus staat op p. ii in manuscript: 'alwaar de Boomkwekerij en Bloemisterij gedreven wordt op de firma van J. D. Zocher & Comp.'

Voorhelm, G. † & Schneevooft, G. † [Voorhelm Schneevooft, G.]. Catalogus der ... verzamelingen van ... tulpen, zoo als ook van ranonkels, van Voorhelm en Schneevooft, ... welke in ... 1837 ... verkocht zullen worden door P. van Velsen Frz. Haarlem [1837].

CATALOGUS | Der extra fraaije en zeer uitgebreide Verzamelingen van | VROEGE, DUBBELDE EN FIJNE LATE | TULPEN, | zoo als ook van | RANONKELS, | VAN | VOORHELM EN SCHNEEVOOFT, | TE HAARLEM, | *Welke in het Voorjaar en in den Zomer van 1837, | op nader te bepalen dagen verkocht | zullen worden door | P. VAN VELSEN FRZ. | (Vignet 2,7 cm × 1,8 cm. Bloemmandje.) | TE HAARLEM, ERVEN F. BOHN.*

Collatie: 8° 12,0 cm × 21,6 cm: π⁴ 1-7⁸ (\$1 en \$5 gesigneerd als 1 en 1* &c.); (viii) 1-111 (i).

π: Halve titel: 'CATALOGUS | VAN | TULPEN | EN | RANONKELS.', verso blanco. π₂: Titelpagina, verso blanco. π₃: Den liefhebber van Tulpen wordt hier de Catalogus aangeboden van eene verzameling van Tulpen, zoo als er zeker nog nooit eene in het openbaar is verkocht geworden, ... 1: p. 1. De eigenlijke catalogus. 7-8°: (na p. 111.) Nog zullen er in de tuinen van Voorhelm en Schneevooft verkocht worden, ...

Opmerkingen: Het betrof hier de liquidatie-verkoop van het bloembollenkraam van de firma Voorhelm-Schneevooft. (Frans Halsmuseum. Catalogus 1935, p. 37, nr. 240.) Uit het voorwoord van de veiling-catalogus uit 1837 blijkt dat er ook van enige andere kwekers bollen verkocht werden. Dit is in de catalogus precies aangegeven.

Heemstede

Rosenkrantz, Johan (1717-1795) & fils. Grand catalogue hollandois des fleurs. [Haarlem] 1791.

1791. | GRAND CATALOGUE HOLLANDOIS | des | FLEURS, | *Comme des Iacintes, des Tulipes, Ranoncules, Anemones, | Taccites, Fritillaires, Iris & encore different Sortes, | qui se trouvent chez JEAN ROSENKRANTZ & | FILS, Fleuristes, Grenetiers & Arboristes au Fleu- | risterie Rosenburg, auprès d'Harlem en Hollande, | avec les dernier prix. | NB. On y trouve aussi quantite des plus exquises Auriculae | Ursi, & de Oeillet, & de Primever, Merveilleuse, | des quelles en communique apart les Catalogues. | (Regel 8,1 cm.) | Gross Hollandische Catalogus von alle den vornehmsten | ZWIEBEL-BLUHMEN, | Als: Hiacinthen / Tuliphanen / Ranunculen / Anemonen / Ta- | cetten / Frittilaria / Iris und mehr anter sorten / sein zu be- | kommen by JOHANNES ROSENKRANTZ und | SOHN / Blumisten / Sahmen und Baumhandlers / auf | seiner Bluhmistry Rosenburg bey Haerlem in Holland / vor die civielste Pryszen. | NB. Bey den selben fint man auch die allerschönste Auricula | Ursi / Nelken oder Gras-Blumen / und wunderliche | schöne ge-*

mahlte Primulaveris / woh von die Cata- | logues apart zu bekommen zein / und werden von | alle schöne Pflanzen und Zwibeln gelieffert. | (Regel 8,1 cm.) | Catalogue of the most Principal Sorts | FLOWER-ROOTS, | Of Hyacinths, Tulips, Ranuncules, Anemones, Narcissus, Fritu- | laris, Iris and different other Sorts, to be sold by JOHN | ROSENKRANTZ and SON, Flowerists, Seedsmen and Nur- | semen at Harlem in Holland, with the lowest price. | NB. Like wise a very fine Collection of Oricules Carnations and | Primeroses, of this a separate Catalogue.

Collatie: 8° 9,2 cm × 15,7 cm: 1-47 (i blanco).

Opmerkingen: De op de titelpagina genoemde catalogi van Auriculae Ursi, Anjers en Primulas heb ik niet gevonden. (Zie Van Damme 1976, p. 152, waar het overlijden van Johannes Rosenkrantz op 18 juli 1795 in de Haarlemsche Courant wordt vermeld.)

Hillegom

155

BM

Gans, Jacobus. Nieuwe vermeerderde en verbeterde catalogus van boomen, heesters en plantagie-gewassen. [Haarlem?] 1780.

NIEUWE VERMEERDERDE EN VERBETERDE | CATALOGUS | VAN IN- EN UITLANDSCHE BOOMEN, HEESTERS EN | PLANTAGIE-GEWASSEN | VAN VERSCHILLENDE GEWESTEN | Die meest overal in Europa in open grond kunnen groeyen | en daar men zig van kan bedienen tot LAANEN, | ENGELSCH E BOSSCHEN EN BLOEMPERKEN | voor civile pryzen te bekomen | BY | JACOBUS GANS, | Bloemist en Boomqueeker van in- en uitlandsche Boomen | en gewassen op de plaats | DUYN EN WEG | TE HILLEGOM | BY HAARLEM | (Vignet, metaalsnede, 2,9 cm × 2,3 cm.) | (dubbele regel 4,6 cm.) | MDCCLXXX.

Collatie: 8° 10,0 cm × 17,3 cm: *2 A-G⁴ χ; (iv) 1-56 (i) (i blanco).

*: Titelpagina. *v: De nummers en letters bij de eerste colommen, beteekenen. *2: Voorbericht. ... toevloed van nieuwe soorten ... welke men bij het opstellen der eerste Catalogus 1771. of niet gekend, of niet heeft kunnen magtig worden, ... Ook heeft de uitgeever noch een bijzonder Catalogus van alle soorten van vrugtboomen ... Verders een catalogus van alle wilde boomen ... *2v: ... Men heeft ... de Species plantarum van Linnaeus gevolgd. A: De eigenlijke catalogus. Drie kolommen met de namen in het 'Latyn', 'Engelsch' en 'Hollandsch'. 937 nummers. χ: Zynde ook by dezelve te bekomen ... waar van Cataloguen en Lysten voor de liefhebberden zyn te bekomen.

Opmerkingen: De catalogus van Gans was het tweede werkje in een convoluut van vijf werkjes, toebehoord hebbende aan Joseph Banks.

Hazen, Willem van. Catalogue des arbres et plantes etrangeres. [Leiden 1754?].

CATALOGUE | DES | ARBRES ET PLANTES | ETRANGERES, | ET AUSSI DES
OIGNONS A FLEURS | QUI SE TROUVENT CHEZ | WILLEM VAN HAZEN, |
FLEURISTE SUR LE MARENDYK A LEYDEN | EN HOLLANDE. | (Regel
9,3 cm.) | TER BOEKDRUKKERYE, | Van VAN DAMME.

Collatie: 8° 11,4 cm × 19,1 cm: π^2 A-I⁴ χ ; (iv) 1-71 (iii).

π : Titelpagina. π^v : Explication des lettres & marques de la première colonne regardant leur habitude. π^2 : Explication des caracteres de la seconde colonne regardant leur traitement on leur culture. π^2^v : Les lettres qui se trouvent derrière les noms denotent. A: p. 1. Catalogue des plantes etrangeres. I⁴^v: On trouve aussi chez le meme une collection tres grande de semences a fleurs ou des plantes annuelles, des quelles on trouve aussi le catalogue étant le cent especes 5. florins d'hollande. χ : Verklaring der letteren en tekenen staande op de eerste colomme, te kennen gevende de hoedanigheden der gewassen. χ^v : Verklaringe der letteren en tekenen der tweede colomme te kennen gevende op hoedanige wijze behandelt, en 's winters bewaard werden konnen.

Opmerkingen: Het Wageningse exemplaar van boekje van Van Hazen is het vierde werkje in een convoluut van vier. In de British Library is aanwezig een Naamlyst van bloem-zaden te bekomen bij W. van Hazen.

Hazen, W. van, H. Valkenburgh et comp. Catalogue Hollandoise tant des arbres et plantes etrangeres, que des racines et oignons à fleurs, qu'on vend au plus bas prix ... second edition. [Leiden 1770?].

CATALOGUE HOLLANDOISE | TANT DES | ARBRES ET PLANTES | ETRAN-
GERES, | QUE DES | RACINES ET OIGNONS | A FLEURS, | Qu'on vend au plus
bas prix chez | W. VAN HAZEN, | H. VALKENBURGH, | ET COMP. | *Fleuristes sur le
Marendyk à Leyden en Hollande.* | SECONDE EDITION, | Qu'on trouve aussi notées
les noms communes qui | portent les Arbres & Plantes, en France | & en Angleterre. |
(regel 9,1 cm.) | TER BOEKDRUKKERYE, | Van VAN DAMME.

Collatie: 8° 11,0 cm × 18,0 cm: A-P⁴ (E3 I3 L3 gesigineerd als 'E5' 'I5' 'L5'); (iv) 1-109 (v) (38 als '49'); 4 platen.

A: Titelpagina. A^v: Explication des lettres & marques de la première colonne regardant leur habitude. A²: Explication des caracteres de la seconde colonne regardant leur traitement ou leur culture. A²^v: Les lettres qui se trouvent derrière les noms denotent. A³: p. 1. Catalogue des arbres et plantes etrangeres. Namen alfabetisch op genusnaam. P²^v: On trouve aussi chez nous les plus exquisite especes des vignes suivantes. P³: Verklaring der letteren en tekenen staande op de eerste colomme, te kennen gevende de hoedanigheden der gewassen. P³^v: De tekenen der dieren-riem geven ten naasten by te

kennen den tijd in welke zy bloeijen. P4: Verklaringe der letteren en tekenen der tweede colomme. P4^v: De letteren ... geven te kennen de auteurs. Afbeelding één volgt na p. 12. Uitvouwplaat: 'Antholyza flore coccineo Linnaei Sp: pl. N° 2. Cunonia dicta. A. Delfos del. et Sculp. 1759.' Afbeelding twee na p. 64. Uitvouwplaat: 'JASMINUM Mallabaricum Lauri fol. fl: albo pleno. Van Hazen Excus.' Afbeelding drie na p. 66. Uitvouwplaat: 'IRIS imberbibus caule multifloro unico Lineari, ex Summo caule orto. A. Delfos del. et Sculp.' Afbeelding vier na p. 68. 'ixia afr: fol: palmatis fl: Caruleo maculis coccineo insignito. A. Delfos Sculp:'.

Opmerkingen: Het exemplaar van de catalogus van Van Hazen, Valkenburgh en comp., aanwezig in de British Library, was het derde werkje in een convoluut van vijf, toebehoord hebbend aan Joseph Banks. In dit convoluut volgde na de boven beschreven catalogus nog een tweede werkje van W. van Hazen, H. Valkenburg(h) en comp: 'DENOMBREMENT | DES PLUS BEAUX | JACINTHES, TULIPES, RANUNCULES, | ET AUTRES | OIGNONS A FLEURS, | *Qui sont connue jusqu'à present en Hollande,* | COMME AUSSI | DES OREILLES D'OURS, | PRIMAVERE, ETC. | DE MEME | LISTE DES ARBRES FRUITIERS, | ET | GRAINES POTAGERE. | *Dont on peut être servi chez | W. VAN HAZEN, H. VALKENBURG ET COMP. | à Leyden en Hollande.'*

Collatie: 8° 11,0 cm × 18,0 cm: 1-30.

Lisse

158

BKAVB

Graaff, Cornelis de (1738-1821) & Jan de Graaff (1746-1795). Catalogue des fleurs. [Haarlem? omstreeks 1800].

CATALOGUE | DES | FLEURS, | DES FRERES | CORNELIS ET JAN DE GRAAFF, | *FLEURISTES a LISSE, Proche de HAAR-* | LEM & LEIDE *en Hollande.* | (Regel 8,7 cm.) | Nahm Verzeichniss | Unterschiedener Sorten | Blum Zwiebeln / | und anderer Gewächsen / | welche (nebst vielen anderen Sachen) für beygefugten | Preis zu haben sind bey | CORNELIS EN JAN DE GRAAFF, | Gärtner zu Lisse / zwischen Harlem und Leyden in Holland. | (Regel 8,7 cm.) | CATALOGUS | VAN | BOL-BLOEMEN, | Te bekomen by de GEBROEDERS | CORNELIS EN JAN DE GRAAFF, | *BLOEMISTEN te LISSE, by HAARLEM | in HOLLAND.*

Collatie: 8° 10,6 cm × 17,4 cm: (ii) 1-22.

159

BKAVB

Graaff, Cornelis de (1738-1821) & Jan de Graaff (1746-1795). Catalogue des arbres rosiers. [Haarlem? omstreeks 1800].

CATALOGUE | DES | ARBRES ROSIERS, | DES VIELLES ET NOUVELLES SORTES, | Que se trouvent a vendre ches | CORNELIS ET JAN DE GRAAFF, SIMONSZ, | *FLEURISTES a Lisse proche de Haarlem* | & Leiden, *en Hollande.* | On y trouve aussi

de diverses Arbres Americains & | d'autres Plantes Etrangeres qui croisent en toute |
l'Europe & dont on Peut se servir dans sa Con- | struction des Plantages, tant pour des
Plantages, | tant pour des Alees | queParterres Anglois.

Collatie: 8° 10,3 cm × 17,5 cm: 1-4.

Opmerkingen: Catalogus te vinden bijgebonden achter het vorig nummer.

Luik

160

BLH

Jacob-Makoy, L. Catalogue et prix-courant pour 1838. Luik 1838.

CATALOGUE | ET | PRIX-COURANT | POUR 1838 | DE LA | COLLECTION
DE PLANTES | DE L. JACOB-MAKOY, | HORTICULTEUR, | RUE NEUVILLE,
SUR AVROY, A LIÈGE. | (Vignet 3,5 cm × 3,0 cm. Druiventros.) | Liège, | IMPRI-
MERIE DE JEUNEHOMME FRÈRES, DERRIÈRE LE PALAIS. | (Regel 3,5 cm.) |
1838.

Collatie: 8° 13,0 cm × 20,2 cm: 1-8⁴ χ; 1-65 (57-64 als '3'-'10').

p. 1: Titelpagina. p. 2: Avis. p. 3: Serre chaude. Latijnse namen alfabetisch in twee
kolommen. p. 14: ... Serre froide et orangerie. p. 33. Pleine terre. p. 47: Rosiers. p. 55:
Dahlias. Een kolom! p. 65. ... Fin. Volgt een blanco bladzijde.

Opmerkingen: Omdat in het gedeelte over de dahlias p. 57 tot en met p. 64 als p. 3 tot en
met p. 10 genummerd zijn, en de namen bovendien in één kolom staan, lijkt het erop dat
deze lijst ook afzonderlijk werd uitgegeven. Een stuk tab van χ is nog te zien. Hier kan de
titelpagina voor de dahliacatalogus dan aan vast gezeten hebben.

Utrecht

161

GAU (1793) UBU(Biohistorie) (1794) YUL (1796)

Brakel, Z. Catalogus van allerhande ... boomen, heesters en plant-gewassen. Utrecht
1793. Catalogus van allerhande ... boomen, heesters en plantgewassen. Utrecht 1794.
Catalogus van allerhande ... boomen, heesters en plantgewassen. Utrecht 1796.

CATALOGUS | VAN ALLERHANDE HARDE, ZOO | IN ALS UITLANDSCHE |
BOOMEN, | HEESTERS | EN | PLANT-GEWASSEN, | BENEVENS EENE
GROOTE PARTIJ | BOOM, HEESTERS, PLANTEN, EN | BLOEM-ZAADEN, |
Welke te zien en te bekomen zijn bij | Z. BRAKEL. | Buiten het Mariën Water-
Poortje | Op TULPENBURG te UTRECHT 1793. | (Vignet, houtgravure, 8,0 cm ×
3,8 cm. Een man en een vrouw staande voor aan een bomenlaan. | Te UTRECHT, |
Bij P. MUNTENDAM, Boekdrukker in de Marie-Straat, | 1793.

Alsmede een talrijke verzameling van Oranjerij en Kast-gewassen, vaste Planten, Bloem- en Moes of Keuken-Zaaden. – Waarvan afzonderlijk Catalogussen te bekomen zijn.

Catalogus tentoonstelling *'PARADISUS BATAVUS'*

C.S. Oldenburger-Ebbers en L. Missel

Onderwijstuinen

Academische tuinen

Leiden

1 Clusius, C. (1526–1609)

Carolus Clusius : Botanices Professor [kopergravure]. – Lugdunum-Batavorum : Petri Vander Aa, 1716

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

In 1593 kreeg Clusius de leiding over de inrichting van de hortus. Door zijn vele internationale contacten verwierf hij vanaf het begin vele uitheemse gewassen voor de tuin.

2 Paaw, P. (1601)

Hortus publicus academiae Lugduno-Batavae / opera Petri Pawi. – Lugdunum-Batavorum : Christophorum Raphelengium, 1601. – 176 p. – Met plattegrond door Jacob de Gheijn II

Hortus Botanicus Rijksuniversiteit Leiden

Deze eerste gedrukte catalogus van de Leidse Hortus uit 1601 bevat bovendien nog aantekeningen door Petrus Paaw over 1600. Er komen ca. 1100 verschillende vormen van planten in voor.

3 Paaw, P. (1564–1617)

Petrus Paaw : Anatomices et Botanices Professor [kopergravure] / door J. van de Velde. – Lugdunum-Batavorum : Petri vander Aa, ca. 1610

Iconografisch Bureau 's-Gravenhage

Petrus Paaw werd in 1589 als buitengewoon hoogleraar plantkunde aangesteld. In 1592 kreeg hij de opdracht de aanleg van de hortus te realiseren.

4 Hortus (1610)

Horti publici academiae Lugduno-Batavae cum areolis et pulvillis vera delineatio [foto van kopergravure] / J. Woudanus delin. ; C. Visscher excudit. – [s.l.] : [s.n.], 1610

Gemeentelijke Archiefdienst Leiden

Deze plattegrond is gemaakt nadat de 'lootse' ter overwintering van de planten in 1609 is gebouwd. Deze is echter op deze gravure niet te zien.

5 Vorstius, A. (1633)

Catalogus plantarum horti academici Lugduno-Batavi / Adolfo Vorstio. – p. 223–272
In: Isagoges in rem herbariam / Adriani Spigelii. – Lugduni-Batavorum : Elzeviriana, 1633. – 2 dl. in 1 bd.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Vele Noordamerikaanse planten worden hierin voor het eerst genoemd.

6 Vorstius, A. (1636)

Catalogus plantarum horti academici Lugduno-Batavi / Adolfo Vorstio. – Lugdunum-Batavorum : Elseviriana, 1636. – 66 p.

Bibliotheek van de Rijksuniversiteit Leiden

7 Vorstius, A. (1597–1663)

Adolfus Vorstius : Medicinae et Botanices Professor [kopergravure]. – Lugdunum-Batavorum : Petrus van der Aa, 1716

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Vorstius werd in 1625 als opvolger van zijn vader aangesteld als hoogleraar in de plantkunde en medicijnen en als 'praefectus' van de botanische tuin.

8 Hortus (1643)

De academia aldus herbouwt int jaer 1617 [kopergravure] / gravure naar tekening van C. Hagen. – [s.l.] : [s.n.], ca. 1643

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Rechts op deze prent is de oranjerie (verlengd in 1643) te onderscheiden. Vergelijk cat. no. 10.

9 Hortus (1646)

Plattegrond [foto van pentekening]. – 1646

Bij: Catalogus plantarum horti academici Lugduno-Batavi, quibus is instructus erat anno 1642 / Adolfo Vorstio. – Lugdunum-Batavorum : Elseviriana, 1643. – 71 p. – Met losse plattegrond

Universitätsbibliothek Erlangen-Nürnberg

10 Hortus (vóór 1670)

De hortus botanicus : ontwerptekening voor randgravure voor de Groote Kaart van Leiden [foto van pentekening] / getekend door C. Hagen. – [s.l.] : C. Hagen, vóór 1670
Gemeentelijke Archiefdienst Leiden

Vergelijk cat. no. 8.

11 Schuyl, F. (1668)

Catalogus plantarum horti academici Lugduno-Batavi / Florentio Schuyl. – Lugdunum-Batavorum : Johannis Elsevirii, 1668. – 74 [84] p.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Tijdens het leven van Florentius Schuyl werden de eerste Kaapse planten in de hortus gekweekt. Er werden in deze catalogus 1821 verschillende plantnamen opgesomd. 231 nieuwe planten zijn door Schuyl zelf toegevoegd.

12 Schuyl, F. (1617-1669)

Florentius Schuyl: *Medicinae ac Botanices Professor* [kopergravure]. – Lugdunum-Batavorum : Petrus van der Aa, 1716

Iconografisch Bureau 's-Gravenhage

In 1667 werd Florentius Schuyl tot 'praefectus' van de hortus academicus benoemd.

13 Cistus albidus L. (1678)

Cistus mas [gouache]. – 1678

Uit: *Arbores, frutices, bulbi, plantae, ad vivum coloribus pictae / verzameld door Henri d'Acquet*. – Delft : H. d'Acquet, 1670-1706. – 149 gouaches (cat. no. 101)

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Deze plant wordt in de catalogus van Schuyl genoemd op pag. 21 (cat. no. 11).

14 Hermann, P. (1687)

Horti academici Lugduno-Batavi catalogus / auctore Paulo Hermanno. – Lugduni-Batavorum : Cornelium Boutesteyn, 1687. – 699 p. : ill.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

In deze catalogus worden bijna tweemaal zoveel plantnamen opgesomd als in cat. no. 11. In 1686 kreeg Jacob Roman opdracht ontwerpen te maken voor een uitbreiding van de tuin.

15 Hermann, P. (1690)

Florae Lugduno-Batavae flores sive enumeratio stirpium horti Lugduno-Batavi / a Paulo Hermanno; in lucem editarum opera Lotharii Zumbach. – Lugdunum-Batavorum : Fredericum Haaring, 1690. – 267 p.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

16 Gottschalck, J. (1704)

Catalogus plantarum horti academici Lugduno-Batavi / durch Jacob Gottschalcken. – Plöen : Tobias Schmidt, 1704. – 179 + 34 p. – Tekst in Latijn en Duits

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Deze catalogus is een herdruk van Schuyls werk (cat. no. 11), aangevuld met de Duitse plantnamen en achterin een verklarende zakenlijst.

17 Boerhaave, H. (1710)

Index plantarum quae in horto academico Lugduno-Batavo reperiuntur / conscriptus ab Hermanno Boerhaave. – Lugdunum-Batavorum : Cornelium Boutestein, 1710. – 278 p.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Herman Boerhaave correspondeerde met botanici en plantenverzamelaars over de hele wereld. Het aantal plantesoorten in de hortus werd tijdens zijn directoraat met plantesoorten vanuit alle windstreken aangevuld. Speciale broeikassen werden ontworpen. In 1710 werden er 3700 verschillende plantvormen in de tuin waargenomen.

18 Boerhaave, H. (1720)

Index alter plantarum quae in horto academico Lugduno-Batavo aluntur / conscriptus ab Hermanno Boerhaave. – Lugduni-Batavorum : Petrum Vander Aa, 1720. – 2 dl. in 1 bd. : ill. – Met plattegrond

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

In deze catalogus worden 5846 plantvormen genoemd.

19 Boerhaave, H. (1668–1738)

H. Boerhaave over de kragten der medicijnen [kopergravure] / Jacob Folkema inv. et sculp. – [s.l.] : [s.n.], ca. 1745

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

In 1709 werd Herman Boerhaave tot hoogleraar in de medicijnen en botanie benoemd.

20 Hortus (1718)

Plan du jardin l'academie de Leide [pamflet met kopergravure] / mesuré et dessiné par Nicolaus Cruquius. – Leide : Pierre Van der Aa, 1718

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

De nieuwe broeikassen zijn op deze prent duidelijk te onderscheiden.

21 Boerhaave, H. (1727)

Index alter plantarum quae in horto academico Lugduno-Batavo aluntur / conscriptus ab Hermanno Boerhaave. – Lugduni-Batavorum : Janssonios Van der Aa, 1727. – 2 dl. in 1 bd. : ill. – Met plattegrond

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

22 Boerhaave, H. (1727)

Historia plantarum, quae in horto academico Lugduni-Batavorum crescunt / desumptis ex ore clarissimi Hermanni Boerhaave. – Romae : Franciscum Gonzagam, 1727. – 2 dl. in 1 bd.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Deze catalogus is 'desumptis ex ore Hermanni Boerhaave', d.w.z. opgetekend naar de colleges van Herman Boerhaave.

23 Hortus (1736)

Prospectus horti academici Lugduno-Batavi [foto van pentekening op perkament] / door Jacob van (der) Werven. – Lugdunum-Batavorum : J. van (der) Werven, 1739

Gemeentelijke Archiefdienst Leiden

Deze plattegrond is gemaakt na de uitbreiding van 1736. De fundering van de door Daniel Marot ontworpen oranjerie is hier reeds zichtbaar.

24 Royen, A. van (1740)

Florae Leydensis prodromus, exhibens plantas quae in horto academico Lugdun-Batavo aluntur / Adriani van Royen. – Lugduni-Batavorum : Samuelem Luchtman, 1740. – 538 p. : ill. – Met plattegrond

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

De tuin werd door Adriaan van Royen volgens het natuurlijk systeem van Linnaeus

ingericht. Dat was zeker zeer vooruitstrevend in 1740. Het aantal plantesoorten blijkt echter nu teruggelopen te zijn tot 3016. In dit boek bevindt zich een handgeschreven verwijzingsstabel uitgaande van de klasse-indeling van de Amsterdamse Hortus.

25 Royen, A. van (1704–1774)

A. van Roijen : *Medicinae et Botanices Prof.* [kleurenlitho] / door L. Springer. – Leiden : [s.n.], 1850

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Adriaan van Royen werd eerst tot lector, later tot hoogleraar aangesteld in de genees- en kruidkunde (1739–1754).

26 Meerburgh, N. & D. van Royen (1789)

Plantae rariores vivis coloribus depictae / a Nicolao Meerburg ; ex communicatis annotationibus clarissimi D. van Royen. – Lugduni-Batavorum : Jacobum Meerburg, 1789. – 22 p. – 55 ingekleurde kopergravures

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Nicolaas Meerburgh was van 1774–1814 hortulanus in de Leidse hortus. De tekst van dit boekwerk werd opgesteld door de hoogleraar David van Royen. Hij verwijst bij het opgeven van zijn plantnamen naar de 'Species plantarum' van Linnaeus. De tekeningen werden gemaakt door N. Meerburgh.

27 Meerburgh, N. (1798)

Plantarum selectarum icones pictae / editae a Nicolao Meerburg. – Lugduni-Batavorum : J. Meerburg, 1798. – 8 p. – 28 ingekleurde kopergravures

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

28 *Index plantarum medicinalium* (ca. 1800)

Index plantarum medicinalium, quae in horto Lugduno-Batavo coluntur. – [s.l.] : [s.n.], ca. 1800. – 20 p.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Deze lijst van medicinale planten werd volgens het systeem van Linnaeus opgesteld, waarschijnlijk ten tijde van het hoogleraarschap van S.J. Brugmans (1786–1819). Vergelijk cat. no. 51, 61 en 75. De Index bevat 376 verschillende medicinale plantesoorten. Achter de plantenaam staat genoemd welk deel van de plant medicinaal gebruikt wordt.

29 Brugmans, S.J. (1819)

Elenchus plantarum, quae in horto Lugduno-Batavo coluntur 1818 / S.J. Brugmans. – Lugduni-Batavorum : [s.n.], 1819. – 39 p.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

In deze catalogus worden 3227 plantesoorten opgesomd, gerangschikt volgens de *Synopsis plantarum* van C.H. Persoon (1805, 1807). Een kleine toename van soorten is bewerkstelligd door opname van planten uit de inmiddels gesloten hortus van Harderwijk.

30 Hortus (1818)

Kaart of tekening van de uitgebreidheid der grond, welke door de stad aan de universiteit ter vergrooiting der academische tuin is gecedeerd geworden [foto van pentekening]. – [s.l.] : [s.n.], april 1818
Gemeentelijke Archiefdienst Leiden

31 Hortus (1868)

Hortus botanicus te Leiden in 1868 [pentekening] : door L.A. Springer ; naar een tekening van H. Witte. – Haarlem : L.A. Springer, ca. 1900

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Op deze situatietekening van 1868 is nog heel duidelijk het oorspronkelijke ontwerp in 'Engelse landschapstijl' uit 1818 waar te nemen. Door samenwerking van S.J. Brugmans en de Duitse botanicus Th.F.L. Nees von Esenbeck kwam deze nieuwe opzet van de tuin tot stand.

32 Brugmans, S.J. (1763–1819)

Sebald Justinus Brugmans [foto van olieverfschilderij] / door Charles Howard Hodges. – [s.l.] : C.H. Hodges, 1816

Rijksuniversiteit Leiden

Brugmans was van 1786 tot 1819 hoogleraar plantkunde te Leiden.

33 Sandifort, G. (1822)

Elenchus plantarum quae in horto Lugduno-Batavo coluntur / G. Sandifort. – Lugduni-Batavorum : H.W. Hazenberg, 1822. – 92 p.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Sandifort wist in vier jaar tijd het aantal plantesoorten tot over de 5000 op te voeren. Hij had dan ook assistentie van een zeer goede hortulanus/kweker, nl. Hermanus Schuurmans Stekhoven. Deze was een kleinzoon van de bekende kweker A. Stekhoven, die in 1752 in dienst trad bij Keizerin Maria Theresia, en een zoon van Jacob Schuurmans Stekhoven. Zie ook cat. no. 150.

34 Sandifort, G. (1779–1848)

G. Sandifort [foto van litho]. – Lugduno-Batavo : [s.n.], 1850

Gemeentelijke Archiefdienst Leiden

Sandifort bekleedde slechts van 1819 tot 1823 het hoogleraarsambt.

35 Reinwardt, C.G.C. (1831)

Enumeratio plantarum quae in horto Lugduno-Batavo coluntur / C.G.C. Reinwardt. – [s.l.] : J.G. La Lau, 1831. – 87 p.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Onder Reinwardts leiding kwamen er meer dan 500 plantesoorten bij de ruim 5000 van 1822.

36 Reinwardt, C.G.C. (1773–1854)

C.G.C. Reinwardt [staalgravure] / M.J. van Bree pinx. ; R. Vinkeles sculp. – [s.l.] : [s.n.], ca. 1800

Centrale Bibliotheek LH Wageningen
Reinwardt was hoogleraar te Leiden van 1823-1845.

Amsterdam

37 Hortus (1685)

Hortus medicus 1685 [kopergravure]

Uit: Beschryvinge van Amsterdam, ... tot in den jare 1691 toe / door Casparus Commelin. – Amsterdam : Wolfgang [etc.], 1693. – 2 dl. : ill. – Met plattegrond
Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam

38 Commelin, J. (1702)

Catalogus plantarum horti medici Amstelaedamensis / Joannis Commelini. – 2e dr. – Amstelaedami : Rodolfum et Gerhardum Wetstenios, 1702. – 371 p.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

In 1682 werd de hortus in de Plantage ingericht. De eerste catalogus van deze hortus (de eerste druk van dit werk) verscheen in 1689.

39 Commelin, J. & C. Commelin (1697, 1701)

Horti medici Amstelodamensis rariorum ... plantarum, descriptio et icones / Joanne Commelino, Casparo Commelino. – Amstelodami : P. et J. Blaeu ; Abrahamum a Someren, 1697, 1701. – 2 dl. : ill. – Nederlandse en Latijnse tekst.

• Dl. 1: Tam Orientalis, quam Occidentalis Indiae, aliarumque peregrinarum plantarum / auctore Joanne Commelino. – Opus posthumum. – 1697.

• Dl. 2: Tam Africanarum, quam Utriusque Indiae, aliarumque peregrinarum plantarum / auctore Casparo Commelino. – 1701

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

De originele waterverfschilderingen voor dit boek van Johan Moninckx e.a. bevinden zich in de zgn. Moninckx-Atlas (zie cat. no. 41).

40 Moninckx, J. (ca. 1697)

Planten en gewassen tot Commelyn Horti medici / getekend door J. Monniks. – Amsterdam : J. Moninckx, ca. 1697. – 111 pl. – Collectie tekeningen in Oostindische inkt voor dl. 1 van cat. no. 39

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Deze tekeningen werden vervaardigd door Johan Moninckx naar eerder door hemzelf gemaakte waterverfschilderingen, als voorbeeld voor de graveur, die deze tekeningen op de koperen plaat moest overbrengen.

41 Moninckx, J. (ca. 1688)

Tropaeolum majus L. [waterverf]. – ca. 1688 (Bd. 1)

Uit: Moninckx-Atlas / Johan Moninckx [et al.]. – Amsterdam : Hortus medicus, 1686 – ca. 1750. – 9 bd. – ca. 450 waterverfschilderingen

Hortus Botanicus Universiteit van Amsterdam

42 Commelin, J. (1629-1692)

Johannes Commelin [foto van schilderij] / door Henriette de Vries naar een schilderij van Jan de Baen, 1680. - [s.l.] : H. de Vries, 1889

Universiteit van Amsterdam

Aan Johan Commelin en Burgemeester Huydecoper van Maarsseveen werd in 1682 de zorg opgedragen de nieuwe hortus in de Plantage in te richten. In 1689 werd Commelin tot houtvester van Amsterdam benoemd en in 1690 tot 'commissaris practicus' van de hortus.

43 Commelin, C. (1703)

Praeludia botanica ad publicas plantarum exoticarum demonstrationes, dicta in horto medico / Caspari Commelin. - Lugduni Batavorum : Fredericum Haringh, 1703. - 85 p. : ill.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

De originele waterverfschilderingen voor de prenten in dit boek bevinden zich in de Moninckx-Atlas (Band V en VI). *Pelargonium zonale*, onze tuingeranum, wordt in dit boek voor het eerst afgebeeld. Dit boek bevat eigenlijk de colleges van Caspar Commelin over *Euphorbia*'s en *Aloe*'s, vnl. uit de Kaap.

44 Commelin, C. (1706)

Horti medici Amstelaedamensis plantae rariores et exoticae / Caspari Commelin. - Lugduni Batavorum : Fredericum Haringh, 1706. - 48 p. - 48 kopergravures

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

De originele waterverfschilderingen voor de prenten in dit boek bevinden zich in de Moninckx-Atlas (Band VI en VII). Er worden hier 48 nieuw geïntroduceerde planten uitvoerig beschreven, vnl. uit de Kaap, West-Indië en Turkije.

45 Commelin, C. (1715a)

Horti medici Amstelaedamensis plantae rariores et exoticae / Caspari Commelin. - Lugduni Batavorum : Joh. du Vivie, 1715. - 48 p. - 48 kopergravures

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Zie cat. no. 44.

46 Commelin, C. (1715b)

Horti medici Amstelaedamensis plantarum usualium catalogus / Caspari Commelin. - 2e dr. - Amstelaedami : Horto Medico, 1715. - 92 p.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Dit boekje is te beschouwen als een praktisch gidsje voor de medische student. De medicinale toepassing van verschillende onderdelen van de plant wordt hier uitvoerig behandeld. Vergelijk cat. no. 28.

47 Commelin, C. (1724)

Horti medici Amstelaedamensis plantarum usualium catalogus / Caspari Commelin. - Editio tertia et auctior. - Amstelaedami : Horto Medico, 1724. - 107 p.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

48 Commelin, C. (1668–1731)

De inspecteurs van het Collegium medicum [foto van olieverfschilderij] / door C. Troost. – Amsterdam : C. Troost, 1724

Amsterdams Historisch Museum

De eerste figuur zittend van rechts stelt Caspar Commelin voor. Hij was van 1706–1731 hoogleraar te Amsterdam. Commelin behandelde als professor in de botanie de niet-Nederlandse planten, terwijl professor Ruysch het onderwijs in de inheemse flora op zich had genomen.

49 Burman, J. (1775)

Horti medici Amstelaedamensis plantarum usualium catalogus / Joannis Burmanni. – Amstelaedamum : Horto Medico, 1775. – 107 p.

Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam

Deze catalogus heeft dezelfde tekst als cat. no. 47, aangevuld met de Linneaanse plantnamen. Tijdens het professoraat van J. Burman werden de planten gerangschikt volgens het natuurlijk systeem van Linnaeus (zie cat. no. 24). De usualia stonden echter nog steeds gegroepeerd als in de tijd van Caspar Commelin.

50 Burman, J. (1706–1779)

Joannes Burmannus, Med. Doct., Botan. Prof. [kopergravure] / gegraveerd door J. Houbraken ; naar tekening van J.M. Quinckhard, 1736. – [s.l.] : [s.n.], ca. 1736

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Burman doceerde botanie te Amsterdam van 1728–1777. Hij werd aangesteld als opvolger van professor Ruysch.

51 Vrolik, G. (1804)

Naamlijst der geneesryke plantgewassen in den Amsterdamschen kruidtuin / G. Vrolik. – Amsterdam : W. Holtrop, 1804. – 32 p.

Hortus Botanicus Universiteit van Amsterdam

Evenals in Leiden werd er ook in Amsterdam rond de eeuwwisseling een lijst van medicinale planten opgesteld, nu voor het eerst gerangschikt volgens het systeem van Linnaeus.

52 Vrolik, G. (1821)

Elenchus plantarum, quae in horto Amstelaedamensi coluntur / G. Vrolik. – Amstelaedamum : Civitatis Amstelaedamensis, 1821. – 84 p. – Met manuscriptaantekeningen

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Men zou kunnen vermoeden dat tijdens het hoogleraarschap van Vrolik de 'Engelse landschapsstijl' in de Amsterdamse hortus werd ingevoerd. Dit gebeurde echter pas veel later, nl. in 1863! Zie cat. no. 31, 62 en 77.

53 Vrolik, G. (1775–1859)

Gerardus Vrolik [foto van zwarte-kunstprent] / C.H. Hodges pinx. ; W. van Senus sculp. – [s.l.] : [s.n.], eerste helft 19e eeuw

Iconografisch Bureau 's-Gravenhage

In 1796 werd Vrolik hoogleraar botanie en in 1798 hoogleraar in de anatomie, de fysiologie en de verloskunde; in 1813 in de chirurgie.

Kops als de grondlegger van de Nederlandse landbouwstatistiek worden beschouwd. Hij was de eerste Nederlandse landbouwredacteur, -documentalist en -bibliothecaris. In 1815 werd hij te Utrecht tot hoogleraar in de kruidkunde en landhuishoudkunde benoemd.

● *Kopsia fruticosa*, bloeiend [foto]. – 1983

Lab. voor Plantentaxonomie LH Wageningen

Het plantengeslacht *Kopsia* werd door C.L. Blume naar Jan Kops genoemd.

65 Hortus (tussen 1815 en 1855)

Plattegrond van den academischen kruidentuin [pentekening]. – [s.l.] : [s.n.], tussen 1815 en 1855

Universiteits museum Rijksuniversiteit Utrecht

Mogelijk is deze tuin in landschapsstijl ontstaan ten tijde van de herinrichting van de tuin door Jan Kops (1822).

Groningen

66 Munting, H. (1646)

Groningae et Omlandiae provincialis botanici, hortus, et universae materiae medicae gazophylacium / Henrici Munting. – Groningae : Augustini Eissens, 1646. – 156 p.

Bibliotheek van de Rijksuniversiteit Groningen

In deze catalogus komen ca. 2000 plantnamen voor. Hieronder 34 plantesoorten van toen nog niet bekende inheemse planten in Nederland. In de collectie van de Groningse hortus anno 1646 blijken ook veel tulpen- en anjervormen te zijn opgenomen: 166 verschillende namen van tulpen.

67 *Dianthus caryophyllus* L. (1656)

Apollo [gouache op perkament]. – [s.l.] : [s.n.], 1656

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

68 Groningen (ca. 1643)

Kaart voor Groningen [detailfoto van kopergravure] / door Egbert Haubois. – [s.l.] : [s.n.], ca. 1643

Gemeentearchief Groningen

De hortus bevindt zich aan de Rozenstraat in het midden van de foto.

69 Munting, H. (1646)

Catalogus plantarum horti Gröningensis / Henricus Munting. – 1646. – p. 593–706

In: *Viridaria varia regia et academica publica / Simonis Paulli.* – Hafniae : Georgii Lamprechtii, 1653. – 11 dl. in 1 bd.

Bibliotheek van de Rijksuniversiteit Utrecht

Dit is de tekst van cat. no. 66.

70 Munting, A. (1672)

Waare oeffening der planten / beschreven door Abrahamus Munting. – Amsterdam : Jan Riewertsz., 1672. – 3 dl. in 1 bd. : ill.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

71 Munting, A. (1680)

Aloidarium, sive aloës mucronato folio Americanae majoris, aliarumque ejusdem speciei historia / autore Abrahamo Muntingio. – 1680. – 33 p. : ill.

In: *De vera antiquorum herba Britannica* / autore Abrahamo Muntingio. – Amstelodami : Hieronymus Sweerts, 1681. – 2 dl. in 1 bd. : ill.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

72 Munting, A. (1687)

Groninger hof-almanach / t' samen-getrocken uyt de Waare oeffeninge der planten van wijlen . . . Abrahamus Munting en in deze ordre gebracht door een liefhebber van den hoff-bouw. – Groningen : G.K. Fossema en T. Everts, 1687. – 117 p.

Gemeentearchief Groningen

Eigenlijk is dit werkje een tuinalmanak, gerangschikt naar de maanden van het jaar en het werk dat er in elke maand aan diverse planten verricht moet worden. Het werkje wordt wel toegeschreven aan Abraham Muntings zoon Albertus Munting.

73 Munting, A. (1696)

Naauwkeurige beschryving der aardgewassen / door Abraham Munting. – Leyden ; Utrecht : Pieter van der Aa ; Francois Halma, 1696. – 3 dl. in 1 bd. : ill.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

74 Hortus (eind 18e eeuw)

Plattegrond van de hortus te Groningen [foto van pentekening]. – [s.l.] : [s.n.], eind 18e eeuw

Rijksarchief in de provincie Groningen

Deze plattegrond geeft een situatie van de tuin weer die tijdens de periode Munniks (1774-1806) er zo uitgezien moet hebben. Rechts bovenaan de tekening is het arboretum te zien dat ca. 1770, ten tijde van Petrus Camper, werd aangelegd.

75 Roman, J.G. (1802)

Catalogus plantarum usualium, quae in horto academico Groningano / studio J.G. Roman. – Groningae : Guilielmum Zuidema, 1802. – 146 p.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Roman was hortulanus in de Groningse hortus van 1762-1806, tijdens het directeurschap van Petrus Camper en Wijnaldus Munniks. In 1796 werd hij als demonstrator aangesteld. Evenals in Leiden en Amsterdam verscheen ook hier ca. 1800 een catalogus van medicinale en nuttige gewassen, opgesteld volgens het systeem van Linnaeus. Medicinale toepassing van plantendelen wordt niet vermeld.

76 Driessen, P. & J.P. Leichtenberg (1820)

Index plantarum quae in horto academico Groningano coluntur 1819 / P. Driessen en J.P. Leichtenberg. – Groningae : I. Oomkens, 1820. – 72 p.

Bibliotheek van de Rijksuniversiteit Groningen

In 1812 werden er 293 planten in bakken en potten vanuit de inmiddels gesloten hortus te Franeker aan de Groningse hortus toegevoegd.

77 Hortus (1819)

Grondtekeningen en standgezigten van de hortus medicus met de daar toe behorende gebouwen binnen de stad Groningen [foto van tekening] / door C.L. Grashuis. – [s.l.] : C.L. Grashuis, 1819

Rijksarchief in de provincie Groningen

De perken van het nieuwe arboretum (links) zijn weliswaar in hun aanleg nog symmetrisch; ze zijn echter onder invloed van de landschapstijl in glooiende vormen uitgezet.

Harderwijk

78 Westenberg, E.W. (1709)

Viridarii academiae Ducat. Gelriae et Comit. Zutphaniae quod est Harderovici herbarum ac usualium plantarum catalogus / opera et cura Ernesti Wilhelmi Westenbergii. – Harderovici : Theodori et Johannis Rampen, 1709. – 65 p.

Koninklijke Bibliotheek 's-Gravenhage

Van 1649–1812 heeft deze hortus van de Geldersche Academie bestaan ten dienste van het medisch botanisch onderwijs.

79 Hortus (18e eeuw)

Plattegrond van de hortus [foto van pentekening]. – [s.l.] : [s.n.], 18e eeuw

Rijksarchief in Gelderland

Aan de oost- en westkant van de tuin, aan weerszijden van de in- en uitgang bevond zich een arboretum. Aan de noord-zijde van de tuin, geëxponeerd op het zuiden, bevonden zich broeibakken, stookkassen en een oranjehuis.

80 Hortus (1925)

Schets restauratie-plan academie-tuin Harderwijk [pentekening] / door L.A. Springer. – Haarlem : L.A. Springer, 1925

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Deze restauratie is niet uitgevoerd. De muur en de grenzen van de vroegere tuin zijn nu nog duidelijk te herkennen. De tegenwoordige speelplaats aan de Academiestraat zal in de toekomst hopelijk weer als kruidentuin worden ingericht.

Medische tuinen

Haarlem

81 Koker, A. de (1702)

Plantarum usualium horti medici Harlemensis catalogus / authore Aegidio de Koker. – Harlemi : Wilhelmum van Kessel, 1702. – 154 p.

Bibliotheek van de Rijksuniversiteit Utrecht

Deze tuin werd in 1696 ingericht ten behoeve van het collegium medicum. De tuin lag gesitueerd binnen de nieuwe omwalling van de stad, noordelijk van het huidige Kenau-park. De Koker bekleedde het apothekersambt in Haarlem.

82 *Catalogus plantarum* (1784)

Catalogus plantarum, quarum usus in re medica horti medici Harlemensis. – Harlemum : Joh. Enschede et filios, 1784. – 20 p.

Stadsbibliotheek Haarlem

In 1721 verhuisde de medische tuin naar het Prinsenhof. De 288 plantesoorten zijn in 16 bedden gerangschikt, nog niet volgens het systeem van Linnaeus.

's-Gravenhage

83 Schwencke, M.W. (1752)

Officinalium plantarum catalogus, quae in horto medico, qui Hagae Comitum est, aluntur / Mart. Guill. Schwencke. – Hagae-Comitum : Petrum de Hondt, 1752. – 82 p.
Koninklijke Bibliotheek 's-Gravenhage

De plantnamen zijn voorzien van verwijzingen naar toen bekende botanische literatuur. Een reglement van deze hortus uit 1751 bevindt zich op het Gemeente Archief te 's-Gravenhage. De tuin bevond zich aan de grens van het Haagse Bos nabij de Bossloot.

84 Schwencke, M.W. (1706–1785)

Martinus Wilhelmus Schwencke : prof. in de botanie etc. in s' Haga [foto van aquarel] / A. Schouman fec. del aviv. – [s.l.] : A. Schouman, 1783

Gemeente Archief 's-Gravenhage

Dordrecht

85 *Catalogus plantarum* (1798)

Catalogus plantarum quae inveniuntur in horto botanico Societatis Pharmaceuticae Dordracinae. – Dordraci : Petrum van Braam, 1798. – 100 p.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

In deze catalogus wordt bij de opgave van planten verwezen naar de nomenclatuur van Linnaeus. Deze tuin was sinds 1760 gevestigd tussen Vest en Spuihaven tegenover het Stads Krankzinnig- en Beterhuis. De tuin behoorde toe aan het Dordtse Collegium pharmaceuticum onder de zinspreuk *Pharmacia et Concordia*. Deze catalogus vertoont grote overeenkomst met een catalogus uit Utrecht (cat. no. 61).

Rotterdam

86 Schinne, I.E.C. van (1809)

Catalogus plantarum indigenarum et exoticarum, quae in horto medico Rotterodamensi aluntur / Isaac Evert Cornelis van Schinne. – Rotterdam : [s.n.], 1809. – 48 p.

Gemeente Rotterdam Archiefdienst

In 1788 heeft Isaac van Schinne particulier een medische tuin ingericht volgens het systeem van Linnaeus. Deze tuin was gelegen hoek Nieuwe Werk/Houtlaan en heeft tot 1819 bestaan.

Utrecht

87 Index plantarum (1825)

Index plantarum quae reperiuntur in horto botanico nosocomii militaris regii quod est Trajecti ad Rhenum, in usum scholarum medicarum. – Trajecti ad Rhenum : J. van der Schroeff, 1825. – 32 p.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Door Koning Lodewijk Napoleon werd het Duitse huis aan de Springweg ingericht tot hospitaal. In 1822 werd dit een Rijkskweekschool voor militaire ziekendragers, verplegers, geneeskundigen enz. In 1868 werd deze school opgeheven. De tuinen die heden nog ten noorden en zuiden van het gebouwencomplex liggen, zijn waarschijnlijk gesitueerd op de plaats van de vroegere onderwijstuinen.

Particuliere tuinen

Diverse tuinen

88 Breyne, J. & J.P. Breyne (1739)

Prodromi fasciculi rariorum plantarum primus et secundus / Jacobi Breynii ; cura et studio Joannis Philippi Breynii. – Gedani [Gdansk] : Thom. Joh. Schreiberi, 1739. – 3 dl. in 1 bd. : ill.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Dit boek is een heruitgave van Jacob Breynes Prodromus I en II uit 1680 en 1689. Deel 1 werd opgedragen aan de Thesaurier generaal der Nederlanden Hieronymus van Beverningk die op Lokhorst/Oud Teijlingen al zeer vroeg een grote botanische collectie bezat. Deze herdruk van 1739 is opgedragen aan een latere botanische verzamelaar: George Clifford van de Hartekamp. De meeste gravures in deze boeken zijn van I. Saal naar tekeningen van A. Stech en Stephen Cousijns. In Prodromus I en II worden ca. 600 plantesoorten opgesomd uit Nederlandse tuinen en herbaria.

89 Beverningk, H. van (1614–1690)

Hiernonymus van Beverningk : Thesaurier-Generaal der Vereenigde Nederlanden enz. [foto van kopergravure] / A. Schouman del. naar 't origineel bij van Eversdijk ; J. Houbraken fec. – [s.l.] : [s.n.], 18e eeuw

Iconografische Bureau 's-Gravenhage

90 Breyne, J. (1637–1697)

Jacobus Breynius Gedanensis, botanicus celeberrimus [foto van kopergravure]

In: Prodromi fasciculi rariorum plantarum primus et secundus / Jacobi Breynii ; cura et studio Joannis Philippi Breynii. – Gedani [Gdansk] : Thom. Joh. Schreiberi, 1739. – 3 dl. in 1 bd. : ill. (cat. no. 88)

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

91 Hermann, P. (1689)

Paradisus batavi prodromus / Pauli Hermanni. – p. 301–386

In: Schola botanica sive catalogus plantarum / vir clarissimus Joseph Pitton Tournefort. – Amstelaedami : Henricum Wetstenium, 1689. – 2 dl. in 1 bd.

Bibliotheek van de Rijksuniversiteit Utrecht

92 Hermann, P. (1698)

Paradisus batavus, continens plus centum plantas affabrè aere incisas et descriptionibus illustras / curaverat Paulus Hermannus. – Opus posthumum. – Lugduni-Batavorum : Abrahamum Elzevier, 1698. – 247 p. : ill.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Paul Hermann heeft deze planten gezien op de volgende buitenplaatsen: Het Loo, Honselersdijk, Sorgvliet, Oud Teijlingen, Sparenhour, De Leeuwenhorst, Vijverhof, Gunterstein en in de tuinen van Simon van Beaumont en Johannes van Riedt.

93 Mulder J. & De Lespine (ca. 1700)

Veues de Gunterstein, dediees a Madame de Gunterstein et de Thienhoven / J. Mulder ad vivum del. et fecit ; De Lespine exc. – Amsteldam : Nicolas Visscher, ca. 1700. – 15 ingekleurde kopergravures

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

94 Selenicereus grandiflorus (L.) Britt. et Rose

Cereus scandens, minor polijgonus articulatus. Par. Bat. 120 [gouache]. – [s.l.] : [s.n.], begin 18e eeuw

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Deze gouache geeft een verwijzing naar p. 120 van de *Paradisus Batavus* (cat. no. 92). Hier wordt deze plant echter wel beschreven maar niet afgebeeld.

95 Withoos, A. (ca. 1700)

• *Acanthus mollis* L. [gouache]

• *Rosa gallica* L. 'Versicolor' [gouache]

• *Primula* × *pubescens* Jacq. [gouache]

Uit: *Konstboek* : verzameling botanische illustraties van Simon Schijnvoet / door Catharina Lintheimer, Alida Withoos, J.B. [et al.]. – Amsterdam : S. Schijnvoet, 1690–1750. – 138 aquarellen en gouaches

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Alida Withoos (1659/60–1730) schilderde eind 17e eeuw de plantencollectie van Agnes Block op de Vijverhof te Breukelen. Mogelijk zijn deze drie gouaches enige van genoemde (uiteengevallen) collectie.

96 Honselersdijk (ca. 1695)

Orangerie of orangie stove [kopergravure] / door G. Valck. – [s.l.] : [s.n.], ca. 1695

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

97 Paleis Het Loo (ca. 1700)

De koninginne tuin met 't groene kabinet, en de orangerie, van achteren te zien

[kopergravure] / C. Allard exc. - Leide : Pierre van der Aa, ca. 1700
Centrale Bibliotheek LH Wageningen

98 *Sorgvliet* (ca. 1695)

D'orangerie van 't perk van Sorgvliet, een der schoonste van Holland [kopergravure] / door I. ab Avel [J. van Avelen]. - Amsterdam : Ioannes Covens en Cornelis Mortier, ca. 1695

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

99 *Arbutus unedo* L. (ca. 1700)

Arbutus unedo L. [gouache]. - [s.l.] : [s.n.], ca. 1700

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Dit is de zgn. Aardbeiboom die ca. 1700 in vele oranjerieën te bewonderen was.

Terneuzen

100 *Hondius, P.* (1621)

Dapes inemptae, of de Moufe-schans, dat is, de soeticheydt des buyten-levens / Petri Hondii. - Nieuwe ed. - Leyden : Daniel Roels, 1621. - 522 p.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

In dit hofdicht komen in het hoofdstuk Bloemhof vele planten, vnl. bolgewassen ter sprake. De Moufeschans werd in 1583 gebouwd. Tien jaar later liet de burgemeester van Axel, Terneuzen en Biervliet er een sierlijke tuin aanleggen, waarin de predikant Petrus Hondius (1578-1621) vaak vertoefde.

Delft

101 *Acquet, H.Jsz. d'* (1670-1706)

Arbores, frutices, bulbi, plantae, ad vivum coloribus pictae / verzameld door Henri d'Acquet. - Delft : H. d'Acquet, 1670-1706. - 149 gouaches

• bovenste rij v.l.n.r.: *Haemanthus coccineus* L., *Arbutus unedo* L., *Cybistetes longifolia* (L.) Milne-Redhead et Schweickerdt, *Pistacia terebinthus* L., *Ophrys holoserica* (Burm. f.) Greuter ssp. *pollinensis* (Nelson) Landwehr, *Crataegus azarolus* L., *Polianthes tuberosa* L., *Opuntia* species

• onderste rij v.l.n.r.: *Helianthemum nummularium* (L.) Mill., *Dorotheanthus bellidiformis* (Burm. f.) N.E.Br., *Linaria triornithophora* (L.) Willd., *Rosa 'huysumiana'* Segal, *Daphnis nerii* (L.) en *Nerium oleander* L., *Castalis nudicaulis* (L.) Norl., *Sutherlandia frutescens* (L.) R.Br., *Isopyrum thalictroides* L.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

De verzameling rariteiten van Henri Jorisz. d'Acquet genoot grote bekendheid. Zijn collectie bestond o.a. uit een fraaie schelpenverzameling en volgens Antoni van Leeuwenhoek bezat hij ook een verzameling gewassen, waarschijnlijk op een buitenplaats buiten de stad Delft.

102 *Camellia sinensis* (L.) O. Kuntze (1679)

Thea [gouache]. – 1679

Uit: *Arbores, frutices, bulbi, plantae, ad vivum coloribus pictae* / verzameld door Henri d'Acquet. – Delft : H. d'Acquet, 1670-1706. – 149 gouaches

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Deze gouache uit de Collectie Henri d'Acquet vertoont grote gelijkenis met de prent 'The Sinensium' uit het boek van Breyne (cat. no. 103).

103 Breyne, J. (1678)

Exoticarum aliarumque minus cognitarum plantarum centuria prima / Jacobi Breynii. – Gedani [Gdansk] : David-Fridericus Rhetius, 1678. – 195 p. : ill.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Zie cat. no. 102.

104 Leeuwenhoek, A. van (1684-1686)

Ontdeckte onsigthbaarheden / door Antoni van Leeuwenhoek. – Leyden : Cornelis Boutesteyn ; Daniel van Gaesbeeck, 1684-1686. – 9 dl. in 1 bd. : ill.

Dl. 2: *Ondervindingen en beschouwingen der onsigtbare geschapene waarheden*. – Leyden : Daniel van Gaesbeeck, 1684. – Bevat o.a.: Brief 33, dd. 12-11-1680 aan D'heer Robert Hooke

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Blijkens deze brief van Van Leeuwenhoek aan Robert Hooke van de Royal Society, gebruikte Van Leeuwenhoek de verzameling van 'Seker Heer' voor zijn studies. Deze Heer was Henri d'Acquet en hij had zoals hier te lezen staat ook een verzameling gewassen.

105 Acquet, H.Jsz. d' (1632-1706)

Henri Jorisz. d'Acquet [foto van paneelschilderij] / door A. Palamedes. – Delft : A. Palamedes, 17e eeuw

Particuliere Collectie

Heemstede

106 Commelin, J. (1676)

Nederlantze hesperides, dat is, oeffening en gebruik van de limoen en oranje-boomen / door J. Commelyn. – Amsterdam : Marcus Doornik, 1676. – 47 p. : ill.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Jan Commelins vrouw bezat vanaf 1676 de buitenplaats Zuiderhout te Heemstede. Commelin had daar een grote collectie oranjeriebomen verzameld. Hij was een specialist in het kweken van sinaasappels, citroenen en limoenen.

107 Commelin, J. (1695)

Nederlantschen hesperides, dat is oeffeningh en ghebruyck van de limoen en oranje-boomen / door J. Commelin. – Ghendt : Hendrick Saetreuver, 1695. – 66 p.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

108 Linnaeus, C. (1736)

Musa Cliffortiana florens Hartecampi 1736 prope Harlemum / Caroli Linnaei. - Lugduni-Batavorum : [s.n.], 1736. - 46 p. : ill.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

109 Linnaeus, C. (1737)

Hortus Cliffortianus plantas exhibens quas in hortis tam vivis quam siccis, Hartecampi in Hollandia, coluit . . . Georgius Clifford / auctore Carolo Linnaeo. - Amstelaedami : [s.n.], 1737. - 501 p. : ill.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

De kopergravures in dit boek werden gemaakt door J. Wandelaar naar tekeningen van G.D. Ehret.

110 Ehret, G.D. (1741, 1747)

• *Jasminum sambac* (L.) Ait. = *Nyctanthes Sambaci* [gouache] / G.D. Ehret pinxt. - [s.l.] : G.D. Ehret, 1747

• *Camellia japonica* L. = *Tsabekki*, frutex flore roseo, fructu pyriformi tricocco [gouache] / G.D. Ehret p. - [s.l.] : G.D. Ehret, 1741

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

111 Hartekamp (1735-1738)

De hofsteede de Hartecamp. 1709-1788 eigendom der familie Clifford [pentekening] / door Leonard A. Springer ; naar een tekening van George Lodewich Uhl. - Haarlem : L.A. Springer, 1902

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

De buitenplaats De Hartekamp ligt nog steeds aan de Heerenweg te Heemstede op de grens met Bennebroek. Na het vertrek van Linnaeus brandde de oranjerie tot tweemaal toe af en de plaats raakte snel in verval. Zeer waarschijnlijk is deze situatietekening gemaakt tijdens het verblijf van Linnaeus (1735-1738).

112 Linnaeus, C. (1707-1778)

Carolus a Linné [foto van kopergravure] / door B. Glassbach fc.

In: *Philosophia botanica / Caroli Linnaei ; curante Iohanne Gottlieb Gleditsch.* - Ed. secunda. - Berolini : Christiani Frederici Hiburgi, 1780. - 362 p.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

's-Gravenhage

113 Kiggelaer, F. (1690)

Horti Beaumontiani exoticarum plantarum catalogus / François Kiggelaer. - Hagae-Comitis : [s.n.], 1690. - 42 p.

Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam

François Kiggelaer was commies ter secretarie van de staatsman en amateur-botanicus Simon van Beaumont.

114 's-Gravenhage (1681)

Tekening van de stad 's-Gravenhage [detailfoto van kopergravure] / opgemeten door C. Elands. – Herdr. – Amsterdam : N. Visscher, 1681. – 12 bl.

Gemeente Archief 's-Gravenhage

De tuinen van Simon van Beaumont waren gelegen in de vierhoek Westeinde, Assendelftstraat/Varkensmarkt, Prinsengracht en Geweldigherslaan (= lange Lombardstraat).

Hoog-Keppel

115 Gorter, D. de (1783)

Catalogus plantarum horti Ulenpassiani / David de Gorter. - Zutphaniae: Joh. Henr. Louw, 1783. – 168 p.

Koninklijke Bibliotheek 's-Gravenhage

De tuinarchitect J.P. Posth legde eind 18e eeuw de Ulenpas in landschapsstijl aan voor W.H. Baron van Rouwenoort. In de catalogus komen 800 plantengenera voor, zowel in-als uitheemse planten, gerangschikt volgens het systeem van Linnaeus.

116 Ulenpas (1884)

Schets-ontwerp voor enige veranderingen op de Ulenpas bij Hoog-Keppel [foto van pentekening] / door Leonard A. Springer. – Haarlem : L.A. Springer, 1884

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

117 Gorter, D. de (1717–1783)

David de Gorter [foto van kopergravure] / F.A. Kaldenbach ad viv. del. ; J. Houbraken fecit

In: Flora VII provinciarum Belgii foederati indigena / Davidis de Gorter. – Harlemi : C.H. Bohn et filium, 1781. – 378 p.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

David de Gorter, een vriend van Linnaeus, was van 1743–1754 hoogleraar in de medicijnen te Harderwijk. In 1754 vertrok hij naar Rusland als lijfarts van Keizerin Elisabeth.

Haarlem

118 Marum, M. van (1810)

Catalogue des plantes, cultivées au printemps 1810, dans le jardin de M. van Marum à Harlem / par Martinus van Marum. – Harlem : M. van Marum, 1810. – 64 p.

Bibliotheek van de Rijksuniversiteit Leiden

De tuin waarvan hier sprake is, lag op de buitenplaats 'Plantlust'.

119 Haarlem (1822)

Kaart der stad Haarlem [detailfoto van gravure] / gegraveerd door W.C. van Baarsel naar kadastrale meting door F.J. Nautz. – [s.l.] : [s.n.], 1822

Gemeentearchief Haarlem

De buitenplaats Plantlust hier afgebeeld, lag aan het Zuider-Buiten-Spaarne ten zuiden van Haarlem, even buiten de Leydsche Waterpoort.

120 Marum, M. van (1750–1837)

Martinus van Marum [foto van zwarte-kunstprent] / gegraveerd door W. van Senus naar een schilderij van C.H. Hodges. – Amsterdam : C.G. Sulpko, 1832

Gemeentearchief Haarlem

Martinus van Marum was secretaris van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen en directeur van Teijlers Kabinet. Mogelijk is zijn neef Jan Kops in deze tijd meermalen op Plantlust geweest om planten op zijn buiten te bestuderen.

Kwekerscollecties

Amsterdam

121 Sweerts, E. (1612)

Florilegium . . . , tractans de variis floribus et aliis Indicis plantis / Emanuelis Sweerti. – Francofurti ad Moenum : Anthonium Kempner ; Erasmi Kempfferi, 1612. – 2 dl. in 1 bd. – Vnl. kopergravures

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Het is bekend dat Sweerts vele afbeeldingen kopieerde uit de werken van Dodoneus, Lobelius, Clusius, Matthioli en P. Vallet. Uit het voorwoord kan men concluderen dat Sweerts zijn boeken en bollen aanbood op de Frankfurter Herbstmesse en na deze markt waren zijn artikelen te koop te Amsterdam bij de boekdrukker Paulus Aertssen van Ravesteijn.

122 Sweerts, E. (1620, 1614)

Florilegium amplissimum et selectissimum / autore Emanuele Sweertio. – Amstelodami ; Francofurti : Joannem Janssonium ; Erasmi Kempfferi, 1620, 1614. – 2 dl. in 1 bd. – Vnl. kopergravures

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

123 Sweerts, E. (ca. 1552–1612)

Ornatiss. et expertiss. Emanuel Sweertius Septimont. Batavus aetatis 60 [foto van kopergravure]

In: Florilegium amplissimum et selectissimum / autore Emanuele Sweertio. – Amstelodami : Joannem Janssonium, 1641, 1631. – 2 dl. in 1 bd. – Vnl. kopergravures

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Emanuel Sweerts was tekenaar, graveur en handelaar in bloemen aan de Bloemgracht te Amsterdam.

124 Wolfringh, D. (ca. 1730)

Index herbarum plantarum fruticum, et arborum, quae exstant venales . . . in agro de Diemermeer / apud Dider. Wolfringh. – Amstelodami : D. Wolfringh, ca. 1730. – 17 p.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

De 'bloemist' Dirk Harmenzoon Wolfringh kocht in 1722 een stuk grond in de Watergraafsmeer aan de westzijde van de Middelweg, nabij het rechthuis.

125 Watergraafsmeer (1725)

Het Watergraafs of Diemer-meer [detailfoto van kopergravure] / Daniel Stoopendael. – 1725

In: Het verheerlijkt Watergraafs of Diemer-meer, by de stad Amsterdam, vertoont in verscheide vermakelyke gezichten / alle naer 't leven getekent door Daniel Stoopendael ; beschreven door Matthaëus Brouërius van Niederek. – Amsteldam : Andries en Hendrik de Leth, 1725. – 28 p. – 60 kopergravures

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

De gronden van Dirk Wolfringh lagen achter het rechthuis.

Haarlem en omgeving

126 Cos, P. (1637)

Verzameling van een meenigte tulipaanen, ... met hunne naamen, en swaarte der bollen, zoo als die publicq verkogt zijn, te Haarlem in den jaare A. 1637 / door P. Cos. – Haarlem : P. Cos, 1637. – 74 gouaches

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Cos was 'bloemist' te Haarlem. Hij liet zijn verzameling tulpen afbeelden in deze 'catalogus'. Op ieder blad wordt naast gegevens over gewicht en prijs van de bollen, de naam van de tulp vermeld.

127 Roman, A. (1637)

Register van prijzen der bloemen, zijnde de derde samen-spraeck, tusschen Gaergoed ende Waermond / Adriaen Roman. – Haarlem : A. Roman, 1637. – 23 p.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

De tulp was zeer populair in deze dagen. De bonte vormen waren zo waardevol dat ze tegen bijzonder hoge prijzen werden verhandeld.

128 Kampen, N. van (1739)

Catalogus van curieuse soorten hyacinthen, tulpaanen, ranoncules, anemones, bouquet-narcissen en verdere bloem-bollen [facsimilé van een pamflet] / te bekomen by Nicolaas van Kampen. – Haarlem : N. van Kampen, 1739

Uit: Drie eeuwen bloembollenexport / door E.H. Krelage. – 's-Gravenhage : Rijksuitgeverij, 1946. – 791 p. : ill.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Nicolaas van Kampen was 'bloemist' te Haarlem. Zijn kwekerij 'Cieraad van Flora' lag langs de Wagenweg, op de plaats van het huidige Wilhelminapark.

129 Lintheimer, C. (1737-1739)

- Narcissus tazetta, L., Narcissus jonquilla L. en Anemone ? coronaria [aquarel]. – 1737
- Narcissus tazetta L. [aquarel]. – 1738
- Iris pseudacorus L., Iris ? xiphium L. en Ranunculus repens L. [aquarel]. – 1739

- Tulipa spec. [aquarel]. – 1739
- Narcissus tazetta L., Narcissus jonquilla L. en Tulipa spec. [aquarel]. – 1737
- Fritillaria meleagris L. [aquarel]. – 1739

Uit: Konstboek : verzameling botanische illustraties van Simon Schijnvoet / door Catharina Lintheimer, Alida Withoos, J.B. [et al.]. – Amsterdam : S. Schijnvoet, 1690–1750. – 138 aquarellen en gouaches

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

In deze collectie Schijnvoet bevinden zich totaal 123 aquarellen die Catharina Lintheimer maakte van 1714–1741. Deze aquarellen geven een duidelijk beeld van de verscheidenheid aan soorten en vormen in die tijd.

130 Voorhelm, G. (1752)

Traité sur la jacinthe / par George Voorhelm. – Harlem : I. et J. Enschedé, 1752. – 123 p. : ill.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Zoals het kweken van tulpen mode was in de 17e eeuw, zo was het kweken van hyacinten, en vooral van dubbele hyacintebloemen, mode in de 18e eeuw. Deze mode was internationaal, zoals deze verhandeling met al haar vertalingen ons toont. Voorhelms kwekerij 'Bloemtuint' lag aan de Kleine Houtweg.

131 Voorhelm, G. (1753)

A treatise on the hyacinth / by George Voorhelm. – London : Bartholomew Rocque [etc.], 1753. – 110 p. : ill.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

132 Voorhelm, G. (1753)

Abhandlung vom Hyacinthen / von Georg Voorhelm. – Nürnberg : Stein und Raspens Buchhandlung, 1753. – 122 p. : ill.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

133 Voorhelm, G. (1754)

Verhandeling over hyacinthen / door George Voorhelm. – [s.l.] : [s.n.], 1754. – 65 p. : ill. – Manuscript. – In 't Fransch in 't jaar 1752 door den auteur uijtgegeven en daaruijt vertaald door een liefhebber van flora

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

134 Voorhelm, G. (1756)

Del giacinto o sia trattato / da Giorgio Voorhelm. – Roma : Niccolo e Marco Pagliarini, 1756. – 50 p. : ill.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

135 Voorhelm, G. (1773)

Traité sur la jacinte / par George Voorhelm. – Harlem : N. Beets, 1773. – 142 p. : ill.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

136 Kampen, N. van (1760)

Traité des fleurs a oignons / par Nicolas van Kampen et fils. – Harlem : C.H. Bohn, 1760. – 117 p. : ill.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Deze verhandeling over het kweken van bolgewassen verscheen eveneens in het Engels en Duits.

137 Voorhelm, G. & G. Schneevoogt (1769)

Accurate description of the whole collection of fine hyacinths, tulips and ranunculuses / to be found in the large dutch flowergarden from Voorhelm and Schneevoogt. – Haarlem : Voorhelm and Schneevoogt, 1769. – 108 + 32 p. : ill. – Met een appendix

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Deze catalogus geeft een volledig beeld van de door de firma Voorhelm en Schneevoogt gekweekte collectie: 1500 verschillende hyacinten, 900 verschillende tulpen en 800 verschillende ranonkels. In de appendix komen er nog 375 hyacinten, 175 tulpen en 400 ranonkels bij. De kwekerij van Voorhelm en Schneevoogt lag aan de Kleine Houtweg.

138 Moerbeek, P. & S. Moerbeek (ca. 1790)

Catalogue de plusieurs sortes d'arbres de l'Amerique / qui se vendent au plus bas prix chez Paul et Simon Moerbeek. – Haarlem : P. et S. Moerbeek, ca. 1790. – 14 p.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Paul en Simon Moerbeek hadden een grote boomkwekerij aan de Wagenweg.

139 Rosenkrantz, J. (1791)

Grand catalogue Hollandois des fleurs / chez Jean Rosenkrantz et fils. – [s.l.] : J. Rosenkrantz et fils, 1791. – 47 p.

Koninklijke Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur Hillegom

De kwekerij van Joh. Rosenkrantz en Zn. was gevestigd in Heemstede.

140 Rozenburg (begin 20e eeuw)

Heemstede. Wagenweg. Rozenburg [foto van prentbriefkaart]. – Haarlem : Anton Bosse, begin 20e eeuw

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Het pand Rozenburg, zetel van de fa. Joh. Rosenkrantz en Zn., bloemisten en zaadhandelaars, was gevestigd aan de Heerenweg/hoek Zandvoortselaan.

141 Voorhelm Schneevoogt, G.; H. Schwegman & S.J. van Geuns (1793)

Icones plantarum rariorum / delineavit et in aes incidit Henricus Schwegman ; edidit et descriptiones addidit G. Voorhelm Schneevoogt ; scriptionem inspexit S.J. van Geuns. – Haarlem : C. Plaat, 1793 [1792–1795]. – 16 afl. : ill.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Dit schitterende plaatwerk werd door Voorhelm Schneevoogt tot stand gebracht in samenwerking met de Utrechtse hoogleraar in de medicijnen en kruidkunde Van Geuns. De kwekerij van Voorhelm Schneevoogt lag in Haarlem tussen de Poellaan en de Bloemhofstraat. De *Gladiolus cardinalis* werd in 1783 door Voorhelm Schneevoogt uit de Kaap ingevoerd en in dit boek voor het eerst beschreven door Hendrik Schwegman.

142 *Hydrangea macrophylla* (Thunb.) Ser. (1793)
Hortensia mutabilis [ingekleurde kopergravure] / door Hendrik Schwegman. – 1793. –
Afl. 7, pl. 36
Uit: *Icones plantarum rariorum* / Henricus Schwegman ; G. Voorhelm Schneevoegt ;
S.J. van Geuns. – Haarlem : C. Plaat, 1793 [1792–1795]. – 16 afl. : ill. (cat. no. 141)
Centrale Bibliotheek LH Wageningen

143 *Cypripedium reginae* Walt. (ca. 1792)
Cijpripedium Americanum [gouache] / naar of door Hendrik Schwegman. – [s.l.] : [s.n.],
ca. 1792
Centrale Bibliotheek LH Wageningen
Waarschijnlijk is dit het origineel voor plaat 2 van cat. no. 141

144 *Primula* × *pubescens* Jacq. (ca. 1780)
Riding's *Yunius* [gouache] / door P. v. Loo, ad viv. del. – [s.l.] : P. van Loo, ca. 1780
Centrale Bibliotheek LH Wageningen
P. van Loo (1731–1784) was de leermeester van Hendrik Schwegman. Er is één tekening
van Van Loo postuum in cat. no. 141 opgenomen, nl. plaat 8.

145 *Illicium anisatum* L. (1789)
Illicium anisatum [gouache] / G.V. Schneevoegt ad viv. del. – Haarlem : G. Voorhelm
Schneevoegt, 1789
Centrale Bibliotheek LH Wageningen
Voorhelm Schneevoegt was een aardig amateur-tekenaar. Er zijn negen waterverfschil-
deringen van zijn hand in de Centrale Bibliotheek LH aanwezig.

146 Moonen, J. (ca. 1800)
*Catalogue universelle des plus fines sortes, d'arbres, d'Amerique, des arbustes, et des
arbres des fleurs etrangeres / qu'on trouve a vendre au plus bas prix chez Jean Moonen et
fils.* – Harlem : J. Moonen et fils, ca. 1800. – 57 p.
Hortus Botanicus Universiteit van Amsterdam
De kwekerij van Jean Moonen en Zn. lag aan de Kleine Houtweg. Op p. 42 worden een
aantal anjers te koop aangeboden die rond 1800 zeer in de mode waren.

147 *Dianthus caryophyllus* L. (ca. 1800)
• *Dianthus caryophyllus* L. [gouache] / H.S. Hennings fessit. – [s.l.] : H.S. Hennings,
ca. 1800
• *Dianthus caryophyllus* L. [gouache] / A. Sernee, fezit. – [s.l.] : A. Sernee, ca. 1800
Centrale Bibliotheek LH Wageningen

148 Haarlemmerhout (1791)
Den Haarlemmer Hout in deszelfs tegenwoordige situatie afgeteekend [kopergravure] /
opgemeten door Daniel Engelman in 1791 ; J. van Jagen f.d. – [s.l.] : [s.n.], 1792
Centrale Bibliotheek LH Wageningen
Hierop zijn de plaatsen van enige Haarlemse kwekerijen rond 1800 aangeduid.

Leiden en omgeving

149 Hazen, W. van (1754)

Catalogue des arbres et plantes etrangeres / qui se trouvent chez Willem van Hazen. – [s.l.] : Van Damme, 1754. – 71 p.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

De kwekerij van Van Hazen bevond zich aan de Marendijk te Leiden.

150 Schuurmans Stekhoven, J. (1757)

De Americaansche Aloë van Clusius of de Agave van Linnaeus, . . . hebbende in de zomer van het jaar 1757 gebloeyt by Jac. Schuurmans Stekhoven, bloemist te Leiden [ets en gravure] / J. Augustini ad viv. del. ; A. Delfos fecit. – Haarlem : J. Augustini, 1757

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

De afgebeelde plant is een *Agave americana* L. De kwekerij van Jacob Schuurmans Stekhoven, genaamd 'De Dadelboom', lag langs de Delftse Vliet.

151 Graaff, C. de & J. de Graaff (ca. 1800)

Catalogue des arbres rosiers, des vieilles et nouvelles sortes / que se trouvent a vendre ches Cornelis et Jan de Graaff. – Lisse : C. et J. de Graaff, ca. 1800. – 26 p.

Koninklijke Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur Hillegom

De firma Corn. en Jan de Graaff werd in 1793 te Lisse opgericht en heeft bestaan tot 1953.

152 Affourtit, R.C. (1823)

Catalogus von anno 1823 von besonders auserlesenen, schönen, aufrichtigen Harlemer Blumenzwiebeln / welche bey R.C. Affourtit, Blumist aus Lisse . . . zu bekommen sind In: Allgemeiner Anzeiger der Deutschen / J.Fr. Hennicke, redacteur. – Gotha : [s.n.], Freytags, den 4. Julius 1823. – 8 p. [2038–2052]. – Num. 178

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Het centrum van de kwekerij van Affourtit lag in Lisse aan de Achterweg dichtbij het vierkant. Drie tot vier maanden per jaar had hij zijn handel op de Michaelis-Messe te Leipzig opgeslagen.

153 Groeneveld, P. (1825)

Catalogus van hyacinten, welke op donderdag den 21. April 1825, . . . te Noordwijk binnen, publiek zullen verkocht worden / bij P. Groeneveld. – Noordwijk : P. Groeneveld, 1825. – 28 p.

Centrale Bibliotheek LH Wageningen

Jaarlijks veilde Pieter Groeneveld partijen hyacinten getuige de reeks catalogi die hiervan bekend zijn.

154 Noordwijk-Binnen (ca. 1830)

Noordwijk-Binnen omstreeks 1830 [kopie van een kaart]. – Voorburg : G. Uijttenhout, ca. 1830

Gemeentehuis Noordwijk

Pieter Groeneveld (1774–1841) had een kwekerij die gelegen was tussen de Gooweg en de St. Jeroensweg, gedeeltelijk op het landgoed Calorama.

Utrecht

155 Brakel, Z. (1793)

Catalogus van allerhande harde, zoo in als uitlandsche boomen, heesters en plant-gewassen / welke te zien en te bekomen zijn bij Z. Brakel, op Tulpenburg te Utrecht 1793. – Utrecht : P. Muntendam, 1793. – 3 dl. in 1 bd. – Met plattegrond

Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht

Brakel had een kwekerij 'Tulpenburg', gevestigd op een terrein tussen Nieuweroord en Puntenburg aan de Catharijnesingel.

Herkomst van het geëxposeerde materiaal

Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam
Bibliotheek van de Rijksuniversiteit Groningen
Bibliotheek van de Rijksuniversiteit Leiden
Bibliotheek van de Rijksuniversiteit Utrecht
Centrale Bibliotheek Landbouwhogeschool Wageningen
Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam
Gemeentearchief Groningen
Gemeente Rotterdam Archiefdienst
Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht
Hortus Botanicus Universiteit van Amsterdam
Hortus Botanicus Rijksuniversiteit Leiden
Iconografisch Bureau 's-Gravenhage
Koninklijke Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur Hillegom
Koninklijke Bibliotheek 's-Gravenhage
Particuliere Collectie Haarlem
Stadsbibliotheek Haarlem
Universiteits museum Rijksuniversiteit Utrecht

Herkomst van de foto's

De foto's in dit boek (de figurnummers staan tussen haken) en op de tentoonstelling werden verzorgd door fotodiensten van de volgende instellingen:

Amsterdams Historisch Museum (8)
Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam (11)
Bibliotheek van de Universiteit van Utrecht (10)
Centrale Bibliotheek Landbouwhogeschool Wageningen (omslag, 3, 4, 5)
Gemeente Archief 's-Gravenhage
Gemeentearchief Haarlem
Gemeentelijke Archiefdienst Leiden
Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht (1, 7)
Hortus Botanicus Rijksuniversiteit Utrecht
Iconografisch Bureau 's-Gravenhage
Koninklijke Bibliotheek Albert I Brussel (9)
Lichtbeelden-Instituut Amsterdam
Rijksarchief in Gelderland
Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie 's-Gravenhage (2)
Universitätsbibliothek Erlangen-Nürnberg (12)
Universiteitsmuseum Rijksuniversiteit Groningen
Vakgroep Plantentaxonomie Landbouwhogeschool Wageningen
Vakgroep Tuin- en Landschapsarchitectuur Landbouwhogeschool Wageningen (6)

Literatuurlijst

- Aernouts, Regina & Ed. Frison, 1965. Wetenschappelijk leven te Antwerpen in de 17de eeuw, de vriendenkring van Frans van Sterbeeck in Zuid- en Noord-Nederland. *Scientiarium historia* 7: 5-15.
- Albers, Lucia, 1982. Apollo's lustoord: Tuin en overplaats van de Hartekamp. In: *Het landgoed de Hartekamp in Heemstede*. Heemstede: Vereniging Oud-Heemstede-Bennebroek, p. 42-69.
- Andreas, Ch. Henriette, 1976. In en om een botanische tuin Hortus Groninganus 1626-1966. Groningen: Erven B. van der Kamp. (Ten dele eerder verschenen als *Hortus Muntingiorum*, geschiedenis van de Groningse hortus in de zeventiende eeuw. Groningen/Djakarta: J.B. Wolters, 1953.).
- Baan, J. van der, 1856. De Moffeschans. *Cadsandria, Zeeuwsch-Vlaamsch Jaarboekje* 3: 115-135.
- Balis, J., 1964. De botanofiel. In: Karel van Hulthem 1764-1832. Brussel: KB, p. 58-76.
- Balis, J., 1970. De eerste plantentuin van Brussel. In: *Geschiedenis van de Brusselse plantentuinen*. Brussel: Gemeentekrediet van België, p. 1-6.
- Bergsma, C.A., 1846. Bijdrage tot de geschiedenis van den tuinbouw in Nederland. Berigten en mededeelingen door het genootschap voor landbouw en kruidkunde te Utrecht 4: 46-70. (p. 65-70: Nederlandse schrijvers over den tuinbouw.)
- Bitter, H., 1914. De 'Hortus Medicus' of stadskruidtuin van het collegium medico-pharmaceuticum te Haarlem. Haarlem: Erven F. Bohn.
- Block, Agnes, 1963. Elf brieven van Agnes Block in de universiteitsbibliotheek te Bologna medegedeeld en ingeleid door J.J. Poelhekke met een botanisch-historische toelichting door H.C.J. Oomen. *Mededelingen van het Nederlands historisch instituut te Rome* 32(2): 1-28.
- Boerlage, J.G. & P.P.C. Hoek, 1975. Bibliografie van de flora en fauna van Nederland 1753-1886. Amsterdam: Backhuys & Meesters. (Gedeeltelijke herdruk van *Algemeene Aardrijkskundige Bibliographie van Nederland ...*. Uitgegeven door de afdeling: Nederland van het Aardrijkskundig Genootschap Tweede deel. *Natuurkundige Toestand*, Leiden, 1888.)
- Boom, B.K., 1968. Flora van kamer- en kasplanten. Wageningen: Veenman & zonen.
- Boom, B.K., 1975. Flora der gekweekte, kruidachtige gewassen. 3e druk. Wageningen: Veenman & zonen.
- Boom, B.K., 1980. Nederlandse dendrologie. 11e druk. Wageningen: Veenman & zonen.
- Bosman-Jelgersma, H.A., 1976. Dirck Outgaertsz Cluyt. *Farmaceutisch tijdschrift voor België* 53: 525-548.
- Breyne, J., 1678. *Exoticarum plantarum centuria prima*. Gedani : typ. Rhetius.
- Breyne, J., 1680. *Prodrumum fasciculi rariorum plantarum*. Gedani : typ. Rhetius.
- Breyne, J., 1689. *Prodrumum fasciculi rariorum plantarum secundus*. Gedani : typ. Rhetius.
- Breyne, J. & J.P. Breyne, 1739. *Prodromi fasciculi rariorum plantarum primus et secundus, accedunt icones rariorum et exoticarum plantarum aere incisae*. Gedani : typ. Schreiber.
- Bridson, Gavin D.R., 1976. The treatment of plates in bibliographical description. *Journal of the society for the bibliography of natural history* 7(4): 469-488.
- Broeckx, C., 1845. Notice sur P. Coudenberg. *Journal de pharmacie d'Anvers* 1: 1-12, supplément p. 57-69.
- Broeckx, C., 1856. Le père de la pharmacie belge. *Journal de pharmacie d'Anvers* 12: 62-67.

- Campen, J.W.C. van, 1934. Een Utrechtsche kweekkerij op het einde der 18e eeuw. Buiten, p. 606-608.
- Catalogue of botanical books in the collection of Rachel Mc Masters Miller Hunt. Pittsburgh, 1961. (2 vol. in 3 dln.)
- Catalogus bibliothecae historico-naturalis Josephi Banks. Londini : Typis Gul. Bulmer et soc. 1796-1800. Tomus III. Botanici, 1797. (Reprint New York & London: A. Asher, 1966.)
- Chittenden, F.J., 1951. Dictionary of gardening. Oxford.
- Commelin, J., 1689. Catalogus plantarum horti medici Amstelodamensis. Pars prior. Amstelodami : ex officina Commeliniana.
- Damme, A. van, 1903. Overzicht van de geschiedenis van bloembollenteelt en -handel. Haarlem. Overdruk uit weekblad voor bloembollencultuur 18 febr. 1899-27 febr. 1903. (Verkleind uitgegeven Leiden: Boerhaave press, 1976, onder de titel: Aantekeningen betreffende de geschiedenis der bloembollen : haarlem 1899-1903.)
- Dandy, J.E., 1958. The Sloane herbarium. London: British museum.
- Delcourt, A., 1953. Pierre Ricart et la botanique dans nos régions au xviiie siècle. Annales du cercle archéologique d'Ath et de la région 37: 5-40.
- Eldering, P.M.N., 1977. Caspar Pelletier: Ein Botaniker in den Anfängen des 17. Jahrhunderts. Janus 64: 263-278.
- Engel, H., 1939. Alphabetical list of Dutch zoological cabinets and menageries. In: Bijdragen tot de dierkunde, uitgegeven door het Koninklijk Zoologisch Genootschap 'Natura Artis Magistra' te Amsterdam 27: 247-346. Feestnummer uitgegeven naar aanleiding van het honderdjarig bestaan van het genootschap. Leiden: E.J. Brill.
- Frans Halsmuseum, 1935. Catalogus van teekeningen, schilderijen, boeken, pamfletten, documenten en voorwerpen betreffende de geschiedenis van de bloembollencultuur en den bloembollenhandel : tentoonstelling 10 Maart-19 Mei 1935. Haarlem: Enschedé.
- Fretz, Diethelm, 1948. Konrad Gessner als Gärtner. Zürich.
- Fuchs, Hans Peter, 1962. Nicolaas Meerburg und die drie von ihm verfassten botanischen Tafelwerke. Acta botanica Neerlandica 11: 69-89.
- Gaskell, Philip, 1979. A new introduction to bibliography. Oxford: Oxford university press.
- Gimpel, Corn. J., 1921. Johannes Snippendaal, een vergeten kruidenier. Jaarboek Amstelodamum 19: 29-33.
- Graft, C. Catharina van de, 1943. Agnes Block : Vondels nicht en vriendin. Utrecht: A.W. Bruna en zoon.
- Haller, Albrecht von, 1771-1772. Bibliotheca botanica. Tiguri: Orelle Gessner. (Reprint Hildesheim, 1969.)
- Harvey, John, 1972. Early gardening catalogues : With complete reprints of lists and accounts of the 16th-19th centuries. London/Chichester: Phillimore.
- Heller, John L., 1968. Linnaeus's Hortus Cliffortianus. Taxon 17: 663-719.
- Heniger, J., 1969a. Hortus academicus Ultrajectinus 1639-1811. Solaire reflexen no. 99: 6-7.
- Heniger, J., 1969b. Der wissenschaftliche Nachlaß von Paul Hermann. Wissenschaftliches Zeitschrift der Universität Halle 18 M(5): 527-560.
- Heniger, J., 1970. De plataan en de ginkgo in de voormalige hortus van Harderwijk. Bulletin van het Veluws museum van oudheden te Harderwijk 8: 7-11.
- Heniger, J., 1971. Some botanical activities of Herman Boerhaave professor of botany and director of the botanic garden at Leiden. Janus 58: 1-78. (= Communicationes biohistoricae Ultrajectinae 11.)
- Heniger, J., 1973a. De eerste wetenschappelijke reis naar Oost-Indië, 1599-1601. Leids jaarboekje 65: 27-49.
- Heniger, J., 1973b. Clusius und die ungarischen und österreichischen Pflanzen im Leidener Universitätsgarten. In: Festschrift anlässlich der 400jährigen Wiederkehr der wissenschaftlichen Tätigkeit von Carolus Clusius (Charles de l'Escluse) im pannonischen Raum. Eisenstadt: 1973. (Burgerländischen Forschungen Sonderheft V), p. 149-167.
- Heniger, J., 1975. Functie en doelstelling van de botanische tuinen in het verleden. Natura 72(1): 1-7. (= Communicationes biohistoricae Ultrajectinae 51.)
- Hermann, P., 1687. Horti academici Lugduno Batavi catalogus. Lugduni Batavorum : Boutesteyn.

- Hulle, H.J. van, 1871. *Le jardin botanique de l'université de Gand*. Gand: Annoot Braekman.
- Hulthem, Ch. van, 1817. *Discours sur l'état ancien et moderne de l'agriculture et de la botanique dans les Pays-Bas, prononcé ... le 29 juin 1817*. Gand.
- Hunger, F.W.T., 1918. Boerhaave comme naturaliste. *Janus*: 347-357.
- Hunger, F.W.T., 1919. Boerhaave als natuurhistoricus. *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde* 63: 36-41.
- Hunger, F.W.T., 1924. Jan of Johannes Commelijn (Joannes Commelinus) 1629-1692. *Nederlandsch kruidkundig archief* 34: 187-202.
- Huth, E., 1894. *Clavis Commeliniana: Schlüssel zu den Kupferwerken von Johannes und Caspar Commelyn*. Berlin: R. Friedländer & Sohn.
- Jackson, Benjamin Daydon, 1881. *Guide to the literature of botany*. London: Longmans, Green. (Reprint New York: Hafner, 1964 & Koenigstein: Koeltz, 1974.)
- Jeurissen, Mia & Marian Fournier, 1970. *Een bio-bibliografie van de botanici Jan Commelin (1629-1692) en Caspar Commelin (1668-1731)*. Nijmegen. (Scriptie KU Nijmegen.)
- Karstens, W.K.H. & H. Kleibrink, 1982. *De Leidse hortus: Een botanische erfenis*. Zwolle.
- Kleijn, H., 1980. *Planten en hun naam*. 3e druk. Amsterdam: Meulenhoff.
- Klinsmann, Ernst Ferdinand, 1855. *Clavis Breyniana*. Danzig.
- Kooiman, H.N. & H.J. Venema, 1942. Jan Moninckx en de illustraties van Commelyn's Hortus Medicus. In: *Gedenboek J. Valckenier Suringar*. Wageningen, p. 260-263.
- Kops, J., 1808. *Opgave van werken over den landbouw, door Nederlanders geschreven en in het licht gegeven, zoo oorspronkelijke als vertaalde, sedert de 16de eeuw tot op heden*. *Magazijn van vaderlandschen landbouw* 4: 344-363.
- Kramer, A.J., 1982. Lotgevallen van de Hartekamp in latere tijd: De 19de en 20ste eeuw. In: *Het landgoed de Hartekamp in Heemstede*. Heemstede: Vereniging Oud-Heemstede-Bennebroek, p. 83-97.
- Krelage, E.H., 1911. *Een eeuw bloembollenteelt: Het honderdjarig bestaan der tuinbouwinstelling 'Bloemhof' herdacht*. Haarlem: Krelage.
- Krelage, E.H., 1941. *George Voorhelm Schneevogt (1775-1850)*. *Haarlems jaarboek* 1940, p. 81-104.
- Krelage, E.H. (ed.), 1942. *De pamfletten van den tulpenwindhandel 1636-1637*. 's Gravenhage: M. Nijhoff. (= *Werken uitgegeven door de vereeniging Het Nederlandsch economisch-historisch archief* 11.)
- Krelage, E.H., 1946. *Drie eeuwen bloembollenexport: De geschiedenis van den bloembollenhandel en den Hollandsche bloembollen tot 1938*. 's Gravenhage Rijksuitgeverij. (2 delen.)
- Krol, J.L.P.M., 1982. Linnaeus' verblijf op de Hartekamp in Heemstede. In: *Het landgoed de Hartekamp in Heemstede*. Heemstede: Vereniging Oud-Heemstede-Bennebroek, p. 70-81.
- Kuijlen, J., 1977. *De tuinen van Simon van Beaumont*. *Gewina* no. 39: 16-24.
- Kuijlen, J., 1978. *Hollandse plantkunde in de gouden eeuw: De particuliere tuinen*. *Intermediair* 14(27): 13-19.
- Kuijlen, J., 1982. De Danziger botanicus en koopman Jacob Breyne (1637-1697) en zijn betekenis voor de Hollandse plantkunde. *Tijdschrift voor de geschiedenis, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek* 5(3): 116-118.
- Leeuwenhoek, A. van, 1684. *Ondervindingen en beschouwingen der onsigbare geschapene waarheden*. In: *Ontdekte onsigbaarheden*. Leyden: Van Gaesbeeck.
- Lieburg, M.J. van, 1978. *Het medisch onderwijs te Rotterdam (1467-1967)*. Amsterdam: Rodopi.
- Lindeboom, G.A., 1959. *Bibliographia Boerhaaviana: List of publications written or provided by H. Boerhaave or based upon his works and teaching*. Leiden: E.J. Brill. (= *Analecta Boerhaaviana* vol. 1.) (Chapter ten: Botanical writings, p. 76-79.)
- Linnaeus, Carolus, 1736. *Bibliotheca botanica*. Amsterdam.
- Loosjes, A., 1804. *Hollands Arkadia of wandelingen in de omstreken van Haarlem*. Haarlem: A. Loosjes.
- Meister, G., 1692. *Der Orientalisch-Indianische Kunst und Lust-Gärtner*. Dresden.
- Michel Thiery, L., 1947. *Bij de 150e verjaring van de plantentuin der universiteit te Gent (1797-1947)*. Gent: Snoeck-Ducaju & zoon.

- Morren, Ed., 1866. *A la mémoire de Pierre Coudenberg, seizième siècle. 1520?–1549?* La Belgique horticole 16: v–xx.
- Muijzenberg, Erwin, W.B. van den, 1980. *A history of greenhouses*. Wageningen: Institute for Agricultural Engineering.
- Napjus, J.W., 1923. *De hortus botanicus van de Franeker hoogeschool. Bijdragen tot de geschiedenis van de geneeskunde* 3: 312–314.
- Neill, Pat., 1823. *Journal of a horticultural tour through some parts of Flanders, Holland and the North of France, in de autumn of 1817*. Edinburgh: Bell & Bradfute; London: Longman, Hurst, Rees, Orme & Brown.
- Nissen, Claus, 1951. *Die botanische Buchillustration: Ihre Geschichte und Bibliographie*. Stuttgart: Hiersemann.
- Oldenburger-Ebbers, C.S., 1978. *Nederlandse literatuur over tuin(sier)planten tussen 1600 en 1900*. Groen 34(11): 437–440.
- Oldenburger-Ebbers, C.S. & J. Stehouwer, 1978. *Bibliografie van achttiende-eeuwse Nederlandse boeken op het gebied van tuinarchitectuur en -beplanting*. Documentatieblad werkgroep 18e-eeuw. September 1978, p. 1–16.
- Ooststroom, S.J. van, 1937. *Hermann's collection of Ceylon plants in the rijksherbarium (national herbarium) at Leyden*. Blumea supplement 1: 191–209. (= J.J. Smith jubilee volume.)
- Ooststroom, S.J. van, 1939. *An old collection of plants from Surinam in the rijksherbarium at Leiden*. *Recueil des travaux botaniques néerlandais* 36: 526–534.
- Ooststroom, S.J. van, 1941a. *The identity of Anthericum Rouwenortii De Gorter (Liliacea)*. Blumea 4(3): 493–495.
- Ooststroom, S.J. van, 1941b. *Het herbarium van David de Gorter*. *Nederlandsch kruidkundig archief* 51: 252–274.
- Ooststroom, S.J. van, 1951. *On some drawings of the South African Proteaceae ascribed to Jan Hartog in the government herbarium at Leyden*. In: Mia C. Karsten, *The old company's garden at the Cape and its superintendents*. Cape Town, p. 158–166.
- Opsomer, J.E., 1960. *Un traité de citriculture peu connu du XVIIe siècle*. *Bulletin des séances de l'académie royale des sciences d'outre-mer*. Nouvelle série 6(2): 345–360.
- Opsomer, J.E., 1972. *Cinq cents ans de botanique en Belgique (XIIIe–XVIIe siècles)*. *Bulletin des séances de l'académie royale des sciences d'outre-mer* 18: 447–479.
- Oudemans, C.A.J.A., 1875, 1881. *De ontwikkeling onzer kennis aangaande de flora van Nederland, uit de bronnen geschetst en kritisch toegelicht*. *Nederlandsch kruidkundig archief* 1875, 2e serie, 2e deel, p. 214–260. & p. 279–391. Idem 1881, 2e serie, 3e deel, p. 1–75 en p. 325–398.
- Pasquier, V., 1861. *Etude sur la vie et les travaux de Pierre Coudenberg*. Anvers: L.J. de Cort.
- Pasti, George jr., 1950. *Consul Sherard: amateur botanist and patron of learning 1659–1728*. Urbana, Illinois. (Ph. D. thesis.)
- Philippen, L., 1930. *Franciscus van Sterbeeck, Antwerpsch mycoloog, bouwkundige en historicus*. *De gulden passer Antwerpen, 1930*: 27–66. (Ook afzonderlijk verschenen.)
- Plomer, Henry (ed.), 1968. *A dictionary of the printers and booksellers who were at work in England, Scotland and Ireland from 1668 to 1725*. Oxford: The bibliographical society.
- Plukenet, L., 1691. *Phytographia sive stirpium ... icones*. London.
- Pritzel, G.A., 1851. *Thesaurus literaturae botanicae*. Lipsiae: Brockhaus, 1851. (2e druk 1872. Reprint Milaan: G.G. Gorlich, 1950.)
- Quarles van Ufford, L.A., 1969. *Gunterstein, een ridderhofstad aan de Vecht. Loenen aan de Vecht: Martinus van Kralingen*.
- Regels voor de titelbeschrijving. 1: *Beschrijvingsregels voor seriële publicaties*. 1978. 4: *Beschrijvingsregels voor niet-boekmaterialen*. 1979. *Federatie van organisaties op het gebied van het Bibliotheek-, Informatie- en Dokumentatiewezen*. Den Haag: NBLC.
- Rendle, A.B., 1923. *George Clifford's herbarium and the Hortus Cliffortianus*. *The journal of botany, British and foreign, new series* 61: 114–116.
- Rigouts, Ch., 1889. *Le catalogue du jardin de J. Hermans, maître apothicaire à Bruxelles au XVIIe siècle*. Anvers: J.E. Buschmann.
- Roberts, W., 1935. *The Voorhelms of Haarlem*. *Journal of the royal horticultural society* 60: 199–208.

- Robinson, A.M. Lewin, 1971. *Systematic bibliography : A practical guide to the work of compilation*. London: Clive Bingley. (3e herziene druk.)
- Ross, J.H., 1980. A survey of some of the pre-linnean history of the genus *Acacia*. *Bothalia* 13: 95-110.
- Savage, S., 1924. The hortus floridus of Crispijn van de Pas the younger. The library, fourth series volume 4: 180-206. (= Transactions of the bibliographical society, second series volume 4.) (Ook afzonderlijk verschenen London, 1923.)
- Schulz, Wolfgang, 1977. Blumenzeichnungen von Herman Saftleven. d.J.* *Zeitschrift für Kunst-Geschichte* 40: 135-153.
- Schuurmans Stekhoven, J.H., 1938. Het album van Stephanus Cousijns met afbeeldingen van exotische gewassen of: de voorgeschiedenis van den Maria-Theresia-palm. *Nederlandsch kruidkundig archief* 48: 278-284.
- Segal, S., 1980. Bloemen, vruchten en dieren in het werk van Gerard & Cornelis van Spaendonck : hun plaats en betekenis. In: M. van Boven & S. Segal, Gerard & Cornelis van Spaendonck. Maarsse: Gary Schwartz.
- Servaas van Rooyen, A.J., 1902. De 's-Gravenhaagsche hortus medicus. *Album der natuur* 51: 24-29.
- Seters, W.H. van, 1953. Prof. Johannes Brosterhuysen (1596-1650) : Stichter en opziener van de medicinale hof te Breda. *Jaarboek van de geschied- en oudheidkundige kring van stad en land van Breda 'de oranjeboom'* 6: 106-151.
- Seters, W.H. van, 1954. De voorgeschiedenis der stichting van de eerste Amsterdamse hortus botanicus. *Jaarboek Amstelodamum* 46: 35-45.
- Smit, Pieter, 1969. Paul Hermann (1646-1695) : Ein Vertreter der niederländischen Botanik des 17. Jahrhunderts. *Wissenschaftliche Beiträge der Martin Luther Universität Halle-Wittenberg*, 1969(2), p. 69-88. (= *Communicationes biohistoricae Ultrajectinae* 13.)
- Springer, L.A., 1936. *Bibliografisch overzicht van geschriften, boek- en plaatwerken op het gebied der tuinkunst*. Wageningen: H. Veenman & zonen.
- Stearn, W., 1940. Schneevooft and Schwegman's 'Icones plantarum rariorum'. *Journal of botany (London)* 78: 66-74.
- Stearn, W.T., 1958. Botanical exploration to the time of Linnaeus. *Proceedings of the linnean society* 169: 173-196.
- Stearn, W.T., 1976. Carl Linnaeus and the theory and practice of horticulture. *Taxon* 25: 21-31.
- Steenis-Kruseman, M.J. van, 1971. Botany and gardening. In: *Martinus van Marum life and work*. Vol. III. Haarlem: Tjeenk Willink, p. 127-173.
- Stevenson, Allan, 1961. A bibliographical method for the description of botanical books. In: *Catalogue of botanical books in the collection of Rachel Mc Masters Miller Hunt*. Vol. II, Part I. p. cxli-ccxxxvi.
- Suringar, F.W.T., 1926. De botanicus Jakob Friedrich Ehrhart en zijn bezoek aan ons land in 1782. *Nederlandsch kruidkundig archief* 36: 117-154.
- Synge, P.M., 1971. *Collins guide to bulbs*. 2e druk. London: Collins.
- Thiel-Stroman, I. van, 1982. De Hartekamp : Van boerenhofstede tot buitenplaats. In: *Het landgoed de Hartekamp in Heemstede*. Heemstede: Vereniging Oud-Heemstede-Bennebroek, p. 8-41.
- Thomas, G.S., 1963. *The old shrub roses*. 4e druk. London.
- Tourneur, Victor & Émile de Wildeman, 1942. Jean Hermans apothicaire et botaniste bruxellois du XVIIe siècle. *Bulletin classe de lettres de l'académie royale de Belgique 5e serie* 28: 262-307. (I. L'homme et l'apothicaire p. 262-277 (V. Tourneur); II. Le botaniste p. 278-307 (É. de Wildeman).)
- Uittien, H., 1938. Boerhaave's beteekenis voor de plantkunde. *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde* 82(4): 4841-4851.
- Veendorp, H. & L.G.M. Baas Becking, 1938. *Hortus academicus Lugduno-Batavus*. Harlemi: Ex typographia Enschedaiana. (Tekst in het Engels.)
- Velde, A.J.J. van de, 1931. Zuid- en Noord-Nederlandsche bibliografie over natuur- en geneeskunde tot 1800. *Verslagen en mededelingen van de koninklijke Vlaamsche academie voor taal en letterkunde*: 627-679 & 805-852.

- Wachter, W.H., 1924. De werken van Abraham Munting. *Nederlandsch kruidkundig archief* 34: 228-238.
- Walraven, A., 1857. Petrus Hondius. *Cadsandria, Zeeuwsch-Vlaamsch jaarboekje* 4: 156-188.
- Wielen, P. van der, 1920. Petrus Hondius en de Moufeschans. *Onze tuinen* 15(8): 113-116.
- Wiering, H., 1982. De hortus botanicus. In: *Wonen en wetenschap in de Plantage : De geschiedenis van een Amsterdamse buurt in driehonderd jaar*: Universiteit van Amsterdam.
- Wijck, H.W.M. van der, 1982. *De Nederlandse buitenplaats : aspecten van ontwikkeling bescherming en herstel*. Alphen aan den Rijn: Canaletto.
- Wijnands, D.O., 1983. *The botany of the Commelins*. Rotterdam: A.A. Balkema (in print).
- Wildeman, Émile de, zie Tourneur, Victor & Émile de Wildeman, 1942.
- Wildeman, Émile de, 1950. *Notes pour l'histoire de la botanique et de l'horticulture en Belgique*. Brussel. (= Koninklijke belgische academie klasse der wetenschappen, verhandelingen, tweede reeks boek xxv.)
- Witte, Els, 1970. De plantentuin van de n.v. 'koninklijke maatschappij van kruid- bloem- en boom-kweekerye' (1826-1870). In: *Geschiedenis van de Brusselse plantentuinen*. Brussel: Gemeentekrediet van België, p. 7-20.
- Wittop Koning, D.A., 1948. De toegangspenningen voor de hortus medicus te Amsterdam. *Jaarboek voor munt- en penningkunde* 35(1): 1-6.
- Wurzbach, A. von, 1910. *Niederländisches Künstler-Lexicon*. Vol. 2. Wien, Leipzig.
- Zuiden, D.S. van, 1916. De confrerie van flora. *Die Haghe*, p. 177-184.

Personenregister

- Aa, P. v. d. 110
Acquet, H. d' 38, 39, 40, 45, 47, 48, 195, 210, 211
Aertssen van Ravesteyn, P. 50, 167, 214
Affourtit, R. C. 61, 71, 219
Affourtit, R. C. Jz. 61, 65
Akersloot, J. 115
Alphen Sz., D. v. 108
Appelman, J. 75
Arenberg, d' 36
Arstenius, C. A. 117, 118
Augustini, J. 60, 219
Auletius, A. 13
Avelen, J. v. 210
Baarsel, W. C. v. 213
Baart, P. 15
Baen, J. de 200
Baerle, C. v. 17
Banchem, J. v. 108, 139
Banks, J. 67, 135, 138, 176, 186, 188
Baptist, I. 108, 110
Bas, T. 76, 80
Bauhin, C. 98, 99
Beaumont, S. v. 17, 32, 97, 103, 105, 209, 212, 213
Beek, J. 65
Beeldsnijder, G. 35, 154, 155
Beijnes, 59
Beinom, S. J. A. 118
Belasye, T. 122
Bentinck, H. W. 33
Bertius, P. 131, 132
Bertrand, 35
Beughem, v. 166
Beuningen, C. v. 74, 139
Beverningk, H. v. 33, 40, 45, 137, 139, 161, 165, 208
Bicker, C. 73
Bidloo, L. 24
Bielke, J. A. F. 116
Blasere, G. de 29
Blasius, G. L. 22
Bleyswyck, F. 83
Block, A. 15, 33, 45, 47, 209
Bloemaert, H. 202
Blois, A. de 139
Blok, G. 34
Blume, C. L. 62, 204
Blyenburg, D. 167, 170
Boerhaave, H. 12, 34, 59, 139, 142-149, 195, 196
Bogaert, A. 108
Bolt, J. 58
Boncius, J. 12
Bors van Waveren G. 74
Bosch, B. v. d. 58
Bosheyden, v. 19
Boxtel, G. v. d. 65
Brabandt, D. 18
Bradley, R. 55, 71
Brakel, Z. 59, 63, 64, 189, 190, 203, 220
Brancion, J. de 31
Breda, J. G. S. v. 30
Bree, M. J. v. 198
Bresiers, F. 91
Breyne, J. 33, 40, 45, 99, 161, 162, 164-166, 208, 211
Breyne, J. P. 164-166, 208
Brij, J. Th. de 52
Brosterhuysen, J. 17-19, 21, 86, 87, 136
Brouërius van Niedeck, M. 215
Brugmans, S. J. 84, 152, 153, 197, 198
Buchorst, J. A. 103, 105
Büttner, D. S. A. 116, 118
Burgersdicius, P. 139
Burghgrave, J. de 33
Burman, J. 24, 74, 84, 201
Burman, P. 34
Busch, G. P. 165
Calceolarius, F. 86
Campen, J. v. 17, 18
Camper, A. G. 13
Camper, P. 15, 205
Candolle, A. de 23, 72
Capellen, baron v. d. 30
Cardoes, A. 55, 70
Cardoes, B. 55, 72
Cassel, F. P. 30
Catesby, M. 99
Catharina, keizerin, 20
Cats, J. 34, 122
Cause, H. 122
Clifford, G. jr. 34, 35, 125, 126, 165, 208, 212
Clifford, G. sr. 34
Clifford, P. 35, 127, 128
Clusius, C. 10, 12, 31, 33, 52, 167, 193, 214
Clutius, A. 21, 167, 170, 171
Clutius, D. (=D. Cluyt) 10, 21, 34
Cnöffelius, A. 102
Coenraets van Bosheyden, M. 18
Coetsem, v. 30
Colonna, F. 14
Colterman, C. 115
Columna, F. 14
Commelin, C. jr. 23, 74, 76-84, 120, 199, 200, 201
Commelin, C. sr. 22, 23, 199
Commelin, Is., 22
Commelin, J. 12, 23, 24, 73, 75, 76, 79, 121, 122, 123, 199, 200, 211
Compton, H. 163, 164
Copijn, H. en Zoon, 65
Copijn, J. 65
Copijn, P. 65
Coppens, B. 29
Cordus, V. 85
Cornelisz, H. 22, 74
Cornille, J. G. 66, 173
Corver, J. 74, 78, 81
Corvinus, E. 14
Cos, P. 54, 215
Coudenberg, P. 31, 85, 86
Courer-Villeneuve, L. P. 30, 94, 95
Cousijns, S. 208
Crocq, A. J. 89, 90
Cronquist, A. 23
Crouwels, P. 58
Cruquius, N. 145, 196
Cuijl, J. v. 39, 40, 45
Cuno, J. C. 34, 116-118
Cuvillon, A. 156
Dalen, C. 27, 152
Dalen, J. v. 158
Damen, H. 25
Deiman, J. R. 84
Dekin, A. 28, 89
Dekin, J. 28
Delfos, A. 60, 188, 219
Denso, J. D. 116
Desfontaines, R. L. 30
Desmarets, D. 33
Detraeus, J. 156
Deynze, J. de 29

- Dickx, D. 115
Dijk, K. v. 58
Dijk, K. v. en B. Hilvers 57
Dioscorides, P. 85
Dodonaeus, R. 31, 52, 98, 99, 167, 214
Dodsworth, M. 131
Donkelaar, A. v. 30, 36
Dorper-Coorne, J. de 19
Driessen, P. 15, 84, 114, 205
Dullem, H. v. 27
Dumortier, B. 29
Duurman D. en Zoon, 57, 179
Escluse, C. de l' 10
Eeden, A. v. 180
Eeden, A. en C. v. 58
Eeden, A., M. en H. v. 57, 179, 180
Eeden, A. v. en Zoon 59, 179, 180
Eeden, A. C. v. 57, 71
Eeden, A. C. v. en Co. 57
Eeden, A. C. en H. v. 59
Eeden, C. v. 59
Eeden, H. v. en Co. 57, 73
Eeden, M. v. 57, 180
Eeden, P. v. 58
Eeden, P. v. en Zoon 58
Ehret, G. D. 126, 212
Ehrhart, J. F. 20, 59
Elandts, C. 213
Eleman, J. 108
Elisabeth, keizerin, 213
Engelman, D. 218
Erf, H. 65
Eyssonius, H. 100, 110
Fagel, B. 110, 111
Fagel, G. 33
Faipoult, C. 95
Fauconberg, viscount, 122
Flaccus, H. 150
Flines, P. de 33
Fokke, S. 116
Folkema, J. 196
Fontanesius, 157
Fortuyn, J. 118
Fosse, Th. de la 14
Frederik Hendrik, prins, 17
Fürstenberg, graaf W. 14
Gabbema, S. A. 103, 105
Galle, O. 89
Gans, J. 57, 186
Geelvinck, C. 74
Geelvinck, J. 73
Geert, J. v. 66, 174, 175
Gerritsz, A. 54
Gerstorffius, J. 101
Gesner, C. 85, 86
Geuns, S. J. v. 20, 56, 177, 217, 218
Gheijn II, J. de 193
Glassbach, B. 212
Glijm, C. 65
Gmelin, P. F. 150
Goeree, I. 108, 110
Gole, I. 109, 111
Gomis del Costa, F. 63
Gorter, D. de 19, 35, 129, 213
Gorter, J. de 19
Gosanus, A. A. M. 130, 131
Gothard, P. 36
Gottschalck, J. 140, 141, 143, 144, 195
Gottschalck, Z. 72
Gouwen, G. v. 112
Graaf, W. de 58
Graaff, C. en J. de 61, 188, 219
Graaff, C. en S. A. de 61
Graaff, N. de 61
Graaff, S. de 61
Graafland, J. 81
Grashuis, C. L. 206
Gröben, J. H. von der 116
Groenendyck, J. v. 108
Groeneveld, P. 62, 219
Groenewoud, Voorhelm en Co. 58
Gronovius, J. F. 126
Gunterstein et de Thienhoven, Mme de 209
Guberlerth, W. 103, 105
Haaze de Georgio J. de 81
Haganaeus, A. 110
Hagen, C. 194
Hall, H. C. v. 114, 115
Halma, F. 108, 110
Harris, J. 72
Hase, J. 59, 61
Haubois, E. 204
Hauck, J. 137, 138
Haworth, A. H. 72
Hazen, W. v. 61, 187, 219
Hazen, W. v., H. Valkenburgh en Comp. 61, 187, 188
Heeremans, F. 71
Heijdlas, J. M. 58
Hendrik Casimir, stadhouder, 104
Hennings, H. S. 218
Hermann, P. 12, 32, 33, 45, 47, 138-140, 143, 146, 162-164, 195, 209
Hermannides, R. 19
Hermans, G. 89
Hermans, J. 31, 32, 87-89
Hesse, H. 54, 72
Heyde, G. v. d. 55, 73
Heym, H. v. d. 155
Heynsius, D. 130-132
Hiltrop, J. v. 16, 190
Hilvers, B. 59
Hilvers, Wed. B. 58
Hinlopen, J. 34
Hodges, C. H. 198, 201, 214
Hoeff de Jonge, J. v. d. 25
Hoeven, C. v. d. 26
Holst, C. v. d. 58
Homann, J. B. 147
Hondius, P. 33, 34, 157, 158, 210
Hooft, G. 82
Hooft, P. C. 17
Hooke, R. 39, 211
Hoop, A. v. d. 35, 157
Hopsomere, 36
Hot, J. du 156
Houbraken, J. 201, 208, 213
Houven van Anckeren, J. F. v. d. 27
Hudde, J. 74, 76, 78-80
Hulthem, K. v. 29, 30, 72, 95, 123
Huydecoper van Maarsseveen, J. 23, 24, 33, 74, 78, 80, 200
Huygens, C. 17, 18, 34
Huysum, J. v. 47
Imhorst, J. H. 71
Jacob-Makoy, L. 66, 189
Jacobus I, koning, 14
Jacquin, N. J. 72
Jagen, J. v. 218
Janssonius v. Almelooveen, Th. 19
Johnson, S. 19
Joséphine de Beauharnais, keizerin, 30
Jozef II, keizer, 28
Jussieu, A. de 30
Justice, J. 72
Kaempfer, E. 99
Kaldenbach, F. A. 213
Kampen, N. v. 55, 56, 58, 70, 72, 215
Kampen, N. v. en Zoon 55, 59, 72, 217
Kent, W. 25
Kerbert, J. J. 57
Keverberg de Kessel, baron de 30
Kick, C. 121
Kick, D. 124
Kickx, J. 30, 31
Kiggelaer, F. 25, 32, 75, 76, 97, 109-112, 212
Kilian, J. P. 166
Kinker, H. C. 57, 71
Kleeff, A. 66
Kleinpenning, H. 19
Knapton, J. 148
Knapton, J. en P. 148
Körner, J. 66
Koker, A. de 24, 25, 115, 206
Kops, J. 65, 160, 203, 204, 214
Kralitz, H. 133
Krauske, C. 183
Krelage, E. H. 57, 58, 62, 71, 182, 183
Krelage, E. H. en Comp. 57, 181
Krelage, E. H. en Zoon 58
Krelage, F. H. 71, 182
Kreps en Comp. 57
Kreps, J. en Zoon 57, 72
Kruijff, D. en Zoon 62, 71
Kruijff, E. 62, 71
Kruijff en Zoonen 62, 71
Laan, A. v. d. 125
Laane, L. v. 63
Lambergen, T. 13, 15
Lange, J. de 58, 59
Lauremberg, M. G. 102
Lawson, Dr. 126
Lee, A. v. 39
Leeuwen, B. v. 70
Leeuwen, J. v. 65
Leeuwenhoek, A. v. 39, 210, 211
Leichtenberg, J. P. 15, 114, 205
Leijster, J. 54
Lemonnier, 30
Lennep, A. v. 13
Leopold Willem, aartshertog, 89
Liebergen, D. 110
Linden, E. v. d. 40
Lingen, P. 58

- Linnaeus, C. 12, 17, 19, 23, 27, 30, 34, 35, 55, 63, 84, 85, 94, 95, 97-99, 114, 118, 120, 124-126, 128, 129, 160, 178, 186, 190, 196, 197, 201, 203, 205, 207, 212, 213
- Linné, C. von 72, 93, 94, 96, 156
- Lintheimer, C. 209, 215, 216
- Lobelius, M. 14, 31, 52, 214
- Lodewijk Napoleon, koning, 20, 27, 208
- Lombarts, J. C. 89
- Loo, P. v. 177, 218
- Loon, W. v. 75
- Lotharingen, K. v. 28
- Loudon, J. C. 157
- Lubeaus, H. 100
- Lunteren, H. v. 63, 65
- Lunteren, H. en D. v. 63, 65, 67, 191
- Lunteren, H. v. en Zoon 65
- Lunteren, S. A. v. 65
- Maes, J. v. d. 139
- Marcgraf, G. 12
- Maresius, S. 103, 105
- Maria Theresia, keizerin, 59, 198
- Marot, D. 196
- Marrel, J. 54, 63
- Marstatler, C. F. 117, 118
- Marum, M. v. 36, 93, 119, 213, 214
- Massaux, G. 97
- Matham, T. 202
- Matthiolus, P. 52, 214
- Maximiliaan II, keizer 10
- Meerburgh, N. 150-152, 197
- Meese, B. C. 13
- Meese, D. 13, 20
- Meijer, J. C. 35, 71, 128
- Mensinga, J. 108, 110
- Mentzelius, C. 165
- Merian, M. S. 33
- Merkus Doornik, J. J. F. H. T. 35, 157
- Messerschmidt, D. G. 165
- Meulemeester, 36
- Michaël, J. G. 66
- Michaelis van Venetië, P. 86
- Michaux, F. A. 30
- Mieris, W. v. 139
- Mijlius, J. F. 166
- Möller, J. 165
- Moerbeek, P. 25
- Moerbeek, P. en J. en Co. 57
- Moerbeek, P. en S. 57, 58, 176, 179, 217
- Mommartius, J. 89
- Moninckx, J. 76, 199
- Moonen, J. en Zoon 57, 178, 218
- Mooy, Gebr. 57, 71
- Mooy, J. en Co. 57, 183, 184
- Morison, R. 12
- Morren, C. 30
- Mulder, I. 109, 111, 209
- Munninckx, J. 15, 205
- Munter, T. 78
- Munting, Abr. 14, 15, 102-113, 204, 205
- Munting, Alb. 15, 106, 205
- Munting, H. 14, 52, 100, 101, 107, 136, 204
- Mussche, J. H. 29, 95, 96
- Napoleon Bonaparte, keizer, 20, 30
- Nautz, F. J. 213
- Nees von Esenbeck, T. F. L. 198
- Neuenhahn, C. L. 72
- Neumann, J. H. 203
- Nieman, D. 58
- Nieman, J. D. en Zoon 58
- Nietzel (Nietzschel), D. 35
- Nieuwhof, E. 65
- Nieuwkerk, A. v. en J. Mol en Comp. 58
- Nieuwkerk, M. v. en Zoonen 58
- Nöé, M. 103, 105
- Noorden, C. v. (C. V. N.) 175
- Noorden, J. v. 26, 27
- Nyst, R. H. 90
- Nyst, P. sr. 28
- Olofsen, J. 23
- Oosten, H. v. 59
- Opmeer, N. 74
- Os, J. v. 47
- Oss, G. J. J. v. 203
- Oudshoorn, P. en Co. 61, 71
- Oukerke, L. v. 58
- Oukerke, V. v. 59
- Oukerke, v. en v. Emmerik 57, 180, 181
- Outrein, J. d' 34
- Ouwens, W. 13
- Paats, C. 139
- Paaw, P. 11, 52, 129-132, 193
- Palamedes, A. 138, 211
- Pancras, G. 73, 78, 80-82
- Parduyn, W. 14
- Parmentier, J. J. G. 36, 92, 93
- Passe, C. v. d. 52
- Paulli, J. H. 101
- Paulli, S. 101, 136, 204
- Pelletier, C. 32, 34
- Persoon, C. H. 119, 153, 160, 197
- Peiver, J., 142, 144
- Piso, W. 12
- Pison, 29
- Plantijn, C. 31
- Poll, J. v. d. 83
- Porret, C. 34
- Posth, J. P. 213
- Pouille, M. 33
- Preudhomme, ridder D. F. de 156
- Quinckhard, J. M. 201, 202
- Rabus, P. 108
- Rapinus, R. 19
- Ray, J. 72, 110
- Recopé, A. 89
- Reede tot Drakestein, H. A. v. 12
- Regius, H. 15, 18, 158, 202
- Reinst, P. 115
- Reinwardt, C. G. C. 12, 20, 153, 154, 198, 199
- Reyntkens, J. B. 123
- Rhyne, W. ten 45, 161, 165
- Ricart, P. jr. 32
- Ricart, P. sr. 31, 32, 136, 156
- Richardson, R. 126
- Riedt, J. de 209
- Robin, J. 14
- Roels, T. 14
- Roemer Visscher, A. en M. 17
- Roeters, J. 121
- Rötherus, M. E. 165
- Röver, V. 47
- Roman, A. 215
- Roman, J. 195
- Roman, J. G. 15, 112, 114, 205
- Roozen, J. 55
- Rosenkrantz, J. 56, 186
- Rosenkrantz, J. en Zoon 56, 185, 186, 217
- Rotgans, L. 34
- Rouwenoort, H. A. G. baron v. 129
- Rouwenoort, W. H. baron v. 35, 129, 213
- Royen, A. v. 17, 98, 118, 150, 196, 197
- Royen, D. v. 59, 60, 99, 197
- Rozin, A. 28, 30
- Rudolf II, keizer, 168
- Ruijteringh, IJ. 66
- Rumphius, G. E. 12, 39
- Ruysch, C. 108
- Ruysch, F. 24, 75, 76, 201
- Rycken, P. 115
- Saal, I. 161, 162, 165, 208
- Saftleven, H. 47
- Saint-Omer, C. de 31
- Salarts, A. 89
- Salm-Dyck, prins Joseph v. 30, 36, 72
- Sandifort, G. 153, 198
- Sas, A. 65
- Sautijn, N. 83
- Scapius, G. 73
- Schenck, J. 116, 118
- Schepper, I. de 103
- Schertzer, V. 55, 56
- Schertzer, V. en Zoonen 55, 57, 71
- Schijnvoet, S. 209, 216
- Schinne, J. E. C. v. d. 26, 27, 155, 156, 207
- Schmidlapp van Schorndorf, J. v. 86
- Schmitz, 19
- Schneevoogt, G. 55, 56, 66, 175, 176, 178, 179, 185, 217
- Schouman, A. 207, 208
- Schreber, J. C. D. von 114
- Schuurmans, J. 59
- Schuurmans Stekhoven, H. 61, 198
- Schuurmans Stekhoven, J. jr. 61
- Schuurmans Stekhoven, J. sr. 59, 60, 61, 198, 219
- Schuyf, F. 136-138, 140, 141, 144, 194, 195
- Schwegman, H. 177, 217, 218
- Schwencke, M. W. 25, 26, 98, 99, 207
- Seba, A. 99
- Senus, W. v. 201, 214
- Serlippins, J. 33, 158
- Serneë, A. 218

- Serrurier, J. 17, 202
 Sevenhuysen, F. v. 25, 32, 39, 40, 43
 Seyler, G. D. 165
 Sherard, W. 146, 162, 163
 Siebold, P. F. von 30, 62, 66
 Siebold, von en Comp. 62
 Six, J. 83
 Sloane, H. 99
 Shuyter, P. 80, 81
 Smetz, J. G. 36
 Snippendael, J. 22, 73, 74
 Soete Haultain, G. de 158
 Someren, v. 34
 Sompel, W. v. 58
 Sompel, Z. v. en Zoonen 58
 Spek, J. v. d. 66
 Spieghel, H. 33
 Spigelius, A. 132, 133, 194
 Springer, L. 197
 Springer, L. A. 120, 198, 206, 212, 213
 Spyk, J. v. d. 150
 Stalpaert, Dr. 25
 Stech, A. 161, 162, 165, 208
 Stegen de Putte, J. F. P. v. d. 28
 Stegershoek, C. 62
 Stegershoek, J. 62
 Stegman, P. 58
 Stekhoven, A. 59, 198
 Stel, S. v. d. 124
 Stel, W. A. v. d. 32, 124
 Sterbeeck, F. v. 32, 72
 Steudel, E. 160
 Stoehr, C. 183
 Stomphius, A. G. 163
 Stoopdaal, D. 52, 53, 215
 Sweerts, E. 50-52, 166-172, 214
 Swieten, de 73
 Swieten, G. baron v. 59
 Syen, A. 12
 Sylvius, J. 115
 Tangeren, J. v. 58
 Thomas, G. J. F. 147
 Thouin, A. 30
 Tournefort, J. Pitton de 79, 99, 162, 209
 Triest, A., bisschop, 29
 Trioen, A. 24
 Trip, J. 83
 Troost, C. 77, 201
 Uhl, G. L. 212
 Valck, G. 209
 Valckenier, C. 76
 Vallet, P. 52, 214
 Vasseur, J. le 156
 Veen, Gebr. en Comp. 55, 56, 58, 71, 73
 Veenhuysen, J. 166
 Velde, J. v. d. 193
 Veltwijck, G. v. 31
 Velzen, Jacob v. 59
 Velzen, Job v. 58
 Verburg, C. 52
 Verleeuwen, Gebr. 66, 71, 174
 Verleeuwen, J. et fils 50, 66, 173
 Verleeuwen, P. 50, 66, 174
 Verwey, G. 159
 Vesanevelt, J. v. 139
 Vick, F. de 73, 78, 81
 Vilain-Quatorze, Mme. 36
 Vinck, B. 121
 Vinkeles, R. 198
 Visser, A. 58
 Vleschoudere, M. de 89
 Vlieger, J. de 24
 Vlugg, J. 129, 131, 132
 Volckamer, J. G. 79
 Voorhelm, D. 54, 55, 58, 71, 72
 Voorhelm, G. 55, 56, 175, 176, 178, 179, 185, 216, 217
 Voorhelm, P. 55, 58, 70, 71
 Voorhelm, S. 55
 Voorhelm Buiskool, D. 72
 Voorhelm en Schneevoogt 55, 56-58, 62, 71, 72, 175-179, 185, 217
 Voorhelm en van Zompel 55, 175
 Voorhelm Schneevoogt, C. G. 57
 Voorhelm Schneevoogt, G. 56, 177, 179, 185, 217, 218
 Vorstius, A. 18, 52, 132-136, 194
 Vorstius, A. E. 34
 Vos Cornelis, P. 66
 Vosmaer, A. 20
 Vree, N? de 121
 Vries, H. de 200
 Vries, J. de 74, 81
 Vriese, W. H. de 35, 157
 Vroede, F. de 78, 80, 81
 Vroeylande, baron de 36
 Vrolijk, G. 74, 84, 85, 201
 Waasbergen, 166
 Wachendorff, E. J. v. 17, 159, 160, 202
 Wagenaar, J. 23
 Wagner, F. 116
 Wandelaar, J. 125, 126, 212
 Wassenaar, H. v. 58
 Weiss, A. 157, 203
 Werven, J. v. d. 196
 Wesselius, J. 150
 Westenberg, E. W. 19, 82, 120, 206
 Westerbaen, J. 34
 Wijnderen, J. v. 65
 Wijnhouts, B. 31, 89
 Willdenow, K. L. 30, 72, 85, 94, 95, 97, 114, 160, 178, 181
 Willem I, koning, 30, 96
 Willem II, stadhouder, 118
 Willem III, stadhouder, 33, 47
 Willemsse, Dr. 25
 Winkel, W. B. 70
 Winsemius, M. 13
 Winter, C. de 65
 Wionius, G. 31, 156
 Withoos, A. 45, 209, 216
 Witsen, N. 74, 76, 80, 81
 Witte, C. 27
 Witte, H. 198
 Wolff, P. de 121
 Wolfringh, D. 52, 173, 214, 215
 Woudanus, J. 193
 Wttwaal, H. A. 159
 Wulf, de 36
 Wyngaerden, D. v. 139
 Zanten, J. v. 115
 Zimmerman, J. J. D. 118
 Zocher en Co. 57
 Zocher, J. D. en Comp. 50, 57, 184
 Zocher, J. D. en Voorhelm Schneevoogt 57
 Zocher, J. D. jr. 57, 58, 65, 184
 Zocher, L. P. 57
 Zumbach, L. (Coesfeld) 139, 140
 Zurendonk, A. 115